

1 | 2020

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 118 / Založen 1895

1 | 2020

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 118 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

PÁLKA Adam

Husitské poselstvo, projev Pax vobis, šestice stručných vzpomínek:

(staro)nové poznatky k chebskému jednání z května 1432

7

(Hussite delegation, Pax vobis speech, six brief memories:

/old/new knowledge on the Cheb negotiations from May 1432)

HALAMA Ota

Bratr Jan Augusta před vstupem do Jednoty

46

(Brother Jan Augusta before joining the Unity)

FASORA Lukáš – PEČINKOVÁ Anna

Autonomie vysokých škol a jejich financování

v českých zemích v letech 1848–1939

68

(The autonomy of higher education institutions

and their financing in the Czech lands in 1848–1939)

Diskuse | *Discussion*

LANGEWIESCHE Dieter

Gestaltungskraft Krieg. Europas Wege in die Gegenwart. Ein Essay

109

(War as a creative power. Europe's ways into the world of today)

(Válka jako dějnotvorná síla. Cesta Evropy k přítomnosti. Esej)

PEŠEK Jiří

Varšavští „sanační“ primátoři doby meziválečné a časů okupace.

Téma historické i historiografické

128

(Warsaw “renewal” mayors of the interwar period and the times

of the occupation: A historical and historiographic theme)

ŘEPA Milan

- Politizace francouzského venkova v 19. století. Historiografický přehled 158
(*Politicisation of the French countryside in the 19th century:*
A historiographical overview)
-

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenze

- Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Martin HOLÝ – Tomáš STERNECK –
Jan ZELENKA a kol.
Děti a dětství od středověku na práh osvícenství 176
(Michaela Hrubá)

- Stefan SAMERSKI (Hg.)
Wenzel. Protagonist der böhmischen Erinnerungskultur 179
(Petr Kubín)

- Marianne SÁGHY – Robert C. OUSTERHOUT (eds.)
*Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing
and Salvation in Komnenian Constantinople* 184
(Peter Bučko)

- František ŠMAHEL
Die Basler Kompaktaten mit den Hussiten (1436).
Untersuchung und Edition 189
(Petr Čornej)

- Petr ČORNEJ
Husitství a husité 195
(Zdeněk Beran)

- Josef KADERÁBEK
Nerovný boj o víru. Páni z Martinic a rekatolizace města Slaný (1600–1665) 198
(Lukáš M. Vytačil)

Karel MALÝ <i>Tři studie o trestním právu v českých zemích v 17. a první polovině 18. století</i> (Jaroslav Pánek)	201
Maciej DORNA <i>Mabillon und andere. Die Anfänge der Diplomatie</i> (Ivan Hlaváček)	203
Miroslav ŠEDIVÝ <i>O švestky a brambory. Prusko-rakouská válka o bavorské dědictví 1778–1779</i> (Jiří Brňovják)	206
Karel WASKA (vedoucí autorského kol.) <i>Dějiny města Plzně, sv. 2, 1788–1918</i> (Jan Lhoták)	211
Lukáš FASORA – Miroslav KUNŠTÁT – Tomáš W. PAVLÍČEK a kol. <i>Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích</i> (Marek Šmíd)	215
Michaela a Karl VOCELKOVI <i>František Josef I., císař rakouský a král uherský</i> (Lukáš Fasora)	217
Inge SCHEIDL – Ursula PROKOP – Wolfgang HERZNER <i>Wilhelm Stiassny (1842–1910). Jüdischer Architekt und Stadtpolitiker im gesellschaftlichen Spannungsfeld des Wiener Fin de Siècle</i> (Tomáš Korbel)	220
Jana KRTIČKOVÁ <i>Proměna pohřebního rituálu na přelomu 19. a 20. století na příkladu západočeského města Chebu</i> (Karel Řeháček)	224
Jeffrey HERF <i>Unerklärte Kriege gegen Israel. Die DDR und die westdeutsche radikale Linke</i> (Florian Ruttner)	227
<i>Zprávy o literatuře</i>	230

Nekrology

Zdeněk Kučera (30. března 1930 – 15. června 2019)
(Jan B. Lášek) 259

Josef Hejnic (20. října 1924 – 21. června 2019)
(Jaroslav Pánek) 263

Knihy a časopisy došlé redakci 268

Výtahy z českých časopisů a sborníků 268

Pokyny pro autory 287

STUDIE

Husitské poselstvo, projev *Pax vobis*,
šestice stručných vzpomínek:
(staro)nové poznatky k chebskému jednání
z května 1432

ADAM PÁLKA

**ADAM PÁLKA: Hussite delegation,
Pax vobis speech, six brief memories:**

(old)new knowledge on the Cheb negotiations from May 1432

The study deals with three aspects of the Cheb meeting between the Hussites and the Council of Basel (May 1432), which the previous research has not dealt with in detail. In the case of the composition of the Bohemian delegation, the author draws the conclusion that the list of Hussite envoys listed in the text of the Cheb safe conduct refers to persons intended for the Basel disputation, which appropriately appreciates the earlier brief observations of František Michálek Bartoš and Bohdan Kaňák. The study also offers a new insight into the speech of the conciliar legate Henricus Toke. Based on an analysis of the passages glorifying the Council of Basel, it seems that the Catholic speech was not as accommodating to the Hussites as it was hitherto judged to be. The last observed aspect is the numerous memories of Martin Lupáč. Their analysis demonstrates that, despite all their brevity, these texts can tell us new or hitherto only suspected facts about May 1432.

Keywords: Cheb judge – 1432 – Hussites – Council of Basel – Henricus Toke – Martin Lupáč

V letech 1432–1436 se na území Českého království a Moravského markrabství odehrálo pět diplomatických setkání mezi husity a institucionální církví, respektive basilejským koncilem. Zatímco dvojí jednání v Praze¹ (1433–1434) a rokování v Brně² (1435) a Jihlavě³ (1436) jsou soudobými prameny popsána v relativně hojné míře, průběh památné chebské schůze z května 1432, především co se projednávání obsahu zde dohodnutých dokumentů týče, objasňují pozdně středověké prameny spíše poskrovnu. Mohlo by se tedy zdát, že po vydání zásadní studie Bohdana Kaňáka (2002)⁴ již toto téma nelze výrazně obohatit.

Po mém soudu však husitsko-koncilní jednání v Chebu stále nabízejí prostor pro nové úvahy a poznatky, což se pokusím dokázat v předkládané studii. Než se ovšem ústřednímu tématu začneme věnovat, jistě bude vhodné o květnových jednáních pojednat v obecnější rovině.

Setkání legátů koncilu a zástupců různých husitských frakcí v Chebu symbolizovalo radikální změnu přístupu institucionální církve k domnělým českým kacířům. Jestliže dříve špičky církve prosazovaly vymýcení českého reformního hnutí silou meče, po selhání křížové výpravy u Domažlic 14. srpna 1431 začal v řadách vrcholné církevní hierarchie nabývat na významu názor, že v dané situaci bude rozumnější usilovat o přivedení Čechů a Moravanů ke správné víře jiným způsobem – pozváním jejich zástupců na nedávno svolaný basilejský koncil, kde by bylo možno o věroučných rozporech diskutovat. Aby však k audienci „českých kacířů“ v Basileji došlo, muselo se ještě mnohé udát. Jedním z milníků bylo oficiální pozvání Čechů na koncil, a to slavným listem *Compulit nos caritas* z 15. října 1431, který byl s velkou radostí přijat v Praze, a naopak zcela odmítnut čerstvým papežem Evženem IV., který existenci takového listu dokonce zdůvodnil (nakonec neúspěšné) rozpuštění koncilu.⁵ V textu *Compulit* byl husitům nabídnut

1 *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti* (dále MC) I, edd. František Palacký – Ernest Birk, Wien 1857, s. 362–376, 447–471. Z literatury srov. František ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta: příběh deseti listin*, Praha 2011, s. 34–37, 41–50, kde i odkazy na další literaturu.

2 MC I, s. 578–618; F. ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta*, s. 58–61.

3 MC I, s. 765–783, 811–827; F. ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta*, s. 64–75.

4 Bohdan KAŇÁK, *Soudce chebský – mikrohistorie vzniku, diplomatický rozbor a edice předběžné dohody husitů s basilejským koncilem z roku 1432*, Olomoucký archivní sborník 11, 2002, s. 109–157. Před Kaňákem k bádání o soudci chebském výrazně přispěl Amedeo MOLNÁR, *Chebský soudce*, in: *Soudce smluvený v Chebu. Sborník příspěvků přednesených na symposiu k 550. výročí, Cheb 1982*, s. 9–36. Další literaturu uvádím níže v poznámkách.

5 Text listu in *Johannis de Ragusio Tractatus quomodo Bohemi reducti sunt ad unitatem ecclesiae*, in: MC I, s. 135–137. Ke konfliktu mezi basilejskými a Evženem IV. v roce 1431 viz např. Loy BILDERBACK, *Eugen IV. and the First Dissolution of the Council of Basle*, *Church History* 36, 1967, s. 243–253; Gerald CHRISTIANSON, *Cesarini: The Conciliar Cardinal*. Basel

„pouze“ příchod do Basileje, v danou dobu tedy ještě nebylo zřejmé, že se odehraje předběžná schůze obou stran. Taková myšlenka byla zřetelně artikulována v relativně pozdní odpovědi Českého království basilejským otcům (27. únor 1432), kde kromě souhlasu s vysláním poselstva na koncil husité navrhli, aby se ještě předtím mohli v Chebu setkat s představiteli církve.⁶ Ve stejný den byl dokonce vyhotoven list určený chebským konšelům, kde stojí, že „s vyslanci poslanými do Norimberku se toužíme setkat ve vašem městě, kde o způsobu ručení a jiných našich nezbytnostech s týmiž zamýšlíme ústy hovořit...“⁷ Jak vyplývá z další diplomatické korespondence, na předběžném setkání a jeho realizaci v Chebu se obě strany záhy bez problémů shodly.⁸

Původně dohodnuté datum zahájení chebských porad, 27. dubna 1432, nakonec nebylo dodrženo. Obtíže vzniklé v souvislosti s vydáním glejtů pro české posly a snad i jiné faktory totiž zapříčinily, že husitská delegace doputovala do Chebu až 8. května.⁹ O den později byly ústy legáta Jindřicha Tokeho a pražského kněze Jana Rokycany proneseny oficiální uvítací projevy. Patrně ještě toho samého dne¹⁰ zahájili husité a poslové koncilu nelehká jednání ohledně plánované disputace v Basileji. První potíž se vyskytla již v otázce zplnomocňujících mandátů, neboť vyšlo najevo, že husitští vyslanci na rozdíl od koncilu žádnou písemností, která by je k jednáním pověřovala, nedisponují. Zda se kolem této věci strhly větší rozpře,

Years, 1431–1438, St. Ottilien 1979, s. 29–36; Michiel DECALUWE, *A Successful Defeat: Eugene IV's Struggle with the Council of Basel for Ultimate Authority in the Church, 1431–1449*, Bruxelles – Roma 2009, s. 71–91.

- 6 „... eapropter obsecramus, ad Egram civitatem vobis et nobis conterminam, quo celerius fieri potest, cum principibus regno Bohemiae adjacentium regionum venire velitis...“ *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 190–191.
- 7 „... cum nuntiis ad Norimbergam missis desideramus convenire in civitate vestra, ubi de modo assecurationis et aliis necessitatibus nostris intendimus oretenus loqui cum eisdem...“ Tamtéž, s. 191.
- 8 „... in audientia praebenda, de quibus praedicti nostri ambasiatores vobiscum aut vestris nuntiis in Egra vel alibi convenerint vel concordaverint...“ Tamtéž, s. 208. Diplomatičkou aktivitu předcházející chebským jednáním nejlépe popsal Bohdan KAŇÁK, *Diplomatická příprava květnového jednání v Chebu v roce 1432*, in: Husitský Tábor: sborník Husitského muzea 13, 2002, s. 31–79. Události chebské schůzi předcházející výborně popsal též A. MOLNÁR, *Chebský soudce*, s. 10–21.
- 9 Katolická delegace vyčkávala v Chebu již od 27. dubna, jak dosvědčuje *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 217. Ohledně příčin pozdního příchodu husitů srov. Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země koruny české V (1402–1437)*, Praha – Litomyšl 2000, s. 563; B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 111; Jiří JÁNSKÝ, *Kronika česko-bavorské hranice II (1427–1437). Od bouří velkých bitev a spanilých jízd k bazilejským kompaktátům*, Domažlice 2001, s. 95; Vladimír BYSTRICKÝ, *Západní Čechy v husitských válkách*, České Budějovice 2013, s. 284.
- 10 Soudím tak ze skutečnosti, že relace Jana Maulbronna se nezmiňuje o žádné pauze mezi úvodními projevy a vlastními jednáními. *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 217.

netušíme.¹¹ Koncil každopádně akceptoval husitský argument, formulovaný na základě interních porad, že „... at už byli doposud prostřednictvím své strany poslání ke komukoliv, vždy jim bylo důvěřováno, aniž by byl od nich někdy vyžadován mandát...“¹² Po vyřešení této nesnáze se ovšem objevily mnohem větší problémy – několikadenní diskuze o podobě chebských dohod byly kvůli odlišným stanoviskům k řadě věcí provázeny četnými spory a obtížemi (*multas difficultates et altercationes; plurimis quasi desperatis difficultatibus*). Navíc jak při jednáních o podmínkách disputace na koncilu, tak následných debatách ohledně bezpečnostních záruk pro posly do Basileje sehrála významnou roli otevřená nespokojenost obyvatel Chebu (*clamor in populo suscitabatur; vulgus vociferaret*), kteří se s hrozícím krachem husitsko-koncilní schůze nechtěli smířit.¹³ Nemalé zásluhy bychom měli přičíst i členům pražského svazu, kteří během náročných jednání basilejské legáty usilovně žádali o vynaložení maximálního úsilí vedoucího k úspěšné dohodě nejen s nimi, ale i zástupci táborů a sirotků, kteří na rozdíl od pražských kolegů očividně nekladli na smysluplné vyústění květnové schůze takový důraz.¹⁴

Tlak ze strany husitů, Chebanů a nepochybně i rozpory uvnitř katolického poselstva samotného nakonec vedly k tomu, že basilejští vyslanci, jistě velmi neradi, ustoupili od koncilních instrukcí a vyslovili souhlas s dohodami obsahujícími

11 Maulbronnova relace sice při vylíčení této události o žádných významných sporech nemluví, ale katolický autor ani zdaleka neosvětlil veškeré peripetie chebské schůze, takže déletrvající rozepře kvůli pověřujícím písemnostem nelze vyloučit. Jak navíc vyplývá z oficiální instrukce pro legáty (Tamtéž, s. 208), s Čechy mělo být zahájeno jednání správně jen tehdy, budou-li disponovat zplnomocňujícími mandáty.

12 „... ad quoscunque fuissent hactenus per partem suam transmissi, semper fuissent crediti, nec umquam ab eis fuisset petitum mandatum...“ Tamtéž s. 217.

13 Otázku, jaká skupina obyvatel města se pod výrazy *populus* či *vulgus* skrývá, ponechávám otevřenou. V. BYSTRICKÝ, *Západní Čechy*, s. 285, k témuž v podobném duchu napsal: „Byla to chudina, měšťané, vesničtí poddaní, nebo ti všichni dohromady? Prameny opět mlčí, respektive hovoří méně konkrétně, než bychom chtěli...“ Významnou roli „lidu“ v roce 1432 docenili mezi jinými František PALACKÝ, *Dějiny národu českého III*, Praha 2017, s. 436; Ladislav Karel HOFMAN: *Husité a koncilium basilejské v letech 1431 a 1432*. ČCH 7, 1901, s. 301; Jiří MACEK, *Prokop Veliký*, Praha 1953, s. 142; Alexander GROSS, *Dějiny Karlovarského kraje I. Od pravěku do konce feudálního období (1848)*, Karlovy Vary 1954 (poněkud zavádějícím způsobem); A. MOLNÁR, *Chebský soudce*, s. 21, 22; Petr ČORNEJ, *Lipanská křižovatka. Příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*, Praha 1992, s. 33; TÝŽ, *Velké dějiny*, s. 564; B. KANÁK, *Soudce chebský*, s. 113. K tomuto problému podrobněji A. MOLNÁR, *Chebský soudce*, s. 34, pozn. 150.

14 „Etiam domini de Praga cum suis fautoribus, qui multum inclinati fuerunt ad ea, quae sunt unitatis et pacis, nos supplices deprecabantur, quatenus omnem possibilem operam dare vellemus et in quantis possemus condescendere in finem, quod et reliqui de sua parte, Orphani scilicet et Taboritae, qui minus videbantur ad hoc affecti, cum ipsis ad concilium venirent; quod si fieret, de concordia ulteriori et puriori sperarent.“ *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 218.

nesporné ústupky vůči Čechům a Moravanům.¹⁵ Legáti se kromě toho museli smířit s tím, že česká delegace ústy Prokopa Holého zdůvodnila, proč nemůže vyhovět požadavku na uzavření všeobecného příměří.¹⁶ Proslulé chebské úmluvy byly definitivně sepsány a zapečetěny 18. května 1432, přičemž se jeví jako velmi pravděpodobné, že 11 článků upravujících pobyt husitů v Basileji a dohoda o bezpečnostních zárukách byly zahrnuty do jednoho dokumentu ve formě listiny.¹⁷ Zajisté největší význam přikládali husité sedmému článku, který za nezávislou rozhodčí autoritu při budoucím učeném hádání určil Bibli, zákon Boží, praxi Kristovu a apoštolů a rovněž koncily a církevní doktory, kteří se ve čtyřech prvně jmenovaných autoritách pravdivě zakládají (*se veraciter fundantes in eadem*). Ačkoliv o důsledném uplatnění takového principu při vlastních disputacích můžeme pochybovat, přijetí zmíněné formulace bezpochyby zajistilo, že v Basileji členové koncilu nemohli husity vyloženě nutit k přijetí katolického stanoviska. Autorita tzv. soudce chebského (*iudex in Egra compactatus*) byla navíc čtyři roky poté posvěcena kompaktáty uzavřenými s koncilem¹⁸ a sedmý bod květnových úmluv v pozdějších desetiletích připomínaly takové osobnosti jako Rokycana,¹⁹ Martin Lupáč²⁰ či Václav Koranda mladší.²¹

Husitská delegace do Chebu: nejednoznačná výpověď Maulbronnovy relace a květnových dohod

Z předchozího nástinu je zřejmé, že chebskému dramatu musíme přiznat zcela zásadní roli v nábožensko-politických dějinách pozdního středověku. Nebýt jeho úspěšného zakončení, husité by buď do Basileje nikdy nezavítali, nebo by k prvnímu

15 Chebské dohody včetně glejtovních ustanovení jsou edičně přístupné in B. Kaňák, *Soudce chebský*, s. 138–150; Tamtéž, s. 219–223. Český překlad 11 chebských bodů je např. k dispozici in Josef MACEK, *Ktož jsú boží bojovníci: čtení o Táboře v husitském revolučním hnutí*, Praha 1951, s. 240–242.

16 *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 218–219.

17 B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 117.

18 *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* (dále AČ) III, ed. František Palacký, Praha 1844, s. 406, 412.

19 „Z kompaktát také koncilium basilejského jest vědomo, že v rozeznání všech pochybností předkládá se ten súdece smluvený netoliko v bēziech Čechův, ale v bēziech i všech jiných...“ *Traktát mistra Jana Rokycany o přijímání krve*, ed. František Šimek, Praha 1941, s. 45.

20 K Lupáčově textům o soudci chebském viz výklad níže.

21 „Když k nám přišli Michal, Prokop a Chelčický, (...) napřed mezi námi s obů stran přestáno jest na jistém súdci, kteréhož i předkové naši na Basilejském sboru se dovolali...“ *Manuál M. Václava Korandy*, ed. Josef Truhlář, Praha 1888, s. 35.

slyšení Čechů na koncilu došlo později nežli na počátku roku 1433. Už jen z toho důvodu zasluhuje pozornost, kdo byl na jaře 1432 do pohraničního katolického města vyslán v roli vyjednavců. Zatímco u delegace zastupující basilejský koncil je to zřejmé,²² v případě husitských diplomatů se situace poněkud komplikuje, byť si to doposud – jak brzy uvidíme – jen málokterý badatel plně uvědomil.

Věnujme se nejprve relaci Jana Maulbronna, z níž lze jména některých husitů jednajících v Chebu bezpečně vyčíst. V souvislosti s průtahy ohledně příchodu české delegace jsou jmenováni písecký hejtman a táborita Matyáš Lauda z Chlumčan a pražský protonotář Mikuláš z Humpolce,²³ dále je zmíněn Jan Rokycana jakožto ten, kdo za husitskou stranu přednesl úvodní projev,²⁴ a v neposlední řadě připomněl Maulbronn i Prokopa Holého odmítajícího uzavření všeobecného příměří.²⁵ Žádná další husitská jména už v relaci cisterciáckého mnicha nenalézáme, Maulbronn tedy jmenoval všehovšudy čtyři české posly. Tři z nich jsou navíc dosvědčeni ve vlastním textu chebských dohod – Matyáš Lauda a Prokop Holý jakožto potvrzovatelé platnosti uzavřených dokumentů formou pečeti a Mikuláš z Humpolce jako autor ověřovacího podpisu. Kromě těchto jmen ovšem v koroboraci květnových úmluv figurují další, Maulbronnem nejmenovaní

22 Katolickou stranu zastupovalo šest duchovních (cisterciácký mnich Jan Maulbronn, dominikánský převor Jan Nider, magdeburský kanovník Jindřich Toke, řezenský děkan Jindřich z Parseberku, norimberský opat Jindřich od sv. Jiljí a norimberský farář Albrecht Fleischmann od sv. Sebalda) a čtyři světské osoby (braniborský kurfiřt Fridrich, falckrabě Jan z Neumarktu, právník Konrád Konhofer a norimberský diplomat Peter Volkmeir). Sluší se doplnit, že v nedávné době zmínil Martin Nejedly Půtu z Častolovic jakožto jednoho z účastníků chebské schůze, ke svému tvrzení ovšem nepřipojil žádný doklad. Viz Martin NEJEDLÝ, *Paměti o varanovi „mňoukajícím víc než kočka“ a o rubínu svatováclavské koruny „velikém jako zralá datle“*. *Zvěd Bertrandon de la Broquière na cestách (sebe)poznání*, *Studia mediaevalia Bohemica* (dále SMB) 2, 2010, s. 61. Katolickou delegaci popsal např. B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 110.

23 „Scripserunt autem nobis Mathias Clumpezan capitaneus Piescensis et Nicolaus Humbolcz protonotarius majoris civitatis Pragensis, quomodo communitas Pilznensis, dominus de Schwamberg et alii in districtu Pilznensi morantes nondum dedissent salvum conductum (...) Et habito salvo conductu literali et armario dictorum principum, Egreusium etiam et communitatis zum Elenbogen, venerunt dicti Mathias et Nicolaus ad dictos principes et nos...” *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 217.

24 „Et post hoc in verbo mag. Joh. de Rokisano, praedicatoris in Praga, proposuerunt, quomodo magna injuria suae parti a nobis fuisset hactenus irrogata et quod numquam potuerint hucusque a nobis obtinere audientiam...” Tamtéž.

25 „... presbyter Procopius respondit, quod tales treugae non possent bene aut commode fieri...” Tamtéž, s. 219.

husité, kteří měli k dokumentu připojit své pečete: pražané Jan z Krajnic, Jan Velvar a sirotek Beneš z Mokrovous.²⁶

Jsou to tedy především Maulbronnův spis a koroborace chebských úmluv, z nichž lze vyčíst nezpochybnitelné členy husitské delegace. Je však ještě nutno zmínit literární pozůstalost Martina Lupáče. Někdejší duchovní představitel pražanů v řadě svých spisů zanechal stručná vyličení první husitsko-koncilní schůze, která prakticky nelze vnímat jinak než jako vzpomínky přímého účastníka (podrobněji se jimi budeme věnovat v příslušné části studie). Skutečně nezpochybnitelnými Čechy přítomnými v Chebu je tak těchto osm diplomatů: Matyáš Lauda, Beneš z Mokrovous, Jan z Krajnic, Jan Velvar a Mikuláš z Humpolce jako laikové a Prokop Holý, Jan Rokycana a Martin Lupáč jako husitští duchovní.²⁷

Nyní přichází na řadu výrazně problematičtější pasáž, jejíž obsah byl a je nezdůdka chápán jako svědectví o Česích přišedších na jaře 1432 do Chebu. Mám tím na mysli výčet husitských poselů uvedený před zmiňovanou koroborací chebských dohod. Před vlastními jmény se nachází vysvětlení, že jde o české a moravské posly a mluvčí: „Nuntii et oratores de regno Bohemiae et marchionatu Moraviae.“²⁸ Z celé řady monografií či studií vyplývá, že většinou badatelů byli zde uvedení husité automaticky chápáni jako ti, kteří se účastnili právě květnových jednání v roce 1432.²⁹ Zdá se tudíž, že v historiografii nebyly doceněny postřehy Bohdana Kaňáka. Ten upozornil, že onen seznam je bez jakéhokoli dalšího vysvětlení zařazen za text glejtu, který byl během chebských rozhovorů dojednán jakožto bezpečnostní záruka pro budoucí české poselstvo do Basileje, a tím pádem může být „pokládán jak za seznam členů chebského poselstva husitů, tak i za přehled vyslanců do Basileje, předem navržený únorovým českým zemským sněmem.“³⁰ Kaňák takto nepochybně argumentoval pod vlivem Františka Michálka

26 „... ac etiam magnifici et spectabiles domini Johannes de Kraynycz, Benessius de Mokrowuz, Johannes Welwar de Praga, Mathias de Chlumpczan et Procopii sacerdotis directoris exercitus Taboritarum sigilla sua praesentibus impresserunt. Nicolaus de Humpolcz protonotarius majoris civitatis Pragensis se manu sua praesentibus subscripsit.“ Tamtéž, s. 223.

27 V tomto duchu se již vyjádřil B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 111.

28 *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 223.

29 Karl Joseph von HEFELE, *Conciliengeschichte* 7, Freiburg im Breisgau 1874, s. 475; F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého III*, s. 435; Jaroslav PROKEŠ, *M. Prokop z Plzně. Příspěvek k vývoji konservativní strany husitské*, Praha 1927, s. 57; Jiří MACEK, *Prokop Veliký*, s. 141; A. GROSS, *Dějiny Karlovarského kraje*, s. 64; A. MOLNÁR, *Chebský soudce*, s. 21; P. ČORNEJ, *Velké dějiny*, s. 563; J. JÁNSKÝ, *Kronika česko-bavorské hranice*, s. 95; F. ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta*, s. 28; Jan BOUKAL, *Jakoubek z Vřesovic (†1462): cesta chudého moravského rytíře k vládě nad severozápadními Čechami*, České Budějovice 2016, s. 37.

30 B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 111.

Bartoše, jenž stejnou myšlenku vyslovil v poznámce pod čarou již v šedesátých letech: „Tyto dokumenty nezajišťují však ještě, že přišli všichni, ano, není nemožno, že to jsou jména těch, kdo měli být vysláni do Basileje.“³¹

Byli tedy *nuntii et oratores* uvedeni v chebském dokumentu zamýšleni jako připomínka toho, jací husitští delegáti dorazili na jaře 1432 do západočeského města? Nebo zde byli zapsáni jako toho času zamýšlená delegace na basilejský koncil? Jako mnohem pravděpodobnější se mi jeví druhá možnost. Jestliže totiž přehled poslů následuje bezprostředně po vlastním znění glejtu určeného pro cestu do Basileje, pak se přímo vnucuje myšlenka, že tento seznam informuje o tom, na jaké diplomaty království a markrabství se tato bezpečnostní záruka bude vztahovat. Pokud by byla jména delegátů zamýšlena jako uvedení oficiálních reprezentantů husitského poselstva v Chebu, pak by se dalo očekávat, že tento fakt bude nějakým způsobem přinejmenším naznačen. Výčet umístěný bez dalšího komentáře hned za glejtovní ustanovení tak mnohem více působí jakožto plánované složení budoucí basilejské delegace (které se nicméně v průběhu roku 1432 ještě obměnilo). Navíc za předpokladu, že onen výčet popisuje husitské poselstvo v Chebu, narážíme na prostý problém: jak to, že v příslušné části chebských smluv bylo tak nutné podat výčet přítomných českých a moravských vyjednávačů, zatímco diplomaté vystupující za druhou stranu takto vyjmenování nejsou? V následné koroboraci totiž rozhodně nevystupují všechny osoby, které v Chebu jménem basilejského koncilu jednaly.³²

Proti této tezi by mohla být vznesena námitka, že představitelé husitských Čech na jaře 1432 ještě nemuseli považovat za nutné mít navržené vyslance ke koncilu, neboť za dané situace jim šlo především o zajištění toho, aby se první veřejné slyšení husitů vůbec uskutečnilo. Existuje však nesporný důkaz, že již v únoru 1432 se na jménech diplomatů určených na cestu do Basileje dohodl český sněm, čehož si již kdysi povšimnul nám dobře známý Bohdan Kaňák.³³ Zpravuje nás o tom dříve uvedený list z 27. února, v němž husité hned v úvodu oznamují Chebanům, že na obecném sněmu (*in una generali congregatione*), kde byli zastoupeni páni, rytíři,

31 František Michálek BARTOŠ, *České dějiny II. Husitská revoluce II. Vláda bratrstev a její pád 1426–1437*, Praha 1966, s. 110, pozn. 42. Zmíněná inspirace Bartošem vyplývá z B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 122, pozn. 19. Myšlenku, že seznam poslů z května 1432 odkazuje na plánovanou delegaci do Basileje, vyslovil nedávno též Dušan COUFAL, *Turnaj víry* (v tisku).

32 „... illustres principes et domini, D. Fridericus marchio Brandeburgensis S. Imperii archicamerarius et burgravius Nurenbergensis, et Johannes comes Palatinus Rheni et dux Bavariae, nec non frater Johannes Nider prior domus Praedicatorum Basiliensis et Mgr. Henricus Toke canonicus Magdeburgensis sacrae paginae professores, nuntii concilii Basiliensis praedicti...“ *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 223.

33 B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 122, pozn. 19.

představitelé měst i duchovní (*domini, milites, terrigenae, honorabiles civitates et communitates seculares et spirituales*), „jsme se svorně rozhodli a s konečnou platností v tom setrváváme, že k basilejskému koncilu a stejně tak k veřejnému a bezpečnému slyšení chceme vyslat naše duchovní i světské posly, kteří již k této cestě byli zvoleni a určeni.“³⁴ Skutečnost, že již v této době existoval seznam delegátů do Basileje, je vzápětí dosvědčena pasáží, v níž se píše o potřebě zajistit týmž osobám určeným k oné cestě (*eisdem personis ad eundem transitum deputatis*) bezpečnostní záruky.³⁵ Přehledu poslů byl v Čechách zjevně přikládán nemalý význam, v opačném případě by na něj totiž autoři relativně krátkého listu neupozorňovali hned dvakrát. Zcela oprávněně můžeme uvažovat, že husité později usilovali o zakotvení tohoto důležitého dokumentu do chebských dohod s koncillem.

Tím však naše úvahy nekončí. Pozornost zasluhuje i list ze stejného dne určený pro legáty koncilu v Norimberku. Na rozdíl od dopisu pro Chebany se zde ani v jedné ze tří zmínek o budoucí delegaci do Basileje výslovně neuvádí, že její členové už byli vybráni. V první z nich je sice připomenut onen obecný sněm, ale píše se tu jen o jeho rozhodnutí vyslat posly a mluvčí ke koncilu, nikoliv o ustanovení konkrétních osob.³⁶ Závěrečná zmínka o Česích v Basileji je zajímavá tím, že jsou zde zároveň zmíněni i poslové do Chebu.³⁷ A právě zde bychom měli upozornět. Zatímco pro předpokládané husitské poselstvo do Basileje se ve sledovaném dokumentu používají slova *oratores et legatos*, delegáti pověřeni chebskou misí jsou jednoduše označeni za *nuntios*. Tendence používat pro vyslance do Basileje kromě

34 „... concorditer deliberavimus et finaliter in hoc manemus, quod ad concilium Basiliense tamquam ad audientiam publicam et securam mittere volumus nuntios nostros spirituales et seculares, qui jam ad eundem transitum electi sunt et donati.“ *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 191.

35 Tamtéž.

36 „Unde quantocius valuimus, gubernatoribus et populo regni Bohemiae congregatis, in hoc resedimus universi finaaliter, ut oratores et legatos nostros ad praefatum concilium dirigamus, quatinus dudum per nos desideratum opus...“ Druhá zmínka zní: „Sed quia utriusque epistolae praemissae tenor offert ipsum concilium et vos sub nomine et auctoritate ipsius ad largiendum assecurationem sufficientem et rationabiliter exspectandam oratoribus et legatis mittendis a nobis...“ Tamtéž, s. 190.

37 „... eapropter obsecramus, ad Egram civitatem vobis et nobis conterminam, quo celerius fieri potest, cum principibus regno Bohemiae adjacentium regionum venire velitis, ibidem cum certis nostris nuntiis ad hoc specialiter deputatis, tempore per vos statuto, minime unius mensis, nobisque per nuntium praesentem intimando, congressuri, sub salvis certis conditionibus, ipsis nostris nuntiis a tota parte nostra concessis, modos, conditiones et processus hujusmodi assecurationis et audientiae nostris oratoribus et legatis a dicto concilio praestandis plene et effectualiter tractaturi et disposituri finales, ita et taliter, ut nos oratoresque nostri et legati ad concilium saepedictum mittendi, prout in epistola vestra nobis transmissa scribitis, de cautione per vobis nobis et ipsis offerenda merito debeamus et debeant esse contenti.“ Tamtéž, s. 190–191.

jiných slovo *oratores* je přitom zřetelná i v další písemnosti českého původu, kde se uvádí jak chebské, tak basilejské poselstvo. V listu z 27. března určenému *certis principibus et communitatibus* se čeští vyslanci do Basileje skrývají pod frázemi *suos (...) legatos / nostris oratoribus et legatis*, naopak husité určení pro Cheb jsou vymezení slovy *certis nostris nuntiis*.³⁸ Listy z počátku dubna 1432 adresované koncilu a Chebanům pamatují již jen na posly určené do západočeského města, a to za použití slov *tractatores / ambasiatores seu nuntios / nuntiis seu ambasiatoribus*. Z tohoto přehledu vyplývá, že pokud bylo v roce 1432 v českých pramenech napsáno slovo *oratores*, vztahovalo se výhradně na husitskou delegaci do Basileje. Nestálo přitom samostatně, neboť husité ve všech případech přidali výraz *legatos*. K formulaci „mluvčí a poslové“ se husité uchýlovali snad z toho důvodu, aby zdůraznili, že v poselstvu budou osoby pověřené vedením teologické disputace. U ní se totiž dalo předpokládat, že bude na mluvení či výřečnost skutečně bohatá.

V čem je tento poznatek podstatný? Jestliže husité již v únoru 1432 prokazatelně disponovali seznamem poslů navržených pro basilejskou misi, je téměř jisté, že dokument obsahující tento seznam přivezli Čechové v květnu na chebská jednání. Jelikož husité v diplomatické korespondenci označovali poselstvo do Basileje nejčastěji za *oratores et legatos*, je velmi pravděpodobné, že právě těmito či velmi podobnými slovy byli delegáti na koncil charakterizováni i v předpokládaném dokumentu. Vrátime-li se k onomu nejednoznačnému přehledu poslů za textem glejtu v chebských úmluvách, ukázali jsme si, že reprezentanti Čech a Moravy tu figurují jakožto *nuntii et oratores*, což se významově nijak zásadně neliší od spojení *oratores et legatos*. Obě formulace, pomineme-li slovosled, znamenají „mluvčí a poslové“, a jak bylo ukázáno, v tomto smyslu česká strana nikdy neoznačovala vyslance do Chebu, nýbrž výhradně diplomaty pověřené návštěvou Basileje. Po mém soudu tedy došlo v květnu 1432 k následujícímu: husité při sepisování glejtu týkajícího se basilejské audience předložili koncilu přehled delegátů, kteří měli být

38 „... nunc Domino disponente in Basilea synodus congregata nos triplicatis epistolis ac caritativis hortamentis invitavit ad plenam audientiam pariter et fraternam, per certos suos nuntios in Nuremberga destinatos, offerens sufficientem securitatem nostris oratoribus et legatis illic per nos mittendis, de qua merito debeamus esse contenti. Quapropter rectores et populus Bohemiae regni, congregati unum, in hoc determinative convenerunt, ut suos ad Basileense consilium transmittant legatos, et hoc ipsum praefatis nuntiis ipsius concilii liberaliter intimavit (sic), petens, ut quantocius in Egram cum principibus ad hoc opportunis venirent, cum certis nostris nuntiis illic mittendi conventuri, ad tractandum finaliter de assecuratione hujuscemodi sui salvi-conductus et audientiae modis, conditionibus et processu per praefatum concilium nostris oratoribus et legatibus disponendis et largiendis, prout ex copia literae responsalis plenius eliquebit...“ Tamtž, s. 204.

tímto glejtem chránění. Předložený seznam byl uvozen slovy *Oratores et legatos*, ale patrně kvůli tomu, že slovo *legatus* si zástupci koncilu mohli více spojovat s diplomatem katolické církve, potažmo basilejského sněmu,³⁹ se nakonec obě strany dohodly na významově totožném *Nuntii et oratores*.

Jelikož ovšem na žádném jiném místě chebských dokumentů není obdobná formulace pro poselstvo do Basileje (či jakékoliv jiné) použita,⁴⁰ rozhodně nemohu vyloučit, že tato úvaha je mylná a ve skutečnosti tomu bylo tak, že v dohodě s basilejským koncilem z května 1432 byli vůbec poprvé zároveň za „posly“ i „mluvčí“ označeni Čechové přítomni v Chebu.⁴¹ Jako taková však formulace *nuntii et oratores* v květnových dohodách hovoří spíše ve prospěch teze, že zde jmenované poselstvo se vztahuje k první basilejské audienci.

Na základě předešlých odstavců můžeme konstatovat, že pro účely rekonstrukce toho, jací zástupci Čech a Moravy byli účastní jednání s basilejským koncilem v Chebu, je přehled poslů zakotvený v úmluvách z 18. května 1432 sporným pramenem. Přesto je nutno seznámit se s jeho obsahem. Celá pasáž zní: „Nuntii et oratores de regno Bohemiae et marchionatu Moraviae: Johannes de Kraynycz, Jacobus de Wryessovicz, Benessius de Makrowuz, Johannes Welwar de Praga, Mathias de Chlumpczan, Laurinus de Hradysst, Gregorius de Curia, Nicolaus protonotarius Pragensis, Johannes magister de Rokyzano, Mgr. Petrus de Anglia, Procopius director exercitus Taboritarum, Nicolaus de Pelherymow, Margoldus, Martinus de Chrudim.“

Nacházíme zde jména všech osmi husitů, jejichž participace na západočeském setkání s koncilem byla výše doložena jako nesporná, ovšem kromě nich se hovoří o dalších šesti českých diplomatech, konkrétně předákovi lounsko-žateckého svazu

39 Ve prospěch této úvahy by svědčil vlastní text glejtu, kde jsou při zmínce o chebských jednáních vyslanci koncilu charakterizováni jako *nos legatos*, zatím o Čechách v Chebu přítomných se píše jako o *nuntios* („... servatis forma et modis inter nos legatos A. B. C. et nuntios praedictorum regni et marchionatus in Egrenci civitate specificatis et uniformiter conclusis...“ Tamtéž, s. 221).

40 V dokumentech sjednaných v Chebu vystupují delegáti do Basileje např. jako *ambasiatoribus et nuntiis / dominos Boemos, Moravos vel eis adhaerentes / domini nuntii*. Tamtéž, s. 220.

41 V této souvislosti nutno dodat, že kde je v chebských dohodách bez nejmenší pochybnosti odkazováno na české diplomaty přítomné u květnových debat, se formulace významem shodná s *nuntii et oratores* nevyskytuje. Kromě pasáže uvedené v předchozí poznámce jde o spojení *oratores de regno Bobaemie et marchionatu Moraviae*, umístěné v titulaci (Tamtéž, s. 219). Tato pasáž je samozřejmě zajímavá tím, že se poprvé a naposledy setkáváme s označením delegace v Chebu za „mluvčí“, nicméně tu chybí slovo ve významu „poslové“. Ojedinělé použití slůvka *oratores* pro husity jednající v Chebu souvisí patrně s tím, že těsně předtím byli představitelé koncilu jmenováni jako *nuntios et ambasiatores sacri concilii Basiliensis* a ze stylistického hlediska mohlo být žádoucí, aby bylo pro husity vybráno odlišné substantivum, ovšem pokud možno ne *legatos*.

Jakoubkovi z Vřesovic (*Jacobus de Wryessovicz*), táborském měšťanovi Laurinovi (*Laurinus de Hradysst*), sirotkovi Řehoři ze Dvora Králové (*Gregorius de Curia*), Petru Paynem (*Mgr. Petrus de Anglia*), zvanému Engliš, a táborských duchovních Mikuláši Biskupci z Pelhřimova (*Nicolaus de Pelherymow*) a Markoltovi ze Zbraslavic (*Margoldus*). Na základě předchozího výkladu je zřejmé, že samotný seznam poslů před koroborací chebských dohod nelze považovat za důkaz přítomnosti určitého člověka na půdě západočeského města, účast šestice Jakoubek, Laurin, Řehoř, Payne, Biskupec a Markolt na chebské schůzi tím pádem nemůžeme považovat za prokázanou. Na druhou stranu i za velmi pravděpodobného předpokladu, že výčet husitské delegace se týká budoucích vyslanců do Basileje, nelze opomenout jednu důležitou věc – setkání se zástupci koncilu v Chebu představovalo významnou diplomatickou událost a zároveň jakousi přípravu na Basilej, takže je záhodno předpokládat, že politická reprezentace Českého království měla nemalý zájem na tom, aby osoby zamýšlené jako delegáti do koncilního města prokázaly své schopnosti již v rámci květnových rokování. Ve prospěch této teze ostatně hovoří fakt, že v seznamu čtrnácti českých a moravských poslů, u nichž předpokládáme, že byli určeni k vyslání do Basileje, se nachází hned osm osob jednoznačně doložených během jednání v Chebu. Právě tato osmice navíc představuje všechny, jejichž participací na květnové schůzi jsme si plně jisti.

Z právě řečeného vysvítá, že ačkoliv seznam poslů za návrhem glejtu zřejmě nebyl zamýšlen jako uvedení Čechů jednajících v Chebu, složení husitské delegace v květnu 1432 přesto do značné míry reflektuje, a bylo by tedy s podivem, kdyby žádna ze šesti „sporných“ osob do západních Čech nezavítala. Nelze samozřejmě s naprostou jistotou říci, kdo z těchto husitů v Chebu byl, či nikoliv, můžeme však přinejmenším uvažovat o tom, či účast se jeví jako vysoce pravděpodobná.

Lze předpokládat, že s ohledem na přítomnost duchovních v koncilním poselstvu dbala česká strana na to, aby i v její delegaci bylo zastoupeno vícero bohoslovců schopných čelit případným teologicky laděným argumentům protivníka. Mezi nespornými účastníky chebských debat figuruje pouze trojice kněží oproti pěti laikům, navíc u Prokopa Holého lze oprávněně namítat, že navzdory svému kněžskému svěcení byl mnohem více zbláhý v politice, a řadil se tak spíše k laické části poselstva.⁴²

Domnívám se tedy, že vedle pražanů Jana Rokycany a Martina Lupáče zastupovali husitské teology ještě další kněží. Jestliže laikové přítomní v Chebu zastupovali minimálně tři husitské frakce, pak lze oprávněně očekávat, že i husitští

42 P. ČORNEJ, *Velké dějiny*, s. 563.

bohoslovci neměli zůstat omezeni pouze na jedno uskupení. Za téměř jistou tak považují účast minimálně jednoho z dvojice tábořských kněží Markolt a Mikuláš. U prvního jmenovaného hovoří ve prospěch jeho účasti na květnových debatách i skutečnost, že se zapojil již do chebských jednání se Zikmundem Lucemburským roku 1431.⁴³ O poznání zajímavější úvahu pak lze vyslovit v případě Mikuláše Biskupce. O předákovi tábořské církve neexistuje přímý důkaz, že by se před první disputací v Basileji, kde dostal za úkol veřejně hájit článek o trestání veřejných hříšců, aktivně podílel na mezinárodní politice.⁴⁴ Bylo však v zájmu husitů, aby byl obranou jednoho z pražských artikulů před celým křesťanstvem pověřen člověk, který sice teologii bezpochyby rozuměl, ale při jednáních se „zahraničím“ se doposud vyznamenat nemohl? Smysluplněji vyznívá hypotéza, že Mikuláš již zkušenosti s vysokou diplomacií měl, a to nejspíše právě z Chebu. Plně jisti si však být nemůžeme. V této souvislosti je třeba zmínit, že Mikuláš Biskupec, na rozdíl od Lupáče, nám ve své kronice nezanechal jakoukoliv indicii, zda byl chebské schůzi opravdu přítomen.⁴⁵

Za vysoce pravděpodobnou rovněž pokládám přítomnost kněze Petra Payneho, jenž zde nejspíše zastupoval jemu po ideologické stránce blízké sirotčí bratrstvo (jak tomu bylo později v Basileji⁴⁶), které by takto získalo do svých řad významného zástupce z řad kléru. Není to však jen výjimečné postavení anglického přívržence kalicha a teologická zběhlost, jež svádí k domněnce, že jeho přítomnost v Chebu byla žádoucí. Petr zvaný Engliš se totiž v předešlých letech vyznamenal jako přední diplomat husitských Čech, jenž navíc nechyběl hned u několika diskusí ohledně rozhodčí autority mezi husity a církví,⁴⁷ s jejímž intenzivním projednávání v Chebu roku 1432 se v husitských řadách dozajista počítalo. Bylo by tudíž složité vysvětlit, proč by Payne na chebské schůzi s basilejským koncilem absentoval. Jeho

43 Dušan COUFAL, *Ludus calamorum. Husité, Cesarini a Zikmund před bitvou u Domažlic v novém světle zapadlého pražského manifestu*, SMB 5, 2013, s. 51 (zde též odkazy na prameny a další literaturu).

44 Srov. Mikuláš z PELŘIMOVA, *Vyznání a obrana Táborů*, edd. František M. Dobiáš – Amedeo Molnár, Praha 1972, s. 52–53.

45 *Chronicon continens causam sacerdotium taboriensium*, in: *Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung II*, ed. Konstantin Höfler, Wien 1865, s. 702–703.

46 *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 260.

47 Payne se účastnil jednání na hradě Žebráku (1427), v Bratislavě (1429) a Krakově (1421, 1431). Viz Dušan COUFAL, *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431: předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů*, Praha 2012, s. 163, 208–210, 223–224, 276.

přítomnost na západních hranicích Českého království v květnu 1432 tak pokládám za ještě pravděpodobnější než v případě Biskupce či Markolta ze Zbraslavic.⁴⁸

Zajímavou badatelskou otázku představuje možná účast valdenského kněze Friedricha Reiserera, o níž byl přesvědčený například Amedeo Molnár.⁴⁹ Vycházel tu nepochybně ze životopisu Reiserera sepsaného Andreasem Jungem v 19. století, nezřídka na základě dnes ztracených pramenů. Jelikož však při zmínce o Reiserově přítomnosti v Chebu Jung nikterak neodkazuje na konkrétní pramen, lze jen velmi těžko rozhodnout, zda Junga považovat za věrohodného zpravodaje.⁵⁰ Zajímavý podnět pak v nedávné době přišel od Petra Elbela, jenž v souvislosti s průměrnými smlouvami uzavřenými na jižní Moravě v dubnu 1432 uvažuje, zda původně nebylo záměrem vyslat na západ Čech kromě českých husitů rovněž jejich moravské protějšky.⁵¹ Uzavření hned několika příměří v období těsně předcházejícím chebské schůzi lze totiž jen stěží vysvětlit jinak než chystanou účastí moravských husitů na tomto setkání. O jejich reálné účasti na květnových jednáních ovšem nemáme žádné doklady, a je tudíž nutno se přiklonit k variantě, že k vyslání moravských posílů – ať už z jakýchkoliv důvodů – nakonec nedošlo.

V případě české delegace je tedy možno shrnout, že vedle jednoznačně potvrzených účastníků – Matyáše Loudy, Beneše z Mokrovous, Jana z Krajnic, Jana Velvara, Mikuláše z Humpolce, Prokopa Holého, Jana Rokycany a Martina Lupáče – se nesnadných vyjednávání s basilejským koncilem s velkou pravděpodobností účastnili ještě další diplomaté. Za téměř jistou můžeme pokládat přítomnost Petra Payneho a jako velmi pravděpodobné se rovněž jeví účinkování jednoho či obou význačných tábořských bohoslovců, tedy Mikuláše Biskupce a Markolta ze Zbraslavic. Mohli bychom uvažovat o možné účasti dalších husitů (Jakoubek, Laurin, Řehoř, případně i osobnosti v chebských smlouvách nejmenované), což by však patrně vedlo jen k neplodným spekulacím.

Na závěr ještě pokládám za nutné zdůraznit jeden zásadní poznatek: tradiční názor, že seznam diplomatů v chebských dohodách odkazuje na husity přítomné

48 Srov. B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 111, který pokládá za *téměř jistou* účast Biskupce, Markolta i Payneho s odůvodněním, že „ideové postoje husitské reprezentace se zde formovaly pod výrazným vlivem zástupců bratrstev“.

49 Amedeo MOLNÁR, *Valdenští: evropský rozměr jejich vzdoru*, Praha 1991, s. 231. Tuto domněnku převzal i B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 111.

50 Andreas JUNG, *Friedrich Reiser: Eine Ketzergeschichte aus dem fünfzehnten Jahrhundert*, ed. Walter E. SCHMIDT, Herrnhut 1915, s. 67–68 (úvaha vydavatele ohledně Chebu na s. XX–XXI).

51 Petr ELBEL, *Pravé, věrné a křesťanské příměří: dohody o příměří mezi husity a stranou markraběte Albrechta na jižní Moravě*, Brno 2016, s. 51–53.

v Chebu, nebyl předešlým výkladem v žádném případě vyvrácen, nýbrž jen zpochybněn. Určitě nevylučuji, že seznam uvedený slovy *Nuntii et oratores* může ve skutečnosti podávat svědectví o všech husitských diplomatech zavítavších v květnu 1432 do Chebu. Z výše nastíněných důvodů však za mnohem pravděpodobnější pokládám tezi, že seznam posílů vypočítává osoby určené do Basileje a kompletní výčet diplomatů přítomných v Chebu v žádném dochovaném prameni neexistuje.⁵²

Projev Jindřicha Tokeho jako manifestace autority basilejského koncilu

Druhým aspektem chebských debat, jenž zasluhuje hlubší analýzu, je úvodní řeč koncilu z 9. května. V literatuře se zpravidla uvádí, že projevem vážícím se k biblickým slovům *Pax vobis* legát Jindřich Toke demonstroval husitům vlídnou tvář koncilu.⁵³ Takové tvrzení nelze zcela odmítnout, vždyť významná část Tokeho řeči vyznívá vůči zástupcům Čech a Moravy skutečně přívětivě. V této souvislosti doplníme, že Jindřich Toke mohl být do vedoucí pozice v rámci legace do Chebu vybrán z toho důvodu, že se dříve otevřeně stavěl proti údajně zázračným hostiím ve Wartenbergu a Wilsnacku, což jej alespoň v malé míře pojilo s českým reformním hnutím.⁵⁴

Na druhou stranu se ovšem v Jindřichově projevu objevují formulace, u nichž můžeme předpokládat, že se alespoň jisté části husitských diplomatů nezamlouvaly. Než se na tyto pasáže podíváme, bude třeba se krátce zamyslet nad

52 Z tohoto důvodu jsem se nezabýval otázkou, do jaké míry složení chebské delegace reflektuje mocenské poměry v husitských Čechách. K takovému úkolu by po mém soudu bylo potřeba znát nade vše pochybnost jména všech přítomných delegátů.

53 F. M. BARTOŠ, *Husitská revoluce*, s. 111 („Jeho taktní proslov na slova „Pokoj Vám“ (...) se šetrně vyhnul sporným otázkám a vzbudil příznivé ovzduší pro porady.“); A. MOLNÁR, *Chebský soudce*, s. 21 („Na vlídnou řeč odpověděl M. Jan Rokycana stejně laskavě, přece však s ohražením...“); P. ČORNEJ, *Lipanská křižovatka*, s. 33 („Řečníkův vlídný tón navazoval smířlivou atmosféru stejně jako laskavá odpověď husitského mluvčího Jana Rokycany...“); B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 113 („... nezminil tu Toke žádnou konkrétní podrobnost, která by osvětlila nastávající jednání. Určitým vodítkem zde může být pouze výraz mimořádné vstřícnosti vůči husitům, který prostupuje celé kázání.“); Josef VÁLKA: *Vláda Aleše Vřešťovského. Úsilí politiků husitů a zemské obce o obsazení politického prostoru*, Časopis Matice moravské (dále ČMM) 129, 2009, s. 304–305. Méně pochvalná slova zvolil J. PROKEŠ, *M. Prokop z Plzně*, s. 57, který vyslovil názor, že Tokeho řeč mohla kvůli své povšečnosti a neurčitosti vzbudit nedůvěru. Po mém soudu však ona nedůvěra pramenila z jiných skutečností, jak vyplývá z dalšího výkladu.

54 Srov. F. ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta*, s. 23. K Tokemu dále Hildegund HÖLZEL, *Heinrich Toke und der Wolfenbütteler „Rapularius“* (= MGH Studien und Texte 23), Hannover 1998.

tím, jaký názor měli představitelé husitských Čech na basilejský sněm jako takový. Netřeba pochybovat o tom, že každý z českých diplomatů zavítavších do Chebu věděl o upálení dvou českých reformátorů na koncilu kostnickém a vydání protiutrakvistického dekretu *Cum in nonnullis* na témže sněmu. Je jasné, že k právě zmíněným krokům koncilu z let 1414–1418 se husité i po více než patnácti letech stavěli velmi kriticky, a kostnický synod tudíž nemohli pokládat za Duchem svatým řízené shromáždění, jehož rozhodnutím je nutné se podřídit.⁵⁵ K husitům nezaujal kladné stanovisko ani následný, krátce trvající pavijsko-sienský koncil, nicméně není zřejmé, do jaké míry byl sienský dekret z 8. listopadu 1423 v českých zemích znám na počátku třicátých let.⁵⁶ Pravděpodobně více si byli „čeští kacíři“ v roce 1432 vědomi toho, že Julián Cesarini, pověřený vedením protihusitské kruciáty o rok dříve, byl reprezentantem basilejského koncilu. Jsou to ale zejména předešlé zkušenosti s kostnickým synodem, díky nimž můžeme soudit, že na koncil basilejský, nesporného následníka sněmu v Kostnici, pohlíželi Čechové přítomní v Chebu s opatrností, ba až podezřívavostí, byť do květnové schůze zároveň vkládali nemalé naděje. Přinejmenším v řadách táborské církve máme dokonce tyto smíšené, až negativní pocity vůči basilejskému koncilu přímo doloženy, a to díky manifestům z roku 1431.⁵⁷ V neposlední řadě je nutno zmínit fakt, že husitští teologové byli již několik let bytostně přesvědčeni, že poslední slovo v otázkách víry náleží nadosobní autoritě Písma svatého, a nikoliv potenciálně chybujiícímu (tedy v žádném případně neomylnému) lidskému shromáždění.

Na základě právě řečeného se lze domýšlet, že legáty přítomné v Chebu sice česká strana pokládala za vyslance obecného koncilu, ale nikoliv takového, jenž by se díky přítomnosti Ducha svatého nemohl dopustit ve věroučných záležitostech

55 Ke kritice kostnického koncilu husitskými bohoslovci viz *Dvě staročeská díla Jakoubka ze Strážnice*, edd. Mirek Čejka – Helena Krmíčková, Brno 2009, s. 18–27, 89–108; Petra MUTLOVÁ: *Nicolaus Dresdensis Apologia: de conclusibus doctorum in Constantia de materia sanguinis*, Brno 2015.

56 Text dekretu in: *Das Konzil von Pavia-Siena 1423–1424. Band II*, ed. Walter Brandmüller, Münster 1974, s. 20–22. Protihusitské opatření pavijsko-sienského synodu zmínili např. Blanka ZILYNSKÁ, *Z Burgundska až do husitských Čech: životní pouť Filiberta de Montjeu. Opožděná reflexe biografické knihy*, Historie – Otázky – Problémy 3, 2011, s. 132; D. COUFAL, *Polemika o kalich*, s. 191.

57 V *Manifestu tábořských hejtmanů* se uvádí: „... má být svolán koncil do Basileje. Z toho ať se nikdo neraduje a neveselí, ale raději každý pilně hlíděj svou manželku, dcery a služby před biskupy, kněžími a mnichy. Nevěřte, že svolávají svaté shromáždění...“ V *Listu z celé země české* stojí: „... má být konán sněm ve vašem městě Basileji (...) Ale bojíme se, aby se tam nesešli jen proto, aby mohli lépe zakrýt svou hanbu a svou nespravedlnost pokrytectvím a aby mohli překážet božské spravedlnosti a ji potlačit, když ji tolik nenávidí.“ Úryvky převzaté z *Husitské manifesty*, ed. Amedeo Molnár, Praha 1980, s. 170, 211.

jakékoliv chyby, a jeho rozhodnutí by tudíž byla závazná pro celé křesťanstvo. Jinými slovy, o výsostném postavení a neomylnosti basilejského koncilu museli mít Čechové přinejmenším pochybnosti. Je přitom pravděpodobné, že v rámci české delegace Rokycana (a snad i jiní) zastával v návaznosti na Jakoubka ze Stříbra učení o třech typech koncilů (apoštolské, pobiblické a fiktivní), dle něhož lze přisoudit neomylnost jen církevním sněmům zmíněným v Bibli.⁵⁸

Na právě zmíněné skutečnosti bude nutno pamatovat v následujícím výkladu, kde se zaměříme na Tokeho výroky vážící se především k basilejskému koncilu. Magdeburský kanovník význam basilejského koncilu poprvé zdůraznil poté, co citoval čtyři novozákonní výroky sv. Pavla.⁵⁹ Prohlásil, že „říkám-li toto s apoštolem Pavlem, chovám důvěru v pána Ježíše Krista, o jehož věc zde běží, že svému slovu propůjčí mocný hlas a nebude hledět na nedostatky mluvčího, nýbrž na slavné zásluhy a velké skutky té, která jej poslala, své církve, jejímiž jsme posly.“⁶⁰ Hned zkraje projevu tak byli koncilní legáti označeni za posly Kristovy církve ověřené zásluhami a významnými skutky. Další chvála církevního sněmu přišla vzápětí, když Toke koncil představil v roli jakéhosi mírotvůrce a napravovatele složitých poměrů v křesťanstvu: „... my s touto boží církví nebo v ní pracujeme za účinnou nápravu mravů, za vymýcení rozkolů a za usmíření nesvárů, což jsou hlavní příčiny, pro něž se shromáždil svatý všeobecný basilejský koncil.“⁶¹

Již s úvodními zmínkami o Ježíšově či boží církvi a svatosti basilejského sněmu se patrně ne všichni přítomní husité ztotožňovali. Nespokojenost většiny zástupců Čech a Moravy pak určitě vyvolala slova související s charakteristikou církve. Toke vymezil pojem *ecclesia* s důrazem na Svatou Trojici, tedy jako společenství Kristových věrných, dceru Otce, nevěstu Syna a naši matku z dobroty Ducha svatého, načež doplnil, že tato církev „zákonně shromážděná v lásce i bázni Nejvyššího ve městě Basileji, nanejvýš želí nesvornosti svých synů a chce je opět přivést k bratrské svornosti; proto vás, naše milé v Kristu z království českého, kteří

58 K této nauce i recepci u Rokycany v roce 1433 viz Dušan COUFAL, *Concilium verum contra simulatum. Kvestie Jakoubka ze Stříbra o autoritě koncilů v ideovém a historickém kontextu*, in: Jan Husz: *žycie, myśl, dziedzictwo*, edd. Paweł Kras – Martin Nodl, Warszawa 2017, s. 129–165. K otázce konciliarismu v českých zemích srov. Josef MACEK, *Der Konziliarismus in der böhmischen Reformation: besonders in der Politik Georgs von Podiebrad*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 80, 1969, s. 312–330.

59 Původní znění Tokeho projevu a český překlad jeho větší části jsou přístupné: Jana NECHUTOVÁ, *Proslov Jindřicha Tokeho „Pax vobis“ k zahájení chebských porad 9. května 1432*, in: Soudce smluvený v Chebu, s. 141–154.

60 Tamtéž, s. 150.

61 Tamtéž.

se poněkud různíte od řádu římské církve, volala již častěji prostřednictvím listů a poslů do svého laskavého klína, a nyní posléze vyslala nás, abychom znovu nabídli mír a přivedli vás rychle před její milostnou tvář.⁶²

Husitům nemohlo jen tak uniknout, že Toke de facto položil rovnítko mezi basilejský koncil a církev úzce propojenou s Boží trojicí, a tvrzení o *zákonném* shromáždění koncilu v boží lásce a bázni šlo sotva chápat jinak, než že konání synodu v Basileji legitimizuje sám Bůh. Dle mého názoru však husitům nejméně konvenovala Jindřichova myšlenka o husitech v roli nesvorných synů, kteří mají být přivedeni opět ke svornosti. Abychom byli přesní, v Tokeho řeči byl použit latinský výraz *discordia*, který má různé významové odstíny: nesvornost, roztržka, rozkol, nepřátelství, vzpoura, odboj či nekázeň. Ať už si husité tento výraz překládali jakkoliv, téměř jistě pochopili, že zde kanovník Jindřich vyjadřoval přesvědčení o nežádoucím odchýlení Čechů od učení pravé církve. Tuto církev, jak již bylo řečeno, ztotožňoval s basilejským shromážděním, jehož úkolem bylo přivést husity zpět k jednotě, tedy *concordia*. Byt v citované pasáži nelze přehlédnout i nepochybně vlídné fráze vůči českým poslům, zmiňovaná formulace musela v české delegaci vyvolat nelibé pocity. Odráží se v ní totiž přesvědčení o nadřazenosti koncilu vůči údajně nesvorným Čechům a správnosti věrouky basilejského sněmu, na rozdíl od té husitské.

Je otázkou, s jakými pocity si čeští diplomaté posléze vyslechli Jindřichovo hodnocení válečných hrůz dvacátých a třicátých let.⁶³ Na jednu stranu si mohli husité oddechnout, že prohřešky či excesy válečných let Toke připisoval oběma stranám, aniž by Čechy označil za ty, kdo napáchali více zla. Na druhou stranu by Čechové bývali jistě ocenili, kdyby Toke v této souvislosti označil katolický tábor za původce vzájemných rozbrojů, jak později učinil Rokycana.⁶⁴ Realisticky smýšlející husité ovšem od diplomatů koncilu taková slova ani nemohli očekávat.

Další glorifikaci církevního sněmu si mohli husité vyslechnout ve chvíli, kdy Toke zdůraznil mírovou úlohu koncilu a jeho úzký vztah k Trojici. Koncil prý přišel s nabídkou míru, „abychom vaše myslí připravili na příchod Ducha svatého (...) a též proto, že nám církev, dcera boží a nevěsta Kristova, naše i vaše matka, přikázala,

62 Tamtéž, s. 150–151.

63 Dle Tokeho se v předešlých letech odehrálo „mnoho nebezpečného, zhoubného a nanejvýš nepřijemného a pohoršlivého, válečné hrůzy, hladomor, škody na duších, tělech, jměních a statcích, zášti mezi bratřími a pohoršení i pro okolní mimokřesťanské národy (...) Kdo by mohl vyčíslit smutné události na obou stranách? Kolik zde bylo loupežení, úskoků, svatokrádeží, vražd, rouhání a jiných obludností!“ Tamtéž, s. 151.

64 *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 217.

abychom vám nabídli jednotu, řkouce „Pokoj vám!“⁶⁵ Navzdory doposud vysokému hodnocení koncilu nicméně působí poněkud překvapivě, že při následném výkladu o míru a ideových neshodách mezi basilejskými a husity jsou obě strany prezentovány v rovnocenném postavení: „... jak může pátrat po pravdě člověk, který s jistotou ví, že je v moci vášní a v jejich důsledku, že je zmaten, takže nemůže vidět skutečnost a cítit dobro? Příkladem zde může být rozbouřená vodní hladina, v níž nikdo nemůže jasně spatřit odraz své tváře, jak to lze u vody klidné a tiché. Aby nás tedy světlo pravdy osvítilo zářivěji, snažme se uzavřít mír a navzájem si v lásce pomáhat.“⁶⁶ Zatímco předtím Toke v souvislosti s husitsko-katolickými neshodami neváhal hovořit o nesvornosti Čechů vůči koncilu, nyní zvolil vlídnější slova – výroky o zmatení z důvodu vášní a osvětlení světlem pravdy byly totiž proneseny tak, že je bylo možno vztáhnout na obě strany v Chebu jednající.

Naopak jisté rozpaky mohl u některých českých poslů vyvolat Tokeho příslib, že koncil se nejprve bude snažit o sjednocení s husity a až poté bude vyvíjet stejné úsilí i v případě jiných, vzdálenějších národů. Jistě, na samotném upřednostnění Čechů basilejským koncilem nic špatného nebylo, jistý problém však mohl představovat způsob, jakým Toke onu myšlenku formuloval: „Vám mělo být slovo boží zvěstováno nejprve“ (Skutk. 13, 46), a potom jiným kmenům, po jejichž sjednocení s námi toužíme...“⁶⁷ Zejména teologicky erudovaní zástupci Čech a Moravy si museli uvědomit, že uvedením biblických slov připodobnil koncil svou činnost k počínání svatých Pavla z Tarsu a Barnabáše. Ti byli dle 13. kapitoly Skutků apoštolů povolání Duchem svatým k šíření křesťanství na Kypru a Tokem citovaný výrok o zvěstování slova Božího byl původně adresován židům, jimž byla vzápětí vytknuta jejich neochota přijmout křesťanství. Je zřejmé, že za pomoci novozákonního verše byla basilejskému koncilu přisouzena role, jaká kdysi příslušela Pavlu a Barnabášovi jednajícím z popudu Ducha svatého, totiž předávání pravého křesťanského učení odlišně smýšlejícím. Toke tím povýšil basilejský sněm na garanta pravé, apoštolské víry, zatímco husité se tu dostávají do podřadného postavení těch, které má koncil k oné správné víře přivést.

Rovněž některá další tvrzení lze chápat jako informování husitů, že na půdě koncilu naleznou křesťanskou pravdu. Čeští diplomaté se například dozvěděli, že obdrží od Boha mír, „jestliže přijdete ke svatému všeobecnému basilejskému

65 J. NECHUTOVÁ, *Proslov Jindřicha Tokeho*, s. 152.

66 Tamtéž, s. 152.

67 Tamtéž, s. 153.

koncilu a vyslyšíte jej a budete žádat o radu.“⁶⁸ Na tuto výzvu navazují různé pasáže z Písma obsahující výzvu k příchodu (*Venite*). Značnou pozornost tu magdeburský kanovník věnuje knize Izajášově 2, 3–4 – o zde jmenovaných místech, tedy hoře Hospodinově, domě Jákobově, Syonu a Jeruzalému, tvrdí, že označují (*signat*) církev bojující. Je nasnadě, že pojem *ecclesia militans* analogicky vztahuje i na basilejský koncil, neboť krátce na to při zmínce o něm používá rovněž imperativ *Venite*. Tento výrok byl však pro husity problematický především kvůli sebevědomým slovům o Ježíši Kristu: „Přijďte do shromáždění věrných, kteří se ve jménu Páně sešli v Basileji, a zde, v jejich středu, naleznete Krista.“⁶⁹

V této části projevu hrálo zjevně významnou roli provázání koncilu s Biblií, což je patrné i z dalších formulací Jindřicha Tokeho. Určitě nelze opomenout, že katolický mluvčí pro zdůraznění významu basilejského synodu citoval pasáž z Matoušova evangelia považovanou za biblickou oporu pro ideu konciliarismu.⁷⁰ Těsný vztah mezi koncilem a samotným Bohem pak Toke akcentoval za pomoci řady dalších biblických pasáží⁷¹ a svatý koncil (*sacrum scilicet concilium generale*) nakonec ztotožnil s Božím domem, v němž má být přítomna Hospodinova sláva, zmiňovaná v knize Ezechielově.⁷² Taktéž touto částí projevu prostupuje myšlenka, že právě k tomuto svatému shromáždění mají husité přijít.

Nejpozoruhodnější chvalořeč na koncil přišla ve chvíli, kdy Jindřich Toke nabídl analogii mezi návštěvou královny ze Sáby u Šalamouna a příchodem Čechů do Basileje. Dle líčení v První knize královské se legendární panovnice dozvěděla o Šalamounově moci, a tak jej přijela vyzkoušet svými hádankami. Židovský král neměl potíž s jedinou odpovědí a když královna takto poznala královu moudrost a spatřila jeho palác, prohlásila: „Co jsem slyšela ve své zemi o tvém podnikání i o tvé moudrosti, je pravda. Nevěřila jsem těm slovům, dokud jsem nepřišla a nespátřila to na vlastní oči. A to mi nebyla sdělena ani polovina. Překonal jsi moudrosti a blahobytem pověst, kterou jsem slyšela (...) Požehnán

68 „... si veneritis ad sacrum concilium generale Basiliense et audieritis et consulueritis ei.“ Tamtéž, s. 146.

69 Tamtéž, s. 153.

70 „Ubi duo vel tres congregati sunt in nomine meo, in medio eorum sum.“ Tamtéž, s. 146. Jde o verš Mat 18, 20. K biblickému základu konciliarismu srov. Natascha-Ingrid TINTEROFF, *The Councils and the Holy Spirit. Liturgical Perspectives*, in: *The Church, the Councils & Reform. The Legacy of the Fifteenth Century*, edd. Christopher M. Bellitto – Gerald Christianson – Thomas M. Izbicki, Washington 2008, s. 148.

71 J. NECHUTOVÁ, *Proslov Jindřicha Tokeho*, s. 146–147.

72 „... et visitare domum eius, sacrum scilicet concilium generale, quia ‚ecce ibi gloria Dei Israel‘, Ezechielis VIII.“ Tamtéž, s. 147.

buď Hospodin, tvůj Bůh, který si tě oblíbil a dosadil tě na izraelský trůn...“⁷³ A právě tato slova z 1Král 10, 6–9 vložil Jindřich Toke do úst budoucím husitským vyslancům v Basileji,⁷⁴ čímž chtěl demonstrovat, jak velkou chválu vůči koncilu husité v rámci první audience veřejně projeví. Jestliže si snad před tímto výrokem někteří husitští diplomaté stále nechťeli připustit, jak vysoko koncil oceňuje sama sebe, Tokeho přirovnání basilejských otců k Šalamounově království jim muselo definitivně otevřít oči.

Zcela nový rozměr daly Tokeho projevu závěrečné odstavce. Tehdy probíhající spor mezi basilejskými a Evženem IV., tedy mezi konciliarismem s papalismem, mohl v očích (nejen) husitů vrhnout na basilejský koncil stín pochybnosti ohledně jeho legitimacy.⁷⁵ Je proto pochopitelné, že Toke využil závěru své řeči k důsledné obhajobě myšlenky, že přítomnost církevního sněmu v hradbách Basileje je naprosto oprávněná. Po obecném tvrzení o legitimitě basilejského shromáždění uvedl, že koncil byl zahájen „na základě ustanovení svatého koncilu kostnického a sienského a se schválením papežů, totiž pana Martina šťastné paměti a současného papeže pana Eugena.“⁷⁶ Značný prostor dal Jindřich ideám konciliarismu tehdy, když své obecenstvo upozornil, že sněm nemůže rozpustit ani papež, „jak je to do všech detailů obsaženo v dekretech druhého zasedání basilejského koncilu.“⁷⁷ Legimitu koncilu ještě utvrdil poukazem na podporu světskými vladaři včetně římského krále Zikmunda, z nichž někteří měli dokonce s ohledem na koncil ukončit vzájemné rozpory.⁷⁸ Svůj projev završil kanovník Jindřich opětovným vyjádřením naděje ve zdárné dokonání chebských rozhovorů, přičemž i zde mu záleželo na glorifikaci koncilu, jenž „jak pevně věřím, představuje a zastupuje z příkazu našeho nejvyššího pána Ježíše Krista celou církev bojující...“⁷⁹

Při hodnocení Jindřichova projevu je samozřejmě třeba pamatovat na skutečnost, že nelze s naprostou jistotou říci, zda Jindřich Toke 9. května 1432 vyslovil opravdu vše, co v rukopisném záznamu jeho řeči nalezneme. Bylo by ovšem

73 *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*, Praha 2017, s. 333–334.

74 Před slova pocházející z řeči Královny ze Sáby Toke klade větu „A jeden každý z vás řekne svatému koncilu...“. J. NECHUTOVÁ, *Proslov Jindřicha Tokeho*, s. 153.

75 O pochybnostech některých Čechů vůči koncilu z důvodu konfliktu s Evženem IV. se v březnu 1432 zmínil v listu Oldřichovi z Rožmberka sám Zikmund Lucemburský. Viz AČ I, ed. František Palacký, Praha 1840, s. 37, č. 42.

76 J. NECHUTOVÁ, *Proslov Jindřicha Tokeho*, s. 153.

77 Tamtéž. Klíčový dekret z druhého zasedání koncilu (15. února 1432) dostupný in MC II, ed. Ernest Birk, Wien 1873, s. 124–126.

78 „Co se pak týče schválení světskými velmoži, je jasné, že nejjasnější kníže, král římský, i ostatní králové, knížata, vévodové, páni i svazy stojí při koncilu, a že někteří z nich zanechali vzhledem ke svatému koncilu vzájemných svárů a uzavřeli příměří.“ J. NECHUTOVÁ, *Proslov Jindřicha Tokeho*, s. 154.

79 Tamtéž.

zvláštní, pokud by se Jindřichova květnová řeč jak svou strukturou, tak hlavními myšlenkami nějak zásadně odlišovala od toho, co nám rukopisné dochování sděluje. Proto se kloním k závěru, že Toke přednesl v Chebu projev, který obsahoval na jednu stranu celou řadu laskavých frází vůči Čechům (za použití slov jako *mír*, *láska* či *dobro*), na druhou stranu nezanedbatelný počet výroků jednoznačně glorifikujících a legitimizujících nynější koncil, z nichž některé poměrně srozumitelně vyjadřovaly myšlenku o podřazeném postavení husitů vůči basilejským učencům. Jasná tendence klást na autoritu koncilu značný důraz je sotva překvapivá, vždyť basilejští teologové „svůj“ koncil vysoko oceňovali i při jiných příležitostech než jednání s Čechy, jelikož byli bytostně přesvědčeni o jeho neomylnosti a neotřesitelném postavení v církvi.⁸⁰

Glorifikace koncilu tváří v tvář husitům byla navíc motivovaná dalšími dvěma skutečnostmi. Zaprvé, Toke i jeho kolegové dobře věděli, že představiteli české reformace bylo v minulosti zpochybněno výsostné postavení kostnického koncilu, takže o to více muselo katolickým prelátům záležet na tom, aby husity přesvědčili o moci sněmu basilejského. Zadruhé, chebská jednání se odehrávala v době, kdy měl Evžen IV. k uznání přetrvávající činnosti koncilu ještě daleko, tudíž pro koncil bylo zásadní, aby chválou sebe sama rozehnal pochybnosti o své legitimitě, které v důsledku sporů s papežem logicky vznikaly.

Co tedy říci na závěr k Tokeho projevu a dojmu, který si z něj husité odnesli? Jakkoliv Čechům bezpochyby konvenovala řada vlídných slov a rovněž teologická erudice Tokeho, zejména husitští bohoslovci museli na základě Jindřichova častého glorifikování koncilu pochopit, že legáti rozhodně nepřijeli do Chebu s úmyslem vyhovět husitské představě o svobodném slyšení s rozhodčí autoritou nezávislou na obou stranách. Lze tak předpokládat, že hned zkraje chebské schůze husitská delegace nepochybovala o obrovské náročnosti nadcházejících jednání. Na samotném faktu, že Tokeho projev nemusel po všech stránkách vyhovovat českým poslům, je však sotva něco překvapivého. Jak už tomu u mnoha diplomatických jednání bývá, obě strany přijížděly na místo setkání s výrazně odlišnými představami o tom, k jaké dohodě se má nakonec dospět. Jak husité, tak katolíci měli v úmyslu prosadit své stanovisko na úkor druhé strany, a ukončit tak spor ohledně veřejného

80 K otázce neomylnosti koncilu srov. Johannes von LAUDAGE, *Certum est quod papa potest errare. Johannes von Ragusa und das Problem der Unfehlbarkeit*, in: Studien zum 15. Jahrhundert. Festschrift für Erich Meuthen, edd. Johannes Helmrath – Heribert Müller, München 1994, s. 145–167.

slyšení trvající 15 let.⁸¹ V takové situaci bylo prakticky jisté, že vzájemné rozpory se projeví již při úvodních projevech.

**„Vos estis pars, debetis iudicari, non iudicare...“:
vzpomínky na květen 1432 ve spisech Martina Lupáče**

Třetí a závěrečné obohacení našich vědomostí o květnu 1432 v Chebu představují vzpomínky husitského kněze, diplomata a literáta Martina Lupáče, nazývaného též z Újezda.⁸² Fakt, že v Lupáčových spisech se nachází šest reminiscencí na první husitsko-koncilní setkání, nebyl v historiografii doposud zohledněn, byť z roztroušených zmínek můžeme soudit, že téměř všechny z nich byly českými badateli v menší či větší míře reflektovány.⁸³ Jak jsme již uvedli, texty Martina Lupáče vážící se k západočeským jednáním jsou výmluvným důkazem jeho participace na této události. Nás ale bude více zajímat samotný obsah Lupáčových vzpomínek a rozbor toho nejzajímavějšího, co se v nich nachází. Vzpomínky z pěti různých spisů budou v následujícím výkladu pro lepší srozumitelnost představeny v českém překladu, původní latinské znění je samozřejmě k dispozici v příslušné poznámce. Za každou pasáží uvádím v závorce její označení, které bude využito v pozdějším výkladu.

Za nejstarší známou Lupáčovu reflexi chebských debat je třeba pokládat úryvek z relativně obsáhlé obhajoby svátostného přijímání dětí, známé jako *De communione parvulorum*. Spis vznikl mezi léty 1439–1449, jak naznačují autorovy zmínky o Zikmundovi Lucemburském a basilejském koncilu.⁸⁴ Většina traktátu

81 K otázce sporů při diplomatických jednání ve středověku srov. Jean M. MOEGLIN, *Strukturelle Aspekte der spätmittelalterlichen Diplomatie. Die Verhandlungsnormen am Anfang des Hundert-jährigen Krieges*, in: *Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie: zum geistlichen und weltlichen Gesandtschaftswesen vom 12. bis zum 15. Jahrhundert*, edd. Claudia ZEY – Claudia MÄRTL, Zürich 2008, s. 256–257, kde též odkazy na další literaturu.

82 K Lupáčovi podrobněji Adam PÁLKA, *Super responso Pii pape Martina Lupáče jako pramen k jednáním husitů s basilejským koncilem*, ČMM 135, 2015, s. 29–54 (na s. 34 odkazy na další literaturu); TÝŽ, *Papoušek versus Lupáč. Polemika o výklad basilejských kompaktát z poloviny 15. století*, SMB 8, 2016, s. 44–46, 56–66; TÝŽ, *Basilejský koncil očima českých utrakvistických a katolických učenců pozdního středověku (1438–1526)*, ČMM 137, 2018, s. 37–39.

83 B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 122, pozn. 18, uvádí výčet pramenů k chebské schůzi, avšak z Lupáčových vzpomínek uvádí jen jednu (dále zmíněna na s. 114 a 124, pozn. 34). K reflexi Lupáčových vzpomínek na Cheb v historiografii viz poznámky níže.

84 „... quia tam legati, quam imperator iam imperatore in Praga mandante mentiti sunt et usque hodie menciuntur solemniter...“ Moravská zemská knihovna v Brně, Sběrka rukopisů, sign.

přistupuje k otázce účasti malých dětí na přijímání podobojí z ryze teologických hledisek, takže Lupáč tu cituje celou řadu biblických i církevních autorit, ovšem v závěru spisu se pokouší vyložit spojitost mezi *communio parvulorum* a basilejskými kompaktáty či soudcem chebským. Nepřekvapí, že právě v této části nacházíme následující pasáž vysvětlující průběh někdejšího setkání v Chebu: „Legáti řekli, že koncil má být soudcem všech obtíží v záležitostech víry. Odpověděli jsme, že, to se nám nezdá být spravedlivé, jelikož koncil je stranou nám nepřátelskou a ona nás má soudit? Stejně tak snad ani vy nechcete být souzeni námi! K čemu by tedy byly disputace a spory s koncilem, jestliže koncil má být soudcem?“ Nakonec jsme se s velikou námahou během vleklého a nákladného setkání shodli na jednom soudci, který je dodnes nazýván soudcem smluveným v Chebu.⁸⁵ (A)

Na totožnou událost zavzpomínal Martin z Újezda též při sepisování traktátu *Sensus seu intellectus compactatorum*, vzniklého s velkou pravděpodobností v první polovině 50. let, nejpozději roku 1462.⁸⁶ V opozici k Janu Papouškovi ze Soběslavi autor *Sensus* upozornil na soudce chebského jakožto „určovatele“ pravé víry a posléze svůj výklad doplnil vzpomínkou: „... tito legáti chtěli, abychom se jednoduše odevzdali do rukou concilu a ve všech záležitostech setrvali na úsudku církve, čili úsudku concilu, neboť oni sebe bez uzardění nazývali církví. My jsme vskutku odpověděli, že ‚jelikož jsme stranami a díky sporům rozdělení ve víře, zbytečné by byly veškeré naše disputace, ba neužitečnou námahou by bylo jít na koncil – postačilo by nám žádat od vás milost. Je tedy nezbytně nutné, aby byl mezi námi soudce a mudrc, tedy předvídavý, rozeznávající a rozhodující rozepře.‘ Tudíž

Mk 111, fol. 77v. „... quamvis legatis et imperatoris dicta communio displicuit, nunquam tamen nobis eam prohiberunt, quia contra eos usque ad mortem imperatoris et legati communio parvulorum duravit tam in Praga, quam alibi.“ Tamtéž, fol. 79r–79v. Z těchto zmínek lze soudit, že Zikmund (†1437) a legát Filibert (†1439) již nebyli naživu, zatímco basilejský koncil (1431–1449) stále trval, neboť jeho legáti jsou zde obviňováni z podvodného jednání „do dnešního dne“.

85 „Legati dicebant, quod omnium difficultatum in materia fidei debet concilium esset iudex. Respondimus, quod hoc nobis non videtur esse iustum, cum concilium sit pars nobis adversa et illa deberet iudicare nos? Sicut forte nec vos velletis iudicari a nobis Ad quid enim essent disputationes et altercationes cum concilio, si concilium debet esse iudex? Tandem cum magna difficultate, satis prolixa et sumptuosa dieta convenimus in uno iudice, qui usque hodie dicitur iudex in Egra compactatus.“ Tamtéž, fol. 80r–80v. Patrně jedinou předchozí reflexi této vzpomínky v literatuře představuje A. PÁLKA, *Papoušek versus Lupáč*, s. 62, pozn. 88.

86 A. PÁLKA, *Papoušek versus Lupáč*, s. 63–66.

tohoto soudce jsme v Chebu pro jednání v Basileji a vyřizování záležitostí na jiných místech sobě ustanovili pro tehdejší dobu i pro věčnost.⁸⁷ (B)

Roku 1462 zmínil Lupáč chebského soudce v polemice *Super responso Pii pape*, jelikož jej považoval za jeden z dokladů proti papežově názoru, že basilejská kompaktáta představují liturgickou koncesi kalicha. Historický exkurz do května 1432 byl opět samozřejmostí: „Nejdříve nad námi legáti a koncil chtěli jakoby zákonem zvítězit a dohodnout se, abychom jednoduše setrvali na úsudku a výroku církve, čili koncilu, ve všech záležitostech. My věru uvážili, že tímto by pominul všecken důvod disputací a obran, jelikož jsme byli stranami, řekli jsme vícekrát, že víra nemá být svěřena lidskému úsudku, a poté byl za společného souhlasu obou stran ustanoven řečený soudce ve všech záležitostech, jemuž má být pod trestem zatracení poddán celý svět.“⁸⁸ (C)

Přibližně ve stejné době sepsal kněz Martin krátký projev obsahující silně nepřátelský tón vůči katolíkům, přičemž jde o jediný známý spis, v jehož případě se nám s velkou pravděpodobností dochoval Lupáčův autograf.⁸⁹ Spisek uváděný pod názvem *Contra pactionem cum catholicis* je pozoruhodný i tím, že autor v souvislosti s chebskými debatami nepíše o zde dohodnutém rozhodčím principu, nýbrž o husitském dotazu ohledně možného zrušení sjednaných věcí: „... a tu jsme jim

87 „... volebant ipsi legati, quod simpliciter committamus nos in manus concilii et in omnibus causis stemus ecclesie iudicio, id est iudicio concilii, quia ipsi sine rubore vocabant se ecclesiam. Nos vero respondimus, quod „cum simus partes et altercationibus divisi in fide, superflue essent omnes disputationes nostre, ymmo inutilis labor eundi ad concilium – sufficeret nobis gratiam petere a vobis. Opportet ergo necessario iudicem et fronesum, id est providentem, dividendem et causas decidentem, esse inter nos. Ideo hunc nobis iudicem pro agendis in Basilea et ubicumque pertractandis constituimus in Egra pro tunc et semper.“ Archiv Pražského hradu, Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. O 74, fol. 46v–47r. Edičně přístupné in A. PÁLKA, *Papoušek versus Lupáč*, s. 85. Před vydáním této studie Lupáčovy vzpomínky velmi zběžně zmínil František Michálek BARTOŠ, *Martin Lupáč a jeho spisovatelské dílo*, Reformační sborník (= RS) 7, 1939, s. 122.

88 „Prima fronte quasi lege voluerunt a nobis evincere et pactare legati et concilium, ut stemus simpliciter iudicio et sentencie ecclesie, id est concilii, in omni materia; nos vero considerantes, quod per hoc cessaret omnis ratio disputationis et defensionis, cum simus partes, diximus pluries, quod fides non est iudicio hominum credenda. Hac deinde constitutus est predictus iudex ex unanimi consensu utriusque partis in omni materia...“ Österreichische Nationalbibliothek in Wien, Sammlung von Handchriften und alten Drucken, sign. Cod. 4302, fol. 362v. O významu této pasáže pojednal A. PÁLKA, *Super responso Pii pape*, s. 37–39; krátce ji zmínil i F. M. Bartoš in *Martin Lupáč: Hádání o kompaktátech*, ed. Anna Císařová-Kolářová, Praha 1953, s. 39.

89 F. M. BARTOŠ, *Martin Lupáč*, s. 125 (zde i překlad projevu). K Lupáčově vzpomínce při popisu chebských jednání přihlédl i F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého III*, s. 436; A. MOLNÁR, *Chebský soudce*, s. 23; Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský IV*, Praha 1962, s. 558; B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 114.

řekli: „Hle, vy máte práva, že všechny sliby a přísahy smíte klidně zrušit. Jakou nám tedy můžete dát záruku?“ Odpověděli, že ty své dekrety proti nám nepoužijí atd.“⁹⁰ (D) Citovanou pasáž napsal Lupáč primárně proto, aby z jeho projevu vyplynulo, že navzdory svému slibu z roku 1432 církev smlouvy s husity, čili basilejská kompaktáta, nakonec ústy Pia II. prohlásila za neplatné.

Vůbec nejzajímavější je spis *Replica* proti Hilariovi Litoměřickému z let 1465–1468, jelikož se v něm nachází hned dvě vyličení toho, k čemu v hradbách Chebu kdysi došlo. Kratší z těchto dvou pasáží přichází na řadu tehdy, když je *iudex in Egra compactatus* vyzdvihován Lupáčem jakožto rozhodčí autorita ve sporných záležitostech mezi utrakvisty a katolíky. Autor vzpomíná: „Když jsme s nimi disputovali v Chebu mnoho dní, kdo má být vlastně v Basileji soudcem mezi stranami, a i když se velmi snažili říkaje do větru, že církev, čili oni, mají být soudcem nebo soudci ve všech církevních záležitostech, souhlasili nakonec se soudcem (chebským – pozn. A. P.)...“⁹¹ (E₁)

Delší reminiscence se v protihilariovské polemice objevuje v okamžiku, kdy autor usiluje o vyvrácení Hilariova výkladu soudce chebského: „... disputovali jsme v Chebu s význačnými legáty koncilu o způsobu pobytu v Basileji, ale nejvíce o soudci po dva týdny. Řekli, že církev – oni – mají býti soudcem, neboť stolice Petrova je loďkou a ji doprovází Duch svatý a jemu přísluší vykládat písmna, neboť je posledním a nejjistějším rozřešením všech sporných věcí a zvyků ve víře, bez kterého není spása a mnohé jiné věci, které jsou dnes římskou církví dovozovány jako to, co má být věreno. Tehdy jsme jim mnohokrát odpověděli: „Vy jste stranou, máte být souzeni, nikoliv soudit, záležitost víry nevložíme do lidských rukou atd.‘. Když tedy spatřili naši vytrvalost, souhlasili s oním soudcem, zákonem Božím. Jinak bychom bývali ani nohou směrem k Basileji nepohnuli.“⁹² (E₂)

90 „... et ibi diximus eis: Ecce, vos habetis iura quod omnia promissa et iuramenta potestis licite frangere: quam ergo nobis securitatem potestis facere? Responderunt, quod his suis decretis nolint contra nos uti etc.“ Österreichische Nationalbibliothek in Wien, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, sign. Cod. 4488, fol. 180r.

91 „... cum disputasemus cum ipsis in Egra per plures dies, quis nam deberet esse iudex in Basilea inter partes et cum multum laborassent in ventum dicentes, quod ecclesia, id est ipsi, debeant esse iudex seu iudices in omni materia ecclesiastica, finaliter consenserunt in iudicem...“ Moravská zemská knihovna v Brně, Sbírka rukopisů, sign. Mk 111, fol. 1r–1v. Tuto reminiscenci předešlé bádání nezohlednilo.

92 „Disputabamus in Egra cum legatis spectabilibus concilii de modo standi in Basilea, sed maxime de iudice per duas septimanas. Dicebant illi, quod ecclesia – ipsi – debent esse iudex, quia sedes Petri est navicula et illi asistit infallibiliter Spiritus Sanctus et ipsius est interpretari scripturas, cum sit meta et certissima resolutio omnium dubiorum in fide et in moribus, sine qua non est salus et multa similia, que hodie credenda docentur ecclesia Romana. Cum autem multociens

Jak bychom měli k výše citovaným textům přistupovat? Vzpomínky Martina Lupáče na jím prožité události se v obecné rovině vyznačují tím, že autorovi primárně sloužily ke glorifikaci husitství či utraktivismu na úkor katolictví. Jinak řečeno, dějepisné exkurzy v Lupáčových spisech dokládají, že kromě obhajoby strany podobojí pomocí teologických argumentů autor velmi rád využíval dichotomii triumfující husité versus poražený koncil. Chtěl-li ovšem Lupáč tuto linii dodržovat důsledně, musel se někdy uchýlit k nepochybně vědomému pokřivení dějinné reality. Názorně to dokumentují vzpomínky na jihlavské vyhlášení kompaktát nebo publikaci basilejského dekretu *Ut lucidius videatur* – při konfrontaci se staršími a věrohodnějšími prameny vyjde najevo, že Martin Lupáč skutečný průběh událostí do značné míry pozměnil.⁹³ K Lupáčovým reminiscencím na 30. léta, zejména těm prezentujícím husity jako vítěze nad basilejským koncilem, je tedy třeba přistupovat s veškerou opatrností a maximálním možným přihlédnutím k pramenům, které vznikly v době, kdy Lupáčem popisované dějství proběhlo.

S výjimkou krátké pasáže v *Contra pactionem cum catholicis*, jež má čtenáře informovat o někdejší slibu institucionální církve zachovávat smlouvy uzavřené s husity, mají všechny uvedené úryvky společné nejen to, že reflektují diskuze o podobě rozhodčího principu v Basileji, ale též zjevnou snahu pasovat husitské posly v Chebu do role vítězů nad legáty basilejského sněmu. Když psal Martin z Újezda o triumfu Čechů v Jihlavě roku 1436, přibarvil své vyprávění sebevědomými výroky o zlomeném odporu legátů a provolávání kompaktát jejich ústy. Když se zaměřil na dekret koncilu o svatém přijímání z prosince 1437, zcela zavádějícím způsobem jeho vydání interpretoval jako marnou snahu koncilních otců napravit absenci formulace *sub una specie* v kompaktátech. Otázka tudíž zní, zda se Lupáč dopustil nějakých lživých tvrzení, aby z chebské schůze učinil nezpochybnitelné vítězství husitských vyslanců nad koncilními protějšky?

Po mém soudu nikoliv. Čteme-li důkladně pasáže o chebských jednáních v *De communione parvulorum*, *Sensus*, *Super responso* a *Replica*, zjistíme, že Lupáčův výklad minulosti téměř v ničem neodporuje soudobým záznamům z pera Jana Maulbronna a odpovídá našim očekáváním o tom, jak mohly debaty o rozhodčí autoritě rámcově vypadat. Třebaže Maulbronnova relace je na konkrétní informace

responderemus: Vos estis pars, debetis (em. debitis) iudicari, non iudicare, nec dabimus causam fidei in manus hominum etc. Cum ergo vidissent constanciam nostram, consenserunt in istum iudicem, legem Dei. Alias nec pedem versus Basileam movissemus.“ Tamtéž, fol. 11v. Vzpomínku předtím zohlednili (a částečně citoval) F. M. BARTOŠ, *Martin Lupáč*, s. 133, pozn. 26 a A. PÁLKA, *Super responso Pii pape*, s. 38.

93 Podrobněji in A. PÁLKA, *Super responso*, s. 48–52.

spíše skoupá, rozhodně z ní vyplývá, že v květnu 1432 zažili diplomaté koncilu hořkou prohru, když byli v řadě záležitostí nuceni ustoupit (nejen) husitskému nátlaku. Katolický diplomat sice ani jeden z ústupků nespecifikoval, avšak není důvod pochybovat, že k nim patřil právě soudce smluvený v Chebu. Otázka rozhodčího principu v případě setkání katolických a husitských teologů totiž představovala již od druhé poloviny 20. let významnou třetí plochu mezi oběma stranami, kdy proti sobě jakožto stěžejí slučitelné představy stály katolické *informatio* (poučení husitů církví ideálně následované jejich souhlasem s tím, co jim bylo sděleno) a husitské *disputatio* (učení hádání dvou rovnocenných stran s nadosobním principem Písma svatého v roli nestranného soudce).⁹⁴ Ostatně již z analýzy Tokeho úvodního projevu vyplynulo, že katoličtí legáti přijeli do Chebu s úmyslem prosadit nadřazenost koncilu nad Čechy a Moravany. K tomu, aby v chebských úmluvách bylo posvěceno husitské *disputatio*, a roky opakovaná teze katolíků o *informatio* naopak zůstala bez jediné zmínky, jistě nestačila jednodenní diskuze, vždyť přistoupením na *disputatio* koncil riskoval mimo jiné zpochybnění svého výsostného postavení a proklamované neomylnosti. Ve věci rozhodčí autority – jakkoliv v oficiální instrukci koncilu pro legáty není zmíněna⁹⁵ – tedy musíme předpokládat obrovský a několikadenní odpor basilejských diplomatů vůči husitskému stanovisku, který se podařilo zlomit díky tlaku českého poselstva, chebského obyvatelstva a vnitřním neshodám v samotné delegaci reprezentující basilejský koncil. Patrně o žádnou jinou věc se v Chebu takové rozepře nestrhly, byť diskuze o některých dalších sjednaných bodech a především podobě glejtů byly nepochybně rovněž velmi dramatické.

S výše řečeným jsou Lupáčovy reflexe, snad až na jeden aspekt, skutečně v souladu. Ona nesrovnalost spočívá v tom, že Martin Lupáč vůbec nezohledňuje zajisté významnou roli chebského obyvatelstva, o níž víme díky Janu Maulbronnovi. Lze namítat, že zamlčením této skutečnosti kališnický polemik učinil z husitů v podstatě jedinou vnější sílu stojící za přistoupením legátů na český požadavek, když realita přitom byla o něco komplikovanější.⁹⁶ Obecně lze říci, že se Maulbronnova relace a Lupáčovy vzpomínky vzájemně doplňují – zatímco první jmenované dílo poskytuje základní informace o průběhu celé schůze a jménech některých účastníků, přičemž vybraným tématům věnuje detailnější pozornost

94 K příkladům husitsko-katolických rozporů ohledně rozhodčí autority srov. D. COUFAL, *Polemika o kalich*, zde např. s. 229–231, 256.

95 Srov. *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 208–210, č. 109.

96 Je navíc pravda, že Lupáč nečiní žádnou zmínku o neshodách v rámci katolického poselstva, což mu ale sotva můžeme vyčítat, neboť o nich nemusel mít žádné povědomí. Ostatně i Maulbronn o této záležitosti zcela pomlčel.

(např. úvodní spor o zplnomocnění či závěrečné diskuze o možnosti uzavření příměří), pasáže z pera někdejšího husitského diplomata v první řadě přibližují způsob, jakým se v Chebu řešila jedna z Maulbronnem nespecifikovaných *multas difficultates*.

Tezi, že Lupáčovy vzpomínky na květen 1432 nejsou navzdory svému polemickému potenciálu výrazněji pokřivené, lze podepřít ještě jedním poznatkem. Ačkoliv jsme si mohli všimnout, že jednotlivá vylicení debat o soudci chebském se od sebe na první pohled liší, jejich smysl zůstává prakticky stejný. Žádná ze vzpomínek zkrátka nerozporuje informace obsažené v nějaké jiné, což ještě lépe vynikne v následujícím výkladu. Tento fakt je v jasném kontrastu k Lupáčovým reminiscencím na Jihlavu, které svůj fabulativní ráz prozrazují i tím, že si v některých ohledech odporují.⁹⁷

Nyní se podrobněji zamysleme nad tím, co konkrétně nám o průběhu dramatických debat vzpomínky Martina Lupáče prozrazují. Na základě textů *A*, *B*, *C* a *E*₂ by se mohlo zdát, že své stanovisko ve věci rozhodčí autority jako první přednesli legáti koncilu, jelikož jejich názor zde jasně zaznívá před slovy husitů (která vůbec nečteme v textu *E*₁). Jenže autor ani jednou přímo netvrdí, že první slovo bylo dáno koncilu, a i kdyby snad chtěl tuto informaci strukturou svých textů sdělit, vzhledem k většímu časovému odstupu od popisovaných událostí by nebylo zcela moudré mu důvěřovat. Byť při zahájení rozhovorů o chebském soudci mohlo právo prvního slova připadat oběma stranám důležité, v kontextu několikadenních a vysilujících jednání tato věc dle mého názoru ztratila na významu a stala se spíše detailem, na který si Martin z Újezda mohl, ale také vůbec nemusel pamatovat. V každém případě pokládám za pravděpodobnější, že uvádění názoru legátů na prvním místě souviselo především s Lupáčovou snahou postihnout způsob, jakým byli husité schopni zareagovat na sebevědomá prohlášení basilejského koncilu. Nic však nebrání představit, že již před těmito výroky legátů zaznělo v hradbách Chebu

97 Například údajný „poraženecký“ výrok basilejských legátů znějící „Erravimus et decepti sumus“ uvádí Lupáč někdy v souvislosti s vyhlášením, jindy naopak s pečetením kompaktát, jak ukazují následující pasáže: „Communio vero unius speciei tunc tacuit in tantum, ut ipsimet legati in auribus nostris post consumacionem compactatorum dixerunt manifeste: ‚Nos erravimus et decepti sumus. Sed imperator dixit: ‚Iam est tarde, iam oportet secundum concordata fieri.‘ Moravská zemská knihovna v Brně, Sbírka rukopisů, sign. Mk 111, fol. 78r. „A protož když v Jihlavě poslední pečeť měli přivěsiti k kompaktátům, dluho se velmi bránili legátové, nechť přivěsiti, a když sme i císař i my pilně pobízeli, aby konali, řekli nám, hněvajíce se a řkúce: ‚Co máme činiti? Však sme poblúdili a oklamali sme se. A proto vždy musili tu pečeť přivěsiti.“ Archiv Pražského hradu, Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. D 118, fol. 96r–96v.

husitské stanovisko, jež pak čeští diplomaté zopakovali či obohatili novými informacemi v reakci na to, co jim sdělili katoličtí legáti.

Spíše než pořadí by však pozornost měla být věnována hlavně tomu, co kališnický literát uvádí k obsahu husitsko-koncilních jednání. Bylo již řečeno, že Lupáčova líčení chebské schůze působí věrohodně, a to lze mimo jiné demonstrovat na příkladu toho, co údajně zaznělo z úst basilejských legátů. Text *A* přisuzuje koncilu výrok, že to on má rozhodovat veškeré věroučné záležitosti. Pasáž *B* nám sděluje, že legáti hovořili o nutnosti odevzdání se husitů do rukou koncilu, jehož úsudek – ztotožněný s úsudkem církve jako takové – je třeba respektovat. S těmito tvrzeními souzní texty *C*, v němž čteme o legátech prosazujících názor, že husité mají ve všem dbát na úsudek a výrok koncilu/církve, i *E*, kde basilejští diplomaté usilovně prosazují myšlenku o koncilu v roli univerzálního soudce či soudců. V těchto výrocích zaznívá idea, že basilejský koncil jakožto reprezentant církve může v jakékoliv věroučné otázce učinit výrok či úsudek závazný pro všechny křesťany včetně husitů. I bez znalosti Lupáčových vzpomínek bychom se mohli snadno domyslet, že zástupci údajně neomylného a celou církev reprezentujícího koncilu právě v tomto smyslu v květnových debatách o rozhodčí autoritě argumentovali.

Ještě se však zaměříme na nepochybně zajímavější slova *E*₂, která nám umožňují do uvažování koncilu nahlédnout o něco lépe. Podle Lupáče dokládali legáti nutnost ustanovit basilejský sněm v roli soudce tvrzením, že církev reprezentovaná koncilem je loďkou doprovázenou Duchem svatým, který má moc interpretovat Bibli, být jakousi konečnou soudní instancí v teologických sporech a zajistit spásu. K přirovnání koncilu k loďce svatého Petra ústy legátů mohlo v Chebu bezpochyby dojít⁹⁸ a prakticky žádné pochybnosti nemusíme mít ohledně toho, že si husité vyslechli Lupáčem zmíněná oslavná slova na Ducha svatého. Při rozepřích o rozhodčí princip legáti husitskou stranu jistě vícekrát upozornili, že koncil v Basileji se shromáždil *in Spiritu sancto* a je jím řízen (dost možná i pomocí alegorie s loďkou), a bylo by zvláštní, pokud by v této souvislosti nepronášeli o Duchu svatém výroky ukazující, že on, a tím pádem i *concilium Basiliense*, má zastávat úlohu soudce. Text *E*₂ tedy naznačuje, že provázanost koncilu s Duchem svatým hrála při sporu o ustanovení soudce významnou roli a legáti v této věci činili

98 V pozdně středověkých dějinách by bylo možno příkladů takového přirovnání najít bezpochyby celou řadu. Pro nás je zajímavé, že v tomto duchu hovořil papež Pius II. před husitským poselstvem r. 1462: „... a ten sám, kterýž se k lodičce Petrově utíká, spasen bývá.“ Poselství krále Jiřího do Říma k papeži, in: AČ VIII, ed. Josef Kalousek, Praha 1888, s. 348.

mnohem více, než že by jen opakovali formulaci, že koncil je *in Spiritu sancto legitime congregata*.

Co reminiscence Martina Lupáče vypovídají o druhé straně sporu, tedy husitech? Všimněme si nejprve, že v textech *A*, *B* a *E*₂ přibližuje autor reakci Čechů na slova koncilu pomocí přímé řeči. Jednotlivé „citace“ českých diplomatů – při jejichž sepsání se Lupáč dle mého názoru opíral jen o vlastní vzpomínky, a tedy žádné deníkové záznamy z 30. let⁹⁹ – jsou si po myšlenkové stránce sice poměrně blízké, ale jistě odlišnosti mezi nimi přehlédnout nelze. V pasáži *A* husité namítají, že je nespravedlivé, aby mohl koncil jakožto nepřátelská strana v budoucím sporu figurovat v postavení soudce. Dodávají, že legáti by si jistě nepřáli opačnou situaci, tedy souzení koncilu husity, a že při ztotožnění pojmů *iudex* a *concilium* by věroučná disputace mezi Čechy a basilejským synodem ztratila smysl. Text *B* Čechům připisuje výrok, že jestliže husité a zástupci koncilu představují znesvářené strany, pasování koncilu do role soudce by učinilo jakoukoliv disputaci, ba i cestu do Basileje zbytečnou, a husité by tak mohli maximálně doufat v to, aby jim koncil v jejich náboženských požadavcích milostivě vyhověl. Čechové doplnili, že k zabránění této situaci je třeba ustanovit nezávislou a moudrou rozhodčí autoritu. Dle textu *E*₂ čeští diplomaté basilejským legátům nejednou odpověděli, že koncil je stranou sporu, která má být souzena, a nikoliv soudit husity, a že odmítají svěřit rozhodnutí věroučné záležitosti lidem. Pasáž *C* se od těch předešlých nepatrně liší, neboť posly z Českého království necituje. Uvádí nejprve, že husité dospěli k závěru o zbytečnosti disputace za předpokladu soudcovské autority koncilu, jelikož on a Čechové představovali dvě nepřátelené strany,¹⁰⁰ a poté stručně parafrázuje odpověď častokrát danou legátům, totiž že věroučná problematika nemá být rozsuzována člověkem.

Co podstatného tedy v Lupáčem uváděných výroci husitů zaznívá? Jde o následujících sedm myšlenek: (1) husité a koncil představují dvě strany (*partes*) učeného sporu, (2) jakožto strana sporu si koncil nemá nárokovat pozici soudce, nýbrž souzeného, (3) není spravedlivé (*iustum*), aby basilejský sněm a *iudex* byli jedním a tím samým, (4) kdyby snad husité přitakali myšlence o koncilu v roli soudce, předpokládaná disputace v Basileji by ztratila smysl, (5) souhlas Čechů s tezí o církevním sněmu jakožto soudci by zároveň znamenal, že jejich jedinou

99 Navzdory veškerým podobnostem jsou od sebe jednotlivé popisy chebských událostí natolik odlišné, že téměř jistě nevznikly na základě nějakého společného textu.

100 Lupáč zde sice přímo netvrdí, že s tímto závěrem husité koncil následně seznámili, ale jistě v tomto duchu smýšlel, jak dokládá starší text *B*.

nadějí ohledně čtyř pražských artikulů by bylo žádat koncil o jejich posvěcení, (6) obecně platí, že za rozhodčí autoritu ve věroučných sporech není možno ustanovit obyčejné smrtelníky, (7) je nutné, aby v husitsko-koncilní disputaci rozhodoval nadosobní princip Písma svatého (tento názor v podstatě vyplývá ze všech předchozích). Poněvadž všechny tyto teze jsou myšlenkově provázané a ani jedna z nich nepůsobí dojmem, že by v argumentační výzbroji husitů v květnu 1432 neměla co pohledávat, můžeme v tomto ohledu pokládat Lupáče za věrohodného zpravodaje, ačkoliv žádná z jeho údajných citací neodpovídá s naprostou přesností tomu, co husité během náročných jednání o rozhodčí autoritu prohlašovali.

Martin z Újezda tedy poměrně přesně vystihl, v jakém duchu on a jeho souvěrci v květnu 1432 hovořili ve prospěch nezávislého soudce. V průběhu let sice Lupáč husitskou reakci na tvrzení legátů po obsahové stránce více či méně měnil, ale rozdílné popisy si navzájem neodporují, nýbrž se doplňují, a podávají tak alespoň částečný obraz nepochybně mnohem komplexnější argumentace českých vyjednávačů. Stejně jako v případě legátů koncilu i zde platí, že většinu myšlenek připisovaných české straně bychom si mohli domyslet i bez znalosti Lupáčových děl (z předchozího výčtu pokládám jen třetí a pátý bod za ty „méně samozřejmé“), nicméně hodnota analyzovaných textů spočívá především v tom, že jako jediný pramen předpoklady o možných výrocích obou stran potvrzují a alespoň v malé míře naše poznání rozšiřují.

Co se fenoménu *iudex in Egra compactatus* dále týče, ve dvou spisech stojí za pozornost informace objevující se až po uvedení husitského stanoviska. V textu *A* se píše o veliké námaze a náročných, dlouhotrvajících jednáních vedoucích k dohodě o soudci chebském. Text *E₂* zdůrazňuje, že příčinou úspěšného dojednání chebského soudce byla vytrvalost husitů, jež neunikla diplomatům katolické církve. To jsou zmínky plně odpovídající Maulbronnovým údajům o mnoha nesnázích a obtížích. Je samozřejmě škoda, že Martin Lupáč ani náznakem neinformuje o tom, zda to byly právě diskuze o rozhodčím principu, při nichž pražané, na rozdíl od táborů a sirotků, vyvinuli značné úsilí, aby koncil přesvědčili o smysluplnosti dalšího jednání. Je však velmi pravděpodobné, že vzhledem k naprosté neslučitelnosti mezi husitskou *discussio* a katolickou *informatio* se právě debaty o soudci staly nejkritičtějším bodem chebských jednání, takže iniciativu pražanů, která dle Maulbronna svědectví zachránila květnové setkání od krachu, bychom měli skutečně předpokládat v rámci diskuzí o sedmý bod chebských úmluv.

U Maulbronnovy relace ještě chvíli zůstaňme. Jestliže víme, že cisterciáckému mnichovi se zástupci tábořského a sirotčího bratrstva zdáli méně naklonění dohodě

s koncilem, museli během desetidenních jednání dávat najevo viditelně větší odpor nežli jejich pražští kolegové. Dává to samozřejmě naprostý smysl – od členů radikálnější smýšlejících frakcí lze zkrátka očekávat razantnější postup vůči legátům nežli v případě relativně umírněných pražanů. Vzpomeňme v této souvislosti na Lupáčovy zmínky o tom, jak husité koncilu vícekrát (*multociens, pluries*) sdělili svou představu o soudci budoucí disputace a basilejští legáti zpozorovali v řadách českého poselstva vytrvalost či neústupnost (*constanciam nostram*). Na základě Maulbronnova spisu je možno předpokládat, že tyto dvě věci, tedy důsledné opakování teze o potřebě nezávislého a nadosobního soudce a neochota z takového požadavku slevit, se více projevíly ve vystupování právě sirotků a táboritů nežli Rokycanových přívrženců.¹⁰¹ To však rozhodně neznamená, že by pražané ideu o nezávislé rozhodčí autoritě nehájili či v kritických chvílích květnových debat hájit přestali. Jejich vystupování se možná nevyznačovalo takovou razancí jako u členů bratrstev, ale není důvod se domnívat, že by byť je na chvíli vyjádřili souhlas s návrhem, aby při budoucí audienci připadla soudcovská úloha basilejskému koncilu. Pro všechny tři husitské frakce bylo něco takového jednoduše nemyslitelné.¹⁰²

Je ovšem třeba dodat, že *iudex in Egra compactatus*, ač nepochybně husitské vítězství, svým vymezením nemusel plně odpovídat představám husitů přítomných v Chebu. Oproti některým formulacím z dřívějších let totiž v soudci chebském chybí slůvko *inevitabiliter*, tedy „důsledně“, a k autoritám „pravdivě se zakládajícím“ v Bibli jsou přiřazeny koncily. Je možné, že tyto drobné úpravy byly do konečné formulace zahrnuty s ohledem na církevní legáty,¹⁰³ kteří se v jisté fázi jednání sice smířili s vítězstvím husitské *disputatio*, ale nedokázali připustit, aby se definování nadstranického soudce obešlo zcela bez jejich vlivu. Na druhou stranu však nelze vyloučit ani možnost, že formulace přijatá v Chebu žádné ústupky vůči koncilu neobsahovala. Je totiž téměř shodná s definicí rozhodčí autority, jak ji nacházíme v *Confessio Taboritarum* (1431) Mikuláše Biskupce, pravděpodobného účastníka chebských jednání.¹⁰⁴

101 K tomu též A. PÁLKA, *Super responso*, s. 39.

102 Výmluvně to dokládá vystupování husitů v předešlých letech, kdy při jednáních s oponenty jasně ukázali, že z představy nadosobního soudce nehodlají v žádném případě ustoupit.

103 Srov. A. MOLNÁR, *Chebský soudce*, s. 27. Podobně k tomuž i B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 113. Dle úvahy in *Mikuláš z Pelřimova: Vyznání a obrana Táborů*, s. 31 byl hlavním autorem formulace soudce chebského Mikuláš Biskupce z Pelřimova.

104 *Confessio Taboritarum*, edd. Amedeo MOLNÁR – Romolo CEGNA, Roma 1983, s. 67, 145. Stejně jako v soudci chebském jsou zde jmenovány koncily a chybí slůvko *inevitabiliter*. Tento výraz absentoval i v dalších dvou husitských návrzích z r. 1431, jak dokládá D. COUFAL, *Polemika o kalich*, s. 278–279; TÝŽ, *Ludus calamorum*, s. 69.

Na základě předchozího výkladu je možno promýšlet i širší souvislosti náročného jednání o soudcovský princip, jakkoliv nejsou soudobými ani pozdějšími prameny zachyceny. Můžeme se například ptát, zda basilejští legáti ve snaze prosadit autoritu koncilu nezopakovali, případně nerozvedli tvrzení zaznívší již v Tokeho projevu, tedy poukaz na Kristova slova z Mt 18, 20 „Neboť kde jsou dva nebo tři shromážděni ve jménu mém, tam jsem já uprostřed nich“? Nepochybuji, že tváří v tvář husitům kladoucím značný důraz na Písmo se zástupci koncilu k Matoušovu evangeliu jednou či vícekrát skutečně vrátili, a snažili se takto Čechům dokázat, že idea neomylného a rozsuzujícího koncilu je plně v souladu právě s Biblí. Spolu s touto myšlenkou mohla z úst legátů zároveň zaznívat i výše naznačená slova o působení Ducha svatého a jeho úloze ve svatém shromáždění. Navíc je třeba počítat s možností, že se legáti při rozepřích s Čechy zaštiťovali i jinými biblickými citáty údajně dokládajícími autoritu koncilu,¹⁰⁵ přičemž husité prokázali schopnost těmto argumentům zdatně čelit. Zdá se tedy téměř jisté, že teologie sehrála v květnových debatách významnou roli.

Vážně uvažovat lze rovněž o možnosti, že než se obě strany jednomyslně shodly na definici soudce chebského, byly na západočeské půdě sepsány odlišné návrhy jeho vymezení. Nic nebrání představit, že již na samotném počátku jednání si obě strany navzájem předložily písemnosti obsahující jejich definici pojmu *iudex*. Zatímco husitský návrh nebyl, snad až na některé detaily, odlišný od formulace z 18. května, legáti předložili dokument s výrazně odlišným obsahem: zde byl soudce bez nejmenší pochyby ztotožněn s církví reprezentovanou basilejským koncilem. Bylo by samozřejmě příliš zjednodušující představovat si, že během několikadenních debat už žádné další vymezení rozhodčího principu sepsáno nebylo. Pod dojmem hrozícího krachu chebské schůze obě delegace, zejména ta katolická, jistě předkládaly další, povětšinou kompromisní návrhy. V rámci obou delegací přitom musely nezanedbatelnou roli sehrát interní porady.¹⁰⁶ Jeden z návrhů, z velké části respektující husitské požadavky, byl nakonec přijat a zapsán do výsledných smluv. Bylo by určité

105 Legáti se mohli vracet k biblickým místům, která předtím akcentoval ve vztahu k autoritě koncilu Toke v úvodním projevu. Je též možné, že legáti zdůrazňovali význam koncilu pomocí zmínek o apoštolských sněmech popsaných ve Sk 1, 15–26 a Sk 15, 1–29.

106 O významu předpokládaných interních porad pojednal již A. MOLNÁR, *Chebský soudce*, s. 22: „Původně jistě nepředvídané intervence chebského lidu usnadnilo, myslím, to, že se jedna i druhá delegace občas scházely k interním poradám o otázkách, které se v průběhu společného jednání ukázaly (...) jako zoufale neřešitelné (...). Ve chvílích takových rozhodů do dílčích předporad, při nichž se Čechové nejspíš odebrali do svých pohostinských příbytků, nejsnáž pronikaly na veřejnost zprávy o postupu rokování.“

velmi zajímavé vědět, jakým způsobem reprezentanti koncilu v navrhovaných formulacích postupně ustupovali od myšlenky církve v roli soudce a přibližovali se stanovisku svých oponentů. Vzhledem k mlčení pramenů je však možno o proměnách koncilních návrhů v Chebu jen spekulovat.

Na závěr je nutno zohlednit text *D*, který představuje jedinou Lupáčovu vzpomínku na Cheb bez zmínky o soudci chebském. Dle této pasáže čeští poslové adresovali basilejským legátům námitku, že na základě svých práv (*iura*) může institucionální církev zrušit jakékoliv sliby a přísahy (*promissa et iuramenta*) dané kacírům. Logicky následoval dotaz husitů na možnost obdržet záruku, že církev tímto způsobem vůči domnělým českým kacírům postupovat nebude, načež legáti prohlásili, že dekrety umožňující takové jednání proti Čechům použity nebudou. Tento husitsko-koncilní rozhovor uvádí Lupáč proto, aby mohl katolické straně vmést do tváře, že navzdory slibu legátů z května 1432 došlo ze strany církve ke zrušení kompaktát. Z toho vyplývá, že formulace *promissa et iuramenta* v údajném husitském výroku se vztahuje mimo jiné na případný konkordát mezi církví a Čechy. Na jednu stranu rozhodně nelze vyloučit, že zástupci Čech a Moravy řešili s basilejskými diplomaty otázku toho, jestli případná budoucí smlouva nebude církví zrušena nebo odvolána – nepřátelský postup církevní hierarchie vůči českým zemím v předchozích letech zkrátka musel husitské delegáty nabádat k větší ostražitosti. Na druhou stranu je však spíše nepravděpodobné, že by při debatě o (ne)možnosti rušit vzájemné smlouvy Čechové v Chebu argumentovali dekrety katolické církve, neboť žádný výnos posvěcující takové jednání (alespoň pokud je mi známo) neexistuje.

Realita května 1432 tedy byla trochu jiná. Jedním z hlavních cílů českého poselstva bylo zajistit, aby husité směřující na veřejné slyšení do Basileje měli během pobytu a cesty tam i zpět zajištěnou bezpečnost, tudíž museli počítat s tím, že při prvním setkání s koncilem bude intenzivně řešena problematika bezpečnostních záruk či glejtů. Netřeba pochybovat, že i ve třicátých letech byl husitům stále znám kostnický dekret z 23. září 1415, v němž předchůdce basilejského koncilu deklaroval, že lze soudit a trestat kacíře bez ohledu na existenci glejtu vydaného císařem, králem či jinými panovníky,¹⁰⁷ což by v podstatě znamenalo zrušení platnosti daného glejtu.

107 Dekret vydán in *Magnum oecumenicum Constantiense concilium de universali ecclesiae reformatione, unione et fide. Tomus IV. Corpus actorum et decretorum magni Constantiensis concilii de ecclesiae reformatione unione ac fide*, ed. Herman von der HARDT, Francofurti 1699, s. 521–522. Z literatury srov. František Michálek BARTOŠ, *Dekret kostnického koncilu o Husově glejtu a jeho ohlas v dějinách*, RS 8, 1941, s. 3–11.

Z těchto důvodů je možno uvažovat o této situaci: husité v Chebu s odvoláním na dekret ze září 1415 vyjádřili nejistotu, zda projednávané glejty nebudou církví později zrušeny. Na to jim legáti odvětili slovy, že církev ustanovení tohoto výnosu v případě husitů aplikovat nebude. Celá debata však byla patrně mnohem delší a husité nakonec dosáhli toho, že se koncil v šestém bodu chebských úmluv písemně zavázal k tomu, že proti glejtům pro české posly nepoužije žádného dokumentu včetně dekretů vydaných kostnickým či siensko-pavijským koncillem.¹⁰⁸ Basilejští legáti tak do jisté míry zpochybnili – jistě neradi – rozhodnutí svých konciliárních předchůdců. Je nasnadě, že projednávání takto významného ústupku, stejně jako v případě sedmého bodu, bylo provázeno ostrými rozepřemi mezi husity a koncillem.¹⁰⁹ Nemalé obavy husitů o jejich bezpečnost ostatně nevedly jen k textaci šestého bodu jedenácti článků, nýbrž i k vytvoření propracovaného systému glejtů a osobních záruk, který byl dalším významným ústupkem ze strany církve.¹¹⁰ Martin Lupáč o desítky let později zužitkoval své vzpomínky na tento bod jednání do polemiky *Contra pactionem cum catholicis*, dopustil se ovšem jistého zkreslení, poněvadž husitskou námitku nedal do jasné souvislosti s glejty, nýbrž obecně se „sliby a zárukami“, pod čímž si čtenář může představit jak glejty, tak i husitsko-koncilní dohody.

Závěr

Jedním z cílů tohoto příspěvku bylo ukázat, že chebská schůze mezi basilejským koncillem a husitským zástupci rozhodně není vyčerpaným tématem. Z první části studie vyplynulo, že je nanejvýš sporné pokládat přehled českých a moravských delegátů v chebských úmluvách za důkaz participace určité osobnosti na květnových jednáních a jako nezpochybnitelná se v závěru jeví účast toliko osmi husitských diplomatů. Tímto byly potvrzeny a prohloubeny postřehy Františka Michálka Bartoše a Bohdana Kaňáka, jež doposud nedošly náležitého docenění. Druhá část prokázala, že ačkoliv úvodní projev legáta Jindřicha Tokeho se v mnoha případech vyznačoval vstřícností vůči Čechům a Moravanům, obsahoval taktéž formulace, které sloužily jako prostředek ke glorifikaci basilejského koncilu, a měly tudíž

¹⁰⁸ *Johannis de Ragusio Tractatus*, s. 220.

¹⁰⁹ Na kontroverzní povahu tohoto ustanovení upozornil Bohdan KAŇÁK, *Několik poznámek k diplomatickému materiálu, který se vztahuje k tzv. soudci chebskému*, in: *Soudce smluvený v Chebu*, s. 90.

¹¹⁰ B. KAŇÁK, *Soudce chebský*, s. 114.

potenciál vyvolat v husitských posluchačích rozpaky, nelibost či rozhořčení. Závěrečná část dokládá, že ačkoliv utrakvista Martin Lupáč byl často krajně nespolehlivým zpravodajem, jeho doposud málo využitě vzpomínky na chebská jednání působí veskrze věrohodně a představují jediný známý pramen, který nám sděluje alespoň základní informace k obsahu vysilujících debat o soudce chebského.

Bádání o chebských jednáních však tímto rozhodně není uzavřeno. Budoucí výzkum by se mohl například více zaměřit na otázku, zda se kromě šestého a sedmého článku mohly ještě nějaké z jedenácti dohodnutých bodů stát během husitsko-koncilních rozhovorů předmětem větších sporů. Žádný z relevantních pramenů nám sice na takovou otázku přímo neodpovídá, to ovšem nebrání v úvahách nad tím, do jaké míry každý z přijatých bodů představoval ústupek z jedné či druhé strany. Více prostoru by též bylo možno věnovat obecnější charakteristice květnových událostí. Bylo již naznačeno, že během chebských jednání pravděpodobně docházelo k předkládání písemných návrhů a kvůli otázce soudcovské autority mohla hrát v některých okamžicích klíčovou úlohu teologie, ale tímto úvahy o možné podobě sledovaných událostí jistě nekončí. V neposlední řadě také není vyloučeno, že ze dvou hlavních pramenů ke květnu 1432, tedy Lupáčových vzpomínek a Maulbronnovy relace, bude někdo schopen vyčíst nové poznatky, případně zanalyzovat jejich obsah hlouběji (a lépe), než učinilo dosavadní bádání.

**Hussite delegation, *Pax vobis* speech,
six brief memories:
(old)new knowledge on the Cheb
negotiations from May 1432**

ADAM PÁLKA

The Hussite-Council negotiations of May 1432 concerning the planned Hussite audience in Basel represented a major breakthrough in the relations of both parties. Although this event has been reflected many times in the literature, some aspects have not yet been sufficiently taken into account.

The composition of the Hussite delegation deserves detailed attention. F. M. Bartoš (1966) and B. Kaňák (2002) formulated a thesis that the enumeration of the Hussite envoys found in the Cheb treaty immediately after the text of the safe passage was meant as a list of the people intended to go to Basel, and not those who negotiated in Cheb. Apparently, this is a perfectly justified conclusion, but it has received a minimal response from the other historians. A Hussite letter from 27th February 1432 speaks in favour of Bartoš and Kaňák, in which it explicitly writes of the already completed determination of the delegation to Basel. Another indication is the similarity between the words *oratores et legatos*, which are demonstrably related to the mission to Basel and appear in Czech writings before May 1432, and the formulation *nuntii et oratores* before the list of Hussite emissaries in the Cheb treaty. Despite the fact that the enumeration is a controversial source and when reconstructing the mission it is necessary to rely primarily on the relation of Jan Maulbronn and the text of the Cheb treaty, it is still possible to consider which Hussites were welcomed in Cheb unnamed by Maulbronn. Petr Payne, Mikuláš Biskupec and Markolt of Zbraslavice appear to be highly likely participants.

Minimal attention was also paid to potentially controversial passages in the introductory speech of Henricus Toke. His speech has been traditionally evaluated as an obliging gesture towards the Hussites. This is true to some extent, but it is impossible to ignore a number of ideas that many Hussites present in Cheb could hardly accept. These problematic statements were all about the sovereign status of

the Council of Basel within the Latin Church, which the Hussite emissaries had to doubt, even on the basis of previous council experience. Toke's speech thus seemed to leave contradictory feelings in Czech listeners, regardless of a number of charitable sentences.

Last but not least, the six memories of the Utraquist Martin Lupáč, which bear witness to the content of difficult debates, especially regarding the arbitration authority (the judge of Cheb) in the forthcoming disputation, has not been sufficiently taken into account in the research on Cheb. An analysis of Lupáč's reminiscences on the judge of Cheb leads to the conclusion that these are entirely credible sources, which, at least in some aspects, contribute to a better understanding of how the disputes about the judge of Cheb took place. Lupáč's texts, for instance, make it possible to better reconstruct the arguments that both parties argued for when discussing the arbitration principle. Less plausible is the memory of the Council's assurance that the anti-Hussite decrees would not be used against the Hussites, because Lupáč mistakenly linked this debate to the Church's alleged power to abolish the conventions concluded with heretics.

STUDIE

Bratr Jan Augusta před vstupem do Jednoty

OTA HALAMA

OTA HALAMA: Brother Jan Augusta before joining the Unity

The topic of the study is a detailed description of the life and clerical journey of Jan Augusta (ca 1500–1572) from Utraquism to the Unity of the Brethren on the basis of recently found or newly interpreted sources. The future Brethren's bishop Augusta was apparently born into a Prague Utraquist family of German origin and, like his father, was trained as a hatter. Dissatisfied with the internal situation of Bohemian Utraquism in the capital, he first combined his spiritual quest for a time with the Utraquist sect of the followers of Nicholas – weeping brothers (similar to the American Quakers), later reflecting on the life of a hermit or conversion to the Catholic Church. Supported by some Prague priests, he eventually decided to become a member of the Unity of Brethren in 1524, sold the Prague house and continued to join his stormy life with the Czech Brethren.

Keywords: Jagellonian Period (1471–1526) – Bohemian Utraquism – Unity of the Brethren – Jan Augusta

Příklady konverze, zásadního duchovního obratu jedince, bychom našli v dějinách křesťanské církve nespočet. Samozřejmě v počátcích církve dominovaly konverze Židů a pohanů ke křesťanství, teprve však vrcholný a pozdní středověk měl své

konvertity už také v rámci křesťanství, v rámci tehdy i dnes jediné věřené křesťanské církve. Pro ně už nebude tak důležité jejich stávající křesťanství vnější, patření k církvi a podíl na církevní praxi, ale naopak zintenzivnění individuálního křesťanství, které v rámci obecnství podobně smýšlejících, nadchnutých stejným duchem, nalezne postupně nejen novou církevní nauku, ale především novou církevní a životní praxi – jinak řečeno – nový život v rámci nové instituce.

V našem prostředí je problém náboženské konverze bohužel vnímán především a hlavně ve vztahu k vývoji pobělohorské církve. Konverze v singuláru i plurálu však patřila k celým dějinám české reformace, takže ji lze nalézt v jejích počátcích, stejně jako i v celém jejím průběhu.¹ Konverze byla ovšem také výrazným motivem v nejméně prvních třech generacích Jednoty bratrské, v níž se z někdejších příslušníků církve pod obojí kolem bratra Řehoře postupně vylupovalo jádro nového duchovního společenství. K Jednotě později přicházeli z utrakvistického prostředí také předáci druhé generace českých bratří a bývalí bakaláři pražské univerzity: Prokop z Jindřichova Hradce, Jan Černý, Lukáš Pražský a Vavřinec Krasonický.² Přesto asi nejznámějším bratrským konvertitou stále zůstává až představitel třetí generace českých bratří, známý biskup a královéhradecký vězeň Jan Augusta.

Augustův dramatický vstup do společenství českých bratří známe hlavně díky jeho vlastním vzpomínkám, které dochovaly některé rukopisy díla Augustova někdejšího spoluvězně Jakuba Bílka.³ Mladý Augusta díky Bílkově literární relaci proto nechybí v žádném moderním zpracování svého života,⁴ občas zaujme dokonce badatele recentní.⁵ Přesto samotný „problém“ mladého Jana Augusty fakticky nikdy řešen nebyl a tomuto tématu se v poválečných letech asi nejvíce přiblížil snad jen zmíněný Amedeo Molnár. Úkolem následujících řádků proto bude jednak co nejpodrobněji popsat Augustův život před jeho vstupem do

1 Časově blízký Augustovi je případ konverze, který popsal Robert NOVOTNÝ, *Konversionen böhmischer und mährischer Adelige in der hussitischen Epoche*, Bohemia 58, 2018, č. 2, s. 225–245.

2 Výjimečná je v tomto kontextu studie: Amedeo MOLNÁR, *Lukáš Pražský před svým vstupem do Jednoty bratrské*, Theologia evangelica 1, 1948, č. 1, s. 21–32.

3 K nové edici Bílkova díla srov. Mirek ČEJKA (ed.), *Historie pravdivá Jana Augusty a Jakuba Bílka*, Středokluky 2018; níže však užíváme starší edici: František BEDNÁŘ (ed.), *Jan Augusta v letech samoty 1548–1564*, Praha 1942. Kritická edice Bílkových pamětí dosud schází.

4 Srov. Joseph Theodor MÜLLER, *Geschichte der Böhmischen Brüder II. 1528–1576*, Herrnhut 1931, s. 9–12; Amedeo MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, Praha 1952, s. 119–120; Josef SMOLÍK, *Bratr Jan Augusta*, Praha 1984, s. 15–21.

5 Srov. Martin NODL, *Utrakvismus a Jednota bratrská na rozcestí. Dobový kontext náboženské konverze Jana Augusty*, Marginalia historica 4, 1999, s. 137–154.

Jednoty, jednak zmapovat motivy, které za jeho konverzí stály nebo pravděpodobně stát mohly.

Výklad můžeme začít zdánlivě banální otázkou: Jak se Jan Augusta vlastně jmenoval? Samozřejmě je odpověď nasnadě, provedeme-li však jen zběžné statistické zhodnocení dobových pramenů, pak zjistíme, že pokud dobové prameny o Augustovi mluví, pak v nich velice často není zmíněn Jan Augusta, ale Johannes Augusta. A podobně brzy zjistíme i to, že podobu křestního jména Johannes sám Augusta užíval nejčastěji a zřejmě i nejraději.⁶ Co ale znamená přízvisko, samo „příjmení“ Augusta? Budeme-li se držet starých seznamů jmen a příjmení, která se vyskytovala v pražském souměstí na přelomu středověku a novověku,⁷ pak žádnou obdobu tohoto jména nenalezneme.

Vydáme-li se pak cestou bratrských pramenů, dočteme se jen, že „byl muž ten z Prahy rodem, syn nějakého Augusty kloboučníka“.⁸ Podle autora této zprávy, totiž Augustova mladšího současníka bratra Vavřince Orlíka,⁹ bylo přízvisko Augusta v Janově případě dědičné, rodové, přešlo z otce na syna. Přísně vzato, jde však o latinské femininum, popř. antické ženské jméno, které v obou případech vyjadřuje vznešenost, skvělost a slávu. Jako takové je ale ve spojení s mužským nositelem nevhodné, protože stejnými přídomky dekorovaný náš Johannes by byl logicky Augustus. Těžko by pak bylo možné rovněž vysvětlit Augustovo příjmení tak, že vzniklo zkomolením tvaru Jan Augustův či Jan Augusty, to jest „Jan, syn

6 Pro řečené lze uvést doklady, které poskytuje v případě tištěných pramenů *KPS – Databáze Knihopis* (www.knihopis.cz /8. 3. 2019/), jednak rukopisná sbírka bratrských dokumentů *Acta Unitatis fratrum* a rovněž níže podrobněji uvedené taktéž rukopisné dílo Jana Černého. Menší výpovědní hodnotu má již výše uvedené dílo Jakuba Bílka či zpráva bratrského Nekrologia.

7 Podle rejstříků in: Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy I–II*, Praha 1892–1901.

8 [Vavřinec ORLÍK, *Nekrologium – V této knížce pokládá se šťastné skonání životův a rozkošné zesnutí v Pánu mnohých osob, kteříž v Jednotě bratrské Pánu Bobu nad jiné sloužili*], in: *Todtenbuch der geistlichkeit der Böhmischen Brüders (= Fontes Rerum Austriacarum I. 5)*, ed. Joseph Fiedler, Wien 1863, s. 257.

9 Tamtéž, s. 257–258 srov. celek Augustova života v zrcadle posmrtné zprávy Vavřince Orlíka: „Léta Páně 1572. měsíce ledna 13. dne umřel bratr Jan Augusta v Boleslavi. O tom muži bylo by mnoho co psáti, ale na tomto místě nenáleží, poněvadž jinde paměti těch věcí zapsány. Ano i v paměti ještě živým zůstávají. Toliko toto nechť kratičce poznamenám: Byl muž ten z Prahy rodem, syn nějakého Augusty kloboučníka, tam v Praze vychován pod náboženstvím české strany. Mládencem jsa, pobožnosti pilen byl. A když se mu nelíbili kněží pod obojí pro nepobožný život, počal Mikulášencův následovati, zvláště když se na Tábor vandrem dostal. Však předce kněží v radách užíval i svátosti od nich přijímal. Až potom na radu jednoho z nich k bratřím se obrátil a mezi bratří přišel do Boleslavě, léta Páně 1524, léta věku svého též 24. A pobyt u bratra Lukáše, dán byl na čas do Turnova a potom zase do Boleslavě se dostal. Léta pak 1529 k ouřadu jáhenskému řízen a na kněžství léta 1531, do ouzské rady léta 1532.“

Augusty“, protože jméno Augusta ve staročeské slovní zásobě nenalezneme.¹⁰ Pokud by už tedy byl otcem Johanna Augustina nějaký Augustin, jmenoval by se pak jeho syn Jan či Johannes Augustinův.

Nejde-li tedy o Johanna Augustinova, musíme zohlednit možnou, na první pohled fantastickou, ale v posledku zřejmě nosnou hypotézu: Augustou v latinském písemnictví bývala označována konkrétní geografická oblast, bavorské město Augsburg. Pokud bychom zde hledali tedy teoreticky Johannesova předka, pak právě on mohl být po svém příchodu do Čech znám jako nám „neznámý de Augusta“, totiž „z Augsburgu“. ¹¹ Ztrátu latinské předložky si lze v městském prostředí utrakvistické centrály představit během několika málo let.

Nicméně hypotetické úvahy tohoto typu je třeba také doložit či alespoň ilustrovat příslušnými prameny. Začneme tím, co už jsme slyšeli, že „byl muž ten z Prahy rodem, syn nějakého Augusty kloboučníka“.

Kloboučníky, pod českým germanismem známé „hutěře“, nalezneme v době Augustova dětství a mládí hlavně na Starém Městě pražském. Obývali tradičně českou jazykovou oblast, která sahala od jihozápadního cípu staroměstských hradeb, vltavského břehu a vápenice k dnešní ulici Karolíny Světlé, ulici Anenské, okolí Betlémské kaple, až k ulici Platnéřské a Valentinskému náměstí. Logicky tato kloboučnická enkláva navazovala na příbřežní novoměstské farnosti sv. Vojtěcha a sv. Michala, obývané především jircháři a kožešníky, s jejichž prací výkon kloboučnického řemesla přímo souvisel. Díky pečlivé práci Josefa Teigeho známe mnohé tyto staroměstské kloboučníky jménem, bohužel rodinu Jana Augusty se nám v jeho pracích nalézt nedaří. ¹² Kloboučník Augusta se však nevyskytuje ani v dalších dosud nezpracovaných pramenech Starého a Nového Města pražského, takže mlčení pramenů může znamenat následující: buď Augustův otec nebyl měšťanem pražského souměstí, nebo nikdy žádnou nemovitost, dům, krám, vinici, zahradu, pozemek neprodal a nekoupil. A také jako dobrý křesťan nepořídil své poslední pořízení, což není pravděpodobné.

10 Srov. *Vokabulář webový. Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny*, <http://vokabular.ujc.cas.cz/> (3. 5. 2019).

11 Užívání takového přízviska dokládá např. postava literárně činného minority Davida z Augsburgu (David de Augusta † 1272), jehož díla prostřednictvím knihtisku zažívala v 16. století svou renesanci.

12 Srov. Josef TEIGE, *Základy starého místopisu Pražského (1437–1620) I*, Praha 1910, s. 146, 702 aj.; TÝŽ, *Základy starého místopisu Pražského (1437–1620) II*, Praha 1915, s. 223, 305, 471, 564, 582 aj.

Když proto náhodou v radním manuálu Nového Města pražského čteme zajímavý zápis z konce ledna 1524, kdy nějaký „Volf kloboučník koupil Janovi, synu svému, Uršule manželce, dědicuom a budícím jich duom, ležící v Chudobicích podle domu Michala formana, Teplé báby, od Doroty Kroupové za 23 kop grošů českých“,¹³ možná se řešení naší otázky blížíme.

Na uvedeném zápise je totiž zajímavé především ono spojení dvou rodičů německých jmen s jediným synem Janem, a také to, že stejnojmennou kloboučnickou rodinu v jiných pražských městských zápisech nenacházíme. Ztotožnění jmenované rodiny s rodinou budoucího bratrského biskupa by vcelku případně vysvětlovalo, proč Augusta téměř vždy užíval německé podoby svého křestního jména, stejně jako svého dosud záhadného příjmení. Podobně by pak z řečeného bylo možné vyvodit, proč se Johannes Augusta, sám bez jakéhokoli vyššího vzdělání, chápal překladů z německého jazyka,¹⁴ rovněž dobře znal německé, především Lutherovy reformační písně¹⁵ a ovšem čile také komunikoval s německy mluvícími reformátory slovem i písmem.¹⁶ A jen na okraj můžeme dodat i to, že právě křestní jméno Augustova otce – Wolf, Wolfgang – odkazuje přímo k bavorskému světcovi a přednímu patronu řezenské diecése, pod níž Augsburg spadal, možná, že hypotéza o německém původu rodiny Jana Augusty s kořeny v Bavorsku může mít přeci jen něco do sebe.

Mohl by ovšem někdo namítnout, že německý původ rodiny Jana Augusty, která se v hlavním českém městě usadila zřejmě až koncem 15. století, může být v rozporu s Augustovými nepopíratelnými kořeny v českém utrakvismu. Proti tomu lze ovšem snadno odpovědět tak, že tehdejší náboženská situace byla možná jednodušší, než si dnes představujeme: utrakvismus doby jagellonské především nebyl programově proti-německý. Najdeme sice například v utrakvistických

13 Srov. rukopis Praha, Archiv hlavního města Prahy (AHMP), sign. 2093: *Manuál radní Nového Města pražského z let 1518–1528*, fol. 167v.

14 Srov. Augustův překlad Lutherova díla *Wider Hans Worst* z roku 1541, vydaný v Litomyšli roku 1542 pod titulem *Zrcadlo kněžské doktora Martina Luthera, v němž se spatřuje, kdo jsou starou církví Kristovou a kdo novou Antikristovou. A sluší-li se od církve Antikristovy odděliti* (KNIHOPIS č. 5128).

15 Srov. Eliška BAŤOVÁ, *Písně bratra Jana Augusty. Druhá tvář bratrské hymnografie*, Praha 2018, podle rejstříku (heslo *Luther*).

16 Zásadním prameným dokladem těchto Augustových aktivit je především rozsáhlý spis bratra Jana Černého, *Poznamenání některých skutků Božích obzvláštních*, rukopis Praha, NK ČR, sign. XVII C 3. V jeho rámci je přepsáno pro naši otázku zásadní dílo: Mikuláš SLÁNSKÝ, *Listové a jednání bratří s luteriány a zase luteriánův s bratřími, a jaké srovnání neb snešení mezi nimi těch časův se stalo* (fol. 97v a nn.).

Litoměřicích té doby výzvu městské rady, která nabádá k omezení tamního vlivu „Němců a Římanů“. ¹⁷ Laická společnost tehdejšího města však jistě nevnímala jako problematické „němectví a římanství“, ale jednoduše „ne-češství“ ve smyslu nesouladu Němců a Římanů, tj. katolíků, s většinovým utrakvistem města. Nešlo zde proto o rozpor národnostní, což by v samém případě řečených „Římanů“ bylo komické, šlo o rozpor náboženský, a proto právě Římané a Němci zosobnili v úředním zápisu náboženskou odlišnost – nejsou utrakvisté a jsou sami o sobě proti-utrakvističtí. Podobně také v pravobřežním pražském souměstí není problém přijmout pod městská práva a do cechu Němce či vůbec cizince. Problém by ovšem byl, pokud by zájemce nechtěl přijmout většinové náboženství města, pokud by se fakticky nestal utrakvistou. V městských pramenech máme totiž doloženou celou řadu příkladů, kdy „zahraňiční“, jinak mluvící, nebo z území ovládaného prořímskou vrchností pocházející zájemce o městská práva byl přijat za měšťana teprve poté, co konkrétní pražský kněz cedulkou, později vloženou do městských knih, potvrdil, že příslušný žadatel u něj přijímal pod obojí a stal se proto utrakvistou. ¹⁸

V tomto smyslu je poněkud paradoxní, že právě v této době utrakvistická konsistoř opakovaně požadovala unii s římskou církví, ¹⁹ pokud budou tolerována

17 Srov. rukopis Praha, NK ČR, sign. F VI 131, p. 444–445: *Obecné snešení města Litoměřic proti Římanům a Němcům r. 1517*.

18 Srov. např. rukopis Praha, AHMP, sign. 534: *Knih mēšťanských práv, svatebních smluv a kšaf-tovních kvitancí 1518–1552*, fol. 20r: „Filip Kunc přijal městské právo, rukojmě zaň Václav Sindelář a Jan Sena nožíř. A na ten způsob pan purgmistr a páni dopustili jsů jemu práva městského, že se má u vieře v přijímání těla a krve Kristovy pod obojím způsobem do Matky Boží na nebe vzetie skutečně srovnati, pakli by toho neučinil, to právo městské nemá jemu platno býti“ (1521). Podobné zápisy zde dále na fol. 20v, 21r, 21v, 22r aj. K řečeným kněžským potvrzením té doby srov. např. zápisy téže knihy z roku 1533–1534 (fol. 52r): „Pane purgmistře, páni milí, ráčili ste času předešlého, když Mikuláš Lincer od Černého lva požádal, aby od Vašich Milostí v sousedství přijat byl, tohoto jemu podati, aby spolu s námi se všemi v tomto slavném městě přebývajícími u víře křesťanské pod obojí způsobů z víry tělo a krev Buozí přijímajícími se srovnal, ráčili ste. On jako téhož, což mu podáno, žádostivý, ke mně jest přišel jako farář té osady svatého Jiljí a zpraviti se jako věrný žádal jest, i tak se jest stalo, že učiniv vyznání křesťanské, k tomu jsa pilně ohledován, bylo-li by co při něm luteriánského, Zwingliova neb jiných etc. učení, seznal, že toho nic při něm není, než žádá s námi se všemi se jakožto věrný srovnati. Na ty i jiná i mnohá slova slušná jemu i velebnú svátostí poslúženo etc. ... Kněz Pavel, osady svatojilské farář: K staršímu datu 1522 pak srov. např. zprávu informující o této praxi (*Tamtéž*, fol. 21v): „Václav Košák sladovník ... jest přičekl do středopostí najprv příštího u vieře se právě podle přikázání Pána Krista s námi se srovnati, a který kněz toho svědomí bude, má ot něho svědomí toho srovnání listovní sobě zjednati a pánóm v radě ukázati“.

19 K dané církevní-politické situaci srov. novější práce: Antonín KALOUS, *The Politics of Church Unification: Efforts to Reunify the Utraquists and Rome in the 1520s*, Friars, Nobles and Burghers – Sermons, Images and Prints. Studies of Culture and Society in Early-Modern Europe. In *Memoriam István György Tóth*, edd. Jaroslav Müller – László Kontler, Budapest – New York 2010,

specifika utrakvismu a bude-li obnoven arcibiskupský stolec v Praze. Pokud ve stejné době vycházela tiskem kompaktáta a k nim přidružené právní dokumenty náboženské tolerance zajišťující soužití církve pod jednou a pod obojí, tak ve stejném čase v hlavním městě, v sídle utrakvistické konsistoře a univerzity, byla prakticky dlouho před svým vyjádřením aplikována zásada *cuius regio eius religio*. V tomto smyslu lze pak hovořit dokonce o dlouholetém znásilňování svědomí příslušníků římské církve ze strany utrakvistů, a to v rozporu s celozemskou církevní politikou a v rozporu s tehdy stále ještě platnými kompaktáty a dalšími právními dokumenty. Nadhozené otázky je však zatím třeba odkázat budoucímu zpracování. Pro nás platí, že byla-li rodina Volfa, Uršuly a syna Johanna de Augusta ochotna přijmout utrakvismus, brány pražských měst jí byly otevřeny.

Je-li stále ještě odvážné ztotožnit bratra Jana Augustu se synem kloboučníka Volfa na základě jediného zápisu a všeho dosud řečeného, pak naší hypotézu možná podpoří také další dosud neznámé prameny, prvořadě další zápisy pražských městských knih. Když totiž, dle jejich zápisů, bývalá majitelka domu v pražských Chudobicích v osadě sv. Jindřicha, který roku 1524 zakoupil kloboučník Volf, kvitovala v listopadu 1525 jeho dokonalé splacení, byl prostředníkem tohoto aktu již jen Volfův syn Jan, tedy z hlediska práva Volfův plnoletý sirotek.²⁰ Týž Jan pak hned na jaře roku 1526 prodává z dědičného práva svůj rodinný dům a krátce poté, co po dvou letech konečně kvituje splacení prodaného domu, z dalších zápisů pražských pramenů zmizí.²¹

Není nesnadné tento příběh znovu přiblížit životnímu běhu Jana Augusty. Minimálně zmíněná data skvěle zapadají do Augustova životopisu, protože on se totiž právě v průběhu roku 1524 loučil s Prahou a odešel do bratrského centra v Mladé Boleslavi, kde ale až roku 1529 přijal svou nejnižší kněžskou ordinaci. Byli tedy jistě již roku 1525 sirotkem bez sourozenců, prakticky si ušetřil osudy mnohých, které stejné pražské úřední prameny na jiných místech připomínají. Například v srpnu 1522 odkázal pražský měšťan Jan Šúd svému synu, později proslavenému mistru Mikuláši Šúdu ze Semanína, čtvrtinu svého majetku. Učinil tak ovšem s důraznou podmínkou, „jestliže by k bratřím valdenským a pikartům se odvrátil a mezi nimi byl, aneb s nimi co držeti shledán byl, aby také tohoto nápadu

s. 179–187; Ota HALAMA, *Utrakvistická konfese z roku 1513*, *Studia Historica Brunensia* 62, 2015, č. 1, s. 373–387; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Jednání s římskou kurií o obsazení pražského arcibiskupství z roku 1499*, *Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou – věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu*, ed. Vojtěch Bažant, Praha 2016, s. 78–101.

20 Srov. *Manuál radní Nového Města pražského z let 1518–1528*, fol. 168r.

21 Tamtéž, fol. 245v.

po všech dětech mých zbaven byl. A páni poručníci díel jeho aby na chudé lidi a rozličně nuzné obrátili.“²² Na jaře roku 1527 pak zase třeba kněz Beneš, farář od staroměstského kostela sv. Štěpána ve zdi, odkázal raději všechn svůj majetek kuchařce Dorotě, nežli své vlastní sestře v Benátkách nad Jizerou, protože nejen, že se o něj ona sestra v „psotách, v bolestech, v smradiech“ nepostarala, ale především proto nechce „jie nic odkázati, že jest v ten sbor pikartský, kterýž jest v Benátkách zdělán, tam se do něho dala a chodí mezi pikarty“.²³

Augustův odchod do Mladé Boleslavi by tedy na pozadí řečeného byl jistě snazší, pokud bychom ztotožnili Augustu s řečeným Volfovým synem Janem, který jako sirotek, zaopatřený finanční rezervou za splacený pražský dům, nebyl po své konverzi vystaven nevoli vlastní rodiny a díky náhle získanému rodinnému jmění také po vstupu do Jednoty nemusel nadále viset v nedávno opuštěné minulosti.

Nechejme však již Augustovy rodinné historie. Snad se podařilo určit Augustův rodinný původ a díky němu objasnit, odkud pramenila Augustova schopnost vládnout němčinou slovem i perem, a proč v českém prostředí sám užíval vlastně jen německou podobu vlastního jména. Podívejme se nyní na Augustovy kořeny v samotné církvi pod obojí a poznejme alespoň maličko bratra Jana Augustu jako utrakvistu.

Jan Augusta mohl během dětství a mládí, které roku 1524 ukončil vstupem do Jednoty, zažít především neuvěřitelně pestrý svět jagellonského utrakvismu v hlavním městě. Tím, že tehdejší utrakvismus byl fakticky velice blízko římské církvi, nabízel pak stejně jako ona poměrně širokou škálu teologie i náboženské praxe. Oficiálně se utrakvisté, jak bylo řečeno, snažili o unii s římskou církví. Požadovali od Říma už pouze toleranci přijímání pod obojí pro všechny pokřtěné a české prvky latinské mše, zejména zastoupení českého zpěvu. Stejně tak ovšem toužili po obnovení pražského arcibiskupství, které by v duchu tehdy aktuálního vyznění kompaktát sloužilo především zájmům většinové církve, církve pod obojí. Vedle toho ovšem vidíme zřetelnou snahu mnoha utrakvistů, jejichž tribunou byl už také pražský a mimopražský knihtisk,²⁴ dosáhnout osamostatnění české církve od Říma a znovu aktualizovat některé myšlenky radikálního husitství. Konkrétním výrazem této radikální snahy se stalo především tzv. pikartství. Nemělo nic kromě

22 Srov. Praha, AHMP, sign. 2142: *Liber testamentorum 1518–1564*, fol. 102v; citát zde krácen.

23 Tamtéž, fol. 198r.

24 Srov. Petr VOIT, *Utrakvisté a knihtisk*, in: *Knihtisk, zbožnost, konfese v zemích Koruny české doby poděbradské a jagellonské* (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 19), edd. Kamil Boldan – Jan Hrdina, Praha 2018, s. 11–27.

pověsti již společného s dávnými pikarty doby husitské, i když jejich sepětí se později pokusil historicky doložit třeba kněz Bohuslav Bílejovský.²⁵ Radikální utrakvismus však neměl nic společného ani se samotnou Jednotou bratrskou, která byla pikartská nálepka často a vlastně odedávna přikládána, díky jejím vazbám k tábořské nauce. Pikartství bylo zkrátka hanlivým označením utrakvistů, pro něž učení o transsubstanciaci již bylo pasé a kteří svůj nový vztah ke svátosti oltářní projevovali nezvyklým způsobem v běžném životě a především v církevní praxi.²⁶

Poměrně věrným odrazem tehdejší roztržičnosti utrakvistů v pražském souměstí je, nebo by mohl být, příběh Augustův. Pokud přijmeme hypotézu o Augustově původu, pak rodina Volfa kloboučníka patřila roku 1524 nepochybně k novoměstské farnosti svatého Jindřicha.²⁷ Nevíme bohužel, odkud se sem přistěhovala a ani četné Augustovy vzpomínky na pražské kněží nám hledání jeho původní farnosti neusnadňují. Jednou totiž Augusta vzpomíná, že svátost oltářní přijímal „téměř každou neděli v kostele u přední fary v Týně, potom i jinde“.²⁸ Později zase připomíná svou osobní vazbu k mistru Václavu Ropkovi, faráři u svatého Jiljí na Starém Městě. Na jiném místě pak zmiňuje vliv jakéhosi „předního preláta z konsistoriánů“. Jinde nejmenovaného kazatele Betlémské kaple. A nakonec uvede ještě i svého, nám bohužel zcela neznámého zpovědníka.

Vydeme-li nyní z těchto chaoticky uvedených zpráv od farnosti Panny Marie před Týnem, k níž měl Augusta zřejmě úzký vztah, a položíme-li důraz na jeho slova, že svátost přijímal „potom i jinde“, pak se jako reálná možnost nabízí, že Augustovy návštěvy bohoslužeb u Týna se mohly překrývat s působením zdejšího kněze Jana Podušky. Ten je totiž v Týně doložen v letech 1519–1520, ale mohl zde jistě působit i dříve. Sám proslul především jako první ze známých Čechů, kdo spolu s proboštem Karlovy koleje mistrem Václavem Rožďalovským v létě 1519 vstoupil do kontaktu s Martinem Lutherem. Současné je však s jeho jménem spojena také kritika tradiční podoby utrakvismu a kněžského stavu, stejně jako

25 Srov. O. HALAMA (ed.), *Bohuslava Bílejovského Kronika česká*, Praha 2011.

26 K širšímu zarámování českého pikartství srov. O. HALAMA, *Vzestup a pád eucharistického kultu v české reformaci. Od Miliče z Kroměříže k Bílé hoře*, in: *V oplatce jsi všecek tajně. Eucharistie v náboženské a vizuální kultuře Českých zemí do roku 1620*, ed. Aleš Mudra, Praha 2017, s. 53–66.

27 K situaci ve svatojindřišské farnosti ve dvacátých letech srov. O. HALAMA, *Kněz Martin Hánek z Betléma*, s. 199, pozn. 21.

28 Srov. F. BEDNÁŘ, *Jakub Bílek: Jan Augusta v letech samoty 1548–1564*, s. 138, další zmíněné postavy zde na s. 139–140.

úpravy bohoslužebného a kultického života, které se v Poduškově případě nevyhnuly ani konkrétním projevům obrazoborectví.²⁹

Na rozdíl od týnskému faráři Podušky nevíme o druhém zmíněném knězi, o mistru Václavu Ropkovi, téměř nic. Měl zřejmě vazbu k pražské univerzitě a na svatojilské fáře působil minimálně od roku 1518.³⁰ Užijeme-li pak Ropkovu reakci na Augustovo hledačství: „Milý synu, já vidím, že Pán Bůh v tobě více dělá, než já tomu mohu rozumět; nevímt' již více co raditi, než totoť radím: Poslouchej Pána Boha a slova jeho a buď toho vděčen, co v tobě Pán Bůh dělá, spravuj se tím!“, pak tento citát může odhalit stejně dobře utrakvistického konzervativce, jako opatrného radikála, každopádně muže zbožného. Připočteme-li však k řečenému to, že Augusta Ropkovu radu uzavřel slovy „Takž mne odbyl!“,³¹ svědčí jeho slova spíše o vzájemně respektovaných rozdílech, než o souzvuku jejich vlastního duchovního ladění.

Poduška i Ropek podlehl roku 1520 morové nákaze, která si vyžádala například také životy Viktorína ze Všehrd, mistrů Pavla Příbrama, Václava Rožďalovského a Václava Žateckého a mnoha dalších.³² Byl-li proto Augusta ovlivněn duchovním ovzduším dvou významných pražských farností před Týnem a u sv. Jiljí, pak ovšem vliv zde působících kněží nemohl překročit rok 1520. V každém případě právě pohyb mezi pražskými farnostmi je v Augustově případě na svou dobu nezvyklý a jeho pochopení ztěžuje ještě i existence zmíněného Augustova zpovědníka, kterého neznáme, ale jeho vliv je samotným Augustou uváděn bezprostředně v čase jeho konverze. Nevíme o něm však víc, než jen to, že kněžsky působil v pražském souměstí. Jeho postoj možná prozradí v tomto případě jeho vlastní řeč, kterou podle Augusty vedl v čase své blíže neurčené návštěvy Mladé Boleslavi. Tam Augustu konečně přivedl k tomu, aby

29 K postavě kněze Jana Podušky zatím naposledy O. HALAMA, *K vnímání posvátného obrazu u českých utrakvistů mladší doby jagellonské*, in: Umění a revoluce, MB LX. Pro Milenu Bartlovou, edd. Johana Lomová – Jindřich Vybíral, Praha 2018, s. 228–246, zde s. 242–243.

30 Ropkovu vazbu k univerzitě lze hypoteticky odvodit od jeho mistrovského titulu, jediným pramenem jeho působení u sv. Jiljí jsou Augustovy vzpomínky, srov. výše pozn. 28.

31 Srov. již vzpomenutou charakteristiku Augustou zmíněných kněží, in: F. BEDNÁŘ, *Jakub Bilek*, s. 172–174.

32 Srov. zápis Prokopa Lupáče z Hlavačova, in: *Rerum Boemiarum Ephemeris, Calendarium historicum ... authore M. Procopio Lupacio Hlawaczowaeo*, Praha 1584, p. M3a–M3b: „Anno Domini 1520. hoc et consequentibus diebus pervagabatur Boëmiæ morbus popularis, ac per totum prope annum duravit. Sublati tum e vivis eam pestilentiam viri inter alios plurimos eruditione præstantes: Ioh. Poduška, Præagæ in ecclesia ante Laetam curiam ecclesiastes, M. Vincenslaus Ropek etc. theologi. M. Victorinus Chrudimenus de Wssehrd, iureconsul, M. Paulus Hlawsa Przibram, M. Venceslaus Zatencis, insignes in Academia Pragensi mathematici, M. Wenceslaus Rozdialovinus, vir disertus et gymnasiî Pragen. decanus, compluresque alii pietate, virtute et doctrinam viri excellentes etc.“

přistoupil ke zdejšímu bratřím. V Augustově podání jeho řeč zní: „Dověř se, milý brachu, s nimi svého spasení, nic sobě tolik asi nepřekážej, nedbej mnoho, že jich řídcí poslouchají a pokrytci byli; co tobě po nich, když ty sám můžeš služby té dobře užítí a spasen býti? Co chceš víc? K nám do Prahy přijdeš-li, to zvíš, že toho nenajdeš, než plnou ulici hříšníků a sodomářů!“³³

Nebylo to ovšem naposled, kdy Augusta vzpomenu l vliv svého zpovědníka. V nově objeveném Augustově traktátu *Hlasové Kristovy*³⁴ se záhadný zpovědník objevil znovu, jen o něco dříve a v situaci, kdy utrakvismem zklamaný Augusta váhal mezi přístupem k římské církvi³⁵ a mezi poustevnictvím, což mu prý obě právě tento zpovědník rozmluvil.³⁶

33 Srov. F. BEDNÁŘ, *Jakub Bilek*, s. 140.

34 Srov. rukopis Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, sign. Quart. Slav. 41, fol. 131v–143v: *Hlasové Kristovy a Boží, vyvolávající lid Boží z zajetí Antikristova k sobě do království svého, kteréž kázali svatí otcové starých Čechův*, rukopis je zde datován 26. únorem 1561. O tomto rukopise a zdejších opisech neznámých děl Jana Augusty bude pojednáno na jiném místě.

35 To, že tato Augustova úvaha nebyla zcela bezpředmětná lze odvodit z téměř současné konverze Václava Hájka z Libočan; srov. Petr ČORNEJ, *Hájkův obraz husitské epochy*, in: Týž, *Husitství a husité*, Praha 2019, s. 368–406, zde s. 373–374: „V reakci na radikalizaci utrakvismu počátkem dvacátých let 16. věku konvertoval Václav Hájek z Libočan od kališnictví ke katolictví a bytostný nesouhlas s radikální podobou utrakvismu, s učením Jednoty bratrské, s luterány i s názory takzvané lidové reformace vtělil posléze do vylíčení husitského období na stránkách *Kroniky české*“. Dalším dokladem podobných konverzí je rovněž dosud neznámá abjurační formule, otištěná v anonymním tisku „Knížka přísah biskupských, doktorských a písařských s vysvětlením jich (KNIHOPIS č. 4084; p. K1b–K3a): „Já Václav z Slaného, kněz administrátorství pražského, seznáv rozdílnosti osidlo, kterýmž sem držán byl, dlouhým rozmyslem u sebe rozjímaje, klopotnou a dobrou vuoli, k jednotě víry obecné a stolici apoštolské, puvodem Božské milosti, navrátíl sem se. A abych se nezdál neupřímným umyslem a pokrytým navracovati, slibuji a přiříkám pod ust mých sklesnutím a pod závazkem kládby. A zavazuji se tobě, pane administrátore kostela pražského, a skrze tebe svatému Petru, apoštolskému knížeti a jeho náměstku Lvovi, Božským jednáním papeži desátému, pánu našemu i jeho potomkom, že nikdá žádnými návody, ani jakýmkoli jiným obyčejem k odtržení, v kterémž sem stál a z něhož sem vykupitele našeho milostí mne vysvobozujícího vytržen, nenavrátím. Ale vždycky v jednotě církve obecné a víry křesťanské a obcování papežovu zuostanu. Protož přísahaje, pravím skrze Boha všemohúcího a skrze toto čtvero Čtení, kteréž v rukú držím. A nejnepřemoženějšího pána, pana Karla, Karla císaře, a nepřemoženého a nejjasnějšího pana Ludvíka, uherského, českého etc. krále, pánuov našich, obec křesťanskou zpravujících, že v jednotě církve obecné, k níž sem se navrátíl. A v obcování papežovu chci setrvati. Pakli bych se (čehož Bože ostřez) od té jednoty pod nějakým zámyslem a duovodem odtrhl v hřích křivého přísahání upadna, abych věčné pokutě zavázán byl a s ďáblem v budúcím věku, abych měl částku. A k této krátké zpovědi a přiznání mého, s povolením kněží, jahnuov, duchovních lidí, kteříž mě k této jednotě zavázali. Také i ke všem napřed položeným věcem dobrovolnú volí podepsal sem se vlastní rukou. Stalo se v světnici konsistoriánské a v příbytku ctihodného otce, pana administrátora, na Hradě pražském, devětmecztímého dne měsíce června. Léta 1521.“

36 Srov. rukopis *Hlasové Kristovy* (viz výše pozn. 34), fol. 141v.

Je samozřejmě velká škoda, že zatím nemůžeme Augustova zpovědníka ztotožnit s žádným z pražských utrakvistických farářů a kněží, u dalšího z Augustou vzpomenutých kněží však takový problém již nemáme. Poměrně snadné je totiž ztotožnit betlémského kazatele, jehož Augusta takto uvádí, s duchovním vůdcem pražských radikálů, s knězem Martinem Hánkem.³⁷ Ten totiž působil v Betlémské kapli jen od 23. července 1523 do 26. května 1524. Před ním byl kazatelem v Betlémě konzervativní mistr Vavřinec Třeboňský. Po něm pak krátce nijak výrazný mistr Jiřík, jehož následoval znovu mistr Vavřinec z Třeboně, který na jedné straně sice četl a vlastnil Lutherovy spisy,³⁸ na straně druhé ale zůstával protivníkem jakýchkoli radikálních novot.³⁹ Jiný kazatel než Hánek tak těžko připadá v úvahu.

Svá setkávání s Martinem Hánkem zaznamenal Augusta s odstupem necelých čtyřiceti let ve svých pamětech následovně: „Potom, když jsem se dvěma z nich, sedě na přikrytém voze, jel, jeden znamenitý a přední prelát z konsistoriánů toho času mluvil mi, řka, abych k Bratřím, kteří jsou tu v Mladé Boleslavi, přistoupil a knězem jejich byl – ‚já bych prý tak radil‘. Čemuž jsem já tu ihned odepřel. Ale, když sem s nimi časté rady o své spasení bral a míval, jeden v Betlémě na faře, když jsem po mnohém mluvení mém s ním od něho všel, vyšel za mnou, zavolal mne a řekl mi: ‚Slyš, milý brati, prosím, nech nás, u nás nic nenajdeš, nemeškej se darmo!‘ A co víc pravil, to zamlčím; než tím zavřel, řka: ‚Jdi mezi Bratří, kteří jsou v Boleslavi; uděláš své duši dobře!‘“⁴⁰

Za duchovním přerodem Jana Augusty z utrakvisty v bratra však nestáli jen pražští utrakvističtí kněží. Velkou roli v jeho případě sehrála také četba, kterou zmínění kněží ovšem začasťe iniciovali. Augusta po letech totiž vzpomínal, že když se v Praze obrátil v nouzi o spasení o radu ke kněžím, dali mu „knihy k přečtení mistra Matěje Pařížského o Antikristu, potom Dialog Mistra Jana Husi psaný, kterýž toho času ještě nebyl vytištěný.“⁴¹

Může nás jistě překvapit, že zatímco u významných představitelů první a druhé generace českých bratří hrála v průběhu jejich konverze důležitou roli četba

37 Srov. O. HALAMA, *Kněz Martin Hánek z Betléma*, in: *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K počtce Petra Čorneje*, edd. Robert Novotný – Petr Šámal, Praha – Litomyšl 2011, s. 191–202.

38 Srov. jeho testament z roku 1531, in: *Liber testamentorum 1518–1564*, fol. 236r–237r, zde fol. 236v: „Jiných dluhuov nemám na sobě žádných, kromě mistru Janovi z Přeštic dlužen 1 kop. A poroučím jemu všechny knihy, kteréž mám Luterovy.“

39 K obsazení a stavu Betlémské kaple v této době srov. základní práci Ferdinand HREJSA, *Betlém od roku 1516*, in: *Betlémská kaple. O jejích dějinách a zachovaných zbytcích*, Praha 1922, s. 22–106.

40 Srov. F. BEDNÁŘ, *Jakub Bilek*, s. 139–140.

41 Tamtéž, s. 139.

děl Petra Chelčického, Augustu „jihočeský hloubal“ minul. A minul ho dokonce přesto, že právě počátkem dvacátých let 16. století zažívala Chelčického díla u nás svou renesanci a prostřednictvím knihtisku se tehdy konečně dostala k mnohem širšímu publiku, než bylo kdy dříve možné. V každém případě, řečený traktát o Antikristu, resp. *De Antichristo* pařížského mistra Matěje z Janova, který Augusta jako ve svém případě formující výše zmínil jako první, lze vcelku bez rozpaků ztotožnit s českým překladem stěžejních partií Janovova díla *Regulae Veteris et Novi testamenti*, které na počátku 16. století pořídil zeman z Chrudimska, jinak vcelku neznámý Jan Zaječický z Kunší.⁴² Vzhledem k tomu, že Augusta latinu sám nikdy dokonale neovládl a těžko základy latiny zvládl již před svým vstupem do Jednoty, musel proto číst Janova česky, a Zaječického překlad, ač dnes neznámý, se tu jednoduše nabízí.

Naopak Augustou připomínaný Husův *Dialog* zůstává zatím záhadou. Známe jistě český překlad *Dialogu* evangelického doktora Johna Wyclifa z pera mistra Jakoubka ze Stříbra, který ve své době shrnoval jasnou teologickou argumentaci ve prospěch sekularizace církevního majetku.⁴³ Se samotným Husem je však spojován jen nedochovaný překlad Wyclifova *Trialogu*,⁴⁴ který lze ovšem chápat jako teologický program mnohem víc, než zčeštěný, v Augustově době už ale prakticky anachronický Wyclifův *Dialog*. Náповědou v této otázce bohužel nejsou ani staré seznamy Husových spisů, známé v předbělohorském století v rukopise a v několika tiscích.⁴⁵ Marně Husův dialog hledáme rovněž v recentních soupisech Husova literárního odkazu.⁴⁶ Je-li jedinou indicií to, že Augusta četl zmíněný Husův dialog v rukopise předtím, než byl vytištěn, nabízí se jako asi jediná pravděpodobná možnost, že Augusta zřejmě narážel na známou Husovu kvestii

42 Srov. O. HALAMA, *What was known about Matěj of Janov during the first four centuries after his death?*, in: *The Bohemian Reformation and Religious Practice* 6, edd. Zdeněk V. David – David R. Holeton, Praha 2007, s. 33–43, zde s. 41.

43 Srov. Milan SVOBODA (ed.), *Mistra Jakoubka ze Stříbra překlad Viklefova Dialogu*, Praha 1909.

44 Srov. František M. BARTOŠ – Pavel SPUNAR, *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*, Praha 1963, s. 184, č. 147.

45 Z významnějších soupisů Husova díla v 16. a 17. lze uvést rukopis Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I B c 3, a tisky: *Catalogus scriptorum primae partis*, in: Ioannis Hus et Hieronymi Pragesis confessorum Christi historia et monumenta I, Nürnberg 1558, p. a3a–a3b); *Catalogus scriptorum secundae partis*, in: Historia et monumenta II, p. A2a; Samuel MARTINIUS Z DRAŽOVA, *Catalogus operum reverendi patris D. N. Johan. Hussii*, in: Hussius et Lutherus, Praha 1619, s. 29–43.

46 Srov. F. M. BARTOŠ – P. SPUNAR, *Soupis pramenů*.

Utrum expediat laicis fidelibus sumere sanguinem Christi sub specie vini,⁴⁷ která byla vydána roku 1537 ve vitemberském tisku pod titulem *Disputatio Ioannis Hus*.⁴⁸ Jistě proto mohla pod stejným titulem kolovat již dříve, valnou jistotu však nemáme a Husovo zmíněné dílo nám zatím uniká.

Jako utrakvista byl Augusta tedy vybaven především znalostí roztržičnosti nebo pestrosti své církve, která bez jednotného a politicky korektního, protože šlechtickými a městskými elitami podpořeného vedení, kolísala mezi věrností modelu utrakvismu, kdysi zformovaného mistrem Janem Rokycanou, a mezi radikalismem, který se vyznačoval prvotně odlišným učením o eucharistii a lpěním na inspiracích radikálního husitství. Augusta ovšem mohl poměrně snadno recipovat také vybrané pasáže tehdy aktuálního Lutherova díla i spisy dalších reformátorů.

Samotným Augustou prostředkovaná zmínka o mravním stavu utrakvistické církve současně odhaluje další a snad i klíčový neuralgický bod tehdejšího utrakvismu, totiž mravní stav tehdejší církve a společnosti. Náhle vyplula na povrch témata, s nimiž se kriticky a poctivě vypořádávali tehdejší kazatelé, a to v jediné větě onoho nám již známého neznámého Augustova zpovědníka: „K nám do Prahy přijdeš-li, to zvíš, že toho nenajdeš, než plnou ulici hříšníků a sodomářů!“⁴⁹

Snad tedy právě mravní stav pražského utrakvismu, s nímž se sice teoreticky bylo možné ztotožnit, ale prakticky odpuzoval stejnými praktikami, které kritizovalo již husitství, proto následně vedl Augustu ne ihned do Jednoty, ale prozatím do řad mikulášenské sekty. Snad právě mravní stav utrakvismu podepřel poté i Augustovy úvahy nad tím, zda zvolit vlastní úzkou cestu v podobě odchodu na poušť, popřípadě zda nevstoupit do římské církve.

Ono dnes již valně zapomenuté hnutí mikulášenců, tzv. plačtivých bratří, bylo jediným náboženským společenstvím, které vzniklo na počátku jagellonské doby nedlouho po Jednotě bratrské a přetrvalo stejně jako Jednota v zemi do Bílé hory.⁵⁰ Výhodou této náboženské minority bylo oproti českým bratrům její sepětí

47 Srov. Helena KRMÍČKOVÁ, *K pramenům Husovy kwestie de sanguine Christi sub specie vini*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity C 45, 1998, s. 79–102; TÁŽ, *Jakoubkova utrakvistická díla z roku 1414*, in: Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení, edd. O. Halama – Pavel Soukup, Praha 2006, s. 171–181, zde s. 173–174.

48 Srov. Verzeichnis der Drucke 16. Jhd (VD 16): VD16 H 6164: *Disputatio Ioannis Hus, quam absolvit dum ageret Constantiae priusquam in carcerem coniiceretur, condemnatio utriusque speciei in Eucharistia a concilio Constantiensi. Et protestatio quam in epistolis conservatam cupit*, Wittenberg 1537.

49 Srov. F. BEDNÁŘ, *Jakub Bilek*, s. 140.

50 K charakteristice a rozšíření mikulášenského společenství srov. Josef JIREČEK, *Mikulášenci*, Časopis Českého museum 50, 1876, 1, s. 47–82; Antonín REZEK, *Mikulášenci v Soběslavi*, Časopis Českého museum 62, 1888, 1, s. 105–107; Martin KOLÁŘ, *Mikulášenci v Čechách*, in:

s institucionální utrakvistickou církví, protože mikulášenci neopovrhovali svátostným provozem oficiální církve a nezpochybňovali ani církevní věrouku, ani církevní autoritu. Přesto královské dekrety po roce 1508 nijak nerozlišovaly mezi bratry českými a bratry mikulášenci. Stíhaly s různou intenzitou jak členy Jednoty bratrské, tak také příznivce učení Mikuláše Vlášnického.

Spojení Jana Augusty s mikulášenci dokumentuje hlavně nám již známý Augustův úmrtní záznam: „A když se mu nelíbili kněží podobojí pro nepobožný život, počal mikulášencův následovati, zvláště když se na Tábor vandrem dostal, však předce kněží v radách užíval i svátosti od nich přijímal.“⁵¹ Tento zápis věrně poukazuje k řečenému specifiku mikulášenců, totiž k jejich svátostnému, nám již známému sepětí s utrakvistickou církví. Další autentický doklad Augustova spojení s mikulášenci nalezneme v onom již zmíněném traktátu z roku 1561 *Hlasové Kristovy*.⁵²

Když zde totiž Augusta mimo jiné líčí jednotlivé proudy české reformace po skončení husitských válek, pak vedle táborů a pražských utrakvistů uvádí také ty „kteříž sobě kněží vybírali podle své libosti a jim obcovali, jako v Hradečtě byli divišovští, v Časlavtě vilímovští, v Práchenště chelčičští. Potom Mikuláš Vlášnický, sedlák, pouhý lejk o to se pokusiti směl, že sebral sobě svejmi chytrostmi bratrstvo, tak jakž mi o tom první uředník jeho a přední pravil, nějaký Mikuláš Černý, také sedlák a prvé hudec, též lejk pouhej, pamětlivý velmi jako i mistr jeho a jiní, kteří tomu Mikulášovi obcovali.“⁵³

Zde zmíněného Mikuláše Černého, který měl být prvním uředníkem Mikuláše Vlášnického († 1495) a Augustovým blízkým, z jiných pramenů bohužel neznáme. Kněz Jakub Miletický z moravské Brtnice, který po roce 1564 sepsal posloupnost mikulášenských starších, učitelů a autorit, jeho jméno neuvádí.⁵⁴

Sborník historických prací prof. Martina Koláře o dějinách Tábora, ed. Jan Kolář, Tábor 1924, s. 242–246. Dosud nezohledněným, ale velice podrobným pramenem o mikulášencích zůstává list kutnohorského obyvatele Jakuba Hladíka z roku 1501 *O pecinovských, vlastenských aneb pláčtivých bratřích*, dochovaný v mladším opisu ve sborníku pobělohorského exulanta Pavla Crupia (Praha, NK ČR, sign. XXVI A 8, s. 1075–1098, zde s. 1086–1097 (rukopis bez foliace, s číslováním stránek, jež přebírá i klementinský katalog).

51 Srov. FIEDLER, s. 257–258.

52 Srov. rukopis Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, sign. Quart. Slav. 41, fol. 131v–143v. O tomto nově nalezeném Augustově textu pojednám na jiném místě.

53 Tamtéž, fol. 139v–140r.

54 Srov. rukopis Praha, Národní knihovna ČR, sign. XVII G 6, fol. 98r–104v (ed. Karel SABINA, *Miletického zpráva o bratřích z Pecínova. Zlomek historický*, Lumír 14, 1865, č. 1, s. 154–155; č. 2, s. 170–173): „*Léta Páně 1564. tyto věci dály se i také psané jsou od ctihodného kněze Jakuba Miletického, toho času v Brtnici obývajícího*“ (že tento rukopis vznikl po uvedeném roce 1564, nasvědčují zde uváděné mladší datace).

Zmínku o něm nenalezneme ani v klasické práci Josefa Jirečka.⁵⁵ A neobjevuje se ani v díle předního znalce táborských dějin Martina Koláře.⁵⁶

Přesto nemusí být Augustův údaj nepřesný či vysloveně nepravdivý. Podle již zmíněné Jirečkovy práce totiž „v čele společnosti Mikulášencův stál jeden starosta a přední vůdce“ a tomuto „starostovi přidána byla rada dvanácti nebo i více starostův a učitelův“,⁵⁷ takže mezi mikulášenskou radou bychom mohli Mikuláše Černého teoreticky dohledat.

Augustovo mikulášenské období můžeme nesporně interpretovat jako jakýsi duchovní experiment. Augusta hledal nejprve svébytné náboženské společenství horlivců, které by příliš nevybočovalo z církve podobojí, ale současně by samo pěstovalo mravným životem doloženou individuální zbožnost. A takové společenství dočasně také našel mezi pláčivými bratry. Když se neznámo proč Augusta u nich zklamal, začal uvažovat o možnostech jiných.

Další možnou alternativu svého duchovního naplnění viděl Augusta po zkušenostech s utrakvisty a mikulášenci v odchodu na poušť.

Nebyl by tehdy první. V rámci poděbradského a jagellonského utrakvismu alternativní poustevnický život byl totiž svého druhu religiozním lákadlem pro řadu ještě i dnes známých postav. A známe dnes rovněž relativně dost i těch, jimž po návratu „z pouště“ většinová společnost přiznávala přízvisko Heremita či Poustevník. Také v literatuře té doby bychom našli zřetelnou oblibu témat spojených s tzv. pouštními otci a další monastickou literaturou, která pracovala s motivem dávného a proto idealizovaného poustevnictví a raně křesťanského mnišství, čímž její autoři vytvářeli jakýsi para-církevní vzor křesťanského života, nezatížený historickými zkušenostmi s řeholemi, k nimž se již česká, ale později také evropská reformace stavěla vždy minimálně skepticky, když ne (poměrně často) vyloženě nepřátelsky. Alternativa eremity proto nebyla pro Augustu v té době úplně nemožná, fakticky v jeho případě však zůstala pouze v teoretické rovině.

Stejně tak jen v teoretické rovině zůstala rovněž Augustova úvaha o vstupu do společenství římské církve, kterou krásně sám vyjádřil ve zmíněném traktátu *Hlasové Kristovy*: „A tu mi ukazováno vše v duchu do církve římské, jaká ještě znamení kde čeho, což prvotně bylo v církvi apoštolské, jako v zbořeninách zůstávají, což mi za důvod bylo. Takže se to divně ve mně mlelo, dnem i nocí, buď že jsem dělal, buď že jsem chodil, aniž jsem ve spaní o to pokoj měl. Ale divná

55 Srov. J. JIREČEK, *Mikulášenci*, s. 64–65.

56 Srov. M. KOLÁŘ, *Mikulášenci v Čechách*, s. 244–246.

57 Srov. J. JIREČEK, *Mikulášenci*, s. 64–65.

ukazování, rozmlouvání, rady míval, až i to mi mluveno, že já tak samotný nestanu, ale zahynu, nebudu-li míti koho poslouchati, nějakého tovaryšství a vůdcí svatých. Takž jsem hledal, ptal se, mohl-li bych co kde najíti a nemoha nikdež nic najíti, aniž se dočkati, myslil jsem, abych na pouští byl a tam někde v bídě se smrti dočkal, ale ani to mi neostalo. Příkázání, jenž jest: Milovati budeš bližního svého jako sebe samého, z toho mne vyhnalo. Také jeden zpovědník můj k tomu mi neradil. I to mysle, budu-li, co sám za dobré mám, to v jiné uvoditi a oni mne následovati, to opět bude nová sekta a já do žádné sekty nechtěl, jim protivný byl. Takže jsem v úzkostech ducha mého chodil, ku Pánu Bohu dnem i nocí upěl, až mi k bratřím ukázáno.⁵⁸

Už jsme slyšeli, že k českým bratřím Augustu přivedl mezi jinými kněz Martin Hánek z Betlémské kaple a také nám neznámý konsistorián, možná osoba totožná s řečeným Hánkem. Augustovo svědectví je však cennější o to, že patřičně dokládá, jak vzdálené tehdejší reálné situaci byly úvahy některých Augustových současníků o tom, že v bouřlivých dvacátých letech se v Praze potajmu sbližují utraktivističtí pikarti s pikarty z řad Jednoty bratrské. Jsou sice známé tehdejší pražské aktivity tzv. bratrské malé stránky na Novém Městě, kde Jan Kalenec resuscitoval církevní život skupinek věrných odkazu prvotní Jednoty. Díky Augustovu svědectví však mimo jiné víme, že pražští radikálové za Jednotu bratrskou náboženské kroužky vedené Kalencem nedrželi a pokud už ukazovali Augustovi cestu do Jednoty, činili tak přímým odkazem na bratrské centrum v Mladé Boleslavi, ne na Kalencovo pražské Poříčí.

Dáme-li závěrem opět slovo samotnému Augustovi, pak můžeme slyšet i o jeho následném a prvním setkání s Jednotou, totiž „když pak jsem mezi ně přišel, našel jsem vše hotové, tak jakž mi to vše v duchu od Pána Boha ukazováno bylo, jak by co býti mělo. A Bůh duchu mému pravil: Aj, teď hle to vše hotové máš! Což více chceš? Nepřijmeš-li toho, nebudeš žádné vejmluvy míti před Pánem Bohem. A ač jsem to viděl býti při nich u veliké chudobě darův služebných, jakž sami o tom svědčili i psali, však že mi Pán Bůh na vše oči otvíral, co se při nich kde děje, nadto než mi o tom oni přisluhovali a přisluhovati uměli. Na čemž se jiní tovaryši moji horšili, mně to Pán Bůh dobrým, užitečným a spasitelným býti ukazoval, i kteříž by toho příkladové kde v Písmích svatých najíti se mohli, též i v církvi křesťanské jaká toho kde znamení jsou. A viděl jsem, že ne lidé, ale sám Bůh v nich díla svá vnitř i zevnitř dělá.“⁵⁹ Teprve v Jednotě bratrské tedy Jan Augusta našel upokojení svého neklidného srdce. Nám vzhledem k nadpisu této práce již nezbyvá než

58 Srov. *Hlasové Kristovy* (viz výše pozn. 34), fol. 141.

59 Srov. *Hlasové Kristovy*; viz níže kritický opis.

ponechat Augustův život v Jednotě dalším vykladačům a shrnout formou několika tezí vše výše řečené:

Rodinné zázemí Johanna Augusta vybavilo skvělou znalostí českého a německého jazyka, a to slovem i písmem. Souhra nešťastných rodinných událostí jej na prahu vlastní náboženské emancipace šťastně vybavila majetkem a možnostmi jednat svobodně. Odstup od vlastní rodiny je však v Augustově případě patrný také při jeho náboženských experimentech před rokem 1524 i v jeho vlastním hledání, nalezení a následném prožívání pozemské autority.

Příběh Augustovy konverze svým způsobem („Ich-forma“) výtečně popisuje pestrou náboženskou situaci v rámci českého utrakvismu před a v průběhu vystoupení Martina Luthera, přičemž zúžení tehdejšího konfesního spektra jen na církev pod jednou a církev pod obojí s přiznáním určité role Jednoty bratrské je do budoucna již vcelku nepatřičným zjednodušením tehdejší náboženské situace

Samotného Augustu nepřivedla do Jednoty krize víry jako taková, ale pouze jeho vlastní zpochybnění článků víry: „věřím v církev obecnou a obcování svatých“, prožívané v zrcadle utrakvistické církve. Odtud plynulo Augustovo následné hledání dokonalého náboženského vyjádření jedince, jeho hledání pozemské duchovní autority, která kolem sebe soustředí mravně dokonalé společenství.

Takto je snad možné vysvětlit alespoň matně mnohé z budoucích činů a kroků bratrského biskupa Jana Augusty, který se po celou dobu svého vlivu snažil v Jednotě prosadit jasně fungující církevní strukturu s vrcholem v biskupské hodnosti, současně se však nadmíru staral o vzdělání svěceného obcenství a pěstování církevní kázně.

Bratr Jan Augusta před vstupem do Jednoty může být zkrátka skvělou ilustrací stavu českého utrakvismu, který se po svém kulturním vzepětí na počátku 16. století ztratil v domácích náboženských zmatcích v době Lutherova vystoupení. Zároveň tento příběh zůstává ilustrací nosných myšlenek Augustova mládí, které často došly vyjádření v konkrétních případech jeho bratrské praxe a ovlivnily také jeho vztah k celému spektru tehdy Evropou zmítajících náboženských sporů.

Příloha: dosud neznámá Augustova „autobiografie“, dochovaná ve spise Jana Augusty „Hlasové Kristovy a Boží“ v rukopise Budapest OSK, sign. Quart. Slav. 41, fol. 140r–142r.

Já pak věku mého času jeho, když počali hlasové jíti o povstání mezi Němci mnicha Martina Luthera doktora, slejchaje kázání kněží českých o zavedení církve

křesťanské i nás Čechův a mezi tím i tyto Boží hlasy o obnovení církve svaté a k tomu čítaje psaní starých Čechův, kdež jsem kterých doptati jen se mohl a jich dostati, žádostiv jsem byl tomu obcovati obnovení církve, po něm se ptal, hotov jsa k němu jíti, byt bylo na konci světa.

A ač o to se pečovalo od znamenitých z předních lidí poněkud i pracovalo veřejně i obzvláště, při čemž jsem i býval jako jeden z nich, ač mladý, však se nic nedovedlo. A když k jednomu, k němuž všech největší zření bylo, z předních pražských prelátův vysláno bylo od drahného počtu mužův nábožných, bohatých i chudých i urozených, z společného usouzení jednomyslně mužův sedm o to, aby již něctco započal, že jeho za to žádají a prosí, a dále toho neodkládal, oni že již toho déle trpěti nebudou moci. Ale musejí se sami opatřiti. On pak toho učiniti se odepřel rozumně. A přitom toto pověděl: „Kdybych nevěděl jinde již hotového, připraveného a zkušeného, chtěl bych i to učiniti a všeho se odvážiti. Ale když vidím to, proč bych se v o dával, leč bych podoběn býti chtěl onomu, kterýž chrám Diany vypálil. A když popadše ho, ptali se ho, proč to učinil? Aby po mně jméno zůstalo, že jsem já to učinil.“⁶⁰ Proč radče k hotovému přistoupení nemám,“ drahně o tom mluvil. Při čemž jsem já byl a to v své uši slyšel. A on potom samému mně oznámil zejména, kde to mínil, až jsem já byl jemu z jeho řeči porozuměl, že u bratří, kteří jsou pikharté.

Duch pak můj mezitím vším z toho ze všeho Pánem Bohem vzbuzován byl k ostrhávání a ustavičnému zpytování toho, jak je co bylo v první církvi apoštolské a jak by zase co mělo k napravení vedeno býti. Jak lid v řádích a v stavích, v povoláních, manželův i svobodných měli by se napravit, jaké pomoci služebné míti. Těž i kněží zřízení užívání byli, jak čím se v jednotě svazovati, křtem-li či rukou vzkládáním, k přiznávání jak tělu a krvi Páně mělo by se obcovati, svědomí i obcování zpravováno býti etc.

A tu mi ukazováno vše v duchu do církve římské, jaká ještě znamení kde čeho, což prvotně bylo v církvi apoštolské, jako v zbořeninách zůstávají, což mi za důvod bylo. Takže se to divně ve mně mlelo, dnem i nocí, buď že jsem dělal, buď že jsem chodil, aniž jsem ve spaní o to pokoj měl. Ale divná ukazování, rozmlouvání, rady míval, až i to mi mluveno, že já tak samotný nestanu, ale zahynu, nebudu-li míti koho poslouchati, nějakého tovaryšství a vůdcí svatých. Takž jsem hledal, ptal se, mohl-li bych co kde najíti a nemoha nikdež nic najíti, aniž se dočkati, myslil jsem, abych na poušti byl a tam někde v bídě se smrti dočkal, ale ani to mi neostalo.

⁶⁰ Narážka na příběh Theopompa z Chiu o Hérostratovi z Efesu, který pro svou posmrtnou paměť vypálil roku 356 př. n. l. Artemidin chrám v Efesu.

Příkázání, jenž jest *milovati budeš bližního svého jako sebe samého*, z toho mne vyhnalo. Také jeden zpovědník můj k tomu mi neradil. I to mysle, budu-li, co sám za dobré mám, to v jiné uvoditi a oni mne následovati, to opět bude nová sekta a já do žádné sekty nechťel, jim protivný byl. Takže jsem v uzkostech ducha mého chodil, ku Pánu Bohu dnem i nocí upěl etc., až mi k bratřím ukázáno.

Když pak jsem mezi ně přišel, našel jsem vše hotové, tak jakž mi to vše v duchu od Pána Boha ukazováno bylo, jak by co býti mělo. A Bůh duchu mému pravil: Aj, teď hle to vše hotové máš, což více chceš, nepřijmeš-li toho, nebudeš žádné vejmluvy míti před Pánem Bohem. A ač jsem to viděl býti při nich u veliké chudobě, darův služebných, jakž sami o tom svědčili i psali. Však že mi Pán Bůh na vše oči otvíral, co se při nich kde děje, nadto než mi o tom oni přisluhovali a přisluhovati uměli. Na čemž se jiní tovaryši moji horšili, mně to Pán Bůh dobrým, užitečným a spasitedlným býti ukazoval, i kteříž by toho příkladové kde v Písmích svatých najíti se mohli, též i v církvi křesťanské jaká toho kde znamení jsou a viděl jsem, že ne lidé, ale sám Bůh v nich díla svá vnitř i zevnitř dělá. Mnozí z nich divili mi se, že tak pojednou hned rychle všemu srozumívám, co jest mezi nimi a při nich, a říkali mi někteří staří lidé, někdo bude bratrem deset let, dvacet let a nerozumí tomu tak, jak ty srozumíváš. A to prvé než sem bratrem byl. Těmi příčinami přinucen jsem k tomu, abych to vzdělání jejich v jednotu přijal za umění mezi nimi, těch napřed položených kázáních hlasův Božích od starých Čechův o obnovení církve svaté i jejich z víry týchž hlasův modliteb. Protož jsem k němu i přistoupil s utěšením a s radostí ducha mého, a s zapřením sebe i s podstoupením téhož pohanění s nimi, kteréž oni nesli a nesou, a jeho potom věrný vzdělavatel i byl obhájce zřízení.

Brother Jan Augusta before joining the Unity

OTA HALAMA

Brother Jan Augusta (ca 1500–1572) was probably the most important representative of the third generation of the Czech Brethren. For many years he held the office of a bishop in the Unity, but he entered the history mainly as the „Křivoklát prisoner“, a victim of the domestic recatholisation efforts of the Bohemian king Ferdinand I of Habsburg after winning the Schmalkaldic War.

Already in the 16th century it was well known in connection with Jan Augusta that the former Brethren's bishop came from a Prague Utraquist family and was brought to the Unity by his own spiritual quest culminating in a conversion to the Brethren. Yet in spite of one exceptional attempt, August's conversion has not yet been subjected to appropriate criticism and the known sources have been viewed through uniform optics. So far, however, no new sources have been sought to either fundamentally supplement or at least illustrate the given issue.

A concrete change was brought only by the study of Prague city books from the first half of the 16th century and becoming acquainted with the Brethren's manuscript of the National Library in Budapest, although our research was well-known but unfamiliar and forgotten in terms of its content. Based on these new sources, it was now possible to introduce August's journey to the Unity of the Brethren as follows:

Jan Augusta was born in Prague around the year 1500 to the hatter Wolf and his wife Uršula. The roots of Augusta's family would probably be found in the Bavarian Augsburg, which also gave John his inherited nickname („Augusta“ – from „de Augusta“ – „from Augsburg“). At the same time, the German origin of Augusta's family would explain why Jan himself signed his name predominantly as „Johannes“, and also why a Prague hatter without higher education would be able to translate Luther's treatises and be in personal and written contact with German reformers led by Luther.

Disappointment with the internal state of Bohemian Utraquism led Augusta to many dialogues with the Prague Utraquist priests at the turn of the 1520s, but we have not been able to trace his original parish yet. A particular watershed in his spiritual quest was the experience of the Nicholas sect in Tábor, South Bohemia. After early permanent disappointment in the weeping brothers, Augusta flirts with the idea of either going to the desert, becoming a hermit, or converting to the Roman

Church. However, again through the intervention of the Prague priests, especially the radical Utraquist preacher Martin Hánek from Bethlehem Chapel, he opted in the end, in 1524, for a journey to Mladá Boleslav, to the Unity of the Brethren.

The whole study, more than the story of Jan Augusta, illustrates the state of Czech Utraquism in the capital in a situation when the Church under both species lost its previous spiritual leader, Master Václav Koranda the Younger, at the end of the decade and Master Paul Žatecký, when its doctrinal and moral decline deepened, and when many Utraquists found inspiration for the reform of their own Church either in revitalization of radical Hussitism or in adherence to the new reformist stream, which after 1519 was already strongly felt from the German lands. In this sense, Augusta's conversion is born not only from his personal crisis, but from a society-wide crisis.

Translation by Sean Miler

STUDIE

Autonomie vysokých škol a jejich financování v českých zemích v letech 1848–1939

LUKÁŠ FASORA – ANNA PEČINKOVÁ

LUKÁŠ FASORA – ANNA PEČINKOVÁ: The autonomy of higher education institutions and their financing in the Czech lands in 1848–1939

The text analyses the development of the autonomy of higher education institutions in the Czech lands following the Prussian model with an emphasis on the aspect of the economic dependence on the state, which was very significant in European comparison. It notes the gradual development of autonomous identity in the representation of higher education institutions with a core at the universities and the achievement of a high degree of autonomy in the decision-making of the state in 1890–1930. At that time, higher education institutions became the leading bearers of a liberal vision of corporate management and a liberal-democratic view of the role of the state. Increasing cases of the abuse of the autonomy by the representations of higher education institutions mainly in the economic sphere led to the intensification of oversight and the gradual reduction of autonomy in the search for post-liberal social order in Czechoslovak society with the advent of the economic and political crisis after 1929.

Keywords: autonomy of higher education institutions – state-financing – 19th and 20th centuries – Czech lands

Samospráva vysokých škol je od nepaměti nahlížena jako základ jejich úspěšného fungování a pilíř jejich identity.¹ Přesto nemálo historiků hovoří o třech stech letech sporů o autonomii univerzit hlavně s ohledem na jejich vztah ke státu.² Původ napětí spočívá patrně v tom, že chápání autonomie se postupně proměňovalo: z původní středověké korporace učenců přes raně novověké univerzity profilované dualismem státního dohledu a rezidui tradice středověkých korporací až po univerzity moderní éry, které byly de iure chápány jako státní ústav, ovšem s některými specifiky. Hlavně oblast finanční agendy se z autonomního pojetí vysoké školy a také z obecného povědomí o univerzitní autonomii vymykala nejvíce. Právě v této agendě se objevovalo nejvíce rozdíků ve výkladu samotného pojmu autonomie vysoké školy.³ Z pohledu akademické komunity byla autonomie platformou, odkud bylo možné pozvednout hlas proti údajnému podfinancování vysokých škol, z pohledu státu byla autonomie vysokých škol nástrojem k zastírání neefektivity práce a nehospodárnosti.

Cíle výzkumu a pojem autonomie

Cílem studie je prozkoumat vztah vysokých škol a státu v českých zemích v letech 1848–1939 právě z pohledu vývoje chápání vysokoškolské autonomie jako příjemce státních financí. Hlavní tezí je předpoklad, že v důsledku komplikované a nejasné legislativy hrála ve vzájemném vztahu roli spíše kultura jednání, která pouze volně souvisela s platnou legislativou a byla tak prostorem pro střety o chápání autonomie mezi různými aktéry. Autonomie vysokých škol závisela na toleranci režimu vůči takto svébytnému (a často sebevědomému) vystupování jedné složky státní správy, současně stát musel respektovat tento postup, pokud vysoké školy byly pro něj schopny získat podporu veřejnosti, tedy daňových poplatníků. Vysokoškolská autonomie byla vlastně v jistém smyslu indikátorem míry a kvality liberální demokracie, přičemž tato teze implikuje otázku, zda byl nárok vysokých škol na autonomní řízení dostatečně podpořen také odpovědným chováním vůči státu a daňovému poplatníkovi.

1 Text vznikl v rámci projektu GA ČR GA19–01035S Státní financování a autonomní správa vysokých škol 1849–1939.

2 Ulrich KARPEN, *Wissenschaftsfreiheit und Hochschulfinanzierung. Überlegungen zu einem effektiveren Mitteleinsatz*, Berlin 1983, s. 67.

3 Tamtéž, s. 20.

Klíčovým pojmem celého textu je pojem autonomie. Tím je v textu rozuměna účast subjektu veřejného práva na veřejné správě, která mu přísluší jako jeho subjektivní právo na základě zmocnění právním řádem pod dozorem státní správy. Svorníkem celého sledovaného období jsou z kulturního hlediska české vysoké školy v tzv. humboldtovské éře. Jde o období, kdy se tuzemské instituce ve své právní i kulturní pozici odkazovaly na hodnotu pruské školské reformy ze začátku 19. století a její domácí protějšek, tzv. Thunovu reformu z roku 1849.⁴ Ukončení „humboldtovské éry“ autoři spojují s uzavřením českých vysokých škol nacisty v roce 1939, i když lze jistě připustit pokračování některých aspektů tohoto modelu i v pozdějších dobách, kdy nad autonomií vysokých škol jasně převážil státní vliv.

Hospodaření jako zdroj napětí ve vztahu státu a vysokých škol

V systému státní moci byly vysoké školy a hlavně univerzity zvláštním fenoménem. Univerzity se středověkou tradicí například nebyly státem zřízeny jako všechny ostatní státní ústavy, ale moderní státy pouze ve svých zákonech konstatovaly jejich existenci. Nezávisle na vůli státu tyto instituce mohly držet vlastní jmění, které kdysi předmoderní stát (zeměpán) poskytl univerzitě jako autonomní korporaci, tj. předtím než se z univerzity stal státní ústav. Současně ale právní úpravy pozice univerzit v 19. a 20. století jejich autonomii klasifikovaly jako dílčí, s deficitem právě v hospodářské agendě. Univerzitám jejich vlastní majetek na zabezpečení stále dražšího provozu totiž nestačil, resp. vůbec žádný korporací držený majetek již v moderní éře neexistoval. Tudíž byly zcela závislé na přísunu prostředků z veřejného (státního) rozpočtu – což ovšem ráz jejich autonomie stavělo na nižší stupeň než v případě samosprávy zemí nebo obcí.

Zřejmým zdrojem napětí v chápání autonomie bylo v kulturní rovině více či méně ze strany státních představitelů uznané právo univerzit (a později všech vysokých škol) na jistou míru svobody v rozhodování o vysoce odborných otázkách svého provozu a strategického rozvoje, které ale nemělo ve všech ohledech oporu v právním uznání této skutečnosti. Vysoké školy žádaly po státu uznání autonomie rozhodování, ale současně nebyly schopny akceptovat jiný způsob financování, než plnou závislost na přísunu financí z veřejného rozpočtu – pro sebe jistě pohodlnou,

⁴ Hans LENTZE, *Die Universitätsreform des Ministers Leo Graf Thun-Hohenstein*, Wien 1962; Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte der österreichischen Bildungswesens*, Band 4, Wien 1988, s. 221–231.

ale pro daňového poplatníka v mnoha ohledech nepřijatelnou s ohledem na prakticky neuspokojitelné požadavky vysokých škol.

Napětí mezi kulturou vysokoškolské instituce a de iure vymezeným prostorem pro realizaci autonomního rozhodování se projevovalo nejvíce v tom, že stát části autonomie uznal formou právní normy, jiné přijal jako hotový fakt bez deklarativního uznání, o jiné sváděli státní představitelé s vedením univerzit polemiku a ještě jiné stát univerzitám uznat striktně odmítal. Poměr těchto částí se ve sledovaném období proměňoval. Základem debaty však zůstával univerzitními a státními představiteli do značné míry sdílený vzor „humboldtovské“ univerzity a její specifické kultury ve zkratce vyjádřené politicky průrazným sloganem „*Freiheit, Lehre, Forschung*“.⁵ Tzv. Thunova reforma byla ze strany některých vysokoškolských představitelů interpretována extenzivně jako uznání korporálního, autonomního rázu univerzity. Ale radikalismus na straně akademiků vyvolával podobnou odezvu i na straně reprezentantů státu. Jeho představitelé pak, s větší či menší rázností, stáli na stanovisku, které v roce 1932 vyjádřili Otto Placht a František Havelka: „Ze žádného ustanovení reformních předpisů Thunových nelze vyčísti, že měla býti odstraněna služební podřízenost úřadů akademických pod ústřední státní správu vyučovací.“⁶ Okruhem „humboldtovské“ univerzitní kultury je rozuměno prostředí vysokých škol, kde byl jako vzor – jak v rovině právního uspořádání a organizace, tak v rovině aspektů akademické kultury – vnímán koncept prosazený v raně moderním Prusku. Symbolem pruské vysokoškolské politiky se stala hlavně berlínská univerzita (ustavena 1810). V rovině personalizace je koncept spojen se jménem Wilhelma von Humboldta (1767–1835). Za základ „humboldtovského“ konceptu je považována jednak zásada o souladu výzkumu a výuky (tj. vysokoškolský učitel je současně badatelem a výuku staví na vlastním výzkumu, metodách, způsobu kladení otázek apod.), jednak zásada autonomie správy vysoké školy prostřednictvím funkcionářů volených ze středu komunity učenců. „Humboldtovská“ univerzita dosáhla vrcholu světového vřhlu přibližně v sedmdesátých letech 19. století, kdy byl široce uznáván její primát v oblasti výzkumné agendy a přenosu výzkumu do výuky.

5 Peter LUNDGREN, *Mythos Humboldt in der Gegenwart. Lehre – Forschung – Selbstverwaltung*, In: Mitchell ASH (Hg.), *Mythos Humboldt. Vergangenheit und Zukunft der deutschen Universitäten*, Wien – Köln – Weimar 1999, s. 145–169, zde s. 166.

6 František HAVELKA – Otto PLACHT, *Předpisy pro vysoké školy Republiky československé*, Praha 1932, s. 22.

V dalších desetiletích se již naplno projeví problémy s nedostatkem financí a neefektivitou autonomní správy.⁷

Nekompatibilita „humboldtovských“ škol s vývojem společnosti, hlavně s její demokratizací a pluralizací, se kolem roku 1900 stala velmi markantní. V hospodářské oblasti bylo zřejmé, že trvale rostoucí nároky na veřejné rozpočty nelze uspokojit, z pohledu daňového poplatníka pak jako patologický znak „humboldtovského“ systému čněly potíže označované dobově za akademický mandarinismus. Šlo o urputné lpění profesorů na dosaženém postu, protežování vlastních žáků, příznivců, fámulů nebo dokonce příbuzných v akademické kariéře včetně očerňování konkurentů, zanedbávání výzkumných aktivit a celého sebevzdělávání včetně sledování dobré praxe na jiných školách nebo v zahraničí. Z vad personální politiky vyrůstal mandarinismus jiného druhu: vyvyšování významu „vědy čisté“, tedy základního výzkumu, nad výzkum aplikovaný. Z toho pocházelo odtržení od společenské poptávky po řešení problémů a zanoření do specializovaných (a nákladných) výzkumů pochopitelných pouze velmi úzkému okruhu odborníků a bez přesvědčivých výsledků prezentovatelných veřejnosti nebo přenositelných do výuky či do praxe. Mandarinismus byl vlastně označením stavu, kdy autonomie vysoké školy byla pláštíkem pro skrývání různých nepravostí před veřejnou kontrolou.⁸

Univerzitní autonomie v „humboldtovském“ kulturním okruhu měla řadu podob, za pozornost stojí velké rozdíly mezi Rakouskem a Pruskem a také uvnitř Německé říše. Karl von Kelle, sekční šéf rakouského ministerstva kultu a vyučování, jako hlavní dojem ze spolupráce se svými protějšky v Německu konstatoval velikou míru autonomie německých, zvláště pruských vysokých škol.⁹ V samotném Německu se lze setkat kolem roku 1900 jednak s tradičně silnou autonomií starobylých univerzit v některých malých německých státech, dále s pruským experimentem s autonomií na několika tzv. říšských vysokých školách (univerzita ve Štrasburku, akademie v Poznani), jednak s poměrně tuhým etatismem v Bavorsku.¹⁰ Rakousko patřilo ke státům s výkladem autonomie, který de iure

7 Stefan PAULUS, *Vorbild USA? Amerikanisierung von Universitäten und Wissenschaft in Westdeutschland 1946–1976*, München 2010, s. 44–65.

8 Fritz K. RINGER, *Die Gelehrten. Der Niedergang der deutschen Mandarine 1890–1933*, Stuttgart 1983.

9 Walter HOFLECHTER, *Zum Einfluß des deutschen Hochschulwesens auf Österreich*, in: Bernhard Vom Brocke (Hg.), *Wissenschaftsgeschichte und Wissenschaftspolitik im Industriezeitalter. Das „System Althoff“ in historischer Perspektive*, Hildesheim 1991, s. 155–185, zde s. 156–157.

10 U. KARPEN, *Wissenschaftsfreiheit*, s. 45.

mnoho prostoru pro rozhodování zástupců vysokých škol nedával. Koncentroval jejich absolutní rozhodovací pravomoci do vcelku marginální oblasti personální politiky, tj. rozhodování o obsazení pozic provozních zaměstnanců, a do správy vlastního majetku, který měl ovšem obvykle bagatelní význam. Ve všech ostatních oblastech nesl finální zodpovědnost stát. Ten ovšem při vědomí specifického rázu řešených problémů a vlastních omezených odborných kompetencí přihlížel k návrhům vycházejícím od vysoké školy. Konkrétně šlo o personálně-správní agendu (návrhy na obsazení akademických pozic profesorů, asistentů apod.), dále o politicky citlivou agendu vymezení výzkumných úkolů a obsahu výuky. Příslušný ministr tedy dohlížel na provoz výuky, na dodržování povinností aktérů pedagogického procesu na vysoké škole, na skladbu zkušebních komisí a mohl svým rozhodnutím zasáhnout i do vysoce odborných otázek výuky a výzkumu, kde byl nejvyšším dozorčím orgánem.

V těchto nejasných a často spíše o tradici a kulturu vzájemné tolerance opřených vztazích byly klíčovými aktéry jednak profesorské sbory, jednak ministerské referáty správy vysokých škol. Profesorský sbor byl hlavním orgánem autonomie vysoké školy a byl chápán jako shromáždění plnoprávných akademiků, tj. de iure státních zaměstnanců s vysokou mírou autonomie působení. V rigidním pojetí vlastním raně moderní éře šlo o shromáždění řádných profesorů, držitelů univerzitních stolic. Členové profesorského sboru s vědomím specifických znalostí a služeb, které státu a společnosti poskytovali, chápali své postavení jako privilegované a kritiku své práce snášeli obvykle velmi zle. Obhajoba autonomie vysoké školy byla profesorským sborům vlastní v nestejně míře. Chápání institucionální kultury se na jednotlivých vysokých školách dost lišilo, totéž se týká jejich součástí, proto bude v textu pracováno s pojmem institucionální kultura jako vztahem členů akademické komunity k instituci, tj. vysoké škole anebo její součástí, zpravidla fakultě, ale také klinice apod. Jádrem zastánců extenzivního pojetí autonomie bylo na humanitních fakultách univerzit,¹¹ obecně ale univerzity jako celek stály na pozici obhajoby zásad autonomního rozhodování více než ne-univerzitní vysoké školy.

Hlavním protějškem profesorského sboru v řízení školy byl vysokoškolský referát ministerstva školství. Agenda referátu byla považována za do té míry složitou a politicky citlivou, že si jeho vedoucí úředníci mohli užívat poměrně velkou míru autonomie v rámci ministerstva a referát vykazoval také značnou personální

11 Christof AICHNER, *Die Umsetzung der Thun-Hohensteinschen Reformen an der Universität Innsbruck*, Innsbruck 2014, Dissertation, Universität Innsbruck, s. 98nn.

stabilitu. Již zmíněný Karl von Kelle (1859–1935) setrval ve svém úřadu více než dvě desetiletí; František Havelka (1881–1939) na adekvátním postu československého Ministerstva školství a národní osvěty řídil referát téměř celé meziválečné období.¹² Ministerstvo postupovalo ve správě vysokých škol v součinnosti s orgány politické správy v provincii (Místodržitelství, Zemská správa politická), méně – hlavně v otázkách medicínských, ale také např. ve věci správy pražské techniky¹³ – byly partnery Zemský výbor, resp. Zemský sněm jako orgány zemské samosprávy.

Posledním důležitým aktérem byl zemský úřad, tedy nejvyšší zeměpanský orgán v konkrétní provincii. Jeho právní postavení bylo dlouhodobě nejasné a sporné. O. Placht a F. Havelka ve snaze zachytit je, konstatovali raději podobu praxe, než by se zabývali právními předpisy a kompetenčními rozhodnutími, z nichž část nebyla realizována vůbec, část jen ad hoc apod. Zdrojem problémů byl především fakt, že hlavně univerzity, a po jejich vzoru i další vysoké školy, využívaly litery zákona k tomu, aby komunikovaly výhradně nebo alespoň co nejvíce s centrálními orgány státní správy. Na jakékoliv větší zásahy nebo dokonce navyšování kompetencí zemských úřadů nahlížely obvykle s nevolí.¹⁴ Praxe se proto ustanovila tak, že zemské úřady držely část kompetencí v oblasti dozoru nad provozem vysokých škol (administrativa dotací, nájmu, technická správa budov apod.) a v některých detailních otázkách (vymezení platů a další požitků zaměstnancům, schvalování personálií na některé méně významné akademické pozice), do důležitějších a hlavně do strategických otázek zasahovaly jen jako méně významný aktér ve formě návrhů nebo dobrozdání k centrálním úřadům.¹⁵

Stav výzkumu

Debata o autonomii vysoké školy a její hospodářské závislosti je „stejně tak stará, jako fundovaná“.¹⁶ O reflexi novinek ve správě rakouských vysokých škol v souvislosti se zásadní „thunovskou“ reformou se pokoušelo několik autorů již

12 *Činnost Ministerstva školství a národní osvěty za prvé desetiletí: zvláštní otisk publikace „Deset let Československé republiky“*, díl I, Praha 1928, s. 58–59.

13 Václav LOMIČ – Pavla HORSKÁ, *Dějiny českého vysokého učení technického*, díl I, sv. 2, Praha 1978, s. 22–23.

14 Archiv Masarykovy univerzity (dále AMU), fond Lékařská fakulta A3, A III, k. 3, zápis ze zasedání profesorského sboru ze dne 21. 4. 1932; Archiv Veterinární a farmaceutické univerzity Brno (dále VFU), Rektorát, k. 31, Návrh vládního nařízení o přenesení kompetence zemských úřadů (1931).

15 F. HAVELKA – O. PLACHT, *Předpisy*, s. 218–220.

16 U. KARPEN, *Wissenschaftsfreiheit*, s. 45.

nedlouho po uvedení reformy v život a od té doby zůstal zájem historiků a správních odborníků trvalým jevem. Nejde ovšem o zájem ani mohutný, ani vytrvalý, jeho znakem je spíše ad hoc vzestup, nejčastěji v souvislosti s politickými debatami souvisejícími s postavením vysokých škol (příprava legislativní změny, dělení, resp. vznik nových vysokých škol apod.), případně pak s jubilei vysokých škol, kdy je téma dotčeno v rámci dějin instituce.

Téma vztahu státu a vysokých škol nebylo autory obvykle vnímáno jako téma prvořadé. Převažující zájem směřoval spíše k pohledu na dějiny vysoké školy či vysokých škol jako celku při důrazu na téma národnostních vztahů. Význam tohoto interpretačního aspektu je převažující u prací vzniklých od sedmdesátých let 19. století až do osmdesátých let století dvacátého, poté ustoupil mírně do pozadí. Nacionální aspekt interpretace ale nevystupoval ani ve zmíněném období ani jako jediný, a ani jako dominantní, vždy jej následovaly další interpretační linky, obvykle příbuzné a související. Armand von Dumreicher v roce 1873 v úvodu svého obsáhlého spisu vytkl do popředí souvislost univerzitní správy s rolí rakouské univerzity v nalezení smíru mezi vědeckou a zjevenou pravdou.¹⁷ Šlo ovšem spíše o taktický manévr autora, neboť téma v dalším textu nebylo důsledně sledováno a Dumreicher se zaměřil spíše na otázku modernizace rakouské univerzity ve smyslu zapojení do výměny vědeckých a pedagogických kádrů s německými, hlavně pruskými univerzitami, vnímanými jednak dobově jako vzor špičkové vědy, jednak jako důkaz světodějné role německého národa, který měl v rámci habsburské monarchie mj. prostřednictvím vysokých škol působit na „homunkulus“ méně vyspělých slovanských národů.¹⁸ Autonomie vysoké školy v dnešním smyslu nebyla ve spise dotčena. Argumentace v její prospěch směřovala k jaksi automaticky generované představě o nutnosti péče ze strany moderního státu o blaho univerzity, sice státního ústavu, ale ústavu nadaného v některých důležitých aspektech výhodami decentralizovaného rozhodování blahodárného pro rozvoj výzkumu a s tím související práce na vysokých školách. Dumreicher se implicitně stavěl za vizi „humboldtovské“ univerzity se silnou pozicí filozofických fakult jako stmelujícího faktoru; pruská univerzita té doby byla pro něj důkazem německé výjimečnosti.¹⁹

V dalších spisech se již prosadila hlavní interpretační linie opřená o význam vysokého školství pro národní zájem – ovšem pochopitelně v rámci habsburské

17 Armand VON DUMREICHER, *Die Verwaltung der Universitäten seit dem letzten politischen Systemwechsel in Oesterreich*, Wien 1873, s. 7.

18 Tamtéž, s. 3.

19 Tamtéž, s. 6nn.

monarchie – v přímočařejší podobě a tento trend obhajoby autonomie vysoké školy přetrval zánik podunajského mocnářství.²⁰ Autonomie vysoké školy, myšleno hlavně univerzity, tu byla zárukou proti ingerencím ze strany státu. Argumentace byla směsí vyjadřovaných obav o nevhodnost zásahu státního úředníka do agendy vysoce specializované vědy, obavy z omezení prestiže instituce při krácení její autonomie, zvláště ve vztahu k zahraničním partnerům a konkurentům.²¹ Podle oborové příslušnosti byl tu větší, tu menší důraz kladen na zachování tradice univerzitního korporativismu a vážnosti profesorského stavu, v době vypjatých debat se pak dostávala ke slovu vysloveně nacionalistická až šovinistická argumentace, příznačně pochopitelně u reprezentace těch vysokých škol, které se v nějakém smyslu cítily být utiskovány nebo málo hájeny státem, který byl interpretován jako vůči zájmům etnika nevlídný až nepřátelský. Nacionální argumentace se příznačně křížila a střetala podle vazby dané vysoké školy na konkrétní teritorium a z toho plynoucí odlišnosti ve výkladu pojmu „národní država“. Pro část českých vysokoškolských reprezentací byl rakouský stát vůči zájmům a nárokům českých vysokých škol nepřístupný a české zájmy v oblasti vysokého školství byly šetřeny méně, než zájmy dalších národností monarchie, hlavně zájmy rakouských Němců a Poláků. Naopak ze strany reprezentací německých vysokých škol na území Čech zaznívaly stížnosti na přílišnou ústupnost a slabost rakouského státu ve věci obhajoby zájmů německého obyvatelstva. Z jejich úhlu pohledu státní úřady především v Praze příliš ustupovaly tlaku české politické reprezentace s mocenskými středisky ve vedení města Prahy a v zemském sněmu a nešetřily dostatečně zájmy německého vysokého školství, koncentrovaného hlavně v Praze. S podobnou argumentací se setkáváme u německých vysokých škol působících na území československého státu. Zde se autonomie vysoké školy stává *conditio sine qua non* pro udržení loajality občanů německé národnosti vůči Československu a samozřejmě také tématem zahraničně-politickým ve smyslu udržení morální prestiže československého režimu ve světovém společenství jako demokratického a v otázkách menšinové politiky velkorysého, ba vzorového zřízení. Reprezentace českých vysokých škol naopak argumentovaly z pozice státního národa a posouvaly ve své argumentaci více do popředí otázky autonomie financování a řízení jako podmínku kvalitní správy vysoké školy a cestu k posílení

20 Srov. Julian DYBIĘC, *Finansowanie nauki i oświaty w Galicji 1860–1918*, Kraków 1979, s. 22nn.

21 Moravský zemský archiv (dále MZA), fond Německá technika B34, fasc. 682, fol. 674, Memorandum rektorů.

a udržení přínosu pro stát a mezinárodní prestiže školy, řidčeji se objevovaly také argumenty zabarvené stavovsky, zvláště u zemědělských vysokých škol.

Argumentace o vysoké škole jako „národní državě“ či „statku národním“ určovala ráz debaty o legislativních změnách ve vysokém školství, spor o dělení pražské polytechniky (1869) i univerzity (1882), dále úpravu vzájemného vztahu pražských univerzit (zákon č. 135/1920 Sb.) včetně tzv. insigniády (1934), restituce nároků českých vysokých škol po roce 1945.²² Řada dobových historicko-právních děl souvisejících s tématem měla svůj počátek v novinářských půtkách nebo sice kvalitnější, ale přece jen silně ideologicky zabarvené publicistice, představovala vlastně v jistém smyslu shrnutí argumentace, její obohacení o argumenty převážně historické a právní povahy, na které se v periodickém tisku nedostalo, zvláště s ohledem na detailní a specializovaný ráz argumentace.

Česká historiografie pod vlivem marxismu-leninismu téma vysokoškolské autonomie v podstatě opustila, resp. bylo téma degradováno na nepříliš významnou součást děl z oblasti institucionálních dějin.²³ Od šedesátých let a později znovu v letech osmdesátých 20. století se tématu navzdory politicky motivovanému tlaku začalo postupně dostávat více pozornosti. Důvod ideologické předpojatosti vůči tématu akademické samosprávy lze hledat hlavně v kritice meziválečné podoby autonomie vysokých škol prováděné dlouhodobě exponenty komunistické vysokoškolské a vědecké politiky a samozřejmě v napodobování sovětského vzoru vysokého školství, kde autonomie v „humboldtovském“ smyslu nebyla implementována ani před rokem 1917 a sledovány byly spíše francouzské vzory. Po bolševické revoluci se ruské vysoké školství vydalo již jasně cestou státního centralismu. Tuzemské práce často dobře zakotvené v pramenném studiu exponovaly nacionální aspekt autonomie v kombinaci s tezí

22 Jaroslav GOLL, *Rozdělení pražské univerzity Karlo-Ferdinandovy a počátek samostatné university české*, Praha 1908; Karel DOMIN – Josef HUTTER – Václav VOJTÍŠEK (red.), *Karolinum statek národní*, Praha 1934; *Unsere Alma mater. Die sudetendeutschen Hochschulen*, Böhmisches Leipa 1938; Heinz ZATSCHEK, *Studien zur Geschichte der Prager Universität bis 1409*, Die Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte 3, 1939, s. 81–128; Wolfgang WOLFRAM VON WOLMAR, *Prag und das Reich. 600 Jahre Kampf deutscher Studenten*, Dresden 1943; František KOP, *Založení Karlovy univerzity v Praze*, Praha 1945; František Antonín NOVÁK et al., *Dvacet pět let přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy*, Praha 1945; Václav VOJTÍŠEK, *Karlova universita vždy jen naše*, Brno 1946; Otakar ODLOŽILÍK, *Karlova universita 1348–1948*, Praha 1948; Václav CHALOUPECKÝ, *Karlova universita v Praze. Její založení, vývoj a ráz v XIV. století*, Praha 1948.

23 František KAVKA et al., *Stručné dějiny University Karlovy*, Praha 1964; František ČECH et al., *Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy 1920–1980. Dějiny, současnost, perspektivy*, Praha 1981; Josef PETRÁŇ, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (do roku 1948)*, Praha 1983; Jan HAVRÁNEK – Josef PETRÁŇ – Anna SKÝBOVÁ, *Universitas Carolina 1348–1984*, Praha 1986.

o pokrokovém rázu vysokoškolského studentstva²⁴ a části pedagogů, projevujícím se zápasem za sociální solidaritu, přátelství se Sovětským svazem, bojem proti fašismu a generálně různým formám útlaku, včetně genderového. Autonomie vysoké školy byla na jednu stranu interpretována jako platforma, na které vyrostlo tzv. pokrokové hnutí studentstva a došlo k posílení národní emancipace, na druhou stranu byl ovšem kritizován profesorský vliv na podobu autonomie jako pláštík skrývající různé podoby korporativisticky a třídně založené nespravedlnosti, ale také obyčejnou neschopnost a lenost části vysokoškolských profesorů jak v pracovních otázkách, tak v oblasti pochopení a přijetí agendy tzv. pokrokových sil soustředěných nejdříve kolem sociální demokracie a později kolem Komunistické strany Československa.

S pádem komunistického režimu došlo také k reinterpretaci dějin vysokého školství. Role vysokých škol a studentů v událostech roku 1989 prudce zvýšila význam a veřejnou podporu vysokoškolské autonomie a to se projevilo i v historickém výzkumu jejích zdrojů a tradic. Nevznikl sice rozsáhlejší projekt sledující téma ve zlaté éře „humboldtovského“ věku, ale některé aspekty se projevíly v pracích analyzujících komunistické ingerence do vysokého školství a také v institucionálních dějinách jednotlivých škol, především monumentálních dějinách Univerzity Karlovy, kde je však otázce hospodaření věnováno obvykle poměrně málo prostoru.²⁵ Práce českých badatelů se v každém případě více propojily s bádáním zahraničním, kde hlavně v produkci amerických historiků vznikly pro sledované téma velmi podnětné práce.²⁶ Přes nesporný rozvoj výzkumu a jeho stále intenzivnější zapojení do zahraničních bádání, přinášející mj. blahodárné oslabení tradičního poněkud přepjatého akcentu na nacionální specifika vývoje vysokého školství v českých zemích i jednotlivých institucí, přetrvává dominance zájmu o dějiny pražských vysokých škol, zvláště univerzity, a mimopražské vysoké školy zůstávají poněkud v pozadí. Třetím velkým deficitem je malá pozornost

24 Zdeněk Nejedlý a *Univerzita Karlova*, Praha 1953; Miloslav MOULIS, *Mládež proti okupantům*, Praha 1966; Gustav HUDEC (ed.), *Studentstvo v boji proti válce, fašismu a za mír*, díl I–II, Praha 1970, 1978; Hana KRÁČMAROVÁ, *Vysokoškoláci v revolučních letech 1945–1948*, Praha 1976; Ivan TESÁR, *KSČ a studentstvo v předmnichovské republice*, Praha 1980.

25 Zvláště Jan HAVRÁNEK, *Dějiny Univerzity Karlovy*. III, 1802–1918, Praha 1997; Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy*. IV, 1918–1990, Praha 1998, zvl. s. 19n.

26 Výběr: Charles McCLELLAND, *State, society, and university in Germany 1700–1914*, Cambridge 1980, s. 300–314; Gary COHEN, *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria, 1848–1918*, Purdue 1996, s. 212–223; Charles McCLELLAND, *Berlin, the Mother of All Research Universities, 1860–1918*, Lexington 2016, s. 47–70.

věnovaná hospodaření a kultuře správy vysokých škol, které jsou příliš často redukovány na reprodukci dobových stížností na nedostatečné vybavení vysokých škol. Což je ovšem širší fenomén středoevropského nebo dokonce evropského významu, který dlouhodobě podvazuje rozvoj dějin vysokého školství.²⁷

Právní aspekty

Právní postavení univerzity – a z toho odvozené také právní postavení ostatních vysokých škol – je z hlediska právní vědy charakterizováno jako *mixtum compositum* dvou právních stanovisek: pozicí na pomyslné ose mezi ústavem ryze státní povahy na straně jedné, a protilehlým článkem povahy samosprávné korporace.²⁸ Panovala shoda na tom, že konkrétní pozici středoevropských univerzit a tedy také rakouské, české, resp. československé univerzity na této ose je třeba určit na základě interpretace dlouhé řady právních předpisů sahajících do 12. století, přinejmenším v kontextech. Tyto předpisy však nikdy nepodaly komplexní právní výklad postavení univerzity, vždy se tu jasněji, tu méně jasně vyjádřil zákonodárce pouze k některému aspektu činnosti univerzity. Zpravidla zrušil či změnil starší předpisy nebo jejich části, aniž by ovšem došlo k plnohodnotnému nahrazení. V souhrnu lze říci, že v univerzitních předpisech panoval tak komplikovaný stav, že výše zmínění úředníci v čele ministerských referátů považovali za nutné vydat soupis platných norem a jejich interpretaci, každý na přibližně dvou tisíci stranách – aniž by ovšem tímto krokem spory o interpretaci předpisů zcela a natrvalo ustaly.²⁹

I když se čas od času objevily spory i o interpretaci starších předpisů, včetně středověkých,³⁰ středem debat byly přece jen předpisy mladší, počínaje studijním řádem císaře Františka pro Karlo-Ferdinandovu univerzitu z roku 1802. Tímto aktem byla podle všeobecného výkladu zakončena proměna samosprávné korporace

27 Obširnější shrnutí stavu bádání: Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ, *University History in the Czech Republic = Historia de la Universidad en la República Checa*, CIAN-Revista de Historia de las Universidades 20, Madrid 2017, č. 1, s. 70–94.

28 F. HAVELKA – O. PLACHT, *Předpisy*, s. 35; Hans J. WOLFF, *Die Rechtsgestalt der Universität*, Köln 1956, zvl. s. 13; Karel BERAN, *Proč je univerzita veřejnoprávní korporací?*, in: *Historie, současný stav a perspektivy univerzit. Úsvit nebo soumrak akademické samosprávy*. Uspořádal Josef Staša, Praha 2008, s. 110–120, zde s. 118.

29 Leo BECK VON MANAGETTA – Karl VON KELLE, *Die österreichischen Universitätsgesetze*, Wien 1906; F. HAVELKA – O. PLACHT, *Předpisy*.

30 Patrně největší zájem tehdejší veřejnosti vzbudila publikace Jan KRČMÁŇ, *O pražských univerzitách*, Praha 1934.

ve státní ústav. Ale ani tady nebyla etatizace absolutní, nevidíme tu jako v Prusku nebo Bavorsku jasnou formulaci „univerzita je ústavem státním“. ³¹ Regulace krakovské univerzity z roku 1808 spíše napovídá, že habsburský stát si plně převzal dohled nad vyučováním (a bezprostředně souvisejícím provozem univerzity jako vědeckého pracoviště), jak byla o málo později vymezena pravomoc studijních direktorů také v Čechách. ³² V ostatních aspektech práce univerzity na svém právu absolutně netrval. Stranou státního dohledu zůstalo právo volit rektora a děkany, nebyla zcela narušena existence akademického senátu a také existovalo právo jisté formy privilegovaného sdružení s kompetencí k rozhodování v některých nevýznamných záležitostech pro osoby s doktorským gradem. I když byly předpisy této éry považovány (do třicátých let 20. století) za historický vrchol etatizace univerzity, ³³ školy zůstaly majetkoprávními subjekty (i když se skromným majetkem) – na rozdíl od ostatních státních ústavů. Totéž platilo o držbě virilního hlasu v zemském sněmu, který stát univerzitě přiznal ne jako držitelu majetku (tj. např. na úrovni postu ve velkostatkářském sboru), ale univerzitě coby (historickému) zemskému stavu. Celkově lze říci, že rakouský stát do roku 1848 učinil univerzitu bezpochyby ústavem státním, ale současně zůstaly zachovány některé právní znaky korporace, a to dokonce i u škol tehdy nově ustavených či reorganizovaných.

Přízpůsobit vysoké školy novým politickým a právním poměrům, a také reagovat na úspěšné zahraniční vzory, měla tzv. Thunova reforma vysokých škol s jádrem v letech 1849–1850 a s řadou doplňujících předpisů. Z pohledu vztahu státního ústavu a korporace tzv. Thunova reforma změnila jen málo, poměr obou složek zůstal de facto zachován. Výjimkou byla vyšší míra explicitně uznané autonomie vysokých škol a fakult v těch oblastech rozhodování, kde bylo zvláštní postavení vysokého školství uznáno již v předbřeznové éře. V podstatě tu jde o poměrně konzervativně pojatou (velmi kontrastně zvláště s dobovým pojetím obecní samosprávy) decentralizaci státního úřadu, která má tento úřad vést k větší zodpovědnosti a přirozené příchyllosti ke státu a státní myšlence, aniž by byl ovšem služební poměr vůči státu uvolněn. Tzv. Thunovu reformu lze tedy vidět jako účelné včlenění korporativních prvků univerzitní samosprávy (rozhodování senátů a akademických funkcionářů) do systému státních institucí. Z pohledu dalšího vývoje tématu je také důležité, že korporativní prvky nebyly kráceny, naopak

31 U. KARPEN, *Wissenschaftsfreiheit*, s. 45.

32 F. HAVELKA – O. PLACHT, *Předpisy*, s. 16–17.

33 Tamtéž, s. 18.

organizační zákon z roku 1849 explicitně uznal vídeňskou a pražskou univerzitu za „společenstva“ (*Gemeinschaften*).³⁴

I když snad z pohledu sledovaného tématu vypadají výsledky tzv. Thunovy reformy skromně, důležitý byl její dopad na kulturu univerzity. Deklarovaná základní myšlenka svobody učení (*Lern- und Lehrfreiheit*) byla totiž v příslušných zákonech chápána úžeji, než jak byla pochopena (akademickou) veřejností. Tato teze neplatí ani tak pro období vydání reformních zákonů a s ním spojenou generaci akademiků, ale spíše pro období následující, spojené s radikálními formami liberalizace a demokratizace společnosti. Thunova reforma totiž vymezila základní rámec fungování vysokých škol až do konce existence monarchie. Její platnost potvrdily a upřesnily další důležité zákony pro sledovanou agendu, tj. z roku 1868 o poměru škol k církvi a z roku 1873 o organizaci akademických úřadů. Radikální zastánci univerzitní autonomie se odkazovali na dva dokumenty vydané panovníkem, které jinak konzistentní výklad pozice univerzity narušovaly. Prvním byl statut univerzity v bukovinských Černovicích z roku 1875³⁵ a rozhodnutí panovníka z 27. prosince 1894 (vyhlášeno 15. ledna 1895) o přeměně Báňské akademie v Příbrami ve vysokou školu. Případy byly juristicky zajímavé proto, že v prvním případě byl korporální ráz panovníkem přiznán instituci nově ustavené, bez jakýchkoliv historických tradic. Ve druhém případě panovník vyjádřil vůli k přeměně státního ústavu v korporaci. Panovník se tu ovšem dostal do rozporu s platnými ústavními předpisy, což však nebylo konstatováno verdiktem příslušných rakouských úřadů, ale explicitně tuto interpretaci formuloval teprve československý Nejvyšší správní soud. Ten konstatoval rozpor mezi projevem vůle panovníkovy jako aktem moci výkonné a ústavním pořádkem a výslovně upřel technickým vysokým školám a tedy také báňské akademii ráz korporálního sdružení, neboť s univerzitami nesdílejí zvláštní historický vývoj. Právě ten byl shledán prapůvodem specifické právní existence univerzity, který nelze podle názoru Nejvyššího správního soudu získat ani zákonem, tím méně rozhodnutím orgánu výkonné moci. Soud konstatoval, že „z celého vývoje organizace vysokých škol technických v Čechách a na Moravě, resp. bývalém Rakousku nemůže býti pochybnosti, že tyto vysoké školy jsou – ať už výlučně, nebo aspoň převážnou měrou – organizovány jako ústavy státní“.³⁶

34 Tamtéž, s. 24.

35 MZA, fond B34 Německá technika, k. 690, fol. 8.

36 AMU, Lékařská fakulta A3, A III, k. 4, zápis ze zasedání profesorského sboru ze dne 30. 1. 1936, Návrh prof. Bočka za autonomii vysokých škol.

Mnoho světla do komplikovaného vztahu státu a univerzity nevnesl ani zákon o poměru pražských universit č. 135/1920 Sb. a za právně relevantní je pro tuto otázku třeba vnímat spíše nálezy Nejvyššího správního soudu z let 1922–1923 a 1930. V roce 1922 Nejvyšší soud konstatoval, že v univerzitě „podstata veřejné korporace sloučena jest s podstatou státního ústavu ve spleťtý celek“.³⁷ Verdikt soudu v komplikované právní situaci zněl, že s univerzitami je třeba nakládat jako se státními ústavy s některými prvky korporační samosprávy.³⁸ Ve sporu o právo profesora účastnit se jako zkoušející zkoušek z předmětu, který vyučoval, Nejvyšší správní soud v judikátu č. 8423/1930 konstatoval, že učitelská funkce tkví svými kořeny v aktu ustanovení profesora z vůle státní moci a profesor je tudíž jejím orgánem. I když fakulta poskytuje při aktu ustanovení součinnost, nelze ji v případě výukové agendy nahlížet jako samosprávnou korporaci. Soud v roce 1930 v judikátu Vážný č. 13255 s oporou v zákonech 24/1882 ř.z. a 135/1920 (týkajících se pražských universit) přiznal korporační práva výhradně Karlově univerzitě: „Masarykova univerzita v Brně nemá samostatné právnické osobnosti.“ Není tedy ani korporací, ani nadací, nýbrž je školským úřadem podřízeným Ministerstvu školství a národní osvěty, neboť jí nebyla propůjčena právní subjektivita, jako se stalo Karlově univerzitě panovníkovou bulou. Brněnská univerzita tedy nemůže být „podnětem práv a závazků, nemůže žalovati ani žalována býti a samostatně před soudem jednati“.³⁹ Výklad Ministerstva školství a národní osvěty z roku 1932 konstatoval, že mezi Univerzitou Karlovou a ostatními vysokými školami zřízenými československým státem je markantní rozdíl, neboť zde „není starých privilegií ani majetkové podstaty jakou vlastnila po svém vzniku Universita Karlova“, ovšem do přesného výkladu difference mezi univerzitami se autoři nepustili a pouze konstatovali, že „jest nejisto“, zda lze pravidla pro Karlovu univerzitu vztahovat i na univerzity ostatní.⁴⁰

Technické školy tento výklad přijaly.⁴¹ Naopak s velkou chutí se do analýzy pustili právní odborníci z brněnské Masarykovy univerzity. Ti v rozkladu konstatovali, že „pochybnost nesdílí“ a vidí právní povahu univerzity opřenu o *instituci*, nikoliv existenci konkrétní školy. Univerzity v Praze, Brně a Bratislavě jsou stejnými právními institucemi, mají proto „stejnou právní povahu, abstraktní typické právní poměry,

37 Nález Nejvyššího správního soudu zn. Boh. A 1596/1922 z 24. 10. 1922, list 15040.

38 Nález Nejvyššího správního soudu zn. Boh. A 1959/1923 z 10. 2. 1923, list 2380.

39 AMU, Lékařská fakulta A3, A III, k. 4, zápis ze zasedání profesorského sboru ze dne 30. 1. 1936, Návrh prof. Bočka za autonomii vysokých škol.

40 F. HAVELKA – O. PLACHT, *Předpisy*, s. 12.

41 MZA, fond B34 Německá technika, k. 690, fol. 13.

právem upravené základní formy“. Ve stanovisku byl odmítnut judikát Vážný č. 13255 jako „nesprávný a nedomyšlený“, s dalšími judikáty Nejvyššího správního soudu se vyjádřili být ve shodě a tedy mj. upřeli povahu veřejnoprávní korporace všem technickým vysokým školám.⁴²

Způsoby státního financování a univerzitní majetek

Jak podle platných předpisů vypadala struktura rozpočtu vysoké školy? Mezi způsobem sestavování rozpočtu v habsburské monarchii a v Československu nebyl velký rozdíl, změny se ukázaly být spíše drobnějšího rázu. Podobně se vyvíjela situace v Rakouské republice do roku 1938.⁴³ Každé vysoké škole byl přidělen řádný rozpočet, rozdělený ještě na dvě kapitoly: náklady věcné a náklady personální. Personální náklady obvykle představovaly 70–80 % řádného rozpočtu školy a jejich podíl rostl.⁴⁴ Kromě toho existovala pravidelně přidělovaná částka mimořádná, která sloužila ke krytí investičních výdajů, včetně drobných vydání, dále sem náležely žádosti o subvence výzkumu, studijních cest apod. Vždy ovšem s oporou ve formální žádosti, ať už se jednalo o stavbu budovy, koupi pozemku, přístroje, knihy nebo poličky do pracovny. Vysoké školy byly vyzývány v době přípravy návrhu státního rozpočtu k sestavení „seznamu přání“. Společně s inovacemi v personální agendě (tj. rozšíření počtu míst asistentů, jmenování konkrétních osob na toto místo, doplnění stavu profesorského sboru apod.) představovalo téma mimořádné dotace trvale hlavní předmět debaty mezi ministerstvem vyučování a vysokou školou. Aktérů těchto debat bylo ovšem více: kromě ministerstva vyučování také další ministerstva (zvláště ministerstvo financí, veřejných prací a řídčejí ministerstvo orby/zemědělství) a také úřady zemské politické správy (místodržitelství, zemské správy politické), méně se k věci vyjadřovaly také další složky veřejné správy (města, zemský výbor ad.).

Předmět debaty měl někdy skutečně strategický ráz, typicky výstavba budov nebo nákup nákladných přístrojů. Ale na „seznamu přání“ se ocitaly i investice malé i drobné: oprava psacího stroje, zakoupení police do knihovny, nekonkrétní

42 AMU, Lékařská fakulta A3, A III, k. 4, zápis ze zasedání profesorského sboru ze dne 30. 1. 1936, Návrh prof. Bočka za autonomii vysokých škol.

43 Robert JARCZYK – Klara NEUGSCHWANTNER, *Die Finanzierung der Technischen Hochschule in Wien 1938–1945*. In: Österreichische Hochschulen im 20. Jahrhundert. Austrofaschismus, Nationalsozialismus und die Folgen, Wien 2013, s. 301n.

44 U. KARPEN, *Wissenschaftsfreiheit*, s. 23.

„vědecká výzbroj“ pro konkrétní ústav či kliniku, nebo neméně abstraktní „doplnění knihovny“ apod. Zemské úřady politické správy byly žádány o dobrozdání ve věci potřebnosti žádaných výdajů. Ministerstvo si také pro potřeby schvalování výdajů na výzkumnou činnost nechávalo ze strany fakult zasílat údaje o publikační a přednáškové činnosti žádajících profesorů ke zjištění kvality jejich dosavadní práce. Profesorský sbor Lékařské fakulty UK po zjištění požadavků ministerstva v této agendě debatoval o tom, zda má údaje vůbec poskytnout, „neboť tato forma kontroly nepovzbuzuje, ale znechucuje“.⁴⁵

Vedle takto přidělených státních financí hrály v hospodaření školy roli ještě dvě další položky: kolejně a zdroje z majetku školy. Pojmem kolejně (*Collegegeld*) byl označován souhrn poplatků za studium, za zápis, za zkoušky atd. Jeho existenci vymezilo nařízení ministerstva kultu a vyučování č. 310 ze dne 12. července 1850, významnější upřesnění pak nastalo vládním nařízením č. 344 ze dne 14. září 1921.⁴⁶ Poplatky byly vyšší na univerzitách a nižší na ne-univerzitních školách, přičemž výslovně náležely profesoru nebo soukromému docentu, kterého se prostřednictvím výuky, resp. zkoušky týkaly.⁴⁷ Kolejně bylo často chápáno v užším smyslu jako další z příjmů držitelů stolic, tj. řádných profesorů, existovala tu proto tendence vylučovat z dispozice s prostředky ostatní akademické pracovníky vysokých škol, kterým obecně „humboldtovské“ vysoké školy nenabízely příliš jasné a lákavé vzorce kariéry a tím zvyšovaly jejich pocit neukotvenosti a celkovou nespokojenost.⁴⁸ Šlo tedy o problém uvnitř vysokoškolských komunit, nikoliv konflikt mezi vysokými školami a státem.⁴⁹

Příjmy z vlastního majetku korporace měly pro chod vysokých škol na rozdíl od kolejného, které v souhrnu poskytovalo vyučujícím nemalé částky, spíše symbolický význam. Bilanční spis ministerstva z roku 1928 konstatoval, že „republika není ve šťastné situaci, v jaké jsou mnohé státy jiné, ve kterých na vydržování vysokých škol přispívají vydatně a mnohdy převážně i činitelé jiní než stát“.⁵⁰ Podle Paula Gerboda byly evropské vysoké školy v té době financovány

45 Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Lékařská fakulta UK 1883–1953, k. 3, i. č. 39, zápis ze dne 2. 6. 1921.

46 F. HAVELKA – O. PLACHT, *Předpisy*, s. 1648n.

47 § 1 nařízení ministerstva kultu a vyučování č. 310 ze dne 12. července 1850.

48 Rüdiger VOM BRUCH, *Gelehrtenpolitik, Sozialwissenschaften und akademische Diskurse in Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert*, Stuttgart 2006, s. 189.

49 Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo školství a národní osvěty Praha 1918–1949, k. 1029, sign. 4.I.

50 *Činnost Ministerstva školství a národní osvěty*, s. 65.

z 25–100 % ze státního rozpočtu (1938), v Československu měl tedy absolutní podíl státu ráz krajnosti.⁵¹ Existence korporátního majetku byla ovšem až na Univerzitu Karlovu v českých zemích nicotná a i na pražské univerzitě šlo jen o velmi malý zdroj příjmů, směřovaný navíc prakticky pouze do reprezentace nebo drobných sociálních služeb, tedy sektorů z hlediska činnosti školy okrajových.

Přesto se držba tohoto majetku výrazné symbolické hodnoty stala pro téma autonomie vysokých škol důležitou. Existence majetku, nebo již jen samotná domněnka jeho existence totiž nutila stát zaujmout jasné stanovisko k otázce právních kořenů samosprávy pražské univerzity, resp. vysokých škol. Ve středu právních disputací stál pojem základního jmění univerzity, tedy majetek předaný škole do držby při založení instituce a trvající do jejího zániku, přičemž základní jmění mohlo být doplněno dalším majetkem, ale nesmělo být vydáno na zajištění základního provozu. Stát do základního jmění univerzity v dějinách několikrát zasáhl: v roce 1622 bylo jmění univerzity konfiskováno, ale zeměpán si část zabaveného majetku neponechal a převedl jej na původní určení. V roce 1783 byly univerzitní statky zapsané v zemských deskách převzaty státem a v roce 1798 vplynuly do Českého studijního a univerzitního fondu.⁵² V průběhu 19. století panovalo povědomí, že pražská univerzita jakožto samosprávná korporace je těmito kroky majetku zbavena, ale současně bylo učiněno několik pokusů o vyjasnění stavu věcí nesených snahou přenést správu některých částí bývalého majetku univerzity zpět na orgány univerzity jako samosprávné korporace. Právní spory se opíraly vždy o výklad, že stát v minulosti nepřevzal veškeré jmění univerzity, resp. neměl je právo převzít, neboť tak nestanovil zákon. V podstatě tedy šlo o vymknutí se části univerzitního majetku postátňujícím právním normám minulosti, resp. zpochybnění absolutní platnosti postátňení pro veškerý majetek v držbě univerzity nebo s univerzitou související. Největší význam ve sledované době měly spory o majetek doktorských kolegií při jednotlivých fakultách pražské univerzity a spor o tzv. Rečkovu nadání jako součást základního jmění univerzity.

Stát tyto pokusy odrazil, přičemž klíčovými verdikty se z historickoprávního pohledu jeví jednak zákon z 27. 4. 1873 č. 63 ř.z., jednak rozhodnutí Ministerstva kultu č. 31.811 ze dne 5. 11. 1903. Řešení otázky kolegií z pohledu státu spočívalo v jejich oddělení od univerzity (1873), ale na školách zřejmě i potom trval právní chaos: některé listiny kolegií držel jimi pověřený právník, jiné držel profesorský

51 Walter RÜEGG (Hg.), *Geschichte der Universität in Europa*, Band 3, München 2004, s. 106 (autorem kapitoly Paul Gerbod).

52 NA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty Praha 1918–1949, k. 1111, sign 51.a.

sbor příslušné fakulty – oddělení doktorských a profesorských kolegií tak vlastně nebylo realizováno. Některá kolegia se po řadu let nesešla, nebylo jisto, zda ještě vůbec existují. V roce 1932 čs. Ministerstvo školství a národní osvěty odhadlo výši jmění kolegií na značnou částku 700 tisíc Kč. Vzhledem k tomu, že se ale podařilo uspokojit tazatele (tj. obvodní soud), byť část otázek stále jasná nebyla, ministerstvo záležitost (patrně s úlevou) odložilo ad acta.⁵³

Složitější bylo vypořádání opakovaně vznášených dotazů a nároků na právní postavení tzv. Rečkovy nadace. Zde již šlo o kardinální otázku základního jmění instituce jako korporace. V roce 1438 založil pražský měšťan Jan z Ledče řečený Reček kolej pro studenty utrakvistického vyznání a věnoval na její ustavení a provoz nemovitý i movitý majetek. Také Rečkovu nadání prošlo postátněním jako ostatní části univerzitního jmění, jak bylo zmíněno výše.⁵⁴ I zde proběhlo v 19. století několik pokusů o zápis části (movitého) majetku z tzv. Rečkova nadání pro školu; stát stál na pozici výnosu z roku 1903. Tím označil majetek z tzv. Rečkova nadání za majetek nadační, odmítl výklad o majetku z Rečkova nadání jako majetku univerzitním a potvrdil tedy absolutní platnost předchozích postátnění majetku. Ale znovu od roku 1914 vedla se státem spor Kostnická jednota, ústav českých evangelíků jako údajný právní nástupce Rečkem míněných utrakvistů. Jednota argumentovala tím, že zákon vypořádal pouze majetek zapsaný v zemských deskách, nikoliv finanční prostředky, které z majetku plynuly a které tvoří součást majetku dvou fakult každé z pražských univerzit. Ministerstvo zprvu ve svém interním dokumentu připouštělo, že „majetek bude asi nezbytně nutno považovati za univerzitní vlastnictví“ a že se tento majetek vlastně vymknul zákonným opatřením. Ministerští právníci ale nakonec pokus odrazili jinak: zpochybnili historickou kontinuitu a právní nástupnictví mezi utrakvistickou církví a Církví československou husitskou. V roce 1935 byla věc z hlediska ministerstva uzavřena jako bezpředmětná a soud tuto interpretaci následně potvrdil.⁵⁵

Kauza základního jmění univerzitní korporace však ani tím nekončila. V roce 1938 se na ministerstvo školství a národní osvěty obrátil právní zástupce města Prahy s dotazem, zda lze od státu na město převést pomník Karla IV. Je dokladem právní nejistoty, jak ministerstvo postupovalo ve věci majetku nevelké finanční hodnoty – kde byly spíše předpokládány výdaje spojené s jeho

53 NA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty Praha 1918–1949, k. 1031, sign. 4I., 4Ic.

54 Heslo *Reček Jan z Ledče*, in: Ottův slovník naučný, illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, díl XXI, Praha 1904, s. 374; Wenzel Wladivoj TOMEK, *Geschichte der Prager Universität: zur Feier der fünfhundertjährigen Gründung derselben*, Prag 1849, s. 128–130.

55 NA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty Praha 1918–1949, k. 1111, sign 5I.a.

udržováním – odlišně než u tzv. Rečkovy nadace, byť se v obou případech jednalo o (někdejší) součást základního jmění školy. Ministerstvo na dotaz města Prahy odpovědělo, že stát není majitelem pomníku, že tím jsou společně obě pražské univerzity. Dále konstatovalo, že majetkem disponují akademické senáty obou univerzit, které také od nepaměti spravují fond pro udržování pomníku a považují pomník za součást základního jmění, ke kterému „se práv pravděpodobně nevzdají“.⁵⁶ Záležitost řešená ministerstvem v červnu 1938 utichla s politickou krizí československého státu a úplně zapadla s uzavřením českých vysokých škol nacisty v listopadu 1939.⁵⁷

Obecné znaky komunikace vysoké školy a státu

Vedle právního rámce určovala interpretaci vzájemného vztahu mezi státem a vysokými školami kultura obou institucí. Ministerští úředníci i akademici si po čase vypěstovali způsoby vzájemné komunikace, které v jiných částech státní správy neměly obdobu. Šlo o užívání diskurzu, který na jednu stranu stvrzoval fakt hierarchické podřízenosti škol ministerstvu, současně ale vyjadřoval nárok a vymezoval prostor pro ne-direktivní způsob řízení, opřený o tradici, zvyk taktního dotazování se na názor a možnosti součinnosti – tedy komunikační jevy ve vztahu dvou státních institucí zřídka až neobvyklé. Kvalitu komunikace ovlivňovala pochopitelně podoba režimu. Pokud se tento přinejmenším deklarativně hlásil k myšlence svobody, plurality a autonomie rozhodování a byl na to konto ochoten poskytovat finanční prostředky bez důsledné kontroly, potud spolupráce s vysokými školami fungovala dobře.

Na kvalitu komunikace měly vliv také generační a oborová příslušnost představitelů vysokých škol a jejich politická angažovanost. Dobře tyto změny dokumentuje podoba zpráv o uplynulém rektorském období, které přednášel odstupující rektor (v tu chvíli již ve funkci prorektora) na bilančním zasedání. Např. v české Karlo-Ferdinandově univerzitě vidíme vůči státu a panovnickému domu velmi vstřícné až servilní výroky rektorů z prostředí teologických oborů a narozených ve čtyřicátých letech 19. století (Eugen Kadeřávek, Jan Ladislav Sýkora). Naopak příchod rektorů o dekádu i dvě mladších, angažovaných v mladočeské straně a stojících v předních řadách tzv. kulturního boje

⁵⁶ Tamtéž, k. 1026, sign. 4a, 4b.

⁵⁷ Tamtéž.

s klerikalismem, přinesl zostření diskurzu (Jaromír Čelakovský, František Mareš) ve smyslu většího důrazu na pokrokovou a demokratickou roli univerzity a ochotu si ve jménu národa vymoci ze strany státu splnění příslibů v minulosti daných. Zatímco se profesorský sbor ve věci požadavků na větší státní investice nechal ještě v roce 1898 Eugenem Kadeřávkem chlácholit slovy „velikého a oddaného povděku“ předaných místodržiteli a ministrovi za pronesené (vágní) přísliby a v roce 1901 Josef Stupecký hovořil o tom, že „Jeho Veličenstvo ráčilo během návštěvy university učiniti nadějeplný výrok“ stran potřeb vysokého učení, František Storch v roce 1906 již kolegům ve sboru referoval bojovněji: představitele státu jako přímlyvce za zájmy školy vůbec nezmiňoval a naděje na zlepšení poměrů na škole vkládal výhradně do intervence poslanců Říšské rady. I když v roce 1907 teolog Antonín Vřešťál hovořil o něco smířlivěji a kritický osten zazněl jen ve slovech o „naději, že z řečí rektorských zmizí (...) část stěžující si na nedostatky v ohledu staveb universitních“, Leopold Heyrovský si v roce 1909 už zase nebral servítky a hovořil o ministerstvech kultu a financí jako úřadech, které udržují na pražské české univerzitě „*privilegium odiosum* poměrů nenormálních“, tj. nejhoršího vybavení ve srovnání s Vídni nebo Lvovem.⁵⁸

Poměrně málo nám prameny umožňují nahlédnout do kultury komunikace, která vládla v ministerské vysokoškolské sekci – pochopitelně, neboť referát byl ve struktuře ministerstva jen jedním z mnoha a ve vlastním zájmu se netoužil navenek jakkoliv vydělovat. Přesto tu byl kontrast právního rámce a praktického naplňování v něm obsažených kompetencí flagrantní. Ministru právní řád dával vůči vysokým školám k dispozici četné pravomoci, jak bylo řečeno výše, ale ten zpravidla těchto pravomocí nevyužíval nebo přesněji využíval je velmi zdrženlivě. Při vědomí citlivosti zmíněných otázek si rakouské ministerstvo školství (kultu a vyučování) jako součást institucionální kultury referátu správy vysokých škol vytknulo krédo postupovat „zdrženlivě, chytře a uměřeně“, neboť každá jiná politika vyvolávala neustálé třenice s reprezentacemi vysokých škol a případně i s jimi aktivizovanou veřejností.⁵⁹ Úředníci ministerstva si museli dávat velký pozor i na tón, jímž komunikovali s vysokými školami, neboť i při vcelku nevýznamné záležitosti profesorské sbory reagovaly na autoritativní podtexty kroků ministerstva podrážděně a nezdráhaly se sáhnout i k varování, jako sbor české techniky v roce

⁵⁸ AUK, Rektorát, k. 1, Řeči rektorů.

⁵⁹ Karl ADAMOWICH, *Hochschulverwaltung und Universitäten*, In: 100 Jahre Unterrichtsministerium 1848–1948, Wien 1948, s. 43–52, zde s. 46.

1903, když upozornil ministerstvo, že jeho způsob jednání „odporuje duchu vysokých škol..., což by se sotva ve veřejnosti s pochvalou setkalo“.⁶⁰

K této kultuře komunikace se ovšem ministerstvo dopracovalo až po letech soužití a střetů s vysokými školami. V šedesátých letech 19. století si členové profesorských sborů stěžovali dosti hojně, že např. „na vysokou školu jsou ze strany ministerstva aplikována měřítka školy střední“, „ministerstvo některé instituty vůbec nevnímá jako vysokoškolská pracoviště a podřizuje je školským předpisům“, v debatách zaznělo, že ministerstvo se samo zle orientuje v právně nejistém prostředí vztahu státu a vysokých škol a jeho úředníci prostě fungují v zavedené tradici hierarchického autoritativního rozhodování.⁶¹ Ministerstvo ale bylo tehdy stále ještě vnímáno jako nadstranická, arbitrární a v podstatě nekritizovatelná veličina, přinejmenším nikoliv cestou oficiální.⁶²

Přibližně od devadesátých let se orgány vysokých škol v poměrech rakouské státní správy etablovaly jako privilegované instituce s výsadou zvláštního zacházení. Ministerstvo přijalo svoji defenzivní roli a část vysokých škol si přivykla vystupovat mírně ofenzivně. Po převratu roku 1918 byla v dobovém duchu přímé demokracie nastavena kultura komunikace dokonce pomocí neskrývaného nátlaku a memorand se silnými morálně-politickými apely, se kterými delegace některých vysokých škol objížděly pražské úřady jeden za druhým. Patrný rozdíl tu byl mezi školami nově vzniklými nebo vznikajícími na jedné a školami zavedenými na druhé straně. Zatímco aktivismus např. brněnské Vysoké školy zemědělské patřil k dobově největším, pražská česká technika se naopak chovala velmi umírněně: profesorský sbor 5. května 1919 konstatoval, že nežádá závažnější systémové změny ve vztahu ministerstva a vysokých škol (i když o pět měsíců později s návrhy přece jen přišel) a naopak žádal ministerstvo o ochranu před radikálními studenty, kteří chtěli od některých profesorů vyvození osobní zodpovědnosti za prohabsburskou loajalitu před rokem 1918.⁶³

Obecně lze říci, že v intencích touhy po odstranění reliktní rakouské správní kultury byl vytvářen na ministerstvo tlak ve směru demokratizace rozhodování a většího zapojení představitelů vysokých škol do samotné debaty o výši a struktuře

60 Archiv Českého vysokého učení technického (dále Archiv ČVUT), fond č. 49 Česká vysoká škola technická, Rektorát, Protokoly ze zasedání profesorského sboru, k. 4, zápis ze dne 17. 3. 1903.

61 Tamtéž, kopie protokolu ze zasedání dne 16. 11. 1868, fol. 68; dále tamtéž, zasedání ze dne 16. 11. 1868, fol. 68 aj.

62 Tamtéž, zápis ze dne 31. 5. 1869.

63 Tamtéž, k. 7, zápisy ze zasedání dne 5. 5. 1919 a 16. 10. 1919.

rozpočtu – což lze vnímat jako signál o respektu k tradici soužití státu a vysokých škol a snahu o jeho další rozvíjení v demokratických poměrech. Ministerstvo se těmto tlakům bránilo střídavě, tedy v duchu starších tradic nechávalo prostor vysokoškolské samosprávě tam, kde tato nebyla ve zřejmém rozporu se zněním zákonů. Rektorská konference v roce 1926 dokonce konstatovala velkou vstřícnost ministerstva v hospodářských otázkách. Rektoři si pochvalovali konkrétně ochotu ministerstva podpořit jejich úsilí o začlenění určitého obnosu prostředků do rozpočtu každé vysoké školy, se kterým by mohlo její vedení nakládat dle vlastních priorit rozvoje a dokonce ochotu ještě více připustit delegace vysokých škol k debatě o struktuře řádného rozpočtu.⁶⁴ Poměry na ministerstvu definitivně změnil podle soudu rektorské konference Zákon o mimořádné moci nařizovací č. 95/1933 Sb., který zatlačil do pozadí demokratické prvky rozhodovacích procedur, omezil pluralitní debatu o správě agendy a posílil autoritativní tendence výkonné moci.⁶⁵ Způsob informování vysokých škol o důsledcích zákona a také o ustavení Hospodářské správy vysokých škol (od roku 1930) signalizoval změnu atmosféry na ministerstvu. Dokonce natolik, že rektorská konference v roce 1934 s jistou nostalgií vzpomínala na poměry na předválečném rakouském ministerstvu, neboť „vysoké školy dnes nejsou slyšeny, i když jedná se o ně, tady jde o postup, který nutno vytknouti a příslušným úřadům připomenouti, že ministerstvo v demokratickém státě má býti v tomto směru ještě opatrnější, nežli bývala ministerstva vídeňská“.⁶⁶ První návrhy nového vysokoškolského zákona, které ministerstvo zaslalo vysokým školám k připomínkovému řízení v roce 1935, vyvolaly jak svou věcnou stránkou, tak autoritativním tónem „ve všech profesorských sborech Univerzity Karlovy jediný a společný pocit: zneklidnění, trpkost a ponížení. Z osnovy vane duch vysokým školám nepříznivý, proti nim zaujatý, nedbající zvláštního významu a povolání vysokých škol, které jsou a zůstati mají semeništěm vědy, na prospěch státu i veškerého lidstva“.⁶⁷ Profesorský sbor německé techniky v Brně také neskryval překvapení ze změny komunikační kultury a konstatoval, že „je třeba zjistit, které události a příčiny to jsou, jež vytvořily tuto novelu“, jejíž některé formulace znějí vysokým školám „nepříjemně a zlověstně“.⁶⁸ Tlak na vysoké

64 AUK, fond Akademický senát 1882–1951, k. 234, i.č. 3414, sign. V94, zápis z jednání II. konference rektorů českých vysokých škol dne 19. 11. 1926.

65 Postupující změna byla ovšem sledována již dříve, přibližně od roku 1929: AUK, fond Akademický senát 1882–1951, k. 26, i.č. 486.

66 Tamtéž, zápis z konference rektorů českých vysokých škol ze dne 16. 4. 1934, s. 4.

67 Tamtéž, kart. B7/41, Zpráva komise k osnově zákona – zrušení zákona č. 79/1919 Sb.

68 MZA, fond B34 Německá technika Brno, k. 640, fol. 819.

školy ve směru utužení disciplíny a omezení autonomie se ve druhé polovině třicátých let stal všedním jevem a řady zastánců extenzivního pojetí vysokoškolské autonomie rychle řídly. Poměry pomnichovské republiky změnu potvrdily. Profesori brněnské lékařské fakulty zaslali v únoru 1939 prezidentu Háchovi adresu: „V dnešní těžké době upouštíme od osobních přání a běžných nedostatků ve vybavení ústavů a přáli bychom sobě a fakultě jen jedno, by zachována byla autonomie vysokých škol.“⁶⁹

Kultura vzájemného vztahu se na straně druhého partnera, vysokých škol, formovala hlavně v prostředí profesorských sborů, resp. akademických senátů. Doboví pozorovatelé procesu utváření komunikační kultury měli zpravidla za to, že vůdčí role tu připadla hlavně univerzitním institucím, tedy pražské univerzitě.⁷⁰ V dlouhodobé perspektivě lze s tímto hodnocením souhlasit, jádro vysokoškolské kultury se skutečně formovalo na univerzitách – české prostředí patří v tomto směru v evropském srovnání k nejvýraznějším představitelům dominance univerzit v rámci vysokých škol.⁷¹ Ale mírná skepse je na místě, a to ve třech ohledech. Za prvé je markantní příspěvek Polytechnického ústavu Království českého pro profilaci akademické kultury, hlavně v šedesátých až osmdesátých letech šlo o významnou roli. Profesorské sbory techniky poměrně aktivně vystupovaly na obranu akademické autonomie a zvláště vehementně se angažovaly v citlivých otázkách precedenčního rázu na pomezí politiky, práva, historie a akademické kultury. Roli se tu sehrával fakt, že několik profesorů polytechniky náleželo k politicky velmi činným osobnostem veřejného života. Několik z nich dokonce získalo za své angažmá v zastupitelských sborech pověst bouřliváků, náležejících na levičce tehdejšího spektra českých politických sil a jejich angažmá za národně-demokratické požadavky a za akademickou autonomii šlo ruku v ruce. Polytechnika ovšem až do roku 1875 měla zemský ráz a se státem komunikovala pouze zprostředkovaně, což částečně ovlivňovalo její institucionální kulturu. Druhá a třetí výhrada se týkají univerzitního prostředí. Po vzniku univerzit v Brně a Bratislavě v roce 1919 a stabilizaci obou institucí se totiž v Československu vytvořila pluralitní situace, kdy hlavně od druhé poloviny dvacátých let již Univerzita Karlova nemohla hovořit za všechny české vysoké školy – proto také vznikla snaha znovu svolat konferenci rektorů podle předválečného vzoru, přičemž

69 AMU, A 3 Lékařská fakulta A II, k. 1, adresa ze dne 27. 2. 1939.

70 Tamtéž, k. 690, fol. 4–19.

71 Irena VLČKOVÁ, *Reforma vysokoškolského studia v kontextu evropské vzdělávací politiky*, Liberec 2010, s. 50.

první se uskutečnila v roce 1926. A také je třeba mít na paměti, že i když byla memoranda na obranu skutečných nebo domnělých nároků akademické autonomie podávána zpravidla jménem celé univerzity, skutečně aktivní byly v těchto otázkách hlavně sbory právnických a filozofických fakult. Zde se koncentroval potenciál znalostí užitečných při obraně konceptu autonomie, tedy znalostí práva a historie, ale také jazykové kompetence umožňující sledovat vývoj v zahraničí – nehledě na známou vyšší citlivost humanitních oborů na otázky svobody a nakládání s často malými, úzce specializovanými obory bez orientace na profesní vzdělávání a jasnou postgraduální pracovní dráhu. Zájem lékařských nebo přírodovědných oborů o téma byl obecně vlažnější, ovšem i tady se objevovaly osobnosti angažované politicky (František Mareš, Otakar Srdínko, Rudolf Vanýsek) a těm zápas za vysokoškolskou autonomii konvenoval. Zvláště lékaři upřednostňovali mnohdy spíše těsné vztahy se státem a vyššími svazky samosprávy (zeměmi) s ohledem na svoji roli v péči o zdraví obyvatelstva a z toho pocházející značnou politickou sílu, kterou byly schopny rozhodování politického vedení ovlivnit.

Specifickým způsobem nahlížely téma římskokatolické teologické fakulty. V jejich agendě téma univerzitní autonomie chybí, alespoň tedy v podobě, jak si je vymezili ostatní akademici. Autonomie teologických fakult byla interpretována do značné míry odděleně od univerzitní autonomie a byla vázána na tradici svébytného vztahu státu a církve, nikoliv státu a univerzit. Omezování teologických fakult tak bylo chápáno primárně jako útok státu na životaschopnost biskupských seminářů a hrozba ochromení života v diecézích, pochopitelně s důsledky pro vztah státu a Svatého stolce. Teologické fakulty byly tedy vnímány jako církevní ústavy s autonomií podepřenou tradicí a mezinárodními smlouvami státu, ve vztahu k tématu vysokoškolské autonomie šlo tedy o agendu mimoběžnou.⁷² Nebyl také nalezen důkaz, že by se římskokatolické teologické fakulty v zápase o univerzitní autonomii domáhaly spojení dalších fakult nebo jim naopak ve větší míře poskytovaly svoji podporu, šlo o zjevný důsledek tzv. kulturního boje.⁷³ Když byla v roce 1936 na vysokých školách bouřlivě diskutována novela zákona o služebním poměru vysokoškolských profesorů jako příznak dalšího omezení autonomie, reakce teologických fakult byla svébytná: Teologická fakulta v Olomouci reagovala pouze zájmem o dotčení vztahu státu a církve, nechala si proto vypracovat posudek od profesora církevního práva Rudolfa Wierera, aby se ujistila, zda v návrzích není

72 NA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty Praha 1918–1949, k. 1027, vyjádření pražského arcibiskupa Karla Kašpara ze dne 16. 9. 1933.

73 AUK, fond Akademický senát, k. 234, sign. V94, i.č. 3414, zápis ze dne 12. 5. 1928.

„ničeho, co by ohrožovalo postavení teologických fakult“.⁷⁴ Celý obsah Wiererova stanoviska zatím neznáme, ale zdá se, že jinak se olomoucká teologie do ostřejších diskusí se státem nepouštěla a byla plně zaměstnána problémy reformy bohosloveckého studia a stěhováním do nové budovy.

Zapojení neuniverzitních vysokých škol do debaty o vysokoškolské autonomii mělo limity ve třech aspektech. Předně mezi profesory technických škol bylo jen málo osobností s dostatečným přehledem v oblasti historie a práva na to, aby se mohly erudovaně zapojit do debaty vedené hlavně univerzitními profesorskými sbory a významněji ji obohatit. Habitus profesorů technických vysokých škol byl více praktický než v případě univerzit a abstraktní debaty s argumenty starými nezřídka několik set let jim nebyly vlastní. Neuniverzitní vysoké školy si byly sice vědomy svých specifik, jejich identita byla ale vázána na specifikum oboru a nebyla domyšlena do podoby autonomie žádané pro všechny vysoké školy. Když byla např. příbramská Vysoká škola báňská nedlouho po vzniku ČSR přeražena do gesce Ministerstva školství, žádali její posluchači, aby směli zůstat podřízeni Ministerstvu veřejných prací. Argumentovali odlišností báňského vzdělávání od univerzitního a vyzdvihovali význam hornictví pro rozvoj státu. Škola prý produkuje do praxe báňské inženýry, které čeká „širší a zodpovědnější pole působnosti co vůdce množství jejich vedení svěřených dělníků, nežli na absolventy ostatních vysokých škol“. Navrhovali, aby si pro „celý montanism“ ministerstvo školství podrželo vliv pouze v pedagogických záležitostech.⁷⁵ Argumentaci oborové odlišností použili také profesori v debatě o úsporách v letech 1933–34.⁷⁶

Technické školy a obhajoba autonomie

Motivem k zapojení do debaty o autonomii byl na technických školách obvykle ryze praktický problém, který ve vztahu státu (zemského výboru) a vysoké školy vyvstal a umožnil technickým odborníkům odhlédnout od abstraktních historických a právních pojmů. Za příklad podobných kompetenčních kolizí může sloužit aféra vzniklá v roce 1869 kolem zjištění ztráty několika desítek knih

74 ZAO Olomouc, Univerzita Olomouc, Spisy děkanátu teologické fakulty, k. 313, i. č. 1484.

75 NA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty Praha 1918–1949, k. 1233, sign. 7 IV A 1919–1927, VŠ Báňská, nefol.

76 Tamtéž, nefol., č.110464/33.

z knihovny pražské polytechniky. Zemský výbor přistoupil k věci autoritativně, jako by šlo o každou jinou ztrátu jeho majetku, a udělil profesorovi zodpovědnému za provoz knihovny přísnou důtku. To vyvolalo pobouření a obsáhlou debatu v profesorském sboru o postavení školy. Sbor ve svém memorandu konstatoval, že přiměřené ztráty knih jsou v akademické knihovně předpokladatelným jevem spojeným s běžným režimem vysoké školy. Důrazně proto žádal zvláštní zacházení, tedy aby „záležitost mezi Veleslavným výborem zemským a sborem profesorským přiměřeně byla vypořádána“.⁷⁷ Jiným impulsem k debatě a podobně znějícímu memorandu bylo opatření Správy c.k. vysokých škol technických v Praze z roku 1883, která vyzvala k šetření vodou na vysokých školách. Zřizenci dostali pokyn, aby přísun vody umožnili vždy pouze v době výuky, podobně, byť méně rigidně, zněl i další pokyn k úspoře otopu a osvětlení. Nemožnost provozovat v tomto režimu laboratoře a také údajná aféra, kdy jeden z profesorů kvůli zdržení na přednášce musel bloudit setmělou budovou, byly impulzy k debatě o postavení školy v rámci státní správy.⁷⁸ Představitelé české techniky v Brně své zájmy tváří v tvář úsporným opatřením státu kolem roku 1932 formulovali stručně a jasně: „zachování vědní úrovně a vědní autonomie“. V podstatě se nezabývali abstraktními pojmy akademické autonomie, ale měli přímočarý utilitární zájem na fungování instituce na úrovni srovnatelné se zahraničím. Pokud stát poskytoval dostatek prostředků pro dosažení těchto cílů, závislost na něm nebyla pro techniky konfliktním tématem, tím se stávala ve chvíli, kdy byly prostředky odepřeny.⁷⁹

Pouze malá část technických odborníků, která překročila meze oboru a angažovala se ve veřejném dění, chápala hlubší souvislosti zápasu o vysokoškolskou autonomii a brala si téma za vlastní. I tady ale byl zřejmý limit: zápas nebyl veden ani tak o autonomii vysoké školy, ale v prvé řadě o zájem národa na autonomním rozvoji špičkového vzdělávání a výzkumu. V tom případě měl apel na udržení či posílení autonomie značný mobilizační potenciál a oslovoval jak profesory, tak studenty – koneckonců studenti technických oborů patřili k významným aktérům národnostních nepokojů v Praze i Brně. Brněnská německá technika se v letech 1935–1936 angažovala v debatě o vládní předloze zákona o omezení autonomie

77 Archiv ČVUT, Protokoly ze sezení profesorského sboru Polytechnického ústavu Království českého, fond č. 49 Rektorát, zápis ze dne 13. 7. 1869.

78 Tamtéž, zápis ze dne 13. 2. 1883.

79 Archiv Vysokého učení technického Brno, fond C7, Schůze profesorského sboru, i. č. 322. zápis ze zasedání dne 20. 4. 1932.

vysokých škol patrně nejveementněji ze všech vysokých škol. V případě obou pražských technik nebo v případě brněnské Vysoké školy zemědělské (VŠZ) je zase nejlépe prokázané udržování sítě politických podporovatelů s výsadní pozicí Milana Hodži.⁸⁰ Právě u VŠZ vidíme tendence doplnit argumentaci ještě o stavovský moment: škola chtěla stát na čele „snahy o rovnováhu mezi průmyslovým rozvojem a rozvojem zemědělským“ a její autonomie měla etický cíl „pomocí harmonického sdružení duchovní a tělesné práce na domácích luzích a hájích... postavit se a státi dílnou lidskosti“.⁸¹ Limitem angažmá byla právně i mentálně zakotvená představa, že plnohodnotnými vysokými školami jsou tradičně univerzity a že ostatní vysoké školy jsou v tomto ohledu institucemi nižší kvality. Představa byla opřena o vědomí nemožnosti aplikovat univerzitní privilegia i na neuniverzitní vysoké školy a byla dlouho přijímána i profesorskými sbory neuniverzitních vysokých škol.

Teprve proměny v symbolické a komunikační oblasti institucionální kulturu na neuniverzitních vysokých školách změnily, vše pochopitelně šlo ruku v ruce s doplněním mezer v oborové struktuře a zvýšením kvality práce, zvláště v oblasti výzkumu. Symbolický význam je tu třeba připsat přiznání oslovení Magnificence rektorům technických vysokých škol panovníkem v roce 1904, které odstranilo dlouholetou frustraci na technikách a vedlo např. profesorský sbor české techniky k vypjatým projevům loajality, aby „na stupních trůnu jménem vysokých škol vzdali nejoddanější díky“.⁸² Brzy nato také svolání konferencí rektorů vysokých škol, kam byly technické vysoké školy přizvány a hrály v rámci porad významnou roli. Neformální nárok na vedení konference byl sice tiše přiznáván vídeňské univerzitě, ale po boku vídeňské techniky se ani ostatní technické vysoké školy neostýchaly pozvednout svůj hlas.⁸³ Naopak se v hierarchii vysokých škol propadala prestiž samostatných teologických fakult v Olomouci a Salcburku, které nebyly k některým jednáním zvány, a olomoucká fakulta se musela ve dvacátých letech účasti na konferencích na ostatních vysokých školách dost rázně dožadovat.⁸⁴

80 Alena MIKOVCOVÁ, *Historie Mendelovy univerzity v Brně v datech a obrazech*, Brno 2014, s. 13–17.

81 Archiv Mendelovy univerzity, fond A1, Zasedání profesorského sboru, sign. AT, k. 19, zápis ze dne 27. 6. 1924.

82 Archiv ČVUT, fond č. 49 Česká vysoká škola technická, Rektorát, Protokoly ze zasedání profesorského sboru, k. 4, zápis z jednání dne 9. 2. 1904.

83 Tamtéž, k. 7, i.č. 317, zápis ze dne 27. 1. 1931.

84 AUK, fond Akademický senát, k. 234, sign. V 94, i.č. 3414, zápis ze dne 12. 5. 1928.

Taktika prosazování zájmů vysokých škol

Standardem ve vznášení hospodářských nároků byla formální žádost vypracovaná držitelem profesorského stolce, kterou následně schvaloval hlasováním profesorský sbor a vydával tím doporučení nadřízeným orgánem státní správy ve věci finanční podpory záměru. Odmítnutí podpory ze strany profesorského sboru znamenalo obvykle zastavení věci, neboť byla ctěna zásada, že sbor komunikuje s nadřízenými orgány jednotně. Individuální podání žádosti o mimořádnou dotaci nebo personální změnu nebylo žádoucí, i když v drobnějších věcech (nejčastěji podpoře výzkumného úsilí, podpoře zahraničního pobytu apod.) se občas dělo, především v chaotickém období let 1919–1923. Profesorské sbory odmítaly podporu návrhům přicházejícím od osob z jejich středu velmi zřídka. Ministerstvo bylo žádostmi o mimořádné subvence a personální změny zavaleno: každý profesorský sbor na každém ze svých jednání schvaloval i několik desítek žádostí, u průměrné vysoké školy tak šlo o několik set žádostí ročně. Ale jen asi třetina směřovala do oblasti mimořádných subvencí, většina měla ráz úpravy personální agendy, tj. náležela do řádné části rozpočtu, ovšem obě agendy byly spolu z logiky věci těsně propojeny. Počet žádostí prudce narostl po převratu roku 1918, jednak kvůli dobové atmosféře volání po nápravě poměrů a starých křivd, jednak kvůli tomu, že ministerstvo vysoké školy k sestavování „seznamů přání“ samo povzbuzovalo. Již na jaře 1919 konstatoval rektor české techniky v Praze, že škola má u ministerstva více než sto podání s běžící lhůtou.⁸⁵

Obě strany pochopitelně hledaly cesty k prosazení svých zájmů. Ministerstvo vyučování bylo konfrontováno s každoročním nárůstem nároků vysokých škol, což považovalo za nutnou daň zavedené kultury autonomie a plurality řízení. Deklarovalo sice obvykle rámcovou podporu jejich rozvoje, ale současně se ocitalo pod tlakem ministerstva financí, které odmítalo krýt výdaje s tím spojené. Stále naléhavější a důraznější prosazování zájmů vysokých škol, postupně přivykklých k aktivizaci přímluvců a podporovatelů různého druhu, nutil ministerstvo k aplikaci úhybných manévřů. Vhodný prostor pro ně skýtala především skutečnost, že k významnějším mimořádným subvencím se vyjadřovaly také další orgány státní správy, jak na centrální, tak na zemské úrovni. Státní aparát si proto žádal pro své rozhodování čas a dokázal verdikt o větší investici ve svém soukolí oddalovat i dlouhou dobu. Zvláště stavební investice byly komplikovaným rozhodováním dotčených orgánů veřejné správy ovlivněny velmi markantně. V pozdním období

85 NA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty Praha 1918–1949, k. 1213, fol. 67.

existence habsburské říše byly z důvodu nacionální animozity veškeré investice posuzovány podle klíče národnostní politiky monarchie a aplikace tohoto hlediska vedla v praxi k ochromení rozhodování státní správy. Např. vztahy mezi pražskými technikami lze v tomto směru hodnotit jako velmi napjaté a polem národnostního boje se tu stával samotný fakt setkání studentů obou škol u jednoho přístroje nebo v jedné laboratoři, podobně s nákupem knih apod.

V praxi tato zdržovací taktika vypadala tak, že po základním vymezení investiční potřeby na vysoké škole byla vznesena žádost k ministerstvu, které po jisté době požádalo profesorský sbor školy o ustavení komise s cílem prozkoumat okolnosti investice. Ustavení komise, zpracování doporučení a jeho odsouhlasení sborem a opětovné poslání na ministerstvo si pochopitelně vyžádalo čas. Hodně záleželo na vhodném načasování záležitosti, neboť častým důvodem pro odmítnutí návrhu bylo, že ministerstvo již nedokázalo zařadit, resp. prosadit částku do návrhu státního rozpočtu a sdělilo, že je třeba čekat na novou příležitost a žádost opakovat. Taktika byla v tomto směru z hlediska ministerstva úspěšná a umožňovala ulevit neustálému tlaku ze strany vysokých škol. Naopak profesorským sborům po čase tento systém přinášel frustraci, vyjádřenou výstižně profesory pražské české techniky v zápisu z jednání: „Pokolikáté již jednotlivými komisemi a členy sboru profesorského podávané návrhy a programy konečného splnění dojdou?“⁸⁶ I přes dlouholeté frustrující zkušenosti s oddalovací taktikou ministerstva, jdoucí napříč režimy, profesori znovu a znovu sepisovali své žádosti s obsáhlým zdůvodněním a profesorské sbory znovu a znovu ustavovaly komise.⁸⁷ Profesori brněnské lékařské fakulty shrnuli svou situaci v roce 1933 následovně: „Fakulta nepožívá záštity hospodářsky silných jedinců a je odkázána výhradně na rozpočet státních financí, nemá také přímlyvce mezi směrodatnými činiteli veřejného života.“⁸⁸

Hořkost memorand a občasná verbální agrese (např. založení Knihy přátel a nepřátel brněnské Lékařské fakulty)⁸⁹ však stály vedle mnoha případů subalterního chování profesorských sborů vůči státním orgánům. V záležitostech denního provozu vysoké školy uznávaly cestou řady hotových faktů svoji podřízenou roli, nevystupovaly často ani ve věcech symbolického významu jako sebevědomé korporace a nezdá se, že jejich postup nezvat jinak než devótním. Důvodem

86 Archiv ČVUT, fond č. 49 Česká vysoká škola technická, Rektorát, Protokoly ze zasedání profesorského sboru, k. 5, zápis ze dne 15. 3. 1909.

87 AUK, fond Akademický senát, k. 234, sign. V 94, i.č. 3414, zápis ze dne 12. 5. 1928.

88 AMU, A3 Lékařská fakulta A III, k. 2, fol. 3.

89 AMU, A3 Lékařská fakulta A III, k. 3, Zápis z jednání profesorského sboru, zápis ze dne 22. 6. 1933.

byla jednak snaha věci rychle vyřídit bez výstřelků a konfliktů se státními představiteli, jednak vědomí moci státu a závislosti vysokých škol na něm, navíc byl společný postup vysokoškolských představitelů chronicky ohrožován nejednotou. To konstatovala ve svém zápisu i rektorská konference v roce 1912: „Nejednotnosti, žárlivosti a ješitnosti vysokých škol využili jejich skrytí i otevření nepřátelé k oslabení návrhů konferencí rektorských.“⁹⁰

Nejednotnost v náhledu na vlastní postavení se projevovala i uvnitř vysokých škol. Do řady precedenčních případů patří např. kauza vyšetřování krádeže psacího stroje z majetku Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v roce 1936, kdy vedení fakulty plně přijalo výklad orgánů činných v trestním řízení a interpretovalo věc jako krádež státního majetku,⁹¹ podobně v případě sporu o náhradu zdravotního poškození pacientky na klinice brněnské univerzity.⁹² Za pozornost stojí devótně sepsaná žádost ministerstvu o poskytnutí mimořádných prostředků na nákup taláru pro rektora UK Karla Weignera, včetně podrobného zdůvodnění jeho potřeby v anatomických zvláštích postavy rektora.⁹³ Ojedinělý pohled do kuloárů jednání v profesorském sboru se nám nabízí na základě aféry profesora pražské české techniky Antonína Vávry z let 1902–1903. Vávra byl obviněn skupinou studentů mj. z nejasného nakládání s financemi určenými na exkurzi. Postupně se dostal pod tlak ostatních členů profesorského sboru a nakonec do úplné izolace. Svoji překérní situaci řešil totiž tak, že se odmítl nadále zasedání sboru vůbec účastnit a přestal tak uznávat jeho kompetence. Celou záležitost hodlal zřejmě řešit výhradně s místodržitelstvím a ministerstvem. Vávra vlastně rezignoval na specifické postavení akademika a postupoval jako každý státní úředník. Profesorský sbor nesl velmi nelibě toto porušení nepsané zásady společného vystupování sboru ve vztahu ke státním orgánům a odvržení léta budované kultury a ostře za to Vávru kritizoval. Ten odpověděl předáním informací z jednání sboru „mimo zápis“ místodržitelství, které mohly být vyloženy jako neloajalita některých členů sboru vůči panovnickému domu.⁹⁴

Výše zmíněné spoléhání se na zastání ze strany politických představitelů vykazovalo u jednotlivých vysokých škol značné rozdíly, celkově jde ale o agendu

90 MZA, fond Německá technika B34, k. 682, fol. 376.

91 AUK, fond Akademický senát, k. 26, i.č. 486, zápis z jednání dne 2. 9. 1936

92 NA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty Praha 1918–1949, k. 1124, spor Viktorie Vlachové s československým státem (1927).

93 AUK, fond Akademický senát, k. 26, i.č. 486, zápis z jednání dne 2. 9. 1936.

94 V. LOMIČ – P. HORSKÁ, *Dějiny*, díl I, sv. 1, s. 292nn.; Archiv ČVUT, fond ČVŠT Rektorát, k. 4, Protokoly ze zasedání profesorského sboru, zápis ze dne 13. 1. 1902.

tak širokou, je se jí lze v tomto textu dotknout jen letmo. Obecně lze říci, že vstup některých profesorů do politiky významně změnil atmosféru jednání v profesorských sborech a otevřel před vysokoškolskými reprezentacemi alternativní cesty k prosazení zájmů než ty, které jim ukládala subordinační v rámci systému státních úřadů. V rámci pražské polytechniky připadla role představenému atašé školy v politických grémiích hlavně Františku Tilšerovi (1825–1913), enfant terrible staročeské strany. Tilšer vstoupil do politiky brzy po skončení svého rektorského mandátu a vzhledem k prudké povaze a ochotě vstupovat do veřejných polemik byl jedním z nejvíce viditelných poslanců té doby. V rámci profesorského sboru se jeho politické působení projevovalo tak, že v debatách o vhodné strategii obhajoby hospodářských zájmů, zvláště strategických investic, si Tilšer ze své pozice poslance sjednával schůzky s vysokými státními úředníky a dokonce i s ministrem, přičemž o svém postupu informoval následně ve sboru. Současně radil, které osobnosti je třeba oslovit, přičemž k repertoáru rad patřilo i doporučování metod (jemného) nátlaku na konkrétní rozhodující místa v smyslu blíže neurčitelných politických výměnných obchodů.⁹⁵

Pokud bylo Tilšerovo působení spíše činností solitéra, u pražské německé techniky je pro léta 1897–1912 dokumentováno již vytvoření početnější politické lobby. Představitelé techniky využívali pro své zájmy ochoty některých německých poslanců k přednesení interpelací a sjednání schůzek s vysokými státními představiteli. Pro témata ryze politická, typicky pro témata údajného útisku studentů a profesorů techniky v „české“ Praze, byla využívána pomoc spíše poslanců radikálních stran (Karl Hermann Wolf, Georg Schönerer, Karl Iro). Pro témata vyžadující věcný přístup a skutečně kvalitní konexe k ministerstvu či dokonce ke dvoru patrně nebyli zmínění poslanci s poněkud skandální pověstí dostatečně užiteční a profesorský sbor raději využíval lobby více státotvorných německých liberálních a také rolnických poslanců (Otto Lecher, Karl Chiari, Robert Primavesi, Wilhelm Teltschik). Mimořádně užiteční byli politikové, kteří sehrávali v říšské radě roli stmelujícího článku všech německých politických frakcí a mohli proto důvěryhodně předložit věc techniky jako celoněmecký zájem (Gustav Groß, Heinrich d'Elvert), pochopitelně s doprovodem doporučujících dopisů osobností z prostředí (německého) průmyslu a vědy.⁹⁶ Existence podobné lobby za zájmy

95 Např. Archiv ČVUT, fond č. 49 Česká vysoká škola technická, Rektorát, Kopie protokolů ze sezení profesorského sboru, zápisy ze dne 30. 11. 1868, 22. 6. 1869 ad., podrobněji V. LOMIČ – P. HORSKÁ, *Dějiny*, díl I, sv. 1, s. 512–515.

96 NA, fond Německá vysoká škola technická 1889–1915, k. 21, sign. MKV/R–Pres.

německé vysoké školy vyvolávala pochopitelnou reakci na české straně a pomáhala tudíž české pražské technice konstituovat skupinu poslanců více naslouchajících jejím zájmům (Václav Choc, Otokar Pražák ad.).

V případě brněnské Vysoké školy zemědělské (VŠZ) pak vidíme ve sledovaném období nejvyšší dosažený stupeň propojení zájmů vysoké školy s politickou lobby.⁹⁷ Škole při jejím vzniku a rozvoji notně pomáhala agrární strana a propojení zájmů obou institucí bylo tak těsné, že nabývalo až rázu stranické školy. Konexe představitelů školy k některým agrárním představitelům byly velmi osobní a zvláště Milan Hodža hrál po dlouhou dobu téměř roli patrona školy, odměněného pochopitelně některými požitky poskytovanými akademickým prostředím, včetně čestného doktorátu. Vysoká škola zemědělská byla pevně vrostlá do systému satelitních organizací agrárního tábora a navazovala z této pozice i kontakty se zahraničím, především s Jugoslávií a Rumunskem.⁹⁸ Vazbu lze ale s větším časovým odstupem nazvat dvojsečnou. Jistě nesla po dlouhou dobu své ovoce, neboť agrární strana náležela k nejdůležitějším mocenským centrům meziválečného režimu, ale každý otřes režimu znamenal také vážné ohrožení pozice školy. Překročit stín vazeb k agrární straně nebylo snadné i v tak eminentně státotvorné záležitosti, jako bylo v roce 1937 projednání návrhu na udělení čestného doktorátu Edvardu Benešovi, t. č. prezidentovi republiky, ale v minulosti dlouholetému oponentu některých kroků agrárního tábora, ke kterému část agrárníků pocítovala značnou nechuť. Vedení školy v záležitosti kličkovalo a dokázalo ji s určitou mírou trapnosti zvládnout, ale pověst „agrárnícké“ školy provázela VŠZ i později a přinesla nemalé turbulence hlavně po roce 1945.⁹⁹

Inovace ve vztahu

Východisko z krize humboldtovského konceptu vysoké školy se objevilo v Prusku, historikové převzali termín dobové publicistiky a nazývají jej „systém Althoff“.¹⁰⁰

97 Podobně, ale v menší míře také Vysoká škola zvěrolékařská v Brně, srov. Vladimír VEČERK a kol., *90 let Veterinární a farmaceutické univerzity Brno*, Brno 2008, s. 20–21.

98 Archiv Mendelovy univerzity, fond A1 Rektorát, sign. A I., k. 19, zápisy ze zasedání profesorského sboru 19. 1. 1921, 18. 4. 1923, 23. 11. 1932 a další.

99 Archiv Mendelovy univerzity, A1 Rektorát, sign. A5, k. 22, zápis z jednání dne 3. 2. 1937.

100 Výběr z literatury: Manfred NEBELIN, *Die Reichsuniversität Straßburg als Modell und Ausgangspunkt der deutschen Hochschulreform*, in: Bernhard Vom Brocke (Hg.), *Wissenschaftsgeschichte und Wissenschaftspolitik im Industriezeitalter. Das „System Althoff“ in historischer Perspektive*,

Šlo o sérii reformních opatření pruského ministerstva vyučování, někdy s legislativní oporou, ale častěji bez ní, pouze s vazbou na administrativní opatření, personální konexe a podporu vlivných osob z prostředí císařského dvora, ministerstva, vlády, hospodářských kruhů a v neposlední řadě významných profesorů nebo dokonce celých profesorských sborů na některých vysokých školách. Ústřední postavou, která dala systému jméno, byl Friedrich Althoff (1839–1908), dlouholetý vysoký úředník pruského ministerstva vyučování a šéf referátu vysokých škol. Althoffova činnost reagovala na hlavní symptomy krize „humboldtovského“ vysokého školství, nabízela koncepční východiska v teoretické a zčásti také praktické rovině. Silnou stránkou byl zákulisní vliv a různé formální i neformální sítě příznivců a spojenců, slabinou byla omezená schopnost prosadit inovace jako plošné, tj. legislativní cestou, odpor zájmových skupin a velké části vysokých škol byl příliš velký. Proto se v praktické podobě inovace projevily hlavně v dlouhé sérii různých opatření byrokratického rázu v oblasti personální politiky a financování výzkumu, ale nezasáhly zdaleka celý systém vysokých škol v Prusku, a už vůbec ne v menších německých státech.

Přes početné zástupy kritiků je dnes Althoffova činnost hodnocena jako přechod od správy vysokých škol ke státní vysokoškolské politice. Inovace v Prusku částečně a selektivně ovlivňovaly debatu o reformách i v dalších německých státech a také kulturně blízkém zahraničí, především Švýcarsku a Rakousko-Uhersku. V habsburské říši se projevoval vliv pruské vysokoškolské politiky na vysokých školách s německým vyučovacím jazykem, nejvíce na školách vídeňských. V ostatních případech nelze dohledat markantní zájem o téma althoffovských inovací nebo dokonce deklarativní přihlášení se k němu, neboť německé a zejména pruské vzory byly slovanskými národními reprezentacemi a také profesorskými sbory pro vysoké školství vnímány jako nežádoucí.

Převažuje názor, že dobová kritika systému v bodě podřízení vysokých škol státu je nespravedlivá. Sám Althoff udržení autonomie deklaroval jako svůj cíl, ovšem mínil tím autonomii efektivní a orientovanou na výkon, nikoliv autonomii,

Hildesheim 1991, s. 61–68; Günther WENDEL, *Aktivitäten Althoffs zum „Wegenetz europäischen Geistes“*. Die Einbeziehung ost- und südeuropäischen Universitäten in das „System Althoff“, in: B. Vom Brocke (Hg.), *Wissenschaftsgeschichte*, s. 123–154; Bernhard VOM BROCKE, *Hochschul- und Wissenschaftspolitik in Preußen und im Deutschen Kaiserreich 1882–1907: das „System Althoff“*, in: Peter Baumgart (Hg.), *Bildungspolitik in Preußen zur Zeit des Kaiserreichs*, Stuttgart 1980, s. 9–118, zde s. 19.

kteřá skrývala různé nepravosti.¹⁰¹ I když vedoucí úředníci československého resortu školství nepřipouštěli souvislost mezi vlastním reformním snažením a pruskými vzory, přesto je tu podobnost markantní. Althoffův systém byl zřejmě z některých důvodů politicky nepřijatelný, ale přesto byl ve své podstatě v řadě aspektů velmi racionální a efektivní, a tím vlastně posilující princip vysokoškolské autonomie.

Které části tzv. Althoffova systému je třeba považovat za úspěšné a inspirativní i v českém vysokoškolském prostředí pro řešení hospodářských problémů? Vynikají tři aspekty důležité pro sledované téma:

Otevřená personální politika. Snaha zvýšit konkurenci ve vysokoškolském systému prostřednictvím jmenování vhodných dynamických osobností do čela profesorských stolic, resp. zřízení stolic nových pro reprezentanty progresivních vědeckých názorů a příznivců aplikovaného výzkumu s vazbou na privátní sféru. V systému zdůrazňujícím stabilitu a značnou moc řádných profesorů často naráželi na nemožnost kariérního růstu. Pro jmenování bylo nutné získat formální souhlas profesorského sboru, což nutilo Althoffa k aplikaci zákulisních kroků, nátlakových akcí a manipulací, které rozšiřovalo řady jeho odpůrců. Pro tento směr inovací se v českém, resp. československém prostředí otevřel velký prostor se vznikem řady nových vysokých škol po roce 1918. Zvláště ustavení nových univerzit v Brně a Bratislavě lze v tomto smyslu chápat jako opatření proti tzv. mandarinismu profesorů, který koneckonců opakovaně kritizoval Tomáš G. Masaryk.¹⁰² Také ministerstvo vyučování postupovalo po převratu v těchto záležitostech dosti silově s cílem rychle vyřešit některé otázky státního zájmu a v případě potřeby i obejít autoritu profesorských sborů. Hlavně ministr Vavro Šrobár (1921–1922) neváhal udělit některým profesorům téměř diktátorské pravomoci ve věci zřízení stolic a klinik státního zájmu.¹⁰³

Zapojení soukromého kapitálu do financování špičkových výzkumných středisek při vysokých školách nebo i ve zcela autonomním postavení. Nedostatečnost veřejných prostředků pro účely finančně náročného výzkumu patřila mezi největší slabiny „humboldtovského“ konceptu a právě na inovaci v tomto smyslu vyrostla prestiž nejlepších (privátních) amerických vysokých škol. Althoffova reflexe postupného přesunu špičkového výzkumu z Evropy za oceán sledovala americký recept a reagovala zřizováním podobných výzkumných center také v Prusku. Politika měla svůj kontext

101 B. vom BROCKE, *Hochschul- und Wissenschaftspolitik*, in: P. BAUMGART (Hg.), *Bildungspolitik*, s. 9–118, zde s. 32, 47–55.

102 Tomáš MASARYK, *Jak zvelebovati naši literaturu naukovou*, in: *Athenaeum* II, 1885, s. 272–288, zvl. s. 275.

103 AUK, fond Lékařská fakulta UK 1883–1953, k. 6, i.č. 97.

v zájmech německé militaristické lobby. V předválečném Rakousku nebyl směr následován kvůli nedostatečným zdrojům investovaným průmyslem do technologických inovací a také kvůli technologicky zaostalým ozbrojeným silám monarchie, svazovaným navíc dlouho nevalným rozpočtem. V Československu bylo na vyvádění výzkumu z vysokých škol nebo jeho autonomní postavení v rámci fakult či vysokých škol, včetně přísunu privátních financí, nahlíženo v profesorských sborech s podezřením a nevolí. Největším krokem tímto směrem byly některé medicínské projekty, kde se s ohledem na specifika oboru a zájem veřejnosti odpor profesorských sborů z krácení vlastních kompetencí projevoval střídmo. Podobně se ve třicátých letech etabloval výzkum v oblasti zbrojních technologií, pouze volně spojený s vysokou školou.¹⁰⁴ Naopak úplné vynětí výzkumu z gesce vysoké školy, jak vystavěl své výzkumné projekty v oblasti chemie Batův koncern, byly profesorskými sbory i širší akademickou komunitou vnímány velmi negativně jako komercializace výzkumu a jako eticky podezřelý počin.¹⁰⁵

Zapojení ne-státních prostředků do financování vysokých škol. Althoff dokázal díky sítím svých kontaktů přimět k posílení podílu na financování vysokých škol různé veřejné zájmové korporace. Jednak tím zvýšil přísun financí a odlehčil státní pokladně, současně tím posiloval propojení s praxí a prolamoval uzavřenost akademických sborů v oblasti personální politiky a řízení výzkumu. V rakouských poměrech prakticky plně etatizace vysokého školství byla reflexe Althoffovy politiky obtížná, neboť tradice podílu měst a zemí na financování vysokých škol známá z německých států byla habsburskému mocnářství cizí. Některé nesmělé a nedomyšlené pokusy o zřízení podobně koncipovaných vysokých škol před rokem 1914 nelze v tuzemsku považovat za adekvátní reflexi dění v Německu.¹⁰⁶ Po vzniku Československa se hlavně ve dvacátých letech objevilo několik pokusů využít entuziasmu ze vzniku nového státu a zřídit vysoké školy s podílem financí státu, samosprávných svazků a hospodářských sdružení.¹⁰⁷ Snaha brzy narazila na neutěšenou hospodářskou realitu a z celého projektu zůstaly jen některé ambivalentní zkušenosti s vyjednáváním se zainteresovanými stranami. Největší efekt v tomto směru mělo ustavení několika medicínských klinických pracovišť, přirozeně rozvíjejících svoji autonomní pozici na pomezí státní a samosprávné sféry (jako součást nemocničních zařízení v zemské správě) směrem k ekonomické

104 Jiří PERNES, *Škola pro Moravu. 100 let Vysokého učení technického v Brně*, Brno 1999, s. 50.

105 Martin MÍČEK, *Vývoj chemického výzkumu ve Zlíně 1928–1945*, bakalářská diplomová práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2018, zvl. s. 21.

106 NA, fond Německá vysoká škola technická, k. 21, sign. MKV/R Pres.

107 NA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty Praha 1918–1949, k. 1213, fol. 544–555, (zřízení Vysoké školy obchodní).

soběstačnosti a dokonce generování zisku díky spolupráci se soukromou sférou nebo alespoň soukromými subjekty se státem delegovanou kompetencí.¹⁰⁸

Pokud lze rakouské snahy o inovaci „humboldtovských“ vysokých škol ve smyslu reformy financování označit za velmi nesmělé, pak ovšem ani vysvědčení československého meziválečného režimu nemůže být o mnoho lepší. Některé reformy v naznačeném směru „systému Althoff“ byly sice prováděny, nikoliv však cestou vysokoškolského zákona komplexní povahy, ale spíše cestou kličkování mezi platnými předpisy, pohybu na jejich samé hraně a s tím, že vznikaly pouze ostrovy špičkového vysokého školství, které se v mezinárodním srovnání mohly pyšnit synergií výuky a výzkumu vyrůstající z autonomie. O dosažení cíle lze mluvit spíše na jednotlivých oborech či klinikách, nikoliv na celých školách. Plošných nástrojů k efektivizaci práce vysokých škol politická reprezentace prosadila velmi málo. Od třicátých let jí nelze upřít zvýšenou snahu ve formě návrhů zákonů (o přenesení kompetence zemských úřadů, o vysokoškolské autonomii, o disciplinárním řádu pro akademiky ad.) sledujících hlavně směr utužení kontroly činnosti vysokých škol, ale nikoliv prorůstová opatření k rozvoji jejich práce. Postupující krize československého státu v zahraniční i vnitřní politice však zabránila přijetí i té většiny změn, které byly ve třicátých letech diskutovány.

Nejviditelnějším opatřením ke zvýšení efektivity práce vysokých škol tak zůstal projekt hospodářských správ, který je v mnoha ohledech také vizitkou snah o nové uchopení otázky vztahu státu a vysokoškolské autonomie. Reforma nesla příznačné znaky bezradnosti a obtíží s nalezením shody v dalších, mnohem hlubších reformách: a) byla provedena jako opatření výkonné moci, neopírala se o zákon; b) převažujícím prvkem byl aspekt kontroly a byrokratického řízení, nikoliv snaha o skutečnou efektivizaci práce vysokoškolských autonomních orgánů a tedy prorůstový management.

Hospodářská správa vysokých škol byla ustavena v roce 1930 pro brněnské vysoké školy, od roku 1932 pak i pro školy pražské.¹⁰⁹ Ministerstvo v důvodové zprávě k tomuto administrativnímu kroku uvedlo, že jde o opatření proti stoupajícím potřebám vysokých škol v kapitole provozních nákladů ve všech rozpočtových letech od roku 1926, některé vysoké školy v důvodové zprávě odhalily výtku vůči chronické nehospodárnosti své práce a neuspokojitelnosti požadavků vysokých škol za těchto poměrů. V utvoření hospodářských správ hrála

108 Tamtéž, k. 1122, 1123, sign. 5/I/3; Tamtéž, k. 1126, fol. 563 a následující.

109 Výnos Ministerstva školství a národní osvěty z dne 16. 4. 1930 č. 24.841/30; ze dne 7. 9. 1932, č. 174.309/31, vláda vzala na vědomí na zasedání dne 23. 10. 1933.

roli recepce vídeňského vzoru. Ustavení hospodářských správ se z hlediska ministerstva osvědčilo a přineslo brzy po zavedení značné úspory ve výši 500 tisíc Kč ročně. Mezi léty 1933–1937 se podařilo snížit výdaje na provoz o tři miliony korun a to navzdory vzniku dalších dvou fakult a vybavování několika novostaveb (budova právnické fakulty v Brně, areál české techniky v Dejvicích ad.). Konstituování správy se odehrálo na vrub kompetencí technických oddělení Zemských správ politických, která měla dohlížet na oprávněnost požadavků vysokých škol a která – podle ministerské analýzy z roku 1938 – věci zjevně nevěnovala dostatečnou pozornost. Hospodářské správy byly původně koncipovány jako poradní orgán Ministerstva školství a národní osvěty pro velké investiční akce na vysokých školách, ale nakonec byly včleněny do struktury Zemských úřadů (Zemské správy politické) jako jeho zvláštní organizační složka, která ovšem byla s centrálními úřady v pilném kontaktu. Zemské úřady zřejmě vznik hospodářských správ uvítaly a nevnímaly zásah do svých organizačních struktur úkorně. V Čechách úřad převedl na správu kompetence vyšší, než mu předepisovaly centrální orgány.

Postavení hospodářských správ v očích centrálních orgánů upevnily dvě kauzy odhaleného nákupu předraženého nábytku z let 1936–1937 na brněnské právnické fakultě a bohoslovecké fakultě v Olomouci, kde ministerstvo uvažovalo i o exemplárních krocích včetně trestního stíhání údajných viníků. V lednu 1938 konané oponentní řízení k činnosti hospodářských správ ukázalo, že správy se osvědčily v agendě nakládání s provozními prostředky, ale v investičních akcích postupovaly správy příliš rigidně a z politického hlediska necitlivě: „prostředky investiční úřady nejsou schopny zkontrolovati s ohledem na speciální poměry tak, jako že profesor potřebuje koupit novou židli nebo uhlák“. ¹¹⁰ V každém případě hospodářské správy změnily svou práci kulturu vzájemného vztahu ministerstva a vysokých škol. Profesorský sbor brněnské právnické fakulty se důrazně ohradil ve věci údajně nedostatečného respektu k autonomii vysoké školy ze strany úředníků správy: v roce 1933 konstatoval, že soužití bylo poznamenáno necitlivostí a návštěvami úředníků správy na fakultě bez ohlášení. Sbor však uznal dosažené úspory a ocenil také flexibilitu úředníků správy, kteří krátce po ohlášení nutné drobné investice místo navštívili a dohodli řešení. Žádal ovšem větší respekt k drobným nákupům speciálního rázu pro vědecké účely. Hospodářská správa kontrovala informacemi o drobných majetkových machinacích prováděných některými profesory. ¹¹¹

110 NA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty Praha 1918–1949, k. 1028, sign. 4/3 J.

111 Tamtéž, k. 1020, sign. 3 II.

Závěrem: vysokoškolská autonomie jako garant a indikátor politické plurality

Vysoké školy sehrály v českých zemích významnou roli v oblasti proměny náhledu na stát ve smyslu posunu od vrchnostenské instituce stojící mimo veřejný prostor k instituci nahlížené jako služba společnosti, národu a občanu. Podílely se významně na posunu v chápání role státu u veřejnosti, lze je označit za garanty konceptu společenského pluralismu. Období přibližně let 1890–1930 (samozřejmě s přestávkou světové války) lze v tomto smyslu chápat v českém prostředí jednak jako éru vysoké míry společenského a politického pluralismu, jednak jako období vrcholícího úspěchu konceptu „humboldtovské“ vysoké školy. Oba související koncepty byly kolem roku 1930 konfrontovány s krizí vlastní legitimacy a společenského konsenzu a z toho plynoucí postupnou změnou státní politiky.¹¹²

Specifická kultura komunikace mezi státem a vysokými školami se opírala o oboustranné vědomí skutečnosti, že ve vysokém školství se stýkají minulost, současnost a budoucnost způsobem specifickým nejen z hlediska státní správy, ale z hlediska společnosti vůbec. Mnohdy větší roli než pozitivněprávní předpisy tu totiž hrála tradice a vědomí zvláštního poslání vysokých škol, opřené ve sledované době o étos „humboldtovského“ programu akademické svobody a sepětí výuky a výzkumu. Vysoké školy využily svou prestiž „výkladní skříň“ státu a národa v oblasti vědy a humanity a oprostily se od velké části dozoru ze strany státu. Ale současně zastíraly skutečnost, že jimi žádaná i praktikovaná autonomie řízení je příliš často zneužívána ve smyslu neefektivity, nehospodárnosti a neúčelnosti práce. Odhalování těchto nepravostí a trvale rostoucí finanční nároky autonomii vysokých škol oslabovaly a ohrožovaly zprvu hlavně ekonomické zájmy vysokých škol, postupně ale celou myšlenku vysokoškolské autonomie.

Problémy s hospodářským zajištěním vysokých škol byly hluboké a v rámci konceptu „humboldtovské“ školy obtížně řešitelné. S krizí veřejných financí v době hospodářské a politické krize třicátých let 20. století se liberálně pojatá vysokoškolská autonomie stala v Československu nadále neudržitelnou

112 Jakub RÁKOSNÍK – Jiří NOHA, *Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934*, Praha 2012, s. 119n.; Jakub RÁKOSNÍK – Matěj SPURNÝ – Jiří ŠTAIF, *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*, Praha 2018, s. 127–166.

a bylo nutné její fundamentální nové promyšlení. Příznačně zjištěné nedostatky v práci vysokých škol a jejich hospodaření se staly výchozím prostorem argumentace pro celkovou redukci autonomie. Zvýšení byrokratické kontroly ale nebylo doprovázeno kroky ve směru prorůstového řízení vysokých škol – snaha odstranit chyby minulosti tak současně přinášela problémy do budoucna.

The autonomy of higher education institutions and their financing in the Czech lands in 1848–1939

LUKÁŠ FASORA – ANNA PEČINKOVÁ

The practical implementation of the “Humboldtian” model of higher education, relying on autonomous decision-making and the concord of research and teaching, took place in the Czech lands in the period between the reform of Leo Thun (1849–1851) and the closure of the higher education institutions by the Nazis in 1939. Higher education institutions were given a specific form of autonomy, which distinguished them from other autonomous unions in the public sphere, in particular in that the higher education institutions did not possess their own property and were therefore fully dependent on the supply of state funding. Economic dependence on the state strongly influenced the idea of the representations of the higher education institutions of their own social role and identity – on the one hand, schools respected their role as a state institute, while on the other hand they tried to act as self-governing corporations in some areas. In the text, the differences are analysed that distinguished the Prague university with an ancient tradition and awareness of the former possession of its own property from other universities in the Czech lands and furthermore universities as a whole from technical higher education institutions. It was precisely at universities, especially their faculties of humanities, that the widely understood concept of autonomy was gradually adopted and spread from there to other areas of the higher education sector and society as a whole. In this respect, university autonomy was a pioneer of social pluralism and transformation in the view of the state from a hierarchical authoritarian concept to a liberal-democratic concept. Simultaneously with the peak of higher education autonomy between 1890 and 1930, the crisis symptoms of this method of administration increased. The text follows in particular the problems associated with the inefficient use of state-provided funds and property. The malfunctioning of the “Humboldtian” system of autonomy in the 1930s led the state to interventions in the decision-making of higher education institutions in economic matters and later the reduction of the autonomy of higher education institutions as a whole and search for an alternative, post-liberal method of managing this socially very important sector of first-rate education and science.

Translation by Sean Miler

DISKUSE

Gestaltungskraft Krieg.¹ Europas Wege in die Gegenwart. Ein Essay

DIETER LANGEWIESCHE

DIETER LANGEWIESCHE: Gestaltungskraft Krieg. Europas Wege in die Gegenwart. Ein Essay

(War as a creative power. Europe's ways into the world of today)

Why were people always willing to go to war if they wanted to realize 'progress'? Without war (almost) no nation state, without successful war no successful revolution; without war no colonial empire and no decolonization. These serious historical facts are discussed here in the context of revolution and war in Europe. The second part examines why wars between states in Europe were conducted differently than colonial wars. Surely, racism was important. But the colonial war did not depend on racism. It was an asymmetric warfare against the entire population. In Europe, on the other hand, the model of 'civilized war' prevailed after 1815:

-
- 1 Der Essay geht auf zwei Vorträge in München (Munich History Lecture) und in Prag (Zweigstelle des Collegium Carolinum, München, und des Deutschen Historischen Instituts Warschau) zurück. Ihm liegt mein Buch zugrunde: Dieter LANGEWIESCHE, *Der gewaltsame Lehrer. Europas Kriege in der Moderne*, München 2019 (Historische Bibliothek der Gerda Henkel Stiftung). In dem Buch findet sich die umfangreiche Literatur zu dem Thema. Auf sie wird hier generell verwiesen.

War between armies on the battlefield, war between soldiers, not against civilians. It was a European "Sonderweg" of war. But also in Europe, it ended with the two world wars. Outside of Europe, Europeans have always waged other wars. Historically, wars against the population have always been the 'normal war', and it still is today. To 'civilize' it to a war between soldiers, if war should be unavoidable, is an ongoing task.

Keywords: War in Europe – colonial war – war and colonial genocide – European "Sonderweg" of war – war and revolution

Den Krieg Gestaltungskraft zu nennen, werden viele als Provokation empfinden. Die Geschichte hält sie für uns bereit, ich bringe sie nur zur Sprache, indem ich die letzten Jahrhunderte darauf befrage, wo und wie diese Gestaltungskraft sichtbar wurde. Diese Kraft hatte wohl auch Henry Kissinger vor Augen, als er von der „Hysterie der Freude“ schrieb. So nannte er in seinem bekannten Buch über die Neuordnung Europas nach der Weltkriegsära, die 1815 endete, die Reaktion der europäischen Öffentlichkeiten auf den Ausbruch des Weltkrieges, der 1914 begann.² Ein Krieg, der die europäische Friedensordnung verheeren sollte und den Abstieg Europas von seiner globalen Dominanz sichtbar machte und vorantrieb. Obgleich die europäischen Siegerstaaten ihre Imperien nun ein letztes Mal ausdehnten. Die Unfähigkeit, sich die Folgen eines solchen Krieges vorzustellen, sah Kissinger begründet in der langen Friedensära, die 1914 abbrach. Kriegsvergessenheit aus Friedensgewöhnung. So läßt sich seine Diagnose auf eine Kurzformel bringen.

War es eine Ära des Friedens, die 1914 auslief? Ja – in Europa. Einhundert Jahre gesamteuropäischer Frieden, unterbrochen nur von Regionalkriegen. Es waren gestaltungsmächtige Kriege, aber doch Regionalkriege, die räumlich begrenzt blieben. Es widerspricht den gängigen Geschichtsbildern, diese nationalstaatlichen Gründungskriege, zum Teil noch heute verehrt, zu Regionalkriegen herabzustufen. Doch das waren sie. Selbst jene Kriege, aus denen der italienische und der deutsche Nationalstaat hervorgingen. Sie bezeugen die Fähigkeit der europäischen Staaten, seit dem Wiener Kongreß, seit 1815, einen erneuten großen europäischen Krieg ein volles Jahrhundert lang zu verhindern. Sogar dann, wenn europäische Großmächte gegeneinander kämpften. So auf der Krim. Oder wenn sie um Einfluß und auch um Territorien konkurrierten wie auf dem Balkan. Auch hier blieben die Kriege regional begrenzt. Insgesamt erlebte das Jahrhundert zwischen 1815 und 1914 im Vergleich

2 Henry A. KISSINGER, *Großmacht Diplomatie. Von der Staatskunst Castlereaghs und Metternichs*, Frankfurt/M 1972 (englisch 1957), S. 13.

zum Jahrhundert davor nur sehr wenige Kriege — in Europa. Außerhalb führten europäische Staaten ständig Kriege, sofern sie Kolonialmächte waren oder werden wollten. Ohne Krieg kein Kolonialimperium.

Kein einziges Jahr verging, in dem die stärkste der damaligen Weltmächte, Großbritannien, in ihrer glänzenden viktorianischen Ära nicht irgendwo auf der Welt im Krieg war. Oder auch gleichzeitig in mehreren Weltregionen. Es waren Kriege, um das globale britische Empire abzusichern und auszubauen. Diese vielen Kriege, die europäische Staaten in der Welt führten, hatte Kissinger nicht vor Augen, als er 1957 das Buch veröffentlichte, das ihn bekannt machte und bis heute lesenswert geblieben ist.

Ich werde beide Räume betrachten, Europa und Europas Kriege in der Welt, um die Gestaltungskraft Krieg einschätzen zu können, welche Arten von Krieg es waren. Warum wurde in Europa anders Krieg geführt als außerhalb? Warum endete 1914 der *europäische Sonderweg des gehegten Krieges*, wie ich ihn nenne. Aus diesem weiten Spektrum, das in meinem Buch über Europas Kriege in der Moderne betrachtet wird, verfolge ich hier nur einige wenige Linien.

Die Hauptlinie heißt: Krieg als Gestaltungskraft. Wenn über das heutige Europa und über seine erhoffte Zukunft gesprochen wird, beruft man sich gerne auf seine gemeinsamen Werte, die man zurückverfolgt bis in die Antike. So auch 2003 der Europäische Konvent in seinem Entwurf einer Verfassung. Sie trat nicht in Kraft angesichts ablehnender Volksabstimmungen in Frankreich und den Niederlanden. Die damalige Verfassungspräambel sieht das heutige Europa in den gemeinsamen Werten begründet, die in Jahrhunderten entstanden seien: „Gleichheit der Menschen, Freiheit, Geltung der Vernunft“.³ Die Sympathie mit diesem Zukunftsprogramm sollte uns aber nicht hindern zu erkennen: Dieses Europa der gemeinsamen Werte, wenn es denn so existiert haben sollte, war historisch immer die Kehrseite des Europas der Kriege. Es war der Krieg, der die staatliche Gestalt Europas, und nicht nur Europas, immer wieder bis in unsere unmittelbare Gegenwart geformt hat. Die Auflösung Jugoslawiens und die Durchsetzung von Nachfolgestaaten geschah militärisch, der Kampf um die Staatsgrenzen der Ukraine dauert an.

Krieg als Gestaltungskraft – diese bittere geschichtliche Einsicht soll hier nicht als düstere Prognose auf den Spuren historischer Anthropologie vor Augen geführt werden, sondern als Hilfe, das heutige Europa als Versuch zu begreifen, mit

3 Der Verfassungsentwurf vom 18.07.2003 ist auf der Homepage des Europäischen Konvents einzusehen.

dieser martialischen Hauptlinie europäischer Geschichte institutionell zu brechen. Die Europäische Union erscheint so als institutionalisierter Geschichtsbruch, als Bruch mit dem Europa der Kriege. Das ist die Gegenwartfolie, vor der ich in einigen Aspekten die Bedeutung des Krieges als Gestaltungskraft auf den Wegen europäischer Staaten in die Gegenwart darlegen möchte.

Wenn wir nach der Bedeutung von Krieg und Gewalt in der Geschichte fragen, begeben wir uns in ein weites Forschungsfeld, das von vielen Fachrichtungen seit langem bestellt wird. Philosophie und Sozialwissenschaften sind daran beteiligt, die Anthropologien ohnehin, auch in der Belletristik wird man fündig. Ohne Gewalt kommen in Stefan Zweigs „Sternstunden der Menschheit“ nur zwei der zwölf „historischen Miniaturen“ aus, die jene „schicksalsträchtigen Stunden“ aufleuchten lassen, in denen sich (in Zweigs Worten) eine „Entscheidung für Jahrzehnte und Jahrhunderte“ ereignete. Alle anderen Geschichten, die er als Sternstunden erzählt, handeln zentral von Krieg und Revolution oder sprechen sie an. Staatenkriege, Bürgerkriege, koloniale Eroberungskriege. Unter Zweigs Menschheitsereignissen, die ohne Krieg nicht auskamen, finden wir das Ende der napoleonischen Ära von Krieg und Revolution, die Französische Revolution von 1789 und die bolschewistische in Rußland.

Krieg und Revolution

Krieg und Revolution waren in der Tat historisch eng verschwistert. Revolution läßt sich verstehen als Versuch zum Fortschrittsprung. Er war angewiesen auf Krieg – Bürgerkrieg und Staatenkrieg. Ohne erfolgreichen Krieg keine erfolgreiche Revolution. Dies bezeugt die Geschichte seit den englischen Revolutionen des 17. Jahrhunderts. Die friedlichen Revolutionen in unserer Gegenwart sind eine Ausnahme, ermöglicht von einer weltgeschichtlichen Anomalie – die friedliche oder doch weitgehend friedliche Auflösung des Sowjetimperiums. Die historische Normalität sieht anders aus. Imperien entstehen und gehen unter in Kriegen. Wie auch die allermeisten Staaten Kriegsgeschöpfe sind. Nicht nur in Europa.

Wenn wir die neuzeitlichen Revolutionen in Europa von denen des 17. Jahrhunderts bis zu denen des frühen 20. überblicken, so fällt das Ergebnis eindeutig aus. Der Blick in andere Weltregionen bestätigt den Befund: Revolutionen waren erfolgreich, wenn sie sich im Kampf behauptet haben, im Bürgerkrieg oder im Krieg gegen Gegner außerhalb; oft beides. Revolutionen, die dazu nicht in der

Lage waren, sind gescheitert. Von ihnen konnten dennoch Wirkungen ausgehen, aber der Griff der Revolutionäre nach den staatlichen Schalthebeln der Macht mißlang. Auch die beiden großen europäischen Revolutionswellen um 1830 und 1848 bezeugen das. Aus den Revolutionen in Belgien und Griechenland gingen Nationalstaaten hervor, weil sie im Krieg gegen die Staaten, von denen sie sich trennen wollten, militärische Hilfe von europäischen Großmächten erhielten. Die polnischen Revolutionäre bekamen zur gleichen Zeit nur moralischen Zuspruch in Europa, und deshalb unterlagen sie dem russischen Zaren militärisch.⁴

Knapp zwei Jahrzehnte danach, 1848/49, entschied erneut das staatliche Militär über das Schicksal der Revolutionen in Europa.⁵ Die Internationale der Revolution erschöpfte sich in Sympathieerklärungen und vereinzelter militärischer Hilfe, die Internationale der Gegenrevolution setzte massiv Truppen ein. Weil sie militärisch siegte, besiegte sie die Revolution – in Italien, in Deutschland, in der Habsburgermonarchie. Die Niederlage der europäischen Revolutionen war ein staatenübergreifendes Gemeinschaftswerk von Monarchen und ihren Armeen. Auch in Frankreich beendete das Militär die Revolution und half sogar die Revolution in Rom zu besiegen. Überall scheiterte die Revolution, weil sie im Krieg unterlag, Bürgerkrieg und Staatenkrieg. Anders als die Revolutionen des späten 18. Jahrhunderts in Frankreich und Nordamerika. Sie behaupteten sich, weil sie es schafften, Armeen aufzustellen und Kriege für ihre Ziele zu führen, gegen die Revolutionsgegner im Innern und außerhalb.

Die Fähigkeit zum Krieg als Gestaltungskraft — keine Revolution konnte darauf verzichten. Wenn sie Erfolg haben wollte. Im Urteil der Nachwelt wird die Gewalt, mit der Revolutionen ihre Ziele verfolgten, nicht selten an den Rand gerückt als notwendige Kosten des Fortschritts. Bei den sogenannten bürgerlichen Revolutionen ist unsere Toleranz gegenüber Gewalt meist stärker als bei Revolutionen gegen die bürgerliche Ordnung. Wie Stefan Zweig zählte auch Immanuel Kant die Französische Revolution zu den Sternstunden der Menschheit. „Denn ein solches Phänomen in der Menschengeschichte vergißt sich nicht mehr, weil es eine Anlage und ein Vermögen der menschlichen Natur zum Besseren aufgedeckt hat“. Erschreckt über die revolutionäre Gewalt befand er zwar, eine Revolution sei „jederzeit ungerecht“, doch zugleich rechtfertigte er die französische

4 Einen gesamteuropäischen Überblick bietet Jonathan SPERBER, *Revolutionary Europe, 1780 – 1850*, Harlow 2004.

5 Zu allen Aspekten dieser europäischen Revolutionswelle Dieter DOWE – Heinz Gerhard HAUPT – Dieter LANGEWIESCHE (Hg.), *Europa 1848. Revolution und Reform*, Bonn 1989 (englisch 2011).

als Beleg für die Fähigkeit des Menschen, sich und die gesellschaftliche Ordnung zum Besseren zu entwickeln. Sie bezeuge den moralischen „Charakter des Menschengeschlechts im ganzen“ – „wenigstens in der Anlage“. So Kant im „Streit der Fakultäten“.⁶

Kant setzt sich in seinem Rückblick auf die Französische Revolution mit der Frage auseinander, ist Gewalt erlaubt, um dem „Vermögen der menschlichen Natur zum Besseren“ auf die Sprünge zu helfen? Rechtfertigen Zukunftssprünge Gewalt? In den Revolutionsgeschichten wird diese Frage immer wieder gestellt und gegensätzlich beantwortet. Es ist eine Wertfrage. Wissenschaftlich läßt sie sich nicht beantworten. Wohl aber läßt sich an den Revolutionen der Vergangenheit ablesen, welche Rolle Krieg und Gewalt zukam bei der revolutionären Gestaltung der erhofften Zukunft. Für die neuzeitlichen Revolutionen in Europa, und nicht nur in Europa, läßt sich als Ergebnis festhalten:

Die erforderliche Revolutionsgewalt hängt ab von dem Ausmaß der Veränderungen, die man revolutionär erzwingen will. Radikale Revolutionsziele verlangen radikale Änderungsgewalt. Scharf zugespitzt: Große Revolutionen hinterlassen große Leichenberge. Das gilt für alle Revolutionen, die wir gewohnt sind, groß zu nennen, angesichts ihrer Wirkungen und der Hoffnungen, die sie freisetzen: Die Französische, an der die Zeitgenossen des 19. Jahrhunderts ihre Revolutionserwartungen formten; die bolschewistische in Rußland und die chinesische, die das Revolutionsbild im 20. Jahrhundert bestimmten.

Gelungene bürgerliche Revolutionen gelten meist als Garanten für eine gelingende Entwicklung in Richtung Demokratie. So in Großbritannien, in Frankreich, in den USA. Gescheiterte Revolutionen werden als Hemmnisse auf diesem Weg eingeschätzt. Daß der Revolutionserfolg aus Krieg und Bürgerkrieg, aus Leichenbergen hervorging, wird in dieses Bild geschichtlichen Fortschritts selten eingezeichnet. Wenn man es macht, werden vertraute Geschichtsbilder in Frage gestellt. Nehmen wir als Beispiel die deutsche Revolution am Ende des Ersten Weltkrieges. Es war eine der damaligen Revolutionen gegen den Krieg und für eine bessere, eine demokratische Zukunft.

Wer im Rückblick aus der deutschen Katastrophengeschichte des 20. Jahrhunderts auf diese Revolution schaut, mag in ihr verpaßte Weichenstellungen zur Sicherung der Demokratie wahrnehmen. Man spricht dann von einer

6 Die Akademie-Ausgabe der Werke Kants ist online zugänglich. Abt. 1, Band VII: Streit der Fakultäten: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa07/> (17. 3. 2020).

„Überkontinuität“ der politischen Konkursverwalter in revolutionärer Zeit.⁷ Gegen diesen Optimismus, im Rückblick einschätzen zu können, wieviel Änderungsgewalt möglich gewesen wäre, ohne eine nicht mehr zu steuernde Gewaltdynamik auszulösen, empfehle ich einen Perspektivenwechsel – nämlich, diese deutsche Revolution in die europäisch-atlantische Revolutionsgeschichte einordnen. Das ist kein Blick aus der Sicht von heute, sondern er nimmt auf, wie die damaligen Zeitgenossen ihre Handlungsmöglichkeiten eingeschätzt haben. Sie verglichen die Revolution, die sie in Deutschland erlebten, mit dem was sie in Rußland beobachteten, und sie rückversicherten sich an der Revolutionsgeschichte der vergangenen Jahrhunderte.

Rosa Luxemburg ist ein Beispiel für diese geschichtskundige Haltung auf dem Weg in eine revolutionär veränderte Zukunft.⁸ Einer Revolution, so schrieb sie Ende 1918, könne man nicht „den Bürgerkrieg mit all seinen Schrecken ersparen“. Das habe das „Geschlecht [...] der kleinbürgerlichen Illusionisten und Schwätzer von Anno 1848“ versucht, und heute stehe dieses Geschlecht der Gewaltvermeider „in langweilig-pedantisch-gelehrter deutscher Ausgabe [...] wieder auf.“ Sie hätten das ABC der Revolution vergessen: Gewalt und Krieg sind notwendig. Auf „der Tagesordnung der Geschichte“ stehe nun die Frage: „bürgerliche Demokratie oder sozialistische Demokratie“. Sozialistische Demokratie ist „Diktatur des Proletariats“ und verlangt Bürgerkrieg. Das lehre die Geschichte.

Rosa Luxemburg rief als historische Zeugen für ihre Forderung, durch Bürgerkrieg als Klassenkampf zum Sozialismus, zunächst 1649 auf – „die Stunde der ersten modernen bürgerlichen Revolution in England“. Das Parlament habe sich in seinen Debatten zum „geistigen Mittelpunkt der Revolution“ gemacht, doch entschieden wurde sie „auf den Schlachtfeldern“, wo „Parlamentsgenerale“ ihr Heer ins Feld führten, „um in langem, zähem, blutigem Bürgerkriege den Feudalismus [...] aufs Haupt zu schlagen.“ Nicht anders in der Französischen Revolution. Sie schuf die Nationalversammlung, doch nicht einmal diese „bürgerliche Revolution“ konnte durch die parlamentarische Mehrheit entschieden werden. Auch hier war das „einzige Mittel, den Sieg der Revolution zu sichern, die Diktatur und als deren Abschluss die Schreckensherrschaft!“ Waren schon damals Gewalt und Bürgerkrieg unausweichlich, umso mehr heute: „der letzte große

7 Heinrich August WINKLER, *Der lange Weg nach Westen. 1. Band. Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, München 2000, S. 384.

8 Alle folgenden Zitate sind nachgewiesen bei D. LANGEWIESCHE, *Der Gewaltsame Lehrer*, S. 236ff.

Kampf“, „eine Wende der Menschheitsgeschichte“, „ein Kampf, in dem es keine Ausflucht, kein Kompromiss, keine Gnade geben kann.“

Große Revolutionsziele verlangen große Gewalt. Diese Lehre entnahm Rosa Luxemburg der Geschichte. Die geschichtswissenschaftliche Analyse bestätigt diesen Befund. Wer eine radikale Revolution will, muß zur radikalen Gewalt bereit sein. Wer die Gewalt mäßigen will, muß die Revolution mäßigen. Ab wann die Gewalt eine Eigendynamik entwickelt und sich von den gemäßigten Revolutionären nicht mehr steuern läßt, kann niemand wissen. Aus der Revolutionsgeschichte läßt sich ein solcher Umschlagpunkt nicht ableiten als Gebrauchsanweisung für Revolutionäre mit politischem Augenmaß. Die Geschichte bietet kein Kriterium, das es erlauben würde, „objektiv“ zu bestimmen, bis wohin man die Revolution treiben kann, ohne Gefahr zu laufen, in eine Bürgerkriegsrevolution zu geraten. Wie sie damals in Rußland begann. Die Sowjetunion entstand als ein Kriegsstaat durch und durch – „hervorgegangen aus dem Krieg, geformt durch den Bürgerkrieg und ausgerichtet auf den großen Krieg zwischen Sozialismus und Imperialismus“. So hat es ein Kenner der russischen Geschichte prägnant formuliert.⁹

In der Revolutionsgeschichte erweist sich der Wille zur demokratisch legitimierten, in ihren Zielen gemäßigten Reform-Revolution als Wille zur Humanität durch Gewaltbegrenzung, um keine Bürgerkriegsrevolution auszulösen. Sie erschafft das Neue aus Gewalt und Terror. Das wußte man aus der europäisch-atlantischen Revolutionsgeschichte, und was sich im damaligen Rußland ereignete, bestätigte dieses Geschichtswissen. Bestätigt wird es auch durch die deutsche Revolution 1918/19. Sie verlief so relativ unblutig, weil sich diejenigen durchsetzten, die sie von vornherein begrenzen wollten. Noch einmal: Radikale Revolution verlangt radikale Gewalt, maßvolle Revolution ermöglicht es, die Veränderungsgewalt zu mäßigen. In der deutschen Revolution siegte der Wille zur Revolutionsbegrenzung. Ich zögere nicht, dies eine humane Entscheidung zu nennen.

Ein Werturteil. Aber doch auf einem Befund beruhend, den ich aus meiner langen Beschäftigung mit Krieg und Revolution ableite. Die Erwartung, man hätte damals radikaler durchgreifen können, ohne eine Gewaltdynamik auszulösen, widerspricht der europäisch-atlantischen Revolutionsgeschichte. Das heißt nicht, daß es nicht doch möglich gewesen wäre. Aber unter sehr hohen Risiken. Das bezeugt die Revolutionsgeschichte.

9 Dietrich BEYRAU, *Krieg und Revolution. Russische Erfahrungen*, Paderborn 2017, S. 290.

'Sonderweg des gehegten Krieges in Europa – ungehegte Kriege außerhalb Europas

Wechseln wir den Raum und das Themenfeld. Nun geht es um Formen des Krieges in Europa und auf den Spuren europäischer Staaten in den Räumen damaliger kolonialer Begierde. In Europa hat sich nach 1815 etwas Erstaunliches ereignet: die Hegung des Krieges. Erstaunlich, weil dieses Jahrhundert seine Kriege in Europa als National- oder Volkskriege verstand. In solchen Kriegen ist die Gefahr der Enthegung stets angelegt. Im Kern zielt der Wille zum gehegten Krieg darauf, Kombattanten und Zivilbevölkerung strikt zu trennen. Diese Art des Krieges, die damals in Europa zum Leitbild staatlichen Handelns wurde, ist an Voraussetzungen gebunden. Zwei hebe ich hervor:

1. Der gehegte Krieg setzt starke Staaten voraus. Sie haben das Gewaltmonopol erlangt, im Innern und nach außen. In Räumen schwacher oder erst entstehender oder zerfallender Staatlichkeit werden andere Kriege geführt. Auch in Europa, auch noch im 19. Jahrhundert. In den europäischen Gebieten des Osmanischen Reiches, in der „europäischen Türkei“, wie sie Zeitgenossen genannt haben.

2. Der gehegte Krieg setzt die Bereitschaft voraus, das Schlachtfeld als obersten Schiedsrichter anzuerkennen in einem Konflikt, den alle Seiten meinten, nicht mehr friedlich schlichten zu können. Der Krieg als Duell zwischen Staaten, militärisch ausgetragen auf dem Schlachtfeld, abseits der Zivilbevölkerung. Gegen dieses Leitbild – nie völlig verwirklicht, aber doch als Norm wirkmächtig – sperrt sich der Volks- oder Nationalkrieg. Er ist darauf angelegt, den Kern des gehegten Krieges aufzulösen – die strikte Trennung von Kombattanten und Zivilbevölkerung.

Das zeigte sich bereits in der Französischen Revolution, als sich die Idee des Volkskrieges konkretisierte als Gegenpol zum Staatenkrieg in fürstlicher Hand. Nun noch forciert durch das revolutionäre Ineinander von Bürger- und Staatenkrieg. Bürgerkrieg ist immer ungehegt; der Volks- oder Nationalkrieg tendiert dazu. Dies ein volles Jahrhundert lang verhindert zu haben durch die Hegung des Volkskrieges, des Nationalkrieges gehört zu den großen zivilisatorischen Leistungen des europäischen 19. Jahrhunderts. In Europa.

In Europa gelang die Hegung des Krieges ein volles Jahrhundert. Präzise gesagt: im nicht-osmanischen Europa. In ihm gelang es, seit dem Ende der napoleonischen Ära bis 1914 alle Kriege als gehegte Kriege zu führen. Obwohl diese Kriege auf die Schaffung von Nationalstaaten zielten. Es waren Kriege, die in großen Teilen der Bevölkerung nationale Emotionen auslösten und zudem in

vielen Fällen mit revolutionären Bewegungen verbunden war. All dies lief darauf zu, die Grenze zwischen Kombattanten und Zivilisten aufzulösen. Dennoch blieben es durchweg gehegte Kriege.

Diese Zivilisierungsleistung gelang nur in dem Jahrhundert zwischen dem Wiener Kongreß und dem Beginn des Ersten Weltkrieges. Es war – so meine Deutung – die Zeit des europäischen Sonderweges des gehegten Krieges. 1914 endete er. Doch seine Idee lebt fort und wird weiterentwickelt im Völkerrecht. Heute mit globalem Anspruch. Vor 1914 nicht. Der europäische Sonderweg des gehegten Krieges war damals begrenzt auf Europa; faktisch und auch ideologisch-programmatisch. Bevor ich dies erörtere, soll am deutsch-französischen Krieg, aus dem der deutsche Nationalstaat hervorging, erläutert werden, warum auch in der einhundertjährigen Hegungsphase die Gefahr bestand, daß der Volks- oder Nationalkrieg aus dem Ruder lief. Und welcher Anstrengungen aller Seiten es bedurfte, dies zu verhindern. Es gibt Fachleute, die das anders sehen.¹⁰ Irrig, wie ich meine.¹¹

Einige Erläuterungen zum Hintergrund: Schon in der napoleonischen Ära begann die Zähmung des Volkskrieges, indem Napoleon die revolutionäre *levée en masse* überführte in staatliche Konskriptionen. Die Zeit des Kabinettskrieges war vorbei. Das ist oft beschrieben worden. Doch zum vollständigen Bild gehört: Napoleon gelang es, in seinen europäischen Konskriptionsarmeen die Entscheidungsstruktur des Kabinettskrieges zu verbinden mit der Mobilisierungskraft des Nationalkrieges. Die gesamte Bevölkerung im Kriegsfall mobilisieren – wehrtaugliche Männer als Soldaten, alle anderen und die Frauen als Helfer an der „Heimatfront“ –, aber den Krieg als Kampf zwischen regulären Armeen in staatlicher Regie führen, darauf zielte das neue Konzept des Volks- oder Nationalkrieges, wie es sich im 19. Jahrhundert durchsetzte. Dieses Leitbild anzuerkennen, war eine Grundvoraussetzung für die Hegung des Krieges, wie sie dem 19. Jahrhundert gelungen ist.

Sie gelang auch im deutsch-französischen Nationalkrieg 1870/71. Doch in keinem der damaligen Kriege war die Gefahr, daß die militärischen Kämpfe

10 Isabel V. HULL, *Absolute Destruction. Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*, Ithaca-London 2005.

11 Zur Kritik an Hull s. Dieter LANGEWIESCHE, *Liberalismus, Nationalismus und Krieg im 19. Jahrhundert*, in: Potsdamer Schriften zur Militärgeschichte 6 (2008) S. 59–74; Dieter LANGEWIESCHE – Nikolaus BUSCHMANN, „*Dem Vertilgungskriege Grenzen setzen*“: *Kriegstypen des 19. Jahrhunderts und der deutsch-französische Krieg 1870/71. Gehegter Krieg – Volks- und Nationalkrieg – Revolutionskrieg – Dschihad*, in: Dietrich Beyrau – Michael Hochgeschwender – Dieter Langewiesche (Hg.), *Formen des Krieges. Von der Antike bis zur Gegenwart*. Paderborn 2007, S. 163–195.

systematisch auf die Zivilbevölkerung übergriffen, ähnlich groß. Warum? Die Öffentlichkeit auf beiden Seiten verstand diesen Staatenkrieg von Beginn an als Krieg zwischen zwei Nationen. Doch die militärischen und politischen Führungen waren gewillt, ihn zu führen als Kampf zwischen staatlichen Armeen nach den Regeln des *ius in bello*. Deshalb suchten sie die schnelle Entscheidungsschlacht. Zu ihr kam es damals bei Sedan. Der französische Kaiser anerkannte die Entscheidung, er kapitulierte mit seiner Armee, an deren Spitze er in den Krieg gezogen war. Der Krieg war vorbei, der offizielle Friedensvertrag schien nur noch eine Frage der Zeit. Doch nun zeigte sich die Dynamik, welche die Idee Nationalkrieg freisetzen kann. Der französische Monarch hatte kapituliert, nicht aber die französische Nation. Sie erklärte sich zur Republik und rief den Volkskrieg aus als *guerre à outrance*. Damit stellte sich die neue Republik in die Tradition der Großen Revolution von 1789 und appellierte an die Nation in Waffen. Sie sollte die Entscheidung fällen, nicht der Monarch an der Spitze seiner Armee.

Doch auch dieser Nationalkrieg blieb ein Staatenkrieg als Kampf der Streitkräfte, obwohl nun französische Zivilisten zu den Waffen griffen. Sie wurden als Freiwillige zu eigenen Verbänden zusammengeschlossen und in die reguläre Armee integriert. Am stärksten war die Gefahr, daß der Krieg gegen die Zivilbevölkerung geführt werden könnte, als es zu einer zweiten Entscheidungsschlacht kam – der Kampf um Paris. Ihn auf beiden Seiten nach den Regeln des gehegten Krieges geführt zu haben, gehört nach meiner Einschätzung zu den größten Leistungen in der neueren Kriegsgeschichte. Die Beschießung durch die deutsche Artillerie richtete sich ausschließlich gegen die Forts um Paris. Als sie fielen, beendete die französische Führung den Krieg. Auch sie wollte ungeachtet aller Aufrufe zum Volkskrieg die Enthegung des Krieges nicht. So gelang beiden Seiten, den Nationalkrieg auch in der republikanischen Phase des Volks in Waffen als einen gehegten Krieg zu führen, als einen Krieg zwischen Soldaten. Entschieden auf dem Schlachtfeld. Diesmal war es der Pariser Bevölkerung sehr nahe gerückt.

Die Enthegung des Krieges geschah erst im innerfranzösischen Bürgerkrieg, der sich anschloß. Er verlief in anderen Bahnen als der Staatenkrieg. Nun geschah das, was im Bürgerkrieg üblich ist. Zu dieser Art von enthegtem Krieg, der aus dem militärischen Bereich ausbricht, kam es damals auch in Algerien, wo ein Unabhängigkeitskrieg französischer Kolonisten einen antikolonialen Krieg auslöste, den algerische Stämme zum Jihad ausriefen. In Algerien führten alle Seiten, auch die französischen Truppen, jenen enthegten Krieg, den die Kriegsparteien in Europa mit Erfolg zu vermeiden suchten.

Frankreich nutzte diesen Krieg, um in Algerien große Besitzumschichtungen zu erzwingen. Nun geschah das, was Alexis de Tocqueville, der große Demokratiedenker, schon in den 1840er Jahren gefordert hatte. Er konnte seine Demokratietheorie mit kolonialer Eroberungspolitik zusammendenken. In seinen „Gedanken über Algerien“ (1841 erschienen) forderte er eine Kolonialisierung Algeriens, die Siedlungsraum für Franzosen schaffe. In dem dazu notwendigen Unterwerfungskrieg würden „mörderische Unternehmungen [...] mitunter unentbehrlich“ sein. Das „Land zu verwüsten“, sei dort kriegsrechtlich erlaubt. Ihn graute aber davor, daß diese Kriegspolitik eines Tages von Algerien ins Mutterland übergreifen könnte. „Gott bewahre uns davor, jemals erleben zu müssen, dass Frankreich von einem Offizier der Afrika-Armee gelenkt wird!“¹²

Alexis de Tocqueville sprach hier eine Frage an, die Hannah Arendt in ihrer Analyse von Imperialismus und Kolonialismus ebenfalls thematisiert hat und bis heute die Forschung bewegt: die Rückkehr kolonialer Herrschaftspraxis von Europäern nach Europa in der Gestalt des ungehegten Krieges. Alle europäischen Kolonialmächte haben ihn außerhalb Europas noch gerechtfertigt, als sie ihn in Europa als völkerrechtswidrig verurteilt haben. Seit dem Ersten Weltkrieg, vollends im Zweiten führten sie ihn auch in Europa.

Warum wurden die kolonialen Kriege anders geführt? Anders als zur gleichen Zeit die Kriege im nicht-osmanischen Europa. Mit dieser ungewohnten Bezeichnung möchte ich noch einmal betonen – mit Blick auf den Krieg war Europa auch in der Phase seines militärischen Sonderwegs keine Einheit.

Mein Ausgangspunkt lautet – mit ihm widerspreche ich einem erheblichen Teil der Kolonialismuskritik: Der ungehegte Krieg, wie er überall in den kolonialen Räumen der Welt geführt wurde, war kein koloniales Geschöpf, das Europäer (oder Kolonialherren aus anderen Regionen) in die Welt gebracht hätten. Er reicht vielmehr zeitlich weit zurück, und er ist bis heute ein globales Phänomen geblieben. Anthropologen verfolgen ihn bis in die Anfänge der Menschheitsgeschichte zurück, Ethnologen finden ihn in den tribalen Kriegen, Historiker in den Kriegen der Antike und des Mittelalters. Politikwissenschaftler haben für diese Art des Krieges – nicht in staatlicher Regie, die völkerrechtlichen Regeln der Trennung von Kombattanten und Zivilisten mißachtend – den Begriff des Neuen Krieges geprägt. Er ist aber der alte Krieg. Aufgehört hat er nie. Auch nicht für Europäer, wenn sie außerhalb Europas

12 Alle Zitate aus Alexis de TOCQUEVILLE, *Gedanken über Algerien*, in: Kleine politische Schriften, Berlin 2006, S. 109–162. Zu de Tocqueville und Hannah Arendt ausführlich D. LANGE-WIESCHE, *Der gewaltsame Lehrer*.

Kriege führten. Dem Leitbild des gehegten Krieges sind sie in ihren Kolonialkriegen nicht gefolgt. Warum nicht?

Als einen ersten Zugang zu dieser Frage, die keine einfachen Antworten verträgt, soll die Einschätzung *des* britischen Militärexperten für den kolonialen Krieg skizziert werden. Charles Edward Callwells Buch „Small Wars“¹³, 1896 erstmals erschienen, stelle ich gleichrangig neben Clausewitz’ „Vom Kriege“. Was dieser für die Theorie des gehegten Krieges geleistet hat, tat Callwell für den ungehegten. An seinem Werk wurden lange die britischen und die US-amerikanischen Offiziere geschult.

Aus der globalhistorischen Sicht Callwells läßt sich der Unterschied zwischen dem alten Krieg, der weltweit weiterhin der Normalkrieg war, und dem neuen Krieg, dem sich die Europäer in Europa verpflichtet fühlten, in einem einzigen Satz bündeln: das Schlachtfeld ist der oberste Schiedsrichter in Europa, im Krieg außerhalb Europas gibt es diesen Entscheidungsort nur höchst selten. Der Gegner sei meist eine fluide Größe ohne Entscheidungszentrum; man wisse nie, wann eine Gruppe, die man besiegt wähnt, erneut zu den Waffen greife und andere Gruppen ebenfalls in den Kampf eintreten. Deshalb gehe es im Kolonialkrieg weniger um die Entscheidungsschlacht als vielmehr um die Zerstörung der Lebensgrundlagen, aus denen der Gegner immer wieder seine Kraft zum erneuten Kampf schöpft.

Wer sich im Kolonialkrieg behaupten will, müsse das „System der strafenden Überraschungsangriffe“ beherrschen: In den feindlichen Ort eindringen und „alles, was sich wehrt, niedermachen, Frauen, Kinder, Vieh und Herden wegführen und jede andere Beute ergreifen, die mitgenommen werden kann, und den Rest verbrennen.“ Callwells Lehrbuch des Kolonialkrieges in der Welt empfahl also eine Kriegführung, die systematisch nicht trennt zwischen Kombattanten und Zivilbevölkerung. Der Widerstandswille und die Widerstandsfähigkeit von Gesellschaften müsse gebrochen werden, nicht die Kampfkraft von Armeen.

Kämpfen wie der Gegner, „to play the enemy’s own game“ lautete die Kriegsregel, die Kolonialoffiziere weitergaben und nach der Kolonialtruppen ausgebildet wurden. Für den gehegten Krieg fehlte in den kolonialen Räumen meist die grundlegende Voraussetzung: Die Existenz von Staaten, die über Armeen verfügten und gewillt waren, den Krieg zwischen den Armeen zu führen und nicht gegen die Zivilbevölkerung.

13 Charles Edward CALLWELL, *Small Wars. Their Principles and Practice* (1896), erweiterte Auflage 1899 (Reprint 1903), 3. Aufl. 1906 (Reprint 1996). Zitiert wird nach der Auflage von 1899 in meiner Übersetzung. Ausführlich zu Callwell D. LANGEWIESCHE, *Der gewaltsame Lehrer*.

Die heutige Forschung zu den Kriegen in Afrika und auch in Asien läßt keinen Zweifel daran zu, daß bereits in vorkolonialer Zeit der ungehegte Krieg der Normalkrieg gewesen ist. Wie auch in Europa, bevor die Hegung des Krieges einsetzte. Die Wirkungen dieser Kriege auf die betroffenen Menschen hing vor allem davon ab, welche Art von Herrschaft mit den Kriegen erzwungen werden sollte. In Siedlungskolonien kam es zu dem, was man Bevölkerungskriege genannt hat. Ihre Folgen reichten von Enteignung des Bodens und Unterjochung als rechtlose Arbeitskräfte über erzwungene Abwanderung und Vertreibung bis zur physischen Vernichtung, im Extremfall zum Genozid.

Der Abwehrkrieg der einheimischen Bevölkerung wurde von den europäischen Angreifern meist nicht als Krieg bezeichnet. Man sprach von Aufständen, die bestraft würden. Das tat auch Callwell in seinem Lehrbuch, und es zieht sich bis in heutige Darstellungen. Die Sprache wird hier als Herrschaftsinstrument eingesetzt, das den Einheimischen das Recht zum Verteidigungskrieg abspricht. Sie verhalten sich, so wird suggeriert, wie Gesetzesbrecher in einem staatlichen Territorium. Wer sich in ihm dem neuen Herrn widersetzt, führe keinen völkerrechtlich legitimen Verteidigungskrieg, sondern breche die staatliche Ordnung. Der große Liberale John Stuart Mill rechtfertigte diese Politik, indem er aus dem Völkerrecht die Pflicht zu einer kolonialen Zivilisierungsmission ableitete. Auch dieser „Kolonialismus mit menschlichem Antlitz“, wie er ihn nannte, war auf Krieg angewiesen.¹⁴

Mill legitimierte den ungehegten Krieg in den kolonialen Räumen rassistisch. Ebenso de Tocqueville und Callwell in seinem Lehrbuch. Aber das heißt nicht, daß der ungehegte Krieg, der auf die Zerstörung der Lebensgrundlagen des Gegners zielt, rassistischen Ursprungs wäre. Die Bedeutung des Rassismus für diese Art von Krieg zu bestimmen, ist außerordentlich schwierig. Zu einer angemessenen Einschätzung wird man nur kommen, wenn man den ungehegten Krieg situativ betrachtet, im jeweiligen Umfeld. Dazu abschließend einige Bemerkungen.

Der ungehegte Krieg zieht sich durch die Geschichte der Menschheit von den Anfängen bis heute. Die moderne Technik hat zwar die Arten des Tötens im Krieg verändert, doch der ungehegte Krieg zielte zu allen Zeiten darauf, den Gegner zu bekämpfen, indem man seine Lebenswelt zerstört, aus der er seine Fähigkeit zum Kampf schöpft. Insofern näherte sich der ungehegte Krieg zu allen Zeiten dem an, was wir seit dem frühen 20. Jahrhundert den totalen Krieg nennen. Die gesamte

14 Auch zu John Stuart Mill s. D. LANGEWIESCHE, *Der gewaltsame Lehrer*. Es geht hier um J. S. MILL, *Considerations on Representative Government*, London 1861; EBD., *A Few Words on Non-Intervention* (1859), in: *Collected Works*. Band XXI.

Gesellschaft ist Objekt und Subjekt des Krieges, ist Ziel und Ressource. Erst die völkerrechtliche Hegung des Krieges bricht diese Totalität auf, indem zwischen Kombattanten und Zivilisten unterschieden und der Krieg zur Sache des Staates und seines Militärs erklärt wird.

Das kulturelle Überlegenheitsgefühl gegenüber – ich zitiere Callwell – „halbzivilisierten Rassen oder ganz und gar wilden Stämmen“ diente als Legitimation für – so John Stuart Mill – das „Ideal der Herrschaft eines freien Volkes über ein barbarisches oder halbbarbarisches“. Mit diesem kulturellen Rassismus rechtfertigte man in den kolonialen Eroberungsräumen eine Form des Krieges, die man in Europa für überwunden wähnte. Aber dieser Rassismus erklärt nicht die Art des Krieges, er diente als eine situative, zeitkonforme Rechtfertigung. Wenn sie entfiel, entfiel nicht diese Art des Krieges.

Um mein Argument zuzuspitzen und mit der Kontroverse zu verbinden, ob der Holocaust im kolonialen Genozidkrieg in Afrika vorgebildet sei: Der Kolonialkrieg als ungehegter Krieg ist nicht angewiesen auf seine rassistische Rechtfertigung. Es gab ihn auch ohne sie. Auch deshalb bin ich skeptisch gegenüber der Deutung, die eine direkte kausale Linie von genozidalen Kolonialkriegen in Afrika zur nationalsozialistischen Genozidpolitik zieht.

Tragfähiger finde ich, darüber nachzudenken, ob nicht der moderne Nationalkrieg, wie er im Umfeld der Revolutionen des ausgehenden 18. Jahrhunderts entstanden ist, generell auf Enthegung des Krieges angelegt ist. Die Idee des Volkes in Waffen durchbricht systematisch die Schranken zwischen Kombattanten und Zivilbevölkerung. Im enthegten Krieg erhält der Begriff Vernichtung eine andere Bedeutung. Clausewitz hatte „den Krieg einen Akt gegenseitiger Vernichtung“ genannt. Gemeint war aber die „Vernichtung“ im gehegten Krieg, also in der Schlacht. Das Schlachtfeld als Ort des Kampfes und der Entscheidung. Doch Clausewitz wußte, im neuen Volkskrieg, revolutionär legitimiert in seiner Zeit, später demokratisch gerechtfertigt, drohe der Krieg „seine alte künstliche Umwallung“ zu verlieren, es drohe die „Erweiterung und Verstärkung des ganzen Gärungsprozesses den wir Krieg nennen.“¹⁵

In meiner Begrifflichkeit bedeutet das, was Clausewitz hier beschreibt und als Zukunft antizipiert – der Volks- oder Nationalkrieg ist stets darauf angelegt, die Hegungen zu durchbrechen, die man dem Krieg in Europa auferlegen wollte. In

15 Die berühmte Schrift Carl von Clausewitz, Vom Kriege, ist in zahlreichen Ausgaben greifbar. Ich zitiere nach der kommentierten Edition von Reinhard STUMPF (Hg.), *Kriegstheorie und Kriegsgeschichte. Carl von Clausewitz, Helmuth von Moltke*, Frankfurt/M 1993.

Europa hat dies in der Frühen Neuzeit begonnen und ist im 19. Jahrhundert gelungen: der temporäre europäische Sonderweg des gehegten Krieges. Eine Voraussetzung für ihn war wohl, daß die Staaten und Völker Europas sich als kulturell gleichrangig ansahen. Während sie außerhalb Europas von einem Kulturgefälle ausgingen, daß den gehegten Krieg ausschließe. Sei es auf Dauer oder während einer Zeitphase, in der man sich eine Zivilisierungsmission zuschrieb. Doch – noch einmal – dieser Rassismus der Kolonialgesellschaften ist kein Passepartout, um den ungehegten Krieg in den Kolonien zu erklären. Der ungehegte Krieg war in den meisten Gebieten der Welt der Normalkrieg, und er ist es immer noch. Ihn zu hegen, wenn man denn meint, Krieg nicht vermeiden zu können, ist eine fortwährende Aufgabe. Auch im Europa unserer Gegenwart.

Válka jako dějnotvorná síla. Cesta Evropy k přítomnosti. Esej

DIETER LANGEWIESCHE

Válka jako dějnotvorná síla — toto hořké historické poznání zde neprezentujeme jako temnou předpověď ve stopách historické antropologie, ale je třeba je chápat jako metodologickou pomůcku, jako pokus institucionálně se s touto hlavní linií evropských dějin rozejít. Evropská unie se tak jeví jako institucionalizovaný historický zlom, jako rozchod s Evropou válek, z níž vzešla naše přítomnost. Na tomto pozadí chce přítomný esej vyložit význam války jako formující síly na cestě evropských států do současnosti.

Článek vybírá dvě oblasti, v nichž zkoumá souvislost války a utváření budoucnosti: revoluci a kolonialismus.

Bez úspěšné války žádná úspěšná revoluce. To dokládá historie od anglických revolucí 17. století. Pokojné revoluce naší současnosti jsou výjimkou, kterou umožnila historická anomálie – pokojný nebo víceméně pokojný rozpad sovětského impéria. Historická normalita vypadá jinak. Impéria vznikají a zanikají ve válkách. Stejně tak velká většina států je výtvozem války. A to nejen v Evropě. Žádný národní stát v Evropě 19. století nevznikl bez války; a ve 20. století jen velmi vzácně.

Válka a revoluce byly historicky úzce spřízněny. Revoluci lze chápat jako pokus o pokrok skokem. Ten byl odkázán na válku – občanskou nebo mezi státy, často obojí. Revoluce, které to nedokázaly, ztroskotaly. Mohly sice vyzařovat vliv, ale otěží státní moci se revolucionáři nechopili. To dokládají i dvě velké revoluční vlny v Evropě let 1830 a 1848. Kde revoluce podlehla ve válce, neuspěla. Na rozdíl od revolucí konce 18. století, ve Francii a v severní Americe. Ty zvítězily, protože dokázaly postavit armády a vést válku za své cíle, proti kontrarevolucionářům doma i za hranicemi.

V soudu dalších generací bývá násilí, které revoluce použila k dosažení svých cílů, nezřídka vytěsněno na okraj jako nezbytná cena za pokrok. Ale „velké“ revoluce poznáme podle hor mrtvol, které po sobě zanechají. To platí pro Francouzskou revoluci stejně jako pro revoluci ruskou nebo čínskou. Úspěšné buržoazní revoluce jsou většinou pokládány za záruku zdárného vývoje směrem k demokracii. To platí pro Velkou Británii, pro Francii i pro USA. Na neúspěšné revoluce se nahlíží jako na překážky na této cestě. Že úspěch revoluce vzešel z války a občanské války, z hor

mrtvol, to bývá v tomto obraze historického pokroku zaznamenáno jen zřídka. Vezměme si jako příklad německou revoluci na konci první světové války. Byla to jedna z tehdejších revolucí proti válce a za lepší, demokratickou budoucnost. Pokud to uděláme, zpochybníme obvyklý obraz historie.

V historii revolucí se vůle k demokraticky legitimované, ve svých cílech umírněné reformní revoluci projevuje jako vůle k humanitě skrze omezení násilí ve snaze vyhnout se revoluci s občanskou válkou. Revoluce však vytváří „to nové“ právě z násilí a teroru. To bylo známo z dějin revolucí evropsko-atlantického prostoru, a co se odehrávalo v tehdejšímu Rusku, jen tento historický poznatek potvrzuje. A potvrzuje ho i německá revoluce 1918/1919. Probíhala tak relativně nenásilně proto, že se prosadili ti, kteří ji beztak chtěli už předem omezit. Radikální revoluce vyžaduje radikální násilí, umírněná revoluce umožňuje zmírnit násilí vedoucí ke změně. V německé revoluci zvítězila vůle omezit revoluci. Zde to chápeme jako humánní rozhodnutí, a nikoli, jak je většinou obvyklé, jako politické selhání.

Ve druhé části článku se zaměříme na formy války v Evropě a na tehdejších koloniálních územích. V Evropě se po roce 1815 odehrálo cosi zvláštního: civilizující institucionalizace války. To je překvapivé, protože toto století chápalo své války v Evropě jako národní a lidové války. V takových válkách je vždy skryto nebezpečí, že se situace vymkne z rukou. Vedení institucionalizované války v podstatě spočívalo ve striktním oddělení bojujících vojáků a civilního obyvatelstva. Tento druh války, jenž se tehdy v Evropě stal ideálem jednání států, je nicméně spjat s určitými předpoklady.

1. Předpokladem institucionalizované války jsou silné státy s monopolem na násilí, uvnitř i vně. Tam, kde jsou státy slabé nebo se rozpadají, se vedou jiné války. A to i v Evropě 19. století: na evropských územích Osmanské říše.

2. Institucionalizovaná válka předpokládá, že za nejvyššího rozhodčího v konfliktu, který vedl k válce, je pokládáno bitevní pole. Válka jako duel mezi státy, vojensky přenesený na bitevní pole, mimo civilní obyvatelstvo. Proti tomuto ideálu – nikdy zcela neuskutečněnému, ale přesto s působností normy – stojí lidová či národní válka. Ta má všechny předpoklady rozložit jádro institucionalizované války, resp. popřít striktní oddělení bojujících a civilního obyvatelstva.

V neosmanské Evropě se podařilo takto civilizovat válku ve století mezi Vídeňským kongresem a začátkem první světové války. Byla to – jak argumentuje tento esej – doba evropské zvláštní cesty institucionalizované války. Ta skončila roku 1914. Ale její myšlenka žije dál a je rozvíjena v mezinárodním právu. Dnes s nárokem na globální platnost. To před rokem 1914 nebylo. Zvláštní evropská

cesta institucionalizované války byla tehdy omezena na Evropu, což ukazujeme na příkladu německo-francouzské války, z níž vzešel německý národní stát, a na koloniálních válkách.

Koloniální války byly všude válkami neinstitutionalizovanými. Byly zdůvodňovány rasově jako samotný kolonialismus. Ale to neznamená, že neomezená válka, zaměřená na zničení základů života protivníka (ve smyslu jeho schopnosti a vůle klást odpor), byla rasistického původu. Ani na koloniálních územích. Určit roli rasismu pro tento druh války je mimořádně obtížné. Tento esej chce k tomu dát podnět, a proto srovnává koloniální války s lidovými a národními válkami v Evropě.

DISKUSE

Varšavští „sanační“ primátoři
doby meziválečné a časů okupace.
Téma historické i historiografické¹

JIŘÍ PEŠEK

JIŘÍ PEŠEK: Warsaw „renewal“ mayors of the interwar period and the times of the occupation: A historical and historiographic theme

Based on a comparison of two current biographies of the famous Warsaw mayors of the 1930s and 1940s, Stefan Starzyński and Julian Kulski, the author tries to capture with the earlier literature the establishment and transformation of the historical image of both heroized personalities. Both had substantial merit in modernizing Warsaw in the 1930s, defending it against the Nazis and resistance activities, but were also adherents to Józef Piłsudski and were members of the elite „renewal“ military-authoritarian regime. The paper shows the supra-regional significance of the mayors of the metropolis, describes their posthumous political instrumentation, or the collisions of methods of the historiographic interpretations of these personalities.

Keywords: Contemporary History – East Europe – Warsaw – Mayor of the capital – Starzyński – Kulski – 20th Century – Historiography

1 Tato stať vznikla v rámci grantového projektu GAČR č. 17–22351S.

Nové biografie varšavských primátorů/prezidentů města Stefana Starzyńskiego a Juliana Kulského jsou zajímavým podnětem pro diskusi nad vztahem metropolitních a národních dějin, nad otázkami hodnocení dějů i postav velmi komplikovaných polských soudobých dějin a konečně i nad problémy poválečné i současné polské historiografie s hodnotovým zařazením přinejmenším zdánlivě kontradiktorických osobností.² V popředí tématu tak stojí dva dlouholetí a pro hlavní město Polska významní příslušníci sanačního režimu,³ čili vojensko-autoritativního politického tábora tzv. pilsudčíků (politických přívrženců maršála Pilsudského, resp. jeho následovníků), zároveň však jde o heroické a dlouhodobě heroizované postavy koncipování a výstavby moderní Varšavy, poté její legendární obránce proti nacistům v roce 1939 a (po zatčení, resp. zavraždění Starzyńskiego gestapem) v případě Kulského o významné osobnosti odbojového „podzemního státu“. Již to otevírá otázku, jak sloučit, resp. jak současně reflektovat, dva hodnotově protikladné narativy moderních polských dějin. Téma se může jevit jako regionální, úzce varšavské, ale není tomu tak. Soustředění na metropolitní tematiku totiž umožňuje plasticky ukázat dvouznačnost konkrétních situací a postav. Zároveň nás téma přivádí k širším úvahám o výrazně nadlokálním fenoménu výrazných metropolitních primátorských (ve Varšavě „prezidentských“) osobností.

Problematika osobností Starzyńskiego a Kulského, jejich politického zázemí, názorů, konceptů a zásluh, je zároveň exemplárním polem pro sledování proměn jak polské historiografie soudobých dějin, tak prosazování, diskutování či kritické napadání významných narativů v politické a snad i generační diskusi. V námi sledovaném případě jde o střet hodnocení osobností s „bohatýrskými“ zásluhami o hlavní město, jeho obranu proti nacistům resp. zásadní podporu odbojového hnutí, se skutečností, že tito lidé patřili k elitám nedemokratického vojenského režimu. A přitom jejich uznání, resp. „kult“, musel být trpělivě probojován proti nevěli komunistické strany (PZPR), poté se stal součástí narativu Solidarity a dodnes žije jako symbolické politikum.

Primátoři hlavních měst, tedy po všech stránkách vlivní a obvykle dobře zasíťovaní političtí dirigenti klíčového regionu celého státu a „hostitelé“ vládních institucí, byli v mnoha zemích vnímáni jako významní političtí činitelé. Stáli v čele

2 Grzegorz PIĄTEK, *Sanator. Kariera Stefana Starzyńskiego*, Warszawa 2016, Magdalena STOPA, *Zapomniany bohater Julian Kulski. Prezydent okupowanej, walczącej Warszawy*, Warszawa 2017.

3 Srovnej: Włodzimierz BORODZIEJ, *Geschichte Polens im 20. Jahrhundert*, München 2010, s. 174n., označuje tento režim jako vojenskou diktaturu, která se ovšem formálně držela polské ústavy a (rámcově) respektovala výsledky voleb.

měst, která nejen že byla „scénou“ nejvyšší politiky a dějovým prostorem střetů o dominanci v metropoli i v celém státě, ale často se sama stávala aktivním subjektem nadregionální politiky, případně pokusným a ukázkovým polem sociálních, finančních či urbanistických inovací a celostátně vlivného modernizačního úsilí. Nejvyšší představitelé těchto měst proto opakovaně hráli významnou roli i v celostátní politice.

Funkce primátora metropole (a nejde jen o formálně a aktuálně hlavní města, ale také o jejich významem a tradicí klíčová centra s velkou symbolickou rolí)⁴ v řadě případů dokonce otevírala a dodnes otevírá dveře do nejvyšších pater státní politiky. Otázkou je, do jaké míry a kdy pak metropole profitují z vládního angažmá svých nejvyšších představitelů.⁵ Snad nejznámější evropské osobnosti posledního sta let, biograficky propojené s vedením významných metropolí a následně postoupivší do nejvyšší politiky, byli sociální demokrat Willy Brandt,⁶ v letech 1957–1966 „Regierender Bürgermeister“ západního Berlína nebo pravicový gaullista Jacques Chirac, v letech 1977 až 1995 „maire de Paris“ a poté (po nezdařených kandidaturách proti Mitterrandovi v letech 1981 a 1988) od roku 1995 po dvanáct let prezident Francie.⁷ Zmíněn může být ale také Recep Tayyip Erdoğan. Ten z pozice primátora Istanbulu vystoupal do funkce ministerského předsedy Turecka, poté prezidenta a dnes de facto diktátora své země, přičemž kontrola vlády nad nejlidnatější a ekonomicky klíčovou metropolí zůstávala pro něj i později (až do volebního „zemětřesení“ roku 2019) zásadním mocenským faktorem.⁸ Velmi dobře by se vazba primátorské funkce v metropoli a nejvyšší politiky dala studovat i na vídeňských socialistických primátorech Karlu Seitzovi nebo Theodoru Körnerovi.⁹

4 Srovnej např. postavení Krakova a roli jeho primátorů do roku 1918. Exemplárně srovnej knihu: Celina BĄK-KOCZARSKA, *Julius Leo. Twórca wielkiego Krakowa*, Wrocław – Kraków – Gdańsk 1986, resp. moji recenzi in: Pražský sborník historický (PSH) 23, 1990, s. 141–144.

5 Exemplárně srovnej podstatné kroky Petra Zenkla (ministra pomnichovské vlády generála Syrového a zároveň pražského primátora) ve prospěch Prahy, která odtržením Sudet od republiky přišla o své zdroje elektřiny. Srovnej: Petra SLÁMOVÁ – Hana SVATOŠOVÁ, *Pražská městská správa v období tzv. druhé republiky*, Documenta Pragensia 26, 2007, s. 23–40.

6 Peter MERSEBURGER, *Willy Brandt, 1913–1992. Visionär und Realist*, Stuttgart 2002 a Einhart LORENZ, *Willy Brandt. Deutscher – Europäer – Weltbürger*, Stuttgart 2012.

7 Pro francouzský i německý malý zájem o Chiracovo pařížské působení je ovšem charakteristické, že tato nejen mocensky důležitá „profesionální kapitola“ v jeho biografích prakticky úplně chybí, resp. jsou z ní připomínány jen finanční skandály. Srovnej exemplárně: Heiko ENGELKES, *König Jacques. Chiracs Frankreich*, Berlin 2005.

8 Çiğdem AKYOL, *Erdoğan. Die Biografie*, Freiburg im Breisgau 2016.

9 I pro Seitze ovšem existují jen populární biografie: Srovnej: Andreas PITTLER, *Karl Seitz 1869–1950*, Wien 2012, s. 41–53. Do nemalé míry to platí i pro malebnou postavu původně

V českém případě sice pražští primátoři pozdně habsburské doby zastávali pozici „náhradního nejvyššího představitele“ české společnosti, již meziválečná doba však tuto roli starosty města Prahy radikálně oslabila.¹⁰ Beranova vláda za tzv. druhé republiky pak práva samosprávy radikálně omezila. Za nacistické okupace, kdy nacista Josef Pfitzner,¹¹ formálně ovšem jen německý náměstek primátora, usiloval o získání komplexní kontroly nad správou města Prahy, ztratil primátorský úřad zbytek svého významu i lesku. Primátor Otakar Klapka byl roku 1941 popraven,¹² Alois Říha, nouzově po Klapkově zatčení v roce 1940 z pense povoláný na pozici spíše šéfa magistrátu než skutečného primátora, již hrál jen opatrně zdržovací partii.¹³ Krátká doba mezi koncem války a komunistickým „převzetím moci“ roku 1948 na této skutečnosti nedokázala příliš mnoho změnit. Nepodařilo se ani revindikovat majetek, zabavený městu okupační mocí. Po čtyři dekády komunismu, tj. v období takřka plného „znárodnění“ komunálního majetku, hráli pak pražští primátoři více méně roli poslušných loutek v rukou ÚV KSČ a vlády státu. Snad i tím si lze vysvětlit nezájem historiků o tyto osoby, tj. skutečnost, že pro všechny primátory hlavního města republiky máme k dispozici jen dvě – nerozsáhlé a kvalitativně nevalné – práce o Petru Zenklovi, v nichž ale jeho historicky podstatné pražské angažmá hraje roli pouhé overturey k daleko „zajímavější“ životní etapě, totiž poúnorové emigraci.¹⁴

Varšavští primátoři meziválečné doby

Posice prezidentů hlavního města Polska, Varšavy v období po obnovení městské samosprávy za německé okupace roku 1916, resp. po vzniku II. polské republiky na podzim 1918, byla velmi slabá. Carský režim během jednoho a čtvrt století své stále

habsburského generála, poté sociálního demokrata Körnera. Pro něj lze však odkázat na biografii: Eric C. KOLLMANN, *Theodor Körner. Militär und Politik*, Wien 1973.

10 Srovnej: Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Praha*, Praha 2000, s. 573–578, 599–611.

11 K němu srovnej: Frank HADLER – Vojtěch ŠUSTEK, *Josef Pfitzner (1901–1945). Historiker, Geschichtspräsident und Geschichtspolitik*, in: Monika Glettler – Alena Mišková (edd.), *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*, Essen 2001.

12 K němu srovnej populární historický sešit: Tomáš PASÁK, *Zápisy primátora JUDr. O. Klapky*. Praha, 1991.

13 Je symptomatické, že o Říhovi neexistuje ani drobná odborná biografická studie, jen slovníková hesla.

14 Jaroslava ČEČRDLOVÁ, *Petr Zenkl. Jeden z tvůrců československé demokracie*, Ústí nad Labem 2010; Martin NEKOLA, *Petr Zenkl politik a člověk*, Praha 2014.

se zosťrujúcej vlády mj. zkonfiskoval väčšinu mestského majetku včítne nemovitostí,¹⁵ takže voľkou vyčerpané a poničené mesto nemelo po odchode ruských vojsk významné hospodárske zdroje a vlastné prostriedky nejen na rozvoj, ale ani na nutné provozní výdaje. V nadále bojujúcej zemi, a obdobne i vo Varšave jako epicentru politického diania, na sebe zásadným spôsobom narážaly zájmy, predstavy a ideálne ciele mocenských skupín praveho i ľaveho křídla politického spektra. Rusy zdevastované a nemeckou okupaci následne vyčerpané, z rozhodnutí nemeckého vojenského velitele o rozsáhlé – neurbanizované – prímestské prostory rozšírené mesto zoufale usilovalo o základní stabilizaci existence svých obyvatel.

Prvním prezidentem hlavního města byl 6. 8. 1915 z rozhodnutí okupační moci určen predseda „Komitetu Obywatelskiego“, kníže Zdzisław Lubomirski.¹⁶ Jeho zástupcem a po přechodu Lubomirského do regentské rady nástupcem na křesle prezidenta města se 23. 10. 1917 stal úspěšný a činorodý varšavský podnikatel Piotr Drzewiecki.¹⁷ Ten provedl Varšavu extrémně těžkým obdobím let 1918–1921 a v roce 1920 se také jako místopredseda Rady obrany hlavního města podílel na organizování zázemí fronty ve chvíli, kdy Rudá armáda pronikla až k varšavským předměstím. Nestraník Drzewiecki, činovník řady průmyslových svazů, zůstal

15 Snahy o restituci městského nemovitého majetku se v meziválečné době nedařily. Nešlo ani tak o „nedorozumění“ mezi národně demokratickou komunální reprezentací a státem, jako o vyslovenou nevoli „měštanských“ zastupitelů zvětšovat rozlohu nemovitostí v majetku obce. Srovnej: Adam SZCZYPIORSKI, *Od Piotra Drzewieckiego do Stefana Starzyńskiego. Gospodarka komunalna m. st. Warszawy w latach 1915–1939*, Wrocław 1968, říká na s. 55: „V období samosprávného městského hospodaření neměla většina městské rady porozumění pro to, že je v zájmu města zvyšovat rozlohu nemovitostí v majetku varšavské obce.“ Faktem je i to, že stát trvale trpěl těžkou finanční nouzí a pokoušel se hojit mj. na relativně výhodných varšavských nemovitostech. Srovnej: Stefan STARZYŃSKI, *Rozwój stolicy*. Odczyt wygłoszony w dniu 10 czerwca 1938 r. na zebraniu urządzanym przez Okręg Stołeczny Związku Rezerwistów, Warszawa 1938, s. 20 a 67.

16 K němu: Janusz PAJEWSKI, *Lubomirski Zdzisław*, Polski Słownik Biograficzny, (ed.) A. Rostworowski, sv. 18, Wrocław 1973, s. 66–68, nejnověji pak populárně-historicky: Magdalena JASTRZEBSKA, *Książę Regent. Opowieść o Zdzisławie Lubomirskim, Łomianki 2018*. Srovnej také Pajewského edici s cenným úvodem: Maria LUBOMIRSKA, *Pamiętnik księżnej Marii Zdzisławowej Lubomirskiej 1914–1918*, do tisku připravoval Janusz Pajewski, Poznań 1997.

17 Marian Marek DROZDOWSKI, *Piotr Drzewiecki. Pierwszy prezydent Warszawy II Rzeczypospolitej*, in: Piotr Drzewiecki. Działacz społeczno-gospodarczy, prezydent Warszawy 1918–1921, (ed.) Elżbieta Wodzyńska, Warszawa 2018, s. 7–24, resp., samostatně: M. M. DROZDOWSKI, *Piotr Drzewiecki (1865–1943). Pierwszy prezydent wolnej Warszawy. Wystawa w 75. rocznicę śmierci, w 100-lecie odzyskania niepodległości*, Warszawa 2018.

s osudy a proměnami hlavního města pevně spojen i později: v letech 1930–1937 řídil komisi regionálního plánování rozvoje města.¹⁸

Pozici samosprávy a jmenovitě prezidentů města v době prezidentství Drzewieckého podstatně posílil dekret „náčelníka státu“ (Piłsudského) ze 4. února 1919, který (jak se ukázalo po dlouhou dobu značně ideálně) samosprávám garantoval značnou autonomii na státní správě. Dohled státu předepisoval jen v otázkách rozpočtových, při zcizování nemovitostí, v agendě půjček, daní a monopolů.¹⁹ Prezident i tři viceprezidenti, kteří exekutivně řídili magistrát města a jeho prostřednictvím i všechny městské podniky, byli voleni městskou radou.²⁰

Nástupce Drzewieckého, Stanisław Nowodworski, si k řízení hlavního města vlastně jen na rok „odskočil“ z postu ministra spravedlnosti. Nepřekvapí, že mu historikové zatím nevěnovali ani nejmenší pozornost. Oproti tomu je škoda, že podobně je tomu i s osobností architekta Władysława Jabłońskiego, který jako nestranický (pravicový) prezident řídil osudy Varšavy v letech 1922–1927, tedy mj. v nejtěžších dobách hyperinflace a poté v nadějných letech stabilizace, poznamenaných ovšem květnovým převratem roku 1926. Komunální rozvoj musel být ve varšavském případě opřen o vládní dotace, resp. daňové přírázky k státním daním, takže státně mocenská dramata přímo omezovala komunální modernizační snahy. Velkou zásluhou Jabłońskiego bylo převzetí klíčových energetických a infrastrukturních podniků městem v roce 1923 a návazně podstatný rozvoj vodovodní sítě, plynofikace i elektrifikace města. Prezident Jabłoński věnoval velkou pozornost i výstavbě městských škol.²¹

Hlavním inženýrem města byl za prezidentství Jabłońskiego energický stavební inženýr Zygmunt Słomiński. V roce 1927 tento deklarovaný příznivec národně demokratického (fašizujícího) Obozu Wielkiej Polski vystřídal svého dosavadního nadřízeného na prezidentské pozici a pragmaticky pokračoval v jeho politice rozvoje a modernizace komunálních podniků. Słomiński vydržel na horkém prezidentském postu, podminovaném jak nutností spolupráce s vnitřními

18 Srovnej: M. M. DROZDOWSKI, *Piotr Drzewiecki*, s. 39, kde mj. zmíněno Drzewieckého působení v Komitetu Rozbudowy Warszawy, Biurze Planu Regionalnego a v již zmíněné Komisji Planu Regionalnego Warszawy.

19 Srovnej: Srovnej ADAM SZCZYPIORSKI, *Samorząd Warszawy 1919–1939*, in: Warszawa II Rzeczypospolitej 1918–1939, tom I, (edd.) Emilia Borecka – Marian Marek Drozdowski – Halina Janowska, Warszawa 1968, s. 83–116, zde s. 87.

20 A. SZCZYPIORSKI, *Od Piotra Drzewieckiego do Stefana Starzyńskiego*, s. 16n.

21 Srovnej: Marian Marek DROZDOWSKI – Andrzej SOŁTAN – Andrzej ZAHORSKI, *Historia Warszawy*, Warszawa 2017, s. 346.

konflikty těžce poznamenanou městskou radou (nejsilnější frakcí byli piłsudčici s 36 %, ale nedokázali kolem sebe vytvořit většinu), tak i pro Varšavu nesmírně těžkými lety velké hospodářské krize. Město, zápasící s masovou nezaměstnaností, bezdomovectvím a blokové opakováními stávkami, se v letech 1930–1932 katastrofálně zadlužilo. Když pak prezident republiky Mościcki sérií dekretů omezil pravomoci prezidenta města i městské rady, Słomiński odstoupil. Je věčná škoda, že jeho zajímavé osobě (nebyl „jen“ výkonným manažerem a komunálním politikem, ale reflektoval stav a ekonomické potřeby města i na úrovni – polemizující, resp. obranné – odborné literatury), zatím nebyla věnována biografická pozornost.²²

Obdobná výtka platí i pro v kontextu Varšavy epizodickou, pro Polsko třicátých let však významnou osobnost Mariana Żyndrama-Kościałkowskiego, po demisi Słomińskiego vládnou jmenovaného komisařského prezidenta hlavního města v jarních měsících roku 1934. Z této funkce byl Kościałkowski ovšem záhy povolán do funkce ministra vnitra, kterou koncem roku 1935 dokonce nakrátko vyměnil za křeslo premiéra. Piłsudskému blízký podplukovník pěchoty byl schopný organizátor, který v krátkém čase v čele Varšavy rozběhl celou řadu podstatných úsporných a hospodářsko-ozdravných reforem, na které od léta 1934 činnorodě navázal jeho – opět nevolený, nýbrž vládou jako komisařský prezident jmenovaný nástupce Starzyński. Až on se pro historiky stal osobností, hodnou soustavných výzkumů, publikací... a polemik.

Starzyńskiego biografie nevybočuje z většinového proudu představitelů režimu, svázaného s maršálem Piłsudským: Od mládí socialisticky orientovaný mladík, který se již od roku 1905 účastnil stávek a studentských protestů proti rusifikaci a carismu brzy vstoupil do PPS (Polska Partia Socjalistyczna) a ještě před světovou válkou (jako student obchodní akademie) našel cestu do blízkosti Piłsudského, roku 1914 pak do jednotky jeho Střelců. S nimi prodělal válku, německou internaci a posléze – již jako důstojník polské artilerie – s velkým úspěchem válčil proti Rudé armádě. Velký organizační a komunikační talent mu poté dopomohl k účasti a posléze vedení polské komise v Moskvě, řešící restituční požadavky republiky vůči dědictví carské říše. Po návratu se Starzyński etabloval jako státotvorně levicový ekonomický žurnalista, odborník na Rusko a stále více jako finanční úředník, s mimořádnou energií samostatně zvládající „nemožné“

22 Stostránková publikace: Zygmunt SŁOMIŃSKI, *Potrzeby Warszawy*, Warszawa 1929, byla analýzou varšavské hospodářské situace v letech 1918–1929. Po odchodu z radnice, resp. následném pensionování Słomiński publikoval ještě devadesátistránkovou analýzu situace města ve velké hospodářské krizi: TÝŻ, *Gospodarka Warszawy w dobie kryzysu 1930–1934*, Warszawa 1935.

úkoly. Ve třicátých letech vedl varšavskou organizaci BBWR (Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem Józefa Piłsudskiego).²³ Jako čtyřicetiletý, vůči Piłsudského režimu plně loajální, ve vysokých funkcích etablovaný a v politických kruzích piłsudců dobře zasazený (konkurenty srdečně nenáviděný) „machr“, byl v létě 1934 povolán k řešení problémů metropole.

Dobou, kterou přímo tematizuje náš příspěvek, jsou léta 1934–1945. To byla do velké míry krizová epocha, kdy v čele Varšavy nestály a posléze, od podzimu 1939, ani nemohly stát osoby, vygenerované tradičním mechanismem demokratické komunální samosprávy, a to přes skutečnost, že se komunální volby až do války konaly (naposled roku 1938). Přesto – přes jednoznačně nedemokratický charakter jejich ustavení – dosáhl jak Starzyński, tak jeho nejbližší spolupracovník v letech 1934–1939 a poté nástupce Julian Kulski širokého společenského a posléze i dějepisického uznání. V případě Stefana Starzyńskiego dokonce respekt k jeho osobě přerostl již za války a okupace na úroveň obecné, až mytizované heroizace. Na výkonech a lidských osudech obou mužů a snad ještě výrazněji na jejich „druhém životě“, resp. na dnes aktuálním historicko-biografickém pojetí jejich života, díla i činů za mimořádných okolností, se výrazně projevuje jak komplikovanost polských moderních dějin, tak i jistá „zauzlenost“ problémů současné polské historiografie s jejich interpretací a hodnocením.

Historiografické uchopení tématu

Chceme-li pochopit, proč je téma prezidenta Starzyńskiego, případně jeho nástupce Kulského dodnes významné a živé, bude třeba zaměřit pozornost na výzkum dějin Varšavy období od poloviny třicátých do poloviny čtyřicátých let a na klíčové práce, vůči nimž se dnes mohou vymezovat např. autoři z mladší střední generace. Charakteristickým rysem výzkumu klíčových osobností varšavské komunální reprezentace, resp. obecně moderních dějin hlavního města Polska je už sám o sobě specifický „nezájem“ klasické – samozřejmě postkomunistické – univerzitní či obecněji akademické historiografie o tuto problematiku.²⁴ Velmi pravděpodobně to má mnoho společného i s tím, že zmíněné tematické pole se v průběhu posledního

23 Srovnej: Andrzej CHOJNOWSKI, *Piłsudzczy u władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem*, Wrocław 1986.

24 Neplatí to samozřejmě beze zbytku. Na pomezí specifického kulturně-antropologického a historického diskurzu se např. pohybují inspirativní práce Błażeje Brzostka, exemplárně: Błażej BRZOSTEK, *Paryże innej Europy. Warszawa i Bukareszt, XIX i XX wiek*, Warszawa 2015.

půlstoletí stalo výsostnou „dějepisnou doménou“ badatelsky výrazné a také prostřednictvím alespoň po jistou dobu aktivního výzkumného týmu v Institutu Historii Polské akademie věd (IH PAN) zakotvené, nesmírně produktivní, publikačně ve veřejném prostoru takřka všudypřítomné a dějiny specificky heroizující osobnosti Mariana Marka Drozdowského (narozen r. 1932).

Drozdowski je vysoce zasloužilý, nejen pro výzkum varšavské problematiky, nýbrž i pro celou řadu dalších významných témat klíčový „velkoproducent“ čtivých, pojetím na hraně popularizace stojících, aktualizujících a přece v celé řadě případů průkopnických prací. Může se zdát, jakoby sám pokrýval celou „poptávku“ po tématech z moderních varšavských dějin (a nejen z nich) a nenechával dost prostoru pro ostatní badatele – zejména pokud by nechtěli své pozice „vytyčovat polemickým bojem“. Drozdowski přitom v řadě případů tato – za starého režimu nejednou „problematická“ – témata osobně kulturně–politicky prosadil do odborného diskurzu a zároveň etabloval v širší veřejnosti.²⁵

Drozdowski vstoupil do polského dějepisectví značně nekonvenčním – pro Polsko gomulkovských (nacionálně komunistických) let však možná právě symptomatickým – způsobem. Absolvent dopravní fakulty VŠE ve Štětíně, odborník na stavbu a provoz přístavních železnic, přenesl v druhé polovině padesátých let svůj zájem od ekonomie na historii a jako doktorand, vědecký pracovník a posléze učitel na ústavech při ústředním výboru komunistické strany (PZPR: Polská sjednocená dělnická strana) se s ohromnou pílí a nasazením „zaučil“ do výzkumu řady oblastí moderních dějin.²⁶ Problematika pozitivně nahlížených dějin – především meziválečné a nacisty okupované, resp. bojující – Varšavy patřila vždy k jeho přednostním zájmům.²⁷ Drozdowski, jeden z – vedením strany

25 Drozdowski byl v rámci PZPR svého druhu *enfant terrible*, a byl za své názory a aktivity opakovaně stranicky trestán. Od počátku 70. let však již PZPR do určité míry dovolila oslavovat vybrané osobnosti předválečného Polska, a to včetně Starzyńskiego. Byla nastolena účelová interpretace, že „národ se za války osvědčil, zatímco vedení státu selhalo“, přičemž postupně převládl názor, že Starzyński patřil národu. Za konsultaci v těchto otázkách autor děkuje P. M. Majewskému.

26 Taková zvláštní cesta k historické vědě ovšem nebyla tou dobou výjimkou – ba ani v Československu. Srovnej jen života běh Karla Kaplana jako profilové osobnosti oboru. V Polsku srovnej životní pouť a odbornou kariéru vojenského politického komisaře Tadeusze Jędruszcza, posléze kolegy Drozdowského v Institutu Historii Polské akademie věd (IH PAN), autora na svoji dobu zajímavé, mezinárodně recipované práce: Tadeusz JĘDRUSZCZAK, *Piłsudzczy bez Piłsudskiego. Powstanie Obozu Zjednoczenia Narodowego w 1937 roku*, Warszawa 1963.

27 Dokládá to především populární syntéza Historie Varšavy, vydaná v postupně pěti přepracovaných vydáních od roku 1972 do roku 2017. Drozdowski pro ni napsal kapitoly od „Lednového povstání“ roku 1863 do současnosti. Srovnej: M. M. DROZDOWSKI – A. SOŁTAN – A. ZAHORSKI, *Historia Warszawy*, s. 215–540. Souběžně vyšla řada jeho úzeji pojatých publikací

nemilovaných – reprezentantů socialistického křídla PZPR, viděl a propagoval varšavské straníky Piłsudského v podstatě jako specifickou větev polských socialistů.²⁸

Na situaci se nic nezměnilo, ani když Drozdowski roku 1980 vstoupil do právě založené Solidarity a o rok později předložil vedení PAN memorandum o chybách státní politiky vůči aktuálnímu společenskému hnutí a zároveň vystoupil ze strany. Je (polsky) symptomatické, že i to mu nakonec v podstatě „prošlo“, stejně jako jeho od poloviny 60. let běžící aktivity, postupně etablující „kult“ přívržence maršála Piłsudského, Stefana Starzyńskiego jako „tvůrce moderní Varšavy“ a tvář její obrany proti nacistům v září 1939.²⁹ Od 70. let k tomu přistoupily Drozdowského práce přímo o Józefu Piłsudském a jeho myšlenkách, resp. aktivity k oživení i jeho „kultu“.

Drozdowski psal ovšem i o dalších zajímavých piłsudčících – jeho zájem platil zejména „tvůrci polské mořské ekonomiky“, v letech 1926–1930 vicepremiéru a ministru obchodu a hospodářství, v letech 1935–1939 ministru financí, Eugeniu Kwiatkowskiému.³⁰ Drozdowski, dlouholetý stranický funkcionář, přistupoval ke zmíněným zkoumaným a presentovaným tématům a zejména k osobnostem koncepčně: od 60. let kombinoval demokratické přesvědčení se silným patrioticko-nacionálním a (v tom rámci) katolickým akcentem. Můžeme-li se pokusit charakterizovat dominantní linii početných Drozdowského prací, pak je to výzkum a do nemalé míry rozsáhlým výzkumem podložená snaha o historickou rehabilitaci Piłsudského a socialistické straně blízkých piłsudčků, tedy přívrženců a „dědiců náčelníka státu“.³¹

Vzhledem k zaměření předkládaného příspěvku nám tu ovšem přednostně nejde o sledování ideové linie až nepřehledného proudu Drozdowského materiálůve velmi cenných prací, nýbrž o postihnoutí jeho způsobu badatelské práce a modu

o Varšavě této doby: Týž, *Warszawa XX wieku*, Warszawa 1976, Týž, *Warszawa w latach 1914–1939*, Warszawa 1990 nebo Týž, *Warszawa w obronie Rzeczypospolitej czerwiec – sierpień 1920*, Warszawa 1993. Z množství jeho publikací o významných osobnostech meziválečné doby se Varšavy týká jak série prací o prezidentu města Stefanu Starzyńském, tak zájem o prvního prezidenta hlavního města republiky: M. M. DROZDOWSKI, *Piotr Drzewiecki*.

28 Srovnej: M. M. DROZDOWSKI (ed.), *Stulecie Polskiej Partii Socjalistycznej 1892–1992*, Warszawa 1993.

29 M. M. DROZDOWSKI, *Stefan Starzyński*.

30 TÝŽ, *Eugeniusz Kwiatkowski. Człowiek i dzieło*. Kraków 1989; TÝŽ, *Eugeniusz Kwiatkowski*, Wrocław 2001.

31 Srovnej již v roce 1969: M. M. DROZDOWSKI, *O myśli politycznej Piłsudczyków polemicznie*, Łódź 1969. Velmi kritický pohled na typově zvláštní režim (fašistická nebo armádní diktatura nebo spíše autoritativní režim?) Piłsudského, jeho straníků a následníků si ovšem polská historiografie zachovala. Srovnej: Andrzej CHOJNOWSKI, *Piłsudczycy u Władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządzeniem*, Wrocław 1986.

koncipování – diskurz do nemalé míry určujících – knih, vzbuzujících v posledních letech kritický postoj autorů mladé generace. Za tímto generačním názorovým sporem se samozřejmě skrývá především skutečnost, že historiografie (zejména) soudobých dějin je věda s mimořádným politickým potenciálem. Od obecně výjimečných šedesátých let mělo bádání o Starzyńském a jeho – původně socialistických, posléze „piłsudčikovských“ – současnicích do velké míry patrioticko-opoziční charakter (a uvnitř PZPR posilovalo její kdysi socialistickou složku).

Právě studie o Starzyńském tehdy otevíraly cestu k rozšíření horizontu polského dějepisceví zejména meziválečné doby, v první polovině padesátých let povinně zúženého na dějiny dělnického hnutí a strany, směrem k celostnímu – pozitivnímu – vnímání soudobých dějin a tím i současné reality. V oněch „zlatých šedesátých“ mohlo dojít ba i k tomu, že meziválečný socialistický politik Adam Szczypiorski, který se roku 1956 navrátil z emigrace ve Velké Británii, získal místo v IH PAN.³² Napsal tu – dílem jako odborně zahuštěné „politické memoáry“, dílem jako průkopnickou historickou práci o samosprávných a ekonomických dějinách Varšavy – dodnes zásadní, kritickou a přitom interpretačně pozitivní analýzu varšavského komunálního hospodaření v letech 1915–1939, podotkneme, že nadále bojovně kritickou vůči Starzyńskému.³³

Drozdowského názory na historiografickou práci se formovaly (za jeho vlastního činného přičinění) v IH PAN šedesátých let. Atmosféru neustálých živých diskusí a způsobu práce tehdejšího oddělení pro dějiny Varšavy plasticky zachytil nekrolog předčasně zemřelého vedoucího akademického týmu pro poválečné dějiny města, sociologa Jana Górského. V něm jsou též citována jeho slova: „Soudobé dějiny města je možno poznat pouze prostřednictvím propojení výsledků různých společenských věd.“³⁴ Týmy energických třicátníků proto tehdy sbíraly pramenný materiál všeho druhu: dokumenty státních i městských úřadů, plány znovuvybudování města, záznamy diskusí architektů. Především však mladí a v historikově řemesle ne právě jistí historikové diskutovali svá témata s „aktivními pamětníky“ – předními urbanisty, architekty a státními funkcionáři.³⁵ V rozsáhlé (25 svazků) sérii osobitých

32 K němu srovnej: M. M. DROZDOWSKI, *Pamięci Jana Górskiego i Andrzeja Szczypiorskiego*, *Przegląd Historyczny* 91/2, 2000, s. 311–313, zde s. 312.

33 A. SZCZYPIORSKI, *Od Piotra Drzewieckiego do Stefana Starzyńskiego*.

34 Hanna SZWANKOWSKA, *Jan Górski (7. 1. 1930 – 22. 1. 1988)*, *Kronika Warszawy* 75–76, 1988, s. 253–263, zde s. 254.

35 Drozdowski v diskusi nad prvním vydáním biografie Starzyńského přímo prohlásil: „Tato knížka by nevznikla bez pomoci jak přátel, tak politických protivníků Starzyńského. V důsledku nedostatku dokumentů se autor do velké míry opřel o relace, které nemohl ověřit, což vedlo k jistým

edic smíšené podoby „Studia Warszawskie“ byly publikovány jejich vzpomínky, reflexe dobových problémů i materiály ze soukromých archivů „zejména, když se vyznačovaly bohatstvím syntetických informací o dobových problémech, rozhodnutích a diskusích“.³⁶ V popředí zájmu badatelů stál vedle memoárů a záznamů debat se svědky oné epochy dobový tisk, publicistika a – právě pro Górského důležitá – dobová krásná literatura jako subjektivní svědectví a dokonce i poesie: „svěrázný pramen prostý veristické dokumentace“.

Klasické archivní prameny stály oproti tomu až v druhé linii pozornosti. Bylo to dáno již tím, že ohromný objem pramenů za války zanikl, resp. pro poválečné období ještě nebyl převzat do archivů, natož pak zpřístupněn. Řada rozhodnutí o osudech města nadto za války i po válce padla na tak vysokých a mnohdy zahraničních úrovních, že pro klasický archivní výzkum ještě dlouho nebyla/nebude přístupna. Soustavné rešerše tisku přitom mohly pro meziválečné a těsně poválečné období některé druhy pramenů nahradit: V celé Evropě bývalo totiž kdysi zvykem publikovat obsáhlé výtahy z usnesení různých samosprávných grémií tiskem.

Ona zkušenost, že pro řadu témat je třeba vyjít bez právě ve Varšavě těžko dostupných archivních pramenů, však dlouhodobě ovlivnila přístup k výzkumu městských dějin a historické biografistiky. Ostatně zmínit by bylo potřeba i skutečnost, že v historiografii, jejímž těžištěm byla dobová publicistika, vzpomínky i orální výpovědi, nebylo zvykem věnovat se kritickému přezkoumávání výpovědní hodnoty a hodnověrnosti pramenů. Svědectví tak byla spíše aditivně přiřazována než přezkoumávána a hierarchizována co do autentičnosti a ověřitelnosti.

Dvě nové biografie: Julian Kulski a Stefan Starzyński

V centru naší pozornosti stojí dvě aktuální knihy, které se od sebe svým pojetím zásadně liší.³⁷ Magdalena Stopa, žurnalistka s kunsthistorickým vzděláním, charakterizovala Juliana Kulského jako „zapomenutého bohatýra“. Její – minimalizovaným odkazovým aparátem vybavená, v jádře populárně psaná – kniha podává přehled celého života Juliana Kulského od dětství a studií přes službu

nepřesností.“ Srovnej: Jerzy FRONCZAK, *Sprawozdanie z dyskusji nad książką Mariana M. Drozdowskiego 'Stefan Starzyński Prezydent Warszawy'*, Kronika Warszawy 31/3, 1977, s. 95–97, zde s. 97.

36 Jan GÓRSKI, *Od redakcji*: in: Jan GÓRSKI (ed.), *Warszawa stolica Polski Ludowej*, sv. 1. Studia Warszawskie V., Warszawa 1970, s. 8.

37 G. PIĄTEK, *Sanator*; M. STOPA, *Zapomniani bohater Julian Kulski*.

v Piłsudského legii až k působení ve státní službě a přechodu do Starzyńského týmu coby viceprezident na varšavskou radnici. Těžiště knihy ovšem spočívá v bezmála pěti letech, kdy po zatčení Starzyńského gestapem Kulski (po dohodě s exilovou vládou a s vedením „podzemního státu“) převzal jeho funkci. Učinil tak s cílem minimalizovat okupační ztráty města, zabezpečit jeho občany v extrémních podmínkách a vytvořit v magistrátu krycí bázi pro odbojové hnutí, včetně jeho špiček. Autorka svému hrdinovi, jehož následně provedla i převážně trudnými poválečnými desetiletími, knihou zbudovala pomník – z hlediska zahraničního historika monument vystavěný solidně, věcně a rozhodně bez přehnaně vystupňovaného lesku.

Přístup architekta a publicisty Grzegorze Piątka k ústřední osobě jeho knihy – Stefanu Starzyńskému – je diametrálně odlišný: autor se vydal na radikální křížácké tažení proti „legendě prezidenta Starzyńského“. Zřetelné je to již z názvu práce, tematizující jednak Starzyńského příslušnost k „sanačnímu“ režimu „piłsudčiků“, jednak autorovo zaměření nikoliv na život a dílo, nýbrž na „kariéru“ protagonisty. Přezkoumání reálného působení mytizovaných heroů může být užitečné – je-li ovšem prováděno s respektem k standardům historiografické práce, tedy prostřednictvím kritického přezkoumání stávajících pramenných svědectví, cestou rozšíření dosavadní pramenné základny a položením otázek, které si dosavadní bádání neformulovalo. To se v Piątkově práci bohužel nestalo.

Seznamme se však nejprve blíže s jádrem knihy o Kulském. Magdalena Stopa se opřela o literaturu a zejména o Kulského obsáhlé a dějepisci respektované, již dávno vydané paměti a o nově zpřístupněné dokumenty jeho pozůstalosti v Archiwum Głównie Akt Nowych (AGAN: v aparátu knihy však konkrétní odkazové citace na archivní materiál nenajdeme).³⁸ Kulski se narodil roku 1892 do varšavské polsko-židovské rodiny, již od střední školy působil v socialistickém hnutí, studoval poté elektrotechniku v Bruselu a Nancy, kde se ještě intensivněji angažoval v socialistické straně PPS. Po návratu domů v roce 1914 a po výbuchu války opustil ruský zábor a vstoupil do Piłsudského Legie, s níž prodělal boje a v roce 1917 internaci německou armádou poté, kdy legionáři odmítli skládat přísahu císaři Vilému II. Již od gymnázia se Kulski přátelil se Stefanem Starzyńskim.³⁹ Společný boj v legiích i internace tuto vazbu ještě upevnila.

38 Kulského vzpomínky na Starzyńského vyšly polsky v Paříži: Julian KULSKI, *Stefan Starzyński w mojej pamięci*, Paris 1968.

39 Autorka na s. 53 připomíná, že Kulského paměti, posmrtně vydané roku 1982, byly Jaruzelského režimem na řadě míst – mj. právě pro počátek 20. let, tedy pro dobu války s Rudou armádou – cenzurovány. Autorka však mohla přihlídnout i k textu „odstraněných fragmentů“, které uchovává Kulského dcera. Srovnej: Julian KULSKI, *Z minionych lat życia 1892–1945*, Warszawa 1982.

Když Kulski po konci války s bolševiky a po krátké službě v generálním štábu odešel roku 1921 do civilu, přizval ho Starzyński k práci v jím řízené polské delegaci „reevakuální“ a smíšené polsko-ruské komise v Moskvě.⁴⁰ Po ukončené misi umožnily Kulskému naspořené peníze studium diplomacie na pařížské École des Sciences Politiques, roku 1927 zakončené absolutoriem. Po návratu však šestatřicetiletý stoupenec Piłsudského nenalezl místo na ministerstvu zahraničí, nýbrž opět v blízkosti přítele Starzyńskiego, v té době náměstka ministra financí, kde Kulski realizoval rychlou a úspěšnou odbornou kariéru. A odtud ho opět Starzyński povolal na pozici zástupce komisařského prezidenta (jako prvního ve sboru nyní již pěti viceprezidentů) hlavního města Varšavy. Kulského speciální agendou se stala především reforma a rozvoj městské dopravy.

V roce 1939 pověřil Starzyński, obávající se brzkého válečného střetnutí, svého náměstka zorganizováním a vedením protiletadlové obrany města. Kulski vytvořil velkou, strukturovanou a dobře vybavenou organizaci, která se v září 1939 stala páteří civilní obrany, informační sítí a zároveň bází co možná komplexní péče o občany vládou státu opuštěného a nepřítelem brutálně ničeného města.⁴¹ (Autorka připomíná výpověď amerického korespondenta v bojující Varšavě, Juliana Bryana, podanou v jeho dokumentárním filmu o obraně města: „Siege“, uvedeném v USA roku 1940, že ve Varšavě „jen jedna pětadvacetina německých bomb spadla do míst, kde nebylo civilní obyvatelstvo“, tedy na vojenské pozice a objekty. Na počátku německého generálního útoku 25. 9. 1939 to bylo 630 tun bomb za jediný den.)⁴² Po kapitulaci Varšavy zůstal Kulski náměstkem primátora až do 26. října, kdy byl Starzyński (den po vytvoření Generálního Gouvernementu) zatčen gestapem. Kulski převzal agendu jako jeho náměstek, byl však o dva dny později právě ustaveným německým prezidentem města Helmutem Otto jmenován „komisařským purkmistrem města Varšavy“. Kulski po domluvě s polským „podzemním státem“ a se zmocněncem exilové vlády funkci přijal.

Následující kapitoly jsou jádrem celé knihy. Autorka v nich – především na základě memoárů a dějepisné literatury – podává na s. 91–170 přehledný obraz role nejen Kulského, ale celého aparátu magistrátu,⁴³ jako vůči okupantům

40 K tomuto tématu autorka čerpala z rukopisných vzpomínek Kulského manželky Eugenie, dochovaných v majetku rodiny.

41 Srovnej: Stanisław PŁOSKI (ed.), *Cywilna obrona Warszawy we wrześniu 1939 r. Dokumenty, materiały prasowe, wspomnienia i relacje*, Warszawa 1965.

42 M. STOPA, *Zapomniany bohater Julian Kulski*, s. 71.

43 Vedle knihy: Julian KULSKI, *Zarząd Miejski Warszawy 1939–1944*, Warszawa 1964 a v pozn. 15 citovaných Kulského paměti je tu využita též Zygmuntem Ogródkim z autorovy pozůstalosti

„legalizující“ báze pro varšavský odboj a pro klíčové osobnosti polského „podzemí“.⁴⁴ Magistrát zaměstnával, resp. falešnou identitou kryl jak špičky Armii Krajowej (generál Grot – Stefan Rowecki), tak levicové Armii Ludowej (plukovník Marian Spychalski). V kapitole „Podzemní život radnice“ (s. 117–131) autorka podrobně líčí směry a rozsah takovéto činnosti, zahrnující i vystavování falešných průkazů pro židovské Varšavany, zejména při zřízení ghetta roku 1940. Kulski v míře až do války těžko představitelné spolupracoval s komisařským prezidentem Židovské náboženské obce, resp. tzv. Judenratu, Adamem Czerniakowem.⁴⁵

Stejně významným cílem usilování Kulského a nevelkého štábu jeho bezprostředních spolupracovníků ale bylo (na základě nedostatečné orientace okupantů v realitě města) omezování drsných hospodářských, zejména zásobovacích, německých zásahů do života obyvatel Varšavy. To samé se týkalo soustavného úsilí o dokumentaci a záchranu uměleckých a architektonických památek města. Zde se Kulský opíral o historika umění Stanisława Lorentze, od roku 1935 ředitele varšavského Muzea Narodowego a blízkého spolupracovníka Starzyńskiego.

Kulského pozice nebyla snadná: musel kontrassegnovat řadu pro obyvatelstvo vysoce nepopulárních příkazů okupační moci: např. stále stoupající kontribuce (srovnej s. 161–164). Činil tak po dohodách s podzemím, vůči veřejnosti ale nesl plnou odpovědnost. Kulski, občas zatýkaný a vyslýcháný gestapem nebo držený jako rukojmí, chtěl opakovaně – zejména po nacistických hromadných masakrech onoho typu, jako po zdařilém odbojovém atentátu na šéfa varšavské policie a SS, Franze Kutscheru v roce 1942 – odstoupit z funkce. Podzemní politické i vojenské velení to však nedovolilo. Práce „pověřeného purkmistra“ a jeho lidí byla pro odboj příliš významná.

editovaná kniha, stojící na pomezí memoárů a vědeckého zpracování: Henryk PAWŁOWICZ, *Okupacyjne dzieje samorządu Warszawy*, Warszawa 1974. Henryk Pawłowicz byl zástupcem Kulského jako komisařského purkmistra. Již v době obrany Varšavy v září 1939 patřil k nejbližšímu kruhu Starzyńskiego, poté od něj dostal za úkol, působit jako spojka radnice s odbojovým podzemím. Toto zadání bylo záhy rozšířeno o vybudování a řízení provozu magistrátního centra výroby falešných dokladů. Pawłowicz své úkoly vykonával s ohromným nasazením až do zatčení roku 1943. Srovnej též slavnou, od 70. let opakovaně polsky i německy vydávanou knihu: Tomasz SZAROTA, *Okupowanej Warszawy dzień powszedni. Studium historyczne*, Warszawa 1973.

⁴⁴ Srovnej recenzi Władysława Bartoszewského na KULSKI, *Zarząd Miejski Warszawy*, in: *Rocznik Warszawski*, tom VI, 1965, s. 336–338, kde recensent připomíná, že magistrát za války zaměstnával okolo 30 000 osob a „magistrát vykonával velké služby pro různé podzemní politické i vojenské organizace a podstatná část jeho pracovníků byla též individuálně provázána s odbojovým hnutím“.

⁴⁵ Marian FUKS (ed.), *Adama Czerniakowa dziennik getta warszawskiego 6. IX. 1939 – 23. VII. 1942*, Warszawa 1983.

Kulski dokázal provést svěření mu město čtyřmi roky okupace, aniž by mu po válce byla vytčena kolaborace. Snažil se přitom soustavně dokumentovat svoji práci i působení magistrátu. Po válce byly z trosek zničené radnice zachráněny prakticky kompletní knihy finančního ústavu města, avšak radniční akta doby okupace, uložená v bezprostředním sousedství, „nevysvětlitelně“ v úplnosti zmizela (viz s. 180–182). Autorka tuto skutečnost nekomentuje, *per analogiam* však lze soudit, že celý rozsáhlý soubor dokumentace byl odvezen Rudou armádou.⁴⁶

Kulského „panování“ Varšavě skončilo s výbuchem povstání, resp. 5. srpna 1944, kdy předal své kompetence šéfa civilní správy města svému, podzemním státem určenému, nástupci, Marceli Porowskému, členu Strany práce (mj. také bývalému spolupracovníku Starzyńského). Ten se měl ujmout funkce prezidenta Dočasného magistrátu a posléze předsedy Dočasné městské rady (s. 194–197).⁴⁷ Kulski měl být těmito orgánům k dispozici a zajišťovat kontinuitu práce městského aparátu. Situace se ovšem vyvinula jinak: Povstání, které mělo mít charakter násilného převzetí moci v hlavním městě jen hodiny, nejdéle dny před příchodem Rudé armády, se změnilo v dva měsíce trvající tragicko-heroický boj osamělého města, obětovaného Stalinem nacistům.⁴⁸

Celá akce probíhala od samého počátku jinak, než bylo naplánováno:⁴⁹ „Nikdo od nás v radnici nic nechtěl, nikdo se na nás neobracel,“ napsal Kulski ve

46 Srovnej moji recenzi na knihu: Götz ALY – Susanne HEIM, *Das Zentrale Staatsarchiv in Moskau (Sonderarchiv). Rekonstruktion und Bestandsverzeichnis der verschollen geglaubten Schriftguts aus der NS-Zeit*, Düsseldorf 1992, otištěnou in: Archivní časopis 43, 1993, s. 123n.

47 M. M. DROZDOWSKI, *Marceli Porowski. Prezydent Powstańczej Warszawy. Działacz samorządowy, delegat Rządu RP na m. st. Warszawa*, Warszawa 2010, s. 168, kde autor připomíná, že vojenské složky s ním ani s Kulským přípravu povstání nekonzultovaly a ani nepoložily nikomu z civilní sféry otázku, zda jsou civilní složky na tuto akci připraveny.

48 Srovnej kriticky zaměřenou monografii: Włodzimierz BORODZIEJ, *Der Warschauer Aufstand 1944*, Frankfurt am Main 2004. Téma ovšem žije dodnes. V témže roce, kdy vyšel Piątkův Starzyński, objevila se také kniha krakovského historika A. L. Sowy, který ostře napadl rozhodnutí exilové vlády, nejvyššího velení polské armády i podzemního velení Armii Krajowej o Varšavském povstání a obvinil je, že již tímto rozhodnutím vynesli výrok smrti nad městem i jeho obyvateli. Srovnej: Andrzej Leon SOWA, *Kto wydał wyrok na miasto? Planu operacyjne ZWZ-AK (1940–1944) i sposoby ich realizacji*, Kraków 2016. V polemické studii zareagoval nestor Drozdowski, vypočetl řadu edic a monografií, vzešlých z varšavského IH PAN, které Sowa nevzal v úvahu, a vinu za katastrofu Varšavy jednoznačně připsal vládě SSSR, velení Rudé Armády a osobně Josifu Stalinovi. Srovnej: M. M. DROZDOWSKI, *Spór o Powstanie Warszawskie, Niepodległość i Pamięć* 24, 2017, č. 4 (60), s. 429–436, zde zejména s. 433n.

49 Bez významu nebyla ani skutečnost, že se varšavská společnost, dělníci i chudší vrstvy inteligence, během okupace a zejména v roce 1944 názorově podstatně levicově radikalizovala a začala se podstatně vzdalovat antikomunismu a antisovětsismu jak emigrační vlády a velení, tak domácích špiček Armii

svých vzpomínkách.⁵⁰ Ukázalo se, že si jednotlivé bojové organizace samy a bez dosavadní koordinace zkoncipovaly svá civilní vedení města a následně vypukl kompetenční chaos, nikoliv nepodobný ne zcela koordinované situaci bojových jednotek, formálně ovšem podřízených velení Armii Krajowej. Pátého dne povstání proto Kulski předal formální vedení města Porowskému a – kanály pod bojujícím městem – odešel domů.⁵¹ Triapadesátiletý vyčerpaný muž s vojenskými zkušenostmi v té chvíli již nevěřil v úspěch povstání.

Magdalena Stopa dovedla v knize výklad až do Kulského smrti roku 1976. Opřela se o jeho nedokončené a needitované vzpomínky *Stracone lata życia 1945–1970*, uložené v AGAN. Pro nás je podstatné autorčino, průběžně opakované, hodnocení Kulského: „bohátýr“! Autorka napsala v jádře střizlivou a obsahově bohatou, ke kritice jednotlivin a přijatých rozhodnutí však nepřikračující apoteózu pragmatického, na osudem či vedením odboje mu přidělených postech výkonného a zodpovědného vlastence. Skutečnosti, že Kulski byl přesvědčeným přívržencem Piłsudského, že přivítal květnový převrat roku 1926, akceptoval povolání na pozici zástupce komisařského viceprezidenta Varšavy a poté se přinejmenším pasivně vyrovnal i s tím, že Starzyński všechny své viceprezidenty bez konsultace s nimi zapsal do vypjatě piłsudčikovské, organizace OZON (Obóz Zjednoczenia Narodowego),⁵² Stopa pouze konstatuje, neproblematizuje či nediskutuje. Politické pozadí příběhu autorka neřeší, pro ni je podstatná jen Kulským reálně vykonaná práce pro Varšavu a šíře pro Polsko: v letech 1934–1939 a ještě více v těžké době okupace 1939–1944. I výsledné hodnocení zní: Bohátýr!

Zrod historického mýtu Starzyńskiego

Nechceme-li podlehnout ani účelově politizačním modům, ani kouzlu jejich nehistoriografické demontáže, bude třeba nahlédnout, jak byl historický portrét

Krajowej. Generál Bór Komorowski o tom informoval exilové velení 22. 5. 1944, na cestě k povstání to však již nic nemohlo změnit. Srovnej: M. M. DROZDOWSKI, *Marceli Porowski*, s. 162n.

50 J. KULSKI, *Z minionych lat życia*, s. 309.

51 Autorka k tomu cituje kritické vyjádření M. M. Drozdowského: „Místo kontinuity vedení aparátu města jsme měli povstaleckou improvizaci“ Srovnej: M. M. DROZDOWSKI, *Marceli Porowski*, s. 175.

52 K OZON srovnej: Jacek MAJCHROWSKI, *Silni – zwarci – gotowi: myśl polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego*, Warszawa, 1985. Roku 1937 založený obranně-militantní OZON se v důsledku premiérových jednání s krajní pravicí poměrně rychle fašizoval.

Starzyńskiego postupně konstituován varšavskou veřejností a zejména jednotlivými autory. Ohromný obecný respekt veřejnosti vůči prezidentu města se jednoznačně projevoval ne-li dříve, pak již v době obrany Varšavy v září 1939. Starzyński, pravidelně vystupující v jediném, bezmála až do kapitulace Varšavy zachovalém polském – městu náležícím – rozhlasovém vysílači, se (nejen pro Varšavany, ale pro celou republiku i zahraničí) stal posledním hlasem bojujícího Polska. Jeho emfatická poslední promluva z hořící Varšavy 23. 9. 1939, mj. trpce oslovující nečinné západní spojence, sama stačila na to, aby se prezident metropole stal pro občany legendou.⁵³

Po Starzyńskiego zatčení gestapem se polský odboj pokusil zorganizovat jeho osvobození z varšavského vězení Pawiak: Starzyński to odmítl s poukazem na pravděpodobnost velmi vysokých lidských ztrát při takové akci. Když pak zmizel – dnes je známo, že byl bez soudu zastřelen gestapem někde na okraji Varšavy – vyrojila se řada pověstí, ve kterém německém vězení nebo koncentračním táboře byl viděn: Již v té chvíli hrál „prezident“ roli symbolu národního odboje. Židovská komunista, evropsky uznávaná architektka a od roku 1955 vysokoškolská profesorka Helena Syrkus později vzpomínala, že jeho koncepty rozvoje moderní Varšavy byly již za německé okupace v podzemí průběžně zpracovávány jako podklad pro obnovu města v poválečném období.⁵⁴ Při rekonstrukci Varšavy byla skutečně recipována celá řada předválečných a válečných koncepcí, jejichž samozřejmě nikoliv autorem, ale spíše aktivním patronem kdysi byl legendární prezident města.

Starzyńskiego popularita trvala i v bezprostředně poválečném období: roku 1946 mu byl z iniciativy socialistů udělen vojenský Grunwaldský kříž I. třídy. Ke Starzyńskiego odkazu se v téže době s velkým porozuměním přihlásil i Stanisław Tołwiński, první (po v této funkci krátce působícím komunistickém generálu

53 „Chciałem, by Warszawa była wielka. Wierzyłem, że wielką będzie. Ja i moi współpracownicy kreśliłyśmy plany, robiliśmy szkice wielkiej Warszawy przyszłości. I Warszawa jest wielka. Prędzej to nastąpiło, niż przypuszczano. Nie za lat pięćdziesiąt, nie za sto lat, lecz dziś widzę wielką Warszawę. Gdy teraz do Was mówię, widzę ją przez okna w całej wielkości i chwale, otoczoną kłębami dymu, rozczzerwienioną płomieniami ognia, wspaniałą, niezniszczalną, wielką, walczącą Warszawę. I choć tam, gdzie miały być wspaniałe sierocińce, gruzi leżą, choć tam, gdzie miały być parki, dziś są barykady gęsto trupami pokryte, choć płoną nasze biblioteki, choć palą się szpitale – nie za lat pięćdziesiąt, nie za sto, lecz dziś Warszawa broniąca honoru Polski jest u szczytu swej wielkości i sławy.” Srovnej: *Archiwum Prezydenta Warszawy Stefana Starzyńskiego*, (ed.) M. M. DROZDOWSKI, Warszawa 2004, citováno dle webové stránky projektu „e-kartka z historii. Warszawa 1939“, URL: <http://www.wrzesien39.waw.pl/kartka/elektrownia-miejska/23_09_1939_starzynski> (20. 12. 2019).

54 Helena SYRKUS, *Stefan Starzyński – wielki budowniczy Warszawy*, Kronika Warszawy 12, 1981, č. 1 (45), s. 73–87.

a architektu Marianu Spychalském) civilní poválečný prezident hlavního města, právě konvertující od socialistů ke komunistům.⁵⁵ V období vrcholícího stalinismu (1950–1955) byl režim Piłsudského a jeho následníků prohlášen za fašistický a většina vůdčích válečných odbojářů, kteří vyšli z tohoto prostředí, byla drasticky pronásledována či dokonce fyzicky likvidována. Již za krátkého raně gomułkovského politického „oteplení“, roku 1957, se však ustavil Občanský výbor k uctění památky prezidenta Stefana Starzyńskiego (mj. za aktivní účasti Juliana Kulského), na prestižním varšavském hřbitově Powązkach mu byl odhalen symbolický hrob a začaly sbírky na Starzyńskiego pomník.⁵⁶ Ten byl veřejnosti představen na výstavě roku 1967, odhalen v Saské zahradě byl však až počátkem roku 1981.⁵⁷

Od přelomu 50. a 60. let lze také datovat systematický a s veřejností sdílený zájem Mariana M. Drozdowského o toto téma. Drozdowski se stal v příštích desetiletích zcela klíčovým badatelem o dějinách meziválečné a válečné Varšavy,⁵⁸ resp. konkrétně o osobnosti Stefana Starzyńskiego.⁵⁹ Drozdowského práce k tomuto tématu vyústily roku 1976 v prvé – intensivně diskutované – vydání biografie „prezidenta“.⁶⁰ Ta byla doprovázena veřejnou – všeobecně pozitivně laděnou – diskusí, ve výtahu publikovanou o rok později v Kronice Warszawy.⁶¹ Při ní ovšem ještě zaznělo z úst Stanisława Szwalbe (dlouholetého socialisty a od roku 1948 komunistického poslance, resp. v letech 1947–1952 místopředsedy Ústavodárného shromáždění) dobově charakteristické mínění: „Starzyński byl spojen se sanačním režimem, s OZONem, tedy s politickým táborem, s nímž se pojily ponuré stránky polské historie, takové, jako Brześć nebo Bereza Kartuska.“⁶² Autor udělal dobře, že

55 Stanisław TOEWIŃSKI, *Ku czci Prezydenta Stefana Starzyńskiego*, Pracownik Stolicy, 1946, Nr. 13/14, přetištěno in: J. GÓRSKI (ed.), *Pamięć warszawskiej odbudowy*, Warszawa 1972, s. 372.

56 Srovnej: M. M. DROZDOWSKI, *Marceli Porowski*, s. 300n.

57 Srovnej: Irena GRZESIUŁ-OLSZEWSKA, *Warszawska rzeźba pomnikowa*, Warszawa, 2003, s. 147.

58 Patří sem: M. M. DROZDOWSKI, *Alarm dla Warszawy. Obrona cywilna stolicy we wrześniu 1939 r.*, Warszawa 1964; Marian Marek DROZDOWSKI – Andrzej ZAHORSKI, *Historia Warszawy*, Warszawa 1972.

59 Srovnej výbor rozprav: M. M. DROZDOWSKI, *Warszawa XX wieku*, Warszawa 1976.

60 M. M. DROZDOWSKI, *Stefan Starzyński prezydent Warszawy*, Warszawa 1976. Velmi brzy poté vyšla i biografie: Norbert KONWINSKI, *The Mayor. Saga of Stefan Starzyński*, Claremont 1978, kterou se mi však nepodařilo dostat do rukou.

61 Srovnej: J. FRONCZAK, *Sprawozdanie z dyskusji*.

62 Ireneusz POLIT: *Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–39*, Toruń 2003. V tomto internačním táboře byli dle výnosu prezidenta republiky z 12. 7. 1934 o rušitelích bezpečnosti a veřejného řádu drženi odpůrci „sanačního režimu“, v tom rámci řada poslanců z nacionálního tábora, komunistické strany, socialistické strany a z radikálně nacionálních ukrajinských skupin.

v knize nepředstavil celek života Starzyńského, nýbrž jen fragment jeho nejkrásnější a nejvíce bohatýrské činnosti.⁶³ Je symptomatické, že i s těmito výhradami se tak vysoký státní a stranický funkcionář byl ochoten podílet na veřejné diskusi o „prezidentovi“.

Ovšem cíleně selektivní pohled na minulost v tom roce již pomalu sám patřil minulosti. Polsko se rychle ponořilo do vlny „hladových“ dělnických stávek a protestů. Roku 1976 se zrodil Komitet obrony robotników (KOR), propojující kritickou inteligenci s dělníky. Masové, v jádře sociální protesty vyvrcholily roku 1980 založením nezávislých odborů Solidarity,⁶⁴ resp. po krátkém a bouřlivém dalším vývoji vojenským převratem generála Jaruzelského a vyhlášením stanného práva o rok později. Helena Syrkus v oné zlomové situaci představila roku 1981 v přednášce, resp. následně nadšené koncepční studii Starzyńského jako exemplární příklad v podstatě socialisty, který za pět let svého prezidentství zvládl vykonat pro město a jeho obyvatele více než lidové Polsko za let pětatřicet.⁶⁵ Nadto tak učinil na základě dobře promyšleného, koncepčního urbanisticko-investičního plánu.⁶⁶ Starzyński, počátkem roku 1981 navracený do veřejného prostoru svého města v podobě pomníku, jako by se stal jedním z patronů Solidarity.

Dějiny ovšem šly dále a Starzyńského pro sebe souběžně nárokovala velmi odlišná politická seskupení, vzešlá po roce 1989 z legendárních nezávislých odborů. Brzy po založení konzervativně nacionální strany Prawo i sprawiedliwość (PiS) bratry Kaczyńskými v roce 2001 se Starzyński, „budovatel moderní Varšavy“, resp. koncepční myslitel o „Varšavě budoucnosti“ stal stejně jako Józef Piłsudski trvale pěstěnou ikonou strany PiS.⁶⁷ Starzyński byl ovšem v téže době jako identifikační figura nárokován také Svazem demokratické levice a jeho hesla si „na štít“ vepsala také Hanna Gronkiewicz-Waltz, která se po Lechu Kaczyńském stala pro léta

63 Tamtéž, s. 97. Je symptomatické, že když Szwalbe roku 1946 jako místopředseda Zemské národní rady podpisoval udělení Grunwaldského kříže pro Starzyńského, tyto výhrady ještě neměl.

64 Srovnej: Agnieszka ZAGANCZYK-NEUFELD, *Die geglückte Revolution. Das Politische und der Umbruch in Polen 1976–1997*, Paderborn 2014.

65 H. SYRKUS, *Stefan Starzyński wielki budowniczy*, srovnej s. 79.

66 Helena Syrkus – mj. v letech 1948–1955 viceprezidentka CIAM – se v tomto ohledu opřela nejen o vlastní vzpomínky avantgardistické projektantky dělnických obydlí a urbanistky, ale využila též práci Stanisław RÓŻANSKI, *Planowanie przestrzenne Warszawy 1916–1939*, in: *Warszawa II Rzeczypospolitej*, tom I, Warszawa 1968, s. 321–346.

67 Lech Kaczyński (varšavský primátor v letech 2002–2005) napsal např. předmluvu pro edici projevů a příležitostných textů Starzyńského: M. M. DROZDOWSKI (ed.), *Archiwum prezydenta Warszawy Stefana Starzyńskiego*, Warszawa 2004–2008. Jméno Starzyńského mj. nese straně PiS blízký think-tank při Muzeu varšavského povstání.

2006–2018 varšavskou primátorkou za Občanskou platformu. Formulovala svůj program slovy „Platforma nebojuje o moc pro ni samu, jako to činí PiS. My prostě chceme, aby Varšava byla taková, o jaké snil Stefan Starzyński – velká a krásná!“⁶⁸ Na slogany redukovaný a legendou ozářený Starzyński se prostě hodil a hodí do každého komunálně politického boje o hlavní město republiky.

Piątek „Sanátor“

Proti které z legendistických tradic ale bojuje kniha Grzegorza Piątki? A vlastně proč? Činí tak autor ve jménu té které dějinné nebo aktuální politické strany nebo spíše usiluje o dosažení jakési dějinné korektnosti? To by ovšem musel opravdu ovládat „historikovo řemeslo“ a přistupovat k tématu, resp. k světu „antihrdinovi“ skritickou nepředpojatostí, které není schopen. Je přitom pozoruhodné, že „profesionální historikové“ se v diskuzích o Stefanu Starzyńském dnes v podstatě neangažují.

Piątek se ve své knize pokouší postavit proti trendu, podle něj účelové, mytizace Starzyńského. Neříká však čtenáři, kdo a k jakému účelu kdy „mytizoval“ tuto osobnost. Samozřejmě, je třeba vědět, že nejméně od konce komunismu se o přivlastnění „mytického“ tvůrce a obránce moderní Varšavy snaží prakticky současně velmi různé skupiny, a to z nacionálně konservativních, levicových i liberálně občanských pozic. Všechny tyto „současné“ – protichůdné – tábory přitom v principu vycházejí z poměrně výrazně adorujícího pojetí Starzyńského, ale i některých dalších s Varšavou svázaných příslušníků Piłsudského tábora, které v sérii knih, edic i studií a veřejných vystoupení od přelomu šedesátých a sedmdesátých let etabloval Marian Marek Drozdowski. Piątek se proti němu (přejme se, zda více proti Drozdowskému, nebo proti Starzyńskému) staví s nemalým nasazením, s místy až „heroickým“ rozmachem bořitelů legend a mýtů, a ovšem také s vypjatě ahistorickou neochotou vnímat události, lidská rozhodnutí a činy v kontextu tematizované doby, jejich představ a hodnot.

Piątkova kniha, která klasickou Drozdowského biografii Starzyńského cituje až podivuhodně zřídka, ač výklad vykazuje vysokou míru faktografické paralelity, je vedle rejstříku a seznamu zdrojů (typograficky bohužel nevalných) vyobrazení vybavena bohatým poznámkovým aparátem, nikoliv však seznamem použitých pramenů. Poznámkový aparát ukazuje, že se autor až na výjimky opřel především o dobovou publicistiku a o starší literaturu tématu, jen ve velmi malé míře i o dosud

68 Srovnej: G. PIĄTEK, *Sanator*, s. 21.

nevyužité archivní dokumenty: Konkrétně řečeno, Piątek, vytýkající dosavadní literatuře, že zanedbala Starzyńského osudy před nástupem do prezidentské funkce, prozkoumal nad dosavadní stav rešerší pouze jeho osobní spis z doby působení na ministerstvu financí.⁶⁹ K dalším analýzám však nepřikročil: Nabízela-li se nyní kupříkladu šance, provést důkladnou obsahovou analýzu Starzyńského ekonomických i politických názorů prostřednictvím rozboru jeho studií a publikací k nacionální otázce SSSR, k polským ekonomickým tématům, ale i k Varšavě, nebyla Piątkem využita.

Klíčovou otázkou, kterou by v takovéto cíleně obrazoborecké práci bylo možno očekávat, by mělo být zjištění podnětů, důvodů zrodu, cest rozvoje a možností udržování legendy o „prezidentu metropole“, který na vrcholu světové hospodářské krize energicky a obdivuhodně rychle vytvořil „velkou moderní Varšavu“, poté se stal symbolickým zosobněním její úporné (občanské) obrany proti nacistické armádě v září 1939, aby zahynul těsně poté, kdy se podílel na nastartování působení podzemního státu v okupovaném městě. Piątek v knize o těchto momentech porůznu mnohé a zajímavě referuje, k soubornějšímu pohledu se však nepropracoval.

S trochou zlomyslnosti tedy lze konstatovat, že Piątkova kniha o Starzyńském se od v jádře o bezmála čtyřicet let starší Drozdowského knihy příliš neliší ani co do pramenné základny (až na pochopitelně chybějící oporu v přímém vyprávění dobových souputníků a protivníků „prezidenta“),⁷⁰ ani po stránce kritického přístupu k pramenům. Drozdowski svoji – mezi tím již klasickou – knihu do roku 2006 opakovaně přepracovával. Rozšířil ji zejména pro období před Starzyńského přijetím varšavského prezidentství a doprovodil tuto biografii řadou memoárových edic či sbírek Starzyńského projevů a publicistiky. Piątek mohl oproti němu dodatečně čerpat z roku 2009 vydané monografie o Starzyńském coby (ve dvacátých a na počátku třicátých let) vysokém úředníku ministerstva financí – přesvědčeném

69 Autor to na s. 22 vytýká konkrétně Drozdowskému. Odvolává se však při tom kupodivu na první a druhé vydání Starzyńského biografie z let 1976 a 1980, nikoliv na poslední podobu opakovaně přepracované knihy z roku 2006 – kterou přitom měl k dispozici deset let před vydáním svého vlastního opusu. Srovnej: M. M. DROZDOWSKI, *Starzyński. Legionista, polityk gospodarczy, prezydent Warszawy*, Warszawa 2006. Toto vydání cituje pouze jednou! Nezbyvá přitom než konstatovat, že zatímco Drozdowski věnoval v posledním vydání biografie z roku 2006 etapě prezidentova života před nástupem na varšavskou radnici 164 stran, jeho kritik o deset let později jen 118 (ovšem tištěných menším písmem).

70 O to podstatnější jsou vzpomínky na Starzyńského, které shromáždil, editoval a cenným úvodem opatřil Drozdowski: M. M. DROZDOWSKI (ed.), *Wspomnienia o Stefanie Starzyńskim*, Warszawa 1982.

a energickým etatistovi, workoholickém odborníku na řešení „nemožných“ úkolů a problémů státních či státu podléhajících financí.⁷¹

Především se však Piątek snažil (zřetelné je to v kapitolách první části knihy, nazvané „Cesta na radnici“, ale pojednávající i o Starzyńského posledních měsících života a o vzniku jeho legendy) co nejčastěji argumentovat proti tomuto „mýtu“: „Prezident zmizel ve vlastním mauzoleu, spolu se svými názory, zmatky, komplexy i aspiracemi.“⁷² Autor v knize opakovaně zdůrazňoval, že vlastně vše podstatné v Starzyńského varšavské kariéře bylo pouze dílem řady náhod: Tedy že se Starzyński až do (neočekávaného) nástupu do varšavského prezidentského křesla nezabýval komunální politikou a že životní dráha jednačtyřicetiletého viceprezidenta Zemské hospodářské banky (Bank Gospodarstwa Krajowego), varšavského šéfa piłsudčikovského BBWR a uvolněného viceministra financí nikterak nesměřovala k této funkci, resp. že na ni Starzyński vlastně nebyl ani odborně připraven.⁷³ Na primátorském postu se Starzyński přece ocitl v podstatě jako náhradník, když první vládou dosazený komisařský prezident města, Marian Zyndram-Kościałkowski, byl po pouhých čtyřech měsících ve funkci povolán do vlády na místo zavražděného ministra vnitra.

Nezbývá, než se vrátit k dějinám Varšavy třicátých let a načrtnout situaci města ve chvíli, kdy se vláda rozhodla řešit jeho katastrofální situaci jmenováním komisařského prezidenta města: městské radě od roku 1930 dominovala vůči vládě republiky opoziční koalice národní a křesťanské demokracie.⁷⁴ Pod jejím vedením stála Varšava uprostřed světové hospodářské krize vysoce zadlužena.⁷⁵ Magistrátem spravované komunální podniky nebyly ani finančně soběstačné, ani plně funkční vzhledem k nárokům rostoucí metropole. Radnice měla potíže i s financováním dosud velmi opulentně nastavených pensí bývalých, na Národní demokracii vázaných zaměstnanců města. Rozpočet na rok 1934 byl dosavadní městskou

71 Piotr JANUS, *W nurcie polskiego etatyzmu. Stefan Starzyński i Pierwsza Brygada Gospodarcza 1926–1932*, Kraków 2009.

72 G. PIĄTEK, *Sanator*, s. 22.

73 H. SYRKUS, *Stefan Starzyński*, s. 75 oproti tomu zdůrazňuje jeho hospodářskou a finanční kompetenci, již od konce 20. let zřejmou snahu o posílení státního vlivu na racionalizaci hospodářského života země a jeho povolání do čela hlavního města již předcházející zájem o bytovou otázku. Syrkus nadto připomíná, že „prezident“ nikdy neměl problémy konzultovat levicové odborníky na tuto problematiku.

74 K dramatickým událostem roku 1930, především násilnému dočasnému vyřazení socialistické levice z politické arény, srovnej starší práci: Antoni CZUBIŃSKI, *Centrolew. Kształtowanie się i rozwój demokratycznej opozycji antysanacyjnej w Polsce w latach 1926–1930*, Poznań 1963.

75 Připomeňme, že již v roce 1930/31 činilo zadlužení města 6 milionů zlotých. Srovnej: M. M. DROZDOWSKI – A. SOŁTAN – A. ZAHORSKI, *Historia Warszawy*, s. 350.

reprezentací sestaven nerealisticky a zela v něm mnohamilionová finanční „díra“. Pravomoci (Národní demokracií dominované) městské rady a tedy potenciálně pole možných řešení přitom stále více omezovala série dekretů piłsudčikovského prezidenta republiky Ignacy Moścického. Dosavadní (formálně nestranický) prezident města Zygmunt Słomiński za těchto okolností rezignoval na svůj post.⁷⁶

Pro kontext této situace je nutno zmínit, že ve Varšavě tradičně vlivná nacionalistická, konzervativní a otevřeně antisemitská Národní Demokracie (ND), se po roce 1926 pod tvrdým konkurenčním tlakem piłsudčiků proměnila ve svého druhu sběrné hnutí „Tábor Velkého Polska“ (OWP) a posléze – právě roku 1934 – jako výraz generačních kontroverzí založila výrazně fašisticky zbarvený „Národně radikální tábor“ (ONR). S ohledem na souběžnou radikalizaci (od konce dvacátých let rozštěpených) polských a obdobně i židovských socialistů, pro které byla spolupráce s ND za daných podmínek přirozeně předem vyloučena, nenabízela se v zastupitelstvu v podstatě šance na dosažení většiny, nutné pro sestavení funkční městské rady, resp. šire pro racionální samosprávné řešení varšavských problémů.

Zyndram-Kościałkowski a po něm Starzyński tak byli vládou do funkce komisařského prezidenta metropole jmenováni v podstatě jako „konkursní správci“ města, nacházejícího se v krajních nesnázích. Stalo se tak ovšem ve chvíli, kdy světová krize začala slábnout. Starzyński jako nový šéf města při nástupu slíbil, že do dvou let vyvede město z nejhoršího. Měl samozřejmě výhodu, že jeho – namnoze radikální – „sanační“ opatření nebyla blokována ze strany vlády „sanačního režimu“. Piątek k tomu ironicky dodává, že „demokracie se měla vrátit, až obyvatelstvo hlavního města poněkud zmoudří“,⁷⁷ zapomíná se však porozhlédnout po Evropě oné doby a zjišťovat, kolika metropolím „v nesnázích“ se v první třetině třicátých let podařilo dostat se z extrémně krizové situace bez státní pomoci, vázané na státní poručníkování. Pravicově nacionalistická Národní Demokracie recept na (nadto koncepční) řešení těžkých strukturálních, finančních i sociálních problémů ohromného, přelidněného a nemajetného města za dobu své vlády nenalezla.

Autoritativní, na celopolské úrovni stále více fašizující sanační režim těžce nemocného Piłsudského řešení problémů velkoměst ovšem také neznal. Vládě však bylo zřejmé, že situaci hlavního města stabilizovat musí, a to zcela nutně. Starzyński proto dostal do velké míry volnou ruku k reformám. Přistoupil k nim koncepčně

76 Srovnej: G. PIĄTEK, *Sanator*, s. 22, který se ovšem odvolává na Adama Szczypiorského (v letech 1927–1930 člena zastupitelstva města za Polska Partia Socjalistyczna – PPS) a jeho mínění, že situace nebyla tak zlá a vláda jen zneužila ekonomických problémů k prosazení svého muže do čela Varšavy. Srovnej: A. SZCZYPIORSKI, *Od Piotra Drzewieckiego do Stefana Starzyńskiego*, s. 24.

77 G. PIĄTEK, *Sanator*, s. 36.

a komplexně. Je symptomatické, že vždy, jakmile Piątek v knize opustil obecnou rovinu výhrad vůči Starzyńskému či hledání „náhod“ a ponořil se do výkladu konkrétní historické problematiky, jeho ironické šlehy nahradilo líčení, jak těžké bylo zmáhání vyvstávajících problémů.

Vidět je to dobře na příkladu komunálních voleb roku 1938. V politicky zcela zablokované Varšavě se Starzyński pro piłsudčikovský OZON pokusil dosáhnout absolutní většiny. „I když se přes čtyři roky překonával nejen proto, aby vyřešil skutečné problémy, ale také aby očaroval a svedl Varšavany, i když vytrvale usiloval o výhodnější legislativu a stabilnější finanční základy pro hlavní město, i když se angažoval při formování politického hnutí, které mělo strhnout masy, i když vytvořil a rozjel propagandistickou mašinerii, malující přitažlivé sny o ‚Varšavě budoucnosti‘, většina občanů se nedala svést.“⁷⁸ Jen (!) 40 % Varšavanů uvěřilo v sen – Piątkovou terminologii – „knížete Stefana“. Bylo to sice drtivé volební vítězství (dobyté především na úkor Národní demokracie), ale „Starzyński sice vyhrál volby, ale nevyhrál ‚plebiscit o Varšavu‘“.⁷⁹ Autor tu prostě přejímá optiku vášnivých polemik dobového tisku (používá termínů jako „sanační knížata“) a neptá se, zda v silně fragmentalizované varšavské situaci bylo vůbec možno dosáhnout absolutního volebního vítězství. Pro reálnou komunální situaci bylo horší, že rozštěpená a radikalizovaná socialistická levice nebyla přes intenzivní jednání ochotna ke kompromisům a odmítla podpořit snad ani tak přímo Starzyńského, obecně pokládaného za „takřkasocialistu“,⁸⁰ ale piłsudčikovský tábor.

Starzyński a Varšava v září 1939

Tak jako podle autora jen „náhodou“ Starzyński usedl na prezidentský stolec metropole, opět jen „náhodou“ se v září 1939 stal civilním reprezentantem německé armády relativně dlouho vzdorujícího polského hlavního města: „Chybělo jen málo a nevešel by do dějin,“ říká Piątek.⁸¹ Měl přece při mobilizaci narukovat ke svému pluku, resp. posleze uposlechnout příkazu vlády a prchnout spolu s ní

78 G. PIĄTEK, *Sanator*, s. 264.

79 Tamtéž, s. 265.

80 Autor už na s. 22 připomněl, že pro politickou pravici byl Starzyński „polský bolševik“, pro levici člen piłsudčikovské elity. Na s. 204 pak píše o tom, že Národní demokracie v boji proti *prezidentovi* používala i tvrzení, že není dobrý katolík a že z té či oné kanceláře nechal odstranit obraz Panenky Marie.

81 G. PIĄTEK, *Sanator*, s. 308.

směrem na jihovýchod. Piątek také ihned insinuuje, že Starzyński vykonával funkci civilního komisaře při velení obrany Varšavy „jako diktátor – jak to měl rád“.⁸² Soudí také, že kdyby posléze při jednáních varšavské posádky a města o kapitulaci nevystupoval jako reprezentant civilní sféry (a raději zůstal v uniformě majora polské armády, v níž strávil tři týdny obléhání Varšavy Němci), mohl se prý klidně dožít konce války v pohodlí některého zajateckého tábora pro důstojníky a nikoliv zahynout, zavražděn gestapem.

Stojí za to podívat se i na tyto autorovy (zbytečné, protože v dalším textu jím samým materiálově vyvrácené) exhibice blíže. S odkazem na v Londýně vydaný přehled nejnovějších dějin Polska z roku 1986 autor připomíná, že rozhodnutí vlády, resp. velení polské armády, bránit hlavní město, bylo „kontroverzní“.⁸³ Neříká ovšem proč. Aniž bychom příliš vstupovali na tenký led válečných dějin, připomeňme, že v první polovině 20. století většina vlád a vojenských doktrín počítala s obranou hlavního města – již jen proto, že jeho dobytí bývalo vnímáno jako vítězství, ukončující válku.⁸⁴ Proto také známe osudové bitvy o Bělehrad, Paříž, Madrid, Moskvu nebo Berlín.

Velení armády (a státu) 7. 9. rozhodlo o obraně hlavního města a svěřilo je generálu Walerianu Czumovi, dosavadnímu veliteli obrany pohraničí. Ten sice nebyl s přípravou obrany metropole blíže obeznámen, ve spolupráci s velitelem „armády Varšava“, generálem Rómmelem a s oporou v Starzyńském však rychle dokázal zkoncipovat solidní obrannou linii.⁸⁵ Starzyńského povolávací rozkaz k jeho útvaru ovšem již 6. 9. zrušil generál Kazimierz Sosnkowski, později nejvyšší velitel polských exilových vojenských sil.⁸⁶ Ten totiž požádal nejvyššího velitele a šéfa státu, maršála Edwarda Rydz-Śmigły, aby byl pověřen obranou Varšavy a hned po podání této žádosti začal energicky jednat a organizovat. Jako potenciální maršálův konkurent, byl však z této pozice odsunut. Vláda se vůbec k hlavnímu městu státu chovala podivně: nedala v této krizové situaci civilnímu vedení města žádné instrukce. Starzyński se v prvních dnech války přesvědčil pouze o panujícím

82 Tamtéž, s. 312.

83 Władysław POBÓG-MALINOWSKI, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. III., London 1986, s. 93–96.

84 K této problematice srovnej nově shrnutí aktuální polské literatury v komparační práci: Piotr M. MAJEWSKI, *Zmarnowana szansa? Nierozegrana kampania. Możliwości obrony Czechosłowacji jesienią 1938 roku*, Gdańsk 2016.

85 Srovnej blíže sborník: Czesław GRZELAK (ed.), *Warszawa we wrześniu 1939 roku. Obrona i życie codzienne*, Warszawa 2004.

86 G. PIĄTEK, *Sanator*, s. 310.

všestranném bezkonceptním chaosu a neschopnosti státních elit zvládnout těžkou situaci napadeného státu.⁸⁷ Je logické, že prezident za těchto podmínek odmítl doporučení nebo dokonce údajné „rozkazy“ k vlastní evakuaci.

Dodejme, že žádný příčetný generál, pověřený obranou Varšavy, nemohl dopustit, aby schopný a etablovaný prezident města, který již před výbuchem války začal hlavní město připravovat na vojenské ohrožení, za této situace odešel k dělostřelcům a Varšavu, tedy mj. řízení ohromné akce, statisícem dobrovolníků prováděné kopání zákopů, protiletectkých krytů a stavbu barikád, ponechal osudu. Starzyński si nadto byl vědom významu zajištění funkčnosti městské infrastruktury a vnitřní bezpečnosti města, z něhož vláda odvolala i policii.⁸⁸ Úspěšně stabilizoval situaci improvizovanými, ale praktickými a účinnými opatřeními. Nešlo mu o to „vejít do dějin“, v extrémní situaci usiloval zajistit provoz města.

V atmosféře vypjaté nenávisti mezi režimem maršála Rydz-Śmigły, hroutícím se pod údery německých a ruských divizí, a emigrační vládou, ovládanou generálem Sikorskim, však pro politické zařazení mezi viníky porážky úplně stačila již jen skutečnost, že Starzyński podpořil rozhodnutí bránit Varšavu „celou svou autoritou, stal se tvář i hlasem obrany města. Kritika jeho osoby se bleskově přenesla od emigračních kavárenských stolů do exilových médií, ovládnutých novou vládní garniturou. Polské radiové vysílání z Francie vytyčilo heslo: „nechceme Starzyńského.“⁸⁹ Tón této kampaně se pozoruhodně shodoval s německou propagandou. Hitler údajně nazýval prezidenta zločinným šilencem. Čtenář Piątkovy knihy se udiven musí ptát: staví se snad i její autor na stranu těchto, na prezidenta zuřivě plivajících kritiků? Vždyť autor jinak velmi podrobně a věcně, ač značně zmateně, referuje o situaci a o Starzyńského (a nejen Starzyńského) horečné

87 Srovnej autorův popis Starzyńského marných pokusů získat pro město vládní nebo stranické direktivy a následně jeho rychlý obrat k vlastním iniciativám: G. PIĄTEK, *Sanator*, s. 296–299.

88 Tamtéž, s. 298.

89 Tamtéž, s. 360. Teprve po publikaci zde diskutované knihy vyšla komplexnější práce k Sikorským v exilu provozovaným koncentračním táborům pro jeho politické protivníky. Hned po deklaraci ustavení vlády v emigraci požádal Sikorski francouzskou vládu o přidělení vězení pro svoje protivníky. Poté, co Francouzi odmítli, byl koncem roku 1939 vytvořen polský tábor v jihofrancouzském Cerizay, kde byli internováni (údajně) propisudští důstojníci a generálové bývalé polské armády, kteří přišli do Francie bojovat proti nacistům. Po pádu Francie a odchodu i většiny této skupiny do Velké Británie získal Sikorski od Chamberlainovy vlády internační tábor na Isle of Bute, kde bylo vězněno 20 generálů a 300 až 600 důstojníků všech hodností. Celkem prošlo tímto táborem, který byl zrušen po Sikorského smrti, snad až 1500 důstojníků. Cesta ven vedla buď na hřbitov, do civilu, nebo do jině než polské armády. Srovnej: Małgorzata SZEJNERT, *Wyspa Węży*, Kraków 2018.

snaze udržet životaschopnost města a zároveň vytvářet pevné zázemí armádním jednotkám, bránícím Varšavu.

Byla to chyba civilní správy města nebo vojenských velitelů, že předem nedocenili záměr nacistů méně útočit na linii obrany a o to soustavněji dělostřelecky i letecky ničit nemocnice, vodárny, obytné čtvrti? Byla to metoda jen o dva roky později identicky použitá Wehrmachtem při obležení Leningradu.⁹⁰ Autor, zcela soustředěný jen na „prezidenta“, se kupodivu ani nezmiňuje o pozoruhodném faktu, že při obraně Varšavy padlo 6000 polských vojáků, ale zároveň zahynulo 26000 civilistů. Během tří neděl obléhání Varšavy bylo zničeno nebo nevratně poškozeno (podle různých odhadů) 12 až 20 % domovního fondu města.

Málo realistická je i autorova úvaha o tom, že si Starzyński mohl zachránit život, kdyby na jednání o kapitulaci Varšavy, která spoluinicioval po dohodě s vojenským velením ve chvíli, kdy utrpení civilního obyvatelstva přesáhlo únosnou míru, město již nemělo pitnou vodu a nebylo už ani možno hasit plošně expandující požáry, nepřišel v civilu, ale v uniformě. Učinil tak na žádost generála Kutrzeby, pověřeného vedením jednání o kapitulaci. Je pravda, že vůči zajatým vojákům a zejména důstojníkům z jednotek obrany Varšavy byl Wehrmacht – na rozdíl od řady současně probíhajících drastických vražd polských zajatců – korektní. Gestapo by si však Starzyńského nejspíše našlo i v „Oflagu“. Zřejmě v rámci Himmlerem vyhlášeného plánu likvidace polské inteligence a politických elit byli zavražděni nebo zahynuli v nacistických věznicích všichni minulé varšavští prezidenti. Jedinou výjimkou byl osmasedmdesátiletý kníže Lubomirski, kterého gestapo roku 1943 krátce před smrtí propustilo z vězení do domácího ošetřování. O těchto případech ovšem autor nepíše.

V podstatě ve stínu autorových obecných úvah zůstává nesmírně podstatná kapitola „prezidentova“ působení, totiž onen zhruba měsíc, kdy až do zatčení gestapem řídil okupované město. Starzyński se v té době především usilovně snažil uvést běžný život obyvatel opět do nouzových, ale snesitelných kolejí, organizoval opravy životně důležité infrastruktury města, pečoval o „armádu“ pracovníků magistrátu a snažil se, aby do rukou okupantů přišlo co nejméně kořisti. V tom rámci nechal mj. preventivně vyplatit mzdy a platy všem zaměstnancům až do konce roku a nechal nakoupit a ukrýt materiál pro výrobu falešných dokladů.

90 Jörg GANZENMÜLLER, *Das belagerte Leningrad 1941 bis 1944. Die Stadt in den Strategien von Angreifern und Verteidigern*, Paderborn 2007; Richard BIDLACK – Nikita LOMAGIN, *The Leningrad Blockade, 1941–1944. A New Documentary History from the Soviet Archives*, New Haven – London 2012.

Zároveň podnikl řadu kroků k vybudování organizačních i personálních struktur podzemního státu. Již to samo byl ohromný a pro okupační léta závažný vklad, který zaslouží velké samostatné ocenění. Nevím, kde leží hranice mezi vyjádřením respektu a zbytečnou heroizací, autor se o její vytýčení ani nepokusil.

Na Piątkově knize čtenáře nejvíce ruší ona úporná touha vysvětlit pokud možno všechny Starzyńského výkony náhodami, ono stále opakování meditací o tom, co by bylo, „kdyby“. Autor těmito úvahami sice zřejmě touží navázat na úspěšnou a slavnou polskou tradici dějepisného „gdybání“, tedy kontrafaktické historiografie.⁹¹ Vzhledem k tomu, že však nenabízí věrohodné alternativní scénáře, ale jen nerozpracované dílčí, velmi účelově koncipované, útoky na hlavního hrdinu své knihy, působí tyto projevy jeho averse především trapně. Čtenář se nakonec táže, proč autor vlastně také důkladně nevážil možnost, že by Starzyńskému v jeho legendárních „prezidentských“ činech zabránilo např. včasné úmrtí na nějakou dětskou chorobu nebo smrt v zákopech světové války? Tato cílená předpojatost knihu zbytečně poškodila, protože jinak autor napsal dílo, které mělo šanci řadou dílčích postřehů prohloubit dosavadní poznání dějin meziválečné Varšavy.

Položme si však na závěr obecnější otázku: Jak se stavět k „mytickým bohatýrům“, kteří ale patřili k elitám autoritativního režimu, neku-li vojenské diktatury? Jistě, nebyli v tom sami. Většina – namnoze taktéž „legendárních“ – velitelů jednotek Armii Krajowej vyšla podobně jako Starzyński a Kułski z prostředí Piłsudského legií a – ovlivněna léty „sanace“ – představovala si poválečné uspořádání republiky opět v podstatě jako vojáky řízeného autoritativního režimu. V zemi, která se (po sto padesát let trvající cézuře polské státnosti) zdůvodněně cítila být existenčně ohrožena sousedními mocnostmi, se tomu snad ani nelze divit. Omluvou obecně vnitropolitické situace do roku 1939 to jistě není. Jen těžko se ale na polské meziválečné politické scéně hledá „kladný hrdina“, který vážně a s reálnou šancí na úspěch usiloval o demokracii bez přívlastků.

91 Exemplařním příkladem je v tomto směru centrální pasáž z článku W. Borodzieje o německém přepadu Polska roku 1939, kde autor skicuje situaci, která by nastala, kdyby beckovské Polsko vyšlo vstříc opakovaným nabídkám Berlína a uzavřelo s ním v letech 1938/39 protisovětskou alianci, vyústivší v podíl na přepadu SSSR v roce 1941: Włodzimierz BORODZIEJ, *Nicht mehr so mythisch und so eindimensional. Der deutsche Überfall auf Polen und der Zweite Weltkrieg in der polnischen Geschichtsdiskussion*, FAZ 04. 09. 2000, Nr. 205, s. 11. Nejnovějším pozoruhodným příspěvkem v tomto směru je drastický (vysoce odborně kontrafaktický) závěr knihy předního polského bohemisty: Piotr M. MAJEWSKI, *Bojovat či ustoupit? Możliwości obrony Czechoslovenska na podzim 1938*, Brno 2018, s. 333-337.

Jan Křen nazval Piłsudského prezidentský režim „kryptoparlamentní diktaturou“, která se od ostatních v jádře podobných meziválečných režimů lišila svým „levicovým zabarvením, namířeným proti endekovské pravici“.⁹² Specifická byla i její – dočasná – podpora ze strany židovských stran. Starzyński, Kulski a další pozoruhodné osobnosti varšavského vedení magistrátu jistě nemohli „vykoupit“ politické hříchy sanační diktatury. To, co dokázali realizovat v letech 1934–1939 nebo 1939–1944 však nezvládl nikdo v žádné jiné evropské zemi s autoritativním, neřku-li totalitním režimem. Modernizační urbánní projekty samozřejmě patřily také do portfolia kupříkladu italských fašistů, s „modernizací velkoměst“, ovšem výrazně na úkor obyvatel, se setkáme i v německém nacismu, který ovšem ničil dosavadní městské struktury méně s vizí jejich funkční náhrady a vylepšení, nýbrž spíše ve jménu tvorby nelidsky ohromných monumentů a stranických „apelplaců“.⁹³

V dobových obecných politických podmínkách působili svým původem socialističtí, dlouhá léta v PPS zdomácnělí, straníci Piłsudského ze Starzyńského skupiny jako etasticky zaměřeni modernizátoři. Byli loajální k sanační vládě a zároveň otevření k dialogu nebo dokonce (nakonec nerealizované) koaliční spolupráci se socialisty i odbornými (např. architektonicko-urbanistickými) skupinami levicového zaměření. Ve specifických podmínkách rychle rostoucí a zároveň s řadou základních problémů zápasící polské metropole se tak Starzyńského týmu otevírala možnost produktivní, nezřídka koncepčně „alternativní“ rozvojové i finanční politiky a konkrétní práce pro město, resp. prostřednictvím Svazu polských měst pro celou urbánní část polské společnosti.

Ve varšavském případě šlo v letech 1934–1939 o na svou dobu vyvážený a široce diskutovaný urbanismus, na který mohl po opakovaně ničivé válečné česuře v řadě ohledů koncepčně navazovat poválečný rozvoj obnovovaného města. A v krizovém období let okupace pomáhalo Starzyńského mužům jejich – vlastně nedávno – vojáctví a zkušenost podzemní práce z dob mládí. Podíváme-li se pak na tuto historickou situaci z více než půlstoletého odstupu, zjišťujeme, že snad nikde jinde v Evropě není podobně intenzivně (v podstatě nekriticky nadšeně) a v širokém politickém spektru oslavována památka mužů s tak komplikovaným, hodnotově vlastně kontradikčním, politicko-osobnostním profilem. Je škoda, že se polská akademická historiografie vyjadřuje k tomuto mimořádně zajímavému fenoménu tak skoupě. Nemožnost zaujetí jednoznačné hodnotící pozice vůči do velké míry unikátní historické

92 Jan KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 389.

93 Nina LOHMANN, *Nacistický urbanismus v hlavních městech střední Evropy ve světle literatury (Varšava, Vídeň, Praha)*, PSH XLV, 2017, s. 339–369, zde s. s. 340–343.

PŘEHLED BĚDÁNÍ

Politizace francouzského venkova v 19. století. Historiografický přehled¹

MILAN ŘEPA

MILAN ŘEPA: Politicisation of the French countryside in the 19th century: A historiographical overview

The Politicisation of countryside was an integral part of the fundamental transformation of society, which we usually refer to as modernization. The works on modern French history have contributed significantly to the knowledge of the regularity of the politicisation of the rural areas. The presented historiographic balance sheet represents the most significant of them and their authors, such as André Siegfried, Maurice Agulhon or Eugen Weber. It deals with the selection of topics, methods and theses and puts them in the context of the paradigmatic transformations of historiography in the 20th century as well as research on modern French history.

Keywords: Politicisation of the French countryside – history of France 1789–1914 – regional history – rural history – French historiography

1 Tato přehledová studie vznikla v rámci grantového projektu *Proměna a společenská aktivizace rurálního prostředí na Moravě a v Rakouském Slezsku 1861–1914*, Grantová agentura České republiky, reg. č. 17–02986S.

Politizace venkova tvořila nedílnou součást zásadní přeměny společnosti, již zpravidla označujeme jako modernizaci. Podstata rozsáhlé a dlouhodobé politické a společenské modernizace spočívala v začleňování jednotlivců i sociálních skupin do nadregionálních i nadtřídních struktur v důsledku budování centralizovaného, byrokraticky spravovaného státu, a to převážně na úkor tradičních sociálních, místních, stavovských nebo konfesních vazeb. Samotným pojmem „politizace“ pak většinou rozumíme rozšiřující se účast obyvatel na veřejném dění a jejich identifikaci s určitými politickými ideami, stranami nebo osobnostmi. Politizace souvisela s postupující nivelizací společnosti a demokratizací politického systému, výrazně se na ní podílela národní hnutí, a to zejména u národů, které neměly vlastní stát.

K poznání zákonitostí politizace venkova výrazně přispěli historici a historičky zabývající se moderními francouzskými dějinami. Bouřlivé proměny politického života ve Francii v letech 1789–1914 i pestrá krajová rozrůzněnost Francie skýtají ke studiu tohoto procesu bohatý materiál. Ve sledovaném tématu se prolínalo několik badatelských zájmů; přitahovalo nejvíce ty, kdo se zabývali moderními politickými dějinami, historií jednotlivých francouzských regionů i dějinami zemědělství a venkovským obyvatelstvem. S paradigmatickými posuny dějepisceví 20. století se proměňovaly i přístupy k této problematice. Po počáteční převaze politických, sociálních a hospodářských dějin, které dominovaly zvláště v padesátých a šedesátých letech, se počínaje sedmdesátými lety prosazovaly kulturněhistorické a antropologické přístupy. Ty umožňovaly nuancovaně vysvětlovat regionální modernizaci a vztah mezi státem a jeho obyvatelstvem, metropolí a regionem, městem a venkovem.²

Klasika žánru – kniha *Politický obraz francouzského „Západu“ v době třetí republiky* – stojí hned na počátku dlouhé řady prací věnovaných této tematické. Vyšla v roce 1913, ale navzdory datu svého vydání nezastarala a inspiruje dodnes.³ Představuje možná nejoriginálnější část rozsáhlého a pestrého díla Andrého

2 Je to již natolik specifické a nosné badatelské pole, že je k dispozici několik jeho bilancí. Jmenujme alespoň ty zásadní. Jedná se v první řadě o zasvěcenou studii autora, který se tématem dlouhodobě zabývá: Gilles PÉCOUT, *La Politisation des paysans au XIXe siècle. Réflexions sur l'histoire politique des campagnes françaises*, Histoire et Sociétés Rurales 1994, 2, s. 91–125. Politizaci lidového prostředí, tedy nejen venkovského, je věnována studie Louis HINCKER, *La Politisation des milieux populaires en France au XIXe siècle: constructions d'historiens. Esquisse d'un bilan (1948–1997)*, Revue d'histoire du XIXe siècle, sv. 14, 1997, č. 1, s. 89–105 (jedná se o číslo věnované poslednímu půlstoletí bádání o roce 1848). Větší či menší přehledy a bilance literatury se vyskytují také v některých monografiích, viz např. Peter McPHEE, *The Politics of Rural Life. Political Mobilization in the French Countryside 1848–1852*, Oxford 1992, s. 1–8.

3 André SIEGFRIED, *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième république*, Paris 1913.

Siegfrieda, francouzského badatele pohybujícího se na pomezí několika vědních disciplín – moderních dějin, politické vědy, sociologie, ekonomie a v neposlední řadě geografie. Svou všestrannost uplatnil i při práci na postižení politické osobitosti oblasti, již nazval „Západ“. Zahrnul do ní Normandii, Bretaň a také území Anjou, Maine a Vendée, tedy v podstatě dnešní region Pays de Loire. Podle Siegfrieda se „Západ“ vyznačoval specifickým politickým klimatem, jímž se lišil od ostatní Francie. Toto „politické klima“, pro něž používal synonyma jako „atmosféra“, „osobnost“, „individualita“ či „temperament“, přitom nepovažoval za něco neurčitého, nýbrž za zcela konkrétní úkaz, podobného druhu, jako jsou například podnební podmínky nebo ráz krajiny. Siegfrieda k tématu nepřivedl výhradně badatelský zájem, ale také potřeba reflexe vlastní politické zkušenosti, když několikrát neúspěšně kandidoval v parlamentních volbách.⁴ Na knize intenzivně pracoval od roku 1910, kdy začal vyučovat hospodářskou geografii na École libre des Sciences politiques. Po tři roky neúnavně navštěvoval města i vesnice severozápadní Francie a shromažďoval materiál.⁵ Za podklad k vytvoření politické mapy francouzského „Západu“ zákonitě zvolil volby. Nezajímaly jej však pouze volební výsledky, ale zkoumal také, co určovalo politické postoje voličů. Vывozoval je z kombinace základních faktorů – přírodních podmínek, hustoty osídlení a povahy vlastnictví, v první řadě pozemkového. Dospěl například k poznání, že velké pozemkové majetky a nízká hustota osídlení nepřejí difuzi demokratických tendencí. Zvažoval také roli jednotlivých sociálních tříd v politickém dění, vliv katolické církve a působnost státní moci.

Siegfriedův výzkum určovalo přesvědčení, že francouzský politický život se od revoluce odehrával mezi dvěma póly, reakčním a revolučním, tedy mezi setrvačností předrevolučních struktur, za jejichž hlavní souřadnice považoval hierarchičnost, konzervatismus, katolicismus, autoritářství, a odkazem revoluce, který definoval jako republikánský, demokratický, laický a rovnostářský. Ze Siegfriedova analytického portréту vystává francouzský „Západ“ jako ztělesnění ducha starého režimu; na rozdíl od východní a jižní Francie, která byla více revoluční

4 Jeho otec Jules Siegfried byl starostou Le Havru, ministrem obchodu, poslancem i senátorem. Stručný, ale hutný biografický Siegfriedův portrét napsal François Goguel, jeden z těch, kdo se inspirovali Siegfriedovým dílem. Viz François GOGUEL, *André Siegfried: l'homme et l'œuvre 1875–1959*, Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français, sv. 121, 1975, s. 1–16.

5 O průběhu Siegfriedova výzkumu viz Hugh CLOUT, *André Siegfried (1875–1959)*, Geographers. Biobibliographical Studies, sv. 30, 2011, s. 154; André-Louis SANGUIN, *Political geographers of the past II. André Siegfried, an unconventional French political geographer*, Political Geography Quarterly 4, 1985, č. 1, s. 79–83.

a republikánská. „Západ“ totiž zůstával baštou velké pozemkové aristokracie a klerikalismu a s tím souvisely další charakteristiky. Obyvatelstvo těchto severozápadních oblastí nedůvěřovalo pokroku, uzavíralo se novým idejím, nevražilo na cizince. Siegfried tím zdůvodnil i skutečnost, proč zde autorita třetí republiky zůstávala dlouho slabá. Detailním výzkumem, který podnikl, ovšem dospěl k poznání, že žádná obecná charakteristika neplatí absolutně, a snažil se proto postihnout rozdíly mezi kraji, departementy, dokonce i mezi jednotlivými obcemi. Za skutečnou výspu kontrarevoluce a nostalgie po starém režimu považoval Vendée, Maine a Anjou, kde obyvatelstvo bez vlastního politického názoru podléhalo vlivu církve a aristokracie, jako by zde neustále přetrvávala militantní atmosféra z doby povstání chouanů. Náklonnost k demokracii naproti tomu naléзал v Bretani; vysvětlil to rozmanitostí různých typů vlastnictví a permanentním napětím mezi rolníky a šlechtici. V rámci své argumentace neváhal Siegfried pracovat ani s pojmem „rasy“, uplatnil ho konkrétně při rozlišení keltských a galských kořenů zdejšího obyvatelstva. Za pravou Bretaň pokládal pouze tu keltskou, nezávislou, sentimentální a vášnivou. Na druhé straně byl přesvědčen, že její smysl pro demokracii nebyl vyvážen morální a sociální autoritou, a proto její individualismus často ústil v neposlušnost a nekázeň. Rodnou Normandii – pocházel z Le Havru – zase považoval za nejméně francouzský ze všech regionů a politický temperament Normandů přirovnával spíše k britskému. Normandé byli podle něj k politice v podstatě lhostejní, příliš se nezajímali o principy, o něž se v té době vedl ve Francii houževnatý politický boj; sledovali převážně jen své ekonomické zájmy a v politických záležitostech nechávali za sebe rozhodovat jiné.

K politickému životu francouzského venkova se Siegfried znovu vrátil ve třicátých a čtyřicátých letech v rámci přednáškových kurzů na Collège de France, kde získal stolicí hospodářské a politické geografie. Tentokrát se v nich zaměřil na jižní Francii. Jeho plán na rozsáhlejší zpracování volební geografie dalších francouzských regionů zůstal nenaplněn. Ze zamýšleného „Politického obrazu středomořského jihu za třetí republiky“ byla publikována pouze práce o elektorální geografii departementu Ardèche.⁶ V ní znovu zvažoval souvislosti mezi volebními výsledky, kvalitou půdy, režimy vlastnictví, průmyslem, demografií a dalšími faktory, mezi nimiž tentokrát zdůraznil náboženské, neboť zde byli silněji zastoupeni protestanté.⁷

6 André SIEGFRIED, *Géographie électorale de l'Ardèche sous la IIIe République*, Paris 1949.

7 J. R. V. PRESCOTT, *The Function and Methods of Electoral Geography*, *Annals of the Association of American Geographers* 49, September 1959, č. 3, s. 297.

Politický profil jednotlivých regionů a jejich geografický, ekonomický, sociální i kulturní kontext se staly přitažlivým a takřka nevycherpatelným modelem pro analogické práce. Nabízely se zvláště jako vhodný předmět doktorských tezí, v nichž kandidáti prokazovali zvládnutí řemesla na materiálu konkrétního regionu.⁸ Byla to padesátá a šedesátá léta, jež přinesla vlnu tezí zasvěcených sociálně-ekonomickému i politickému profilu vybraných regionů.⁹

K problematice politizace venkova z nich zřejmě nejvýrazněji přispěla kniha *Druhá republika v regionu Alpine* z pera Philippa Vigiera, publikovaná v roce 1963.¹⁰ V mnohém připomíná Siegfriedovu knihu. Také Vigier si vymezil území, které zkoumal – nazval je *Région Alpine*. Šlo mu o to, aby byl různorodý a sestával jak z horských krajin, tak i z rovinatějších území. Podobně jako před půlstoletím Siegfried přitom zvažoval kombinaci různých faktorů – povahu vlastnictví a způsoby hospodaření, sociální a profesní strukturu obyvatelstva, vliv kulturní tradice, náboženství. Na rozdíl od Siegfrieda se snažil více postihnout dynamiku proměn politického života venkovských oblastí, a to konkrétně v revolučních letech 1848–1851. Co na nich fascinovalo Vigiera nejvíce, byla ambivalentnost vývoje a několik zvratů, jež se udály v relativně krátkém období. Na jeho počátku, tedy v předvečer únorové revoluce roku 1848, charakterizoval tamější společnost jako naprosto apatickou. Její politickou netečnost vysvětlil velkým počtem středních vlastníků půdy, které tolik nezasáhla hospodářská krize posledních dvou let červencové monarchie. Svou roli přitom podle něj sehrálo i nepočetné dělnictvo a vzdálenost od Paříže. Jinými slovy, na počátku roku 1848 zde nic nevěstilo příchod revoluce. Obyvatelstvo tedy na ni nemohlo být připraveno, přesto však akceptovalo změny, které přinesla. Lidové masy nadto přijaly revoluci s vyloženou sympatií a v průběhu událostí si postupně uvědomovaly svou potenciální sílu. Vypovídají o tom i výsledky voleb. Zatímco volby na základě všeobecného volebního práva v dubnu 1848 ještě ukázaly setrvačnost silného vlivu notáblů, v prezidentských volbách z prosince roku 1848 se již plně projevil hlas nižších vrstev, a zejména

8 K tomu viz Roger DUPUY, *Le comportement politique de la paysannerie française du XVIe siècle à la fin des années 1950*, Histoire et Sociétés Rurales 2, 1995, č. 3, s. 113–116.

9 Za všechny jmenujme: André ARMENGAUD, *Les Populations de l'Est-Aquitain au début de l'époque contemporaine: recherches sur une région moins développée (vers 1845 – vers 1871)* Paris 1961; Georges DUPEUX, *Aspects de l'histoire sociale et politique du Loir-et-Cher 1848–1914*, Paris 1962; Christianne MARCILHACY, *Le diocèse d'Orléans sous l'épiscopat de Mgr Dupanloup 1849–1878*, Paris 1962, a TÁŽ, *Le diocèse d'Orléans au milieu du XIXe siècle*, Paris 1964.

10 Philippe VIGIER, *La Seconde république dans la région Alpine. Étude politique et sociale. I. Les notables (vers 1845 – fin 1848), II. Les paysans (1849–1852)*, Paris 1963.

rolnictva. Podle Vigiera znamenaly parlamentní volby z dubna 1848 triumf republiky, už prezidentské volby z prosince 1848 však signalizovaly její pád. Za vítězstvím Ludvíka Bonaparta podle Vigiera nestáli ani tak bonapartisté či roajalisté, ale rolníci, kteří se – paradoxně – svým hlasem pro Bonaparta poprvé vymanili z vlivu notáblů. Ukončili tímto aktem republiku, která byla svou povahou spíše urbánní a buržoazní, a nastolili republiku rolnickou. Rolnictvo svým hlasem vyjádřilo mimo jiné nespokojenost s tím, že republika v roce 1848 jednoznačně protežovala otázky průmyslu a také dělnictva, zatímco rolníci tvrdě pocítili zvýšení daní, umocněné ještě zemědělskou krizí. Za druhé republiky se podle Vigiera žilo snadněji ve městě než na vsi, což si Ludvík Bonaparte uvědomoval. Triumfem Ludvíka Bonaparta však cesta rolnických voličů k vlastnímu, autentickému postoji neskončila. Řada z nich se dokázala s republikánským režimem ztotožnit – Vigier to doložil na příkladu departementu Basses-Alpes (nyní Alpes-de-Haute-Provence), jak se ukázalo při Napoleonově státním převratu, na nějž rolníci na některých místech reagovali povstáním. Tím nejdůležitějším poznatkem Vigierovy práce může být to, že i během krátkých čtyř revolučních let se ve venkovském prostředí stihla vytvořit určitá republikánská tradice, jež mimo jiné usnadnila etablování třetí republiky ve zdejší oblasti po roce 1871.

Vigier se jednoznačně řadí k těm historikům a historičkám, kteří považují léta 1848–1852 za zásadní pro politizaci francouzského venkova.¹¹ Druhou republikou se intenzivně zabýval rovněž Maurice Agulhon. Ačkoliv byli s Vigierem vrstevníci (Vigier narozen 1924, Agulhon 1926), jejich doktorské teze dělí jedno desetiletí. Časový posun je patrný i metodologicky. Agulhon patří mezi nejvýznamnější reprezentanty třetí generace školy Annales, kdy se ve francouzském dějepiscetví prosadily kulturněantropologické přístupy. Agulhonovu vědeckou kariéru – podobně jako mnoha jiných v této generaci – nasměroval Ernest Labrousse, který byl jeho učitelem na Sorbonně a poté jej na tři roky učinil svým asistentem v Centre national de la recherche scientifique (CNRS). Ernesta Labrousse, do značné míry také pod Siegfriedovým vlivem, fascinovala otázka, proč se v některých regionech rozvinula specifická politická tradice. K jejímu poznávání vedl i své žáky, mezi nimi Agulhona. Ten působil od roku 1957 na univerzitě

11 Bilanci bádání o druhé republice se zdůrazněním problematiky politizace venkova nabízí studie Peter H. AMANN, *Writings on the Second French Republic*, The Journal of Modern History, sv. 34, 1962, č. 4, s. 409–429; srov. Philippe VIGIER, *Un quart de siècle de recherches historiques sur la Province*, Annales historiques de la Révolution française, sv. 222, 1975, s. 622–645, a Pierre LÉVÊQUE, *Les campagnes françaises et la Deuxième République: cinquante ans d'historiographie*, Revue d'histoire du XIXe siècle, sv. 14, 1997, č. 1, s. 73–87.

v Aix-en-Provence, kde se mimo jiných sešel s dalšími dvěma významnými představiteli francouzského dějepiscství druhé poloviny 20. století – Georgesem Dubym a Michelem Vovellem. Agulhon si za předmět svého bádání zvolil jihovýchodní Francii, konkrétně departement Var. Zasloučil mu svou hlavní doktorskou tezi s názvem *Un mouvement populaire au temps de 1848. Histoire des populations du Var dans la première moitié du XIXe siècle*, obhájenou v roce 1969.¹² Její obsah byl nakonec publikován ve třech samostatných svazcích.¹³ Zatímco první je věnován dělnickému Toulonu v letech 1815–1851, pro poznání politizace francouzského venkova je klíčová druhá publikace, nazvaná *Republika na vsi*. Agulhon se v ní koncentroval na revoluční období let 1848–1851. Zatímco práce z první poloviny šedesátých let zdůrazňovaly zejména sociálně-ekonomické aspekty, Agulhon již více pracoval s kolektivněpsychologickými fenomény. Nejen to, předjímal postupy, s nimiž zanedlouho přišla *histoire culturelle* čtvrté generace Annales, zejména pak koncept sociability. Právě ten hraje klíčovou roli v Agulhonově argumentaci, když vysvětloval poměrně náhlý a radikální příklon obyvatelstva sledovaného regionu k demokratickým principům i socialismu po únoru 1848, který vrcholil v povstání proti státnímu převratu z 2. prosince 1851. Agulhon byl přesvědčen, že pro objasnění této změny nepostačuje analýza socioekonomických struktur, neboť odezva na ekonomickou krizi, jež předcházela revoluci, vyvolala na různých místech francouzského venkova rozdílné reakce. Dospěl k závěru, že rezistence vůči státnímu převratu nebyla – jak se doposud převážně interpretovalo – archaickým násilím ani výrazem politické naivity jakési poslední velké jacquerie. Byl to naopak podle něj projev demokratického smýšlení a úsilí bránit ústavní režim. Odbojný postoj obyvatel Varu byl podle Agulhona způsoben tím, že patřil k regionům, v nichž se podařilo nižším vrstvám odmítnout mocenský vliv těch, kdo disponovali ekonomickou a sociální mocí, jako byli notáblové nebo kněží. Namísto toho si rolníci a drobní řemeslníci na venkově vytvářeli horizontální struktury, které byly svou povahou rovnostářské a demokratické.

12 K Agulonovi a zejména k jeho práci o politizaci venkova viz Peter McPHEE, *Maurice Agulhon*, in: Philip Daileader – Philip Whalen (edd.), *French Historians 1900–2000. New Historical Writing in Twentieth-Century France*, Chichester 2010, s. 1–10. Viz rovněž kapitolu „Une modernité rurale: la politisation de la culture paysanne“ v publikaci André BURGUiÈRE, *L'École des Annales. Une histoire intellectuelle*, Paris 2006, s. 155–161.

13 Maurice AGULHON, *Une ville ouvrière au temps du socialisme utopique. Toulon de 1815 à 1851*, Paris 1970; TÝŽ, *La République au village. Les populations du Var de la Révolution à la IIe république*, Paris 1970 (reedice 1979); TÝŽ, *La Vie sociale en Provence intérieure au lendemain de la Révolution*, Paris 1971.

Agulhon přispíval k předmětu politizace venkova i v dalších pracích svého rozsáhlého a zároveň rozmanitého díla.¹⁴ Zcela specifický přínos k problematice pak představovala trilogie zasvěcená dějinám jednoho ze stěžejních francouzských republikánských symbolů – Marianne, legendární dívce s frygickou čapkou. „Dlouhému“ 19. století věnoval první dva svazky této trilogie.¹⁵ Sledoval v nich zrod a šíření symbolu Marianne ve francouzském politickém životě. Dívka, která původně v západní kultuře ztělesňovala svobodu, se za Francouzské revoluce stala symbolem republiky a v průběhu 19. století byla ve Francii v podstatě ztotožněna s Francouzskou republikou, i když, jak vyplývá z Agulhonových prací, se s ní identifikovala především levice.

Aby mohl proniknout do politického myšlení nejnižších vrstev, chtěl vnímat politiku jejich vlastními slovy, vírami a vášněmi. Poznal, jak si Provensálci osvojovali celonárodní či celostátní problémy tím, že si je přizpůsobovali místním poměrům. Dospěl mimo jiné k důležitému poznání, že politické postoje lidových vrstev nebyly pouhým trpným obrazem nebo vulgarizovanou formou „elitní“ kultury. Volil proto i etnologické postupy, které mu umožňovaly pochopit a analyzovat politické praktiky jako praktiky kulturní.¹⁶ Agulhon se svým dílem zařadil mezi ty, kdo počínaje sedmdesátými lety 20. století výrazně přispěli k obrodě politických dějin.¹⁷ Šlo o návrat k politickým dějinám obohaceným o nové metodologické přístupy, jimiž prošla francouzská historiografie v průběhu 20. století. Zakládaly se na syntéze politických, socioekonomických a kulturních tendencí. Pracovaly s pojmy „sociability“, „praktik“ a „reprézentací“, studovaly každodenní zvyky a chování v rodině, v práci, ve veřejném životě, v kavárnách, při slavnostech. Obroda politických dějin souzněla s „histoire culturelle“, jež dominovala francouzskému dějepiscectví v poslední čtvrtině 20. století, v éře čtvrté generace Annales.

14 Za všechny vyzdvihněme například kratší a brilantní monografii zasvěcenou letům 1848–1852: Maurice AGULHON, *1848 ou l'apprentissage de la République, 1848–1852*, Paris 1973; angl. překlad *The Republican Experiment 1848–1852*, Cambridge 1983.

15 Maurice AGULHON, *Marianne au combat (1789–1880). L'imagerie et la symbolique républicaines de 1789 à 1880*, Paris 1979, a TÝŽ, *Marianne au pouvoir. L'imagerie et la symbolique républicaines de 1880–1814*, Paris 1989.

16 O tomto aspektu Agulhonova díla André BURGUiÈRE, *Hommage à Maurice Agulhon. Quand l'histoire politique rencontre l'ethnologie*, Ethnologie française, sv. 45, 2015, č. 1, s. 5.

17 K novým politickým dějinám viz zejména programový a zároveň bilanční sborník René RÉMOND (edd.), *Pour une histoire politique*, Paris 1988. S politizací venkova souvisel i fenomén geneze politických stran. V éře nových politických dějin se jím zabýval především Raymond HUARD. Viz jeho monografii založenou na materiálech z departementu Gard – Raymond HUARD, *La Préhistoire des partis. Le mouvement républicain en Bas-Languedoc 1848–1881*, Paris 1982 – i obecnější práci TÝŽ, *La naissance du parti politique en France*, Paris 1996.

Jednou z vůdčích postav kulturní historie čtvrté generace Annales se stal Alain Corbin. Podobně jako Agulhon také Corbin vědecky vyrůstal pod Labrousseovým vlivem. Je patrný i v koncepci Corbinovy doktorské teze, již zasvětil kraji Limousin pod názvem *Limousins migrants, Limousins sédentaires*.¹⁸ Neodmyslitelné východisko Corbinovy práce tvoří analýza sociálních, ekonomických a demografických fenoménů, nicméně Corbinovy ambice – podobně jako tomu bylo u Agulhona – šly za meze, v nichž se pohyboval Labrousse. Corbin usiloval o postižení fenoménů antropologických, sociobiologických, sociálněpsychologických. Zajímala jej struktura rodiny, sociální vztahy, procesy jako alfabetyzace, migrace za prací, dále způsoby reakce na bídu, kolektivní obsese a frustrace. K tématu politizace jej přivedla potřeba vysvětlit příklon Limousinu k levici. Odpověď našel v kontrastu mezi předčasnou politizací a archaickým ekonomickým a sociálním kontextem. Ten charakterizovalo zejména lpění na tradičních kulturních praktikách, zpoždění procesu alfabetyzace a nedostatečná difuze knih a časopisů. Narážel přitom na řadu ambivalencí, jež ostatně provázely proces modernizace celé evropské společnosti v 19. století. Limousin viděl jako region zároveň uzavřený a izolovaný; otevírající se prostřednictvím migrace a průmyslové produkce odkázané na vzdálenější trhy.¹⁹

Ve svých dalších knihách Corbin již plně uplatnil metodologické postupy kulturní historie. Díky své inovativnosti se staly takřka bestselery a byly přeloženy do řady jazyků. K fenoménu politizace venkova z nich má nejbližší *Vesnice „kanibalů“* z roku 1986.²⁰ Kniha dokládá další z „návratů“ příznačných pro francouzskou historiografii poslední čtvrtiny minulého století. Po nadvládě strukturálně pojatých socioekonomických a kulturněantropologických dějin se znovu pěstovala historie událostí, příběhů, jednotlivých aktérů. Kniha je typickým příkladem událostní historie, jež umožňuje historikovi na pozadí konkrétní události rozehrát celou řadu souvislostí a proniknout do světa kolektivních představ. Událost, která Corbina jako badatele zaujala, se odehrála 16. srpna 1870 v Haute-faye, kde vesničané zmasakrovali francouzského šlechtice v domněnku, že se jedná o Prusa. Příčiny drastického skutku nehledal v divokosti, primitivnosti či zaostalosti venkovanů, ale

18 Tezi publikoval knižně ve dvou svazcích pod titulem Alain CORBIN, *Archaïsme et modernité en Limousin au XIXe siècle 1845–1880*, Paris 1975. První díl nese název *La rigidité des structures économiques, sociales et mentales*, druhý *La naissance d'une tradition de gauche*.

19 Corbin o své vlastní práci: Alain CORBIN, *Historien du sensible. Entretiens avec Gilles Heuré*, Paris 2000, k dizertaci zvl. s. 22–26. Srov. TÝŽ, *Du Limousin aux cultures sensibles*, in: Jean-Pierre Rioux – Jean-François Sirinelli (edd.), *Pour une histoire culturelle*, Paris 1997, s. 101–115.

20 Alain CORBIN, *Le village des „cannibales“*, Paris 1986; český překlad *Vesnice „kanibalů“*, Praha 2011.

v zakořeněné či pěstované sociální představivosti, konkrétně v umělém obraze, který záměrně konstruovala a živila ve venkovských lidových vrstvách buržoazie. Vytvářela se víra v mytické spiknutí, která na venkově přetrvávala po celé 19. století. Fámy a nepodložené zprávy posilovaly obavu z obecného komplotu, který měl vyústit v restauraci starého režimu s jeho privilegií a společenskými rozdíly. Nicméně, jak Corbin zdůraznil, i fámy pomáhají vytvářet mezi příslušníky komunity silné vazby, zároveň s tím však takové společenství ztrácí schopnost racionálně reagovat na své obavy a pociťuje naléhavou potřebu rozpoznat a označit viníky svých neštěstí. Napětí ve společnosti a potlačovaná agresivita vždy hrozí propuknout v krizových časech, jak se v tomto případě stalo za prusko-francouzské války. Více než principy svobodné společnosti, jako je svoboda tisku nebo svoboda shromažďování, zajímalo Corbinovy venkovany vlastní hospodaření a jeho prosperita. Svou roli v tomto kraji, Dordogni, hrály také sympatie k Napoleonovi III., neboť jeho vládě přisuzovali budování tolik potřebné moderní infrastruktury, zajištění stability veřejného života a pořádku. Naopak nepřítelé viděli v těch, kdo mohli tento pořádek ohrožovat, tedy vedle aristokratů nově i v republikánech.

Téma politizace venkova jako by nadále zůstávalo nevyčerpatelné. Rovněž na přelomu 20. a 21. století se objevovaly další práce, věnované dosud nezpracovaným regionům nebo určitému období. Na burgundské vinařské oblasti se zaměřil Pierre Goujon.²¹ Také on evidoval protikladné tendence, střetávání tradice (jako endogamie, předávání povolání z generace na generaci) s inovací či modernizací (snížení porodnosti, větší počet nesezdaných, předčasný odchod dětí z domova, větší počet malých rodin, větší počet osamocených, včetně seniorů). Goujon byl nicméně přesvědčen, že nikdy nebyla společnost na venkově tak rozmanitá jako v druhé polovině 19. století; soudržnost a vitalita venkovské pospolitosti dosáhla svého vrcholu právě na konci tohoto století. Navíc v období třetí republiky zde až do vypuknutí první světové války vládla podle Goujona skutečná symbióza mezi regionálním a národním životem, protože venkovská společnost nejen akceptovala republikánský režim, ale osvojila si i republikánské hodnoty. Výrazně k tomu přispěl živě se rozvíjející spolkový život. V průběhu druhé poloviny 19. století se zkrátka podle Goujona stala politika nedílnou součástí rolnické mentality.

Dlouho převažovaly ty práce, jež hledaly klíč k politizaci venkova v druhé nebo třetí republice. Období druhého císařství přitom zůstávalo stranou pozornosti. Zaměřila se na ně, konkrétně na léta 1848–1880, Chloé Gaboriauxová v jedné

21 Pierre GOUJON, *Le vigneron citoyen. Mâconnais et Chalonnais (1848–1914)*, Paris 1993.

z nedávných, ale již hojně citovaných prací.²² Vyšla v ní z poznatku, že rolnictvo bylo hlavní oporou Napoleona III. a že na tom nezměnily nic ani tradiční svazky s místními elitami ani nové republikánské a demokratické přísliby. Ve svém výkladu zvolila specifickou perspektivu. Analyzovala politický diskurz, či přesněji – jejími vlastními slovy – „repräsentace“. Soustředila se na to, jak na rolníky pohlíželi republikáni; zaznamenala přitom, že republikáni si mnohdy vykládali důvody rolnických hlasů mylně. Přesvědčení republikánů o nezpůsobilosti rolnického obyvatelstva pro občanství kontrastovalo s vědomím potřeby získat rolnictvo na svou stranu. Republikánský diskurz se proto nutně musel proměňovat; Gaboriauxová v této souvislosti vyzdvihla úsilí Julese Ferryho.²³

Podstatně přispěli k tématu politizace francouzského venkova anglosaští badatelé, a to z Velké Británie, Spojených států i Austrálie. Pro ně vždy skýtala Francie atraktivní látku a politizace venkova se zařadila mezi ty nejpřitažlivější. Velkou měrou k tomu přispěl americký historik Eugen Weber svou knihou z roku 1977 o tom, jak se z rolníků stávali „Francouzi“.²⁴ Z celku prací věnovaných fenoménu politizace francouzského venkova a utváření národa si zřejmě právě Weberova monografie získala největší pozornost.²⁵ A to i zásluhou vyhraněných tezí, jež zvláště mezi francouzskými historiky a historičkami vyvolaly řadu kritických reakcí. Podle Webera totiž ve Francii postupovala politizace a centralizace pomaleji, než se obecně předpokládalo. Za „politizaci“ totiž považoval až takový

22 Chloé GABORIAUX, *La République en quête de citoyens. Les républicains français face au bonapartisme rural (1848–1880)*, Paris 2010.

23 Gaboriauxová interpretovala materiály v souladu se závěry knihy britského historika Sudhira Hazareesingha, který z hlediska politické kultury považuje období druhého císařství – a tedy nikoliv až období třetí republiky – za klíčové pro promýšlení a ustavování základních konceptů ideálu občanství a zastupitelské demokracie ve Francii. Viz Sudhir HAZAREESINGH, *From Subject to Citizen. The Second Empire and the Emergence of Modern French Democracy*, Princeton 1998. Hazareesingh ostatně napsal předmluvu do knihy Chloé Gaboriauxové. Viz TÝŽ, *Préface*, in: Ch. Gaboriaux, *La République en quête de citoyens*, s. 7–10.

24 Eugen WEBER, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870–1914*, London 1977. Francouzský překlad *La Fin des terroirs. La modernisation de la France rurale 1870–1914*, Paris 1983.

25 O její výjimečnosti vypovídá například kolokvium uspořádané v roce 2006 Kalifornskou univerzitou v Los Angeles u příležitosti třiceti let od vydání Weberovy knihy. Viz studii o Weberovi publikovanou k tomuto výročí: Caroline FORD, *Peasants Into Frenchmen Thirty Years After*, French Politics, Culture & Society, sv. 27, 2009, č. 2, s. 84–93. Sám Weber se po pěti letech k tématu vrátil: Eugen WEBER, *Comment la Politique Vint aux Paysans. A Second Look at Peasant Politicization*, The American Historical Review, sv. 87, 1982, č. 2, s. 357–389.

stav, kdy byly komunální záležitosti vnímány v souřadnicích a pojmech „velké“, tedy státní či národní politiky. Weber konstatoval, že Francouzi dlouho nepokládali velké národní události za důležité pro své životy. Ještě kolem roku 1870 se plně neztotožňovali se svým státem a jednotná Francie pro ně byla více méně abstrakcí. Dokonce ani prusko-francouzská válka let 1870/1871 nevypovokovala mezi venkovany všeobecnou vlasteneckou reakci. Ostatně, jak Weber upozornil, v některých francouzských nářečích se slovo „vlast“ nevyskytovalo. Příčiny tohoto stavu spatřoval v zaostalosti většiny venkovských oblastí. Podle Webera přinejmenším do poloviny 19. století žily vesnice, farmy a samoty podle stejného modelu jako před Francouzskou revolucí. Venkovské statky držely své obyvatele v zajetí tradice a místní autority i rodiny potlačovaly zdroje potenciálního napětí či vzdoru. Každá vesnice byla klanem, druhem státu se svým vlastním patriotismem. Vesnice na sebe navzájem nevražily a venkované nenáviděli městské gentlemany, na něž v podstatě pohlíželi jako na cizince. Podobně vnímali i nové zákony a jejich nositele či vykonavatele; považovali je za něco, co narušuje tradiční, zvykový morální řád.

Pro modernizaci bylo podle Webera nezbytné, aby obyvatelstvo začalo sdílet signifikantní zkušenosti a stíraly se ostré hranice mezi městským světem a venkovem. K tomu nejvíce přispěly silnice a železnice, vojenská služba, obchod, pohyb zboží a pracovních sil. Mimořádnou důležitost připisoval progresu ve školství, jenž nastal počínaje šedesátými lety 19. století. Zásadní změnou podle Webera bylo, že rodiče začali posílat své děti do škol nikoliv proto, že museli, ale že to považovali za prospěšné. Řada dospělých venkovanů byla v té době ještě negramotná, ovládala pouze dialekt a s obecnou francouzštinou měla potíže. Osvojování spisovné francouzštiny obohacovalo slovní zásobu jejích uživatelů, mimo jiné o abstraktnější pojmy, které umožňovaly rozumění novým skutečnostem i jejich sdílení s rozsáhlejší pospolitostí. Weber si všímal i proměny role učitelů. Jejich sociální prestiž se od šedesátých let 19. století zvyšovala, mnohde se stali nepostradatelnými pro municipální správu. Veřejnost v nich začala spatřovat reprezentanty státu. Na rozdíl například od Alaina Corbina připisuje Weber v procesu stírání regionálního partikularismu menší význam sezonní migraci, naopak vyzdvihuje pozitivní roli armády. Venkované dlouho viděli v armádě nátlakový akt státu, s nímž se ještě plně neztotožňovali. To se měnilo až od sedmdesátých let 19. století. Lidé armádu začali respektovat; stala se školou vlastenectví i prostředkem šíření francouzského národního vědomí, přispívala k akulturaci mladých Francouzů. Pro mnohé z nich

znamenal vojenská služba zlepšení životní úrovně, řada proto po vojenské službě odešla ze svých obcí.

Weber nezapomněl ani na další důležitý aspekt modernizace venkova, a to sekularizaci. Zaznamenal, jak venkované postupně ztráceli respekt k církvi. Náboženské praktiky sice prostupovaly venkovanovu každodennost, ale Weber to nepovažoval za autentickou zbožnost. Církev i v očích venkovanů přestávala symbolizovat jednotu věřících a namísto toho nabývala podoby speciální politické síly. Ochabovala i další pouta, jež dříve zajišťovala koherenci venkovské společnosti. Rodina postupně ztrácela roli protektora v otázkách zdraví, oblékání, výchovy, učitelky sociálních dovedností. Rodiny se zmenšovaly, prarodiče přestávali bydlet se svými potomky a tím se oslaboval jejich vliv na výchovu mladších generací. Vytrácely se komunální slavnosti i jiné historické svátky, nahrazovaly je soukromé slavnosti. Sociabilita se namísto toho rozvíjela v zájmových nebo politických spolcích. Měnil se i vztah člověka k přírodě. Zavádění strojů do zemědělského hospodaření a zemědělská osvěta způsobovaly, že půda i příroda se odkouzlovaly, ztrácely svou magickou posvátnost. To vše umocňovala literární a zvláště publicistická produkce. Byly to zejména noviny, které pomáhaly vytvářet z Francouzů jednotný celek, neboť i regionální listy předkládaly na prvních stranách nejprve obecné, celonárodní záležitosti. Weber tedy viděl národní pospolitost více jako kulturní než politickou jednotu. Jeho postup byl proto zákonitě spíše kulturněantropologický a etnologický, než tomu bylo o ostatních historiků zabývajících se tímto tématem.

Také anglosaské historiky přitahovalo období druhé republiky. Amerického historika Teda Margadanta zaujalo rolnické povstání proti státnímu převratu Ludvíka Bonaparta v prosinci 1851.²⁶ Příčiny povstání hledal ve třech různých sférách. První představovaly ekonomické a sociální podmínky, druhou politické okolnosti a třetí sociální akce. Hledal vysvětlení, proč hospodářská krize, jež postihla francouzský venkov v letech 1848–1851, nevyvolala všude stejné reakce a k povstání došlo pouze na jihu Francie. Tam si podle Margadanta město a rolnický venkov hospodářsky nepřekážely, na rozdíl od francouzského severu, kde vzájemná ekonomická konkurence bránila společnému politickému postupu. Z celku politických příčin upozornil na rozpor mezi sklonem k autoritářské vládě, již nově prosazoval Ludvík Bonaparte, a novým demokratickým volebním systémem; s tím, že státní aparát se snažil co nejvíce limitovat sílu republikánských politiků. Útoky ze strany státní moci na politický dissent byly pak jedním z hlavních impulsů pro

26 Ted W. MARGADANT, *French Peasants in Revolt. The Insurrection of 1851*, Princeton 1979.

násilné povstání v reakci na Bonapartův převrat. Nejzásadnější důvody úspěchu levice na francouzském jihu nehledal v ekonomických potížích, jež postihovaly venkovské lidové vrstvy, ale v „sociálních identitách“ a „politických loajalitách“. Hlavní pozornost proto věnoval samotné politické akci, zejména vytváření sítě tajných společností demokratických socialistů, nazývajících se montagnardi, kteří v letech 1850–1851 úspěšně agitovali na francouzském venkově.

Syntetizující pohled na politický život rolníků v letech 1846–1852 podal australský historik Peter McPhee v knize z roku 1992 nazvané *Politika rurálního života*.²⁷ Pokusil se v ní shrnout dosavadní literaturu předmětu a zároveň navázal na vlastní předchozí bádání.²⁸ Ve srovnání s již zmíněnými pracemi o druhé republice nabídl McPhee zřejmě nejpozitivnější zhodnocení úrovně politického života francouzského rolnictva v polovině 19. století. Odmítl teze o „archaičnosti“ francouzského venkova; co jiní autoři pojímali jako zpozdilost rurálního prostředí, viděl spíše jako jeho svébytnost. Inklinace venkovanů na jihu Francie k demokratickému socialismu podle něj vyplynula z jejich autonomního politického přesvědčení, a nebyla tedy výsledkem působení vnějších sil, jako například montagnardských agitátorů z měst. Při hledání spojitostí mezi politickým děním a jeho socioekonomickým zázemím dospěl k poznání, že k radikální politické volbě měli blíže drobní vlastníci půdy, zatímco nájemci a zemědělní dělníci volili spíše notáble.²⁹

Anglický historik Michael Burns se pokusil nalézt jeden z klíčů k poznání zákonitostí politizace venkova na přelomu 19. a 20. století ve sledování ohlasu Boulangerovy volební kampaně a Dreyfusovy aféry.³⁰ Rovněž on si zvolil několik departementů z různých částí Francie (celkem šest: Gers, Marne, Isère, Savoie, Orne a Vendée), aby podnikl důkladný základní výzkum. Burns ukázal, jak se na venkově zkrusovaly informace o obou událostech i jejich výklad a že každá z oblastí na ně reagovala po svém. Postoj venkovanů do značné míry určovala stanoviska místních autorit (starosta, kněz, učitel, hostinský). Názory na Boulangera

27 Peter McPHEE, *The Politics of Rural Life. Political Mobilization in the French Countryside 1846–1852*, Oxford 1992.

28 Viz zejména studii Peter McPHEE, *On Rural Politics in Nineteenth-Century France. The Example of Rodes 1789–1851*, *Comparative Studies in Society and History*, sv. 23, 1981, č. 2, s. 248–277, a monografii TÝŽ, *The French Revolution in a Mediterranean Community. Collioure 1780–1815*, Melbourne 1989.

29 Od devadesátých let se McPhee soustředoval na Francouzskou revoluci; z řady prací upozorníme zvláště na Peter McPHEE, *Revolution and Environment in Southern France. Peasants, Lords and Murder in the Corbière 1780–1830*, Oxford 1999.

30 Michael BURNS, *Rural Society and French Politics. Boulangism and the Dreyfus Affair 1886–1900*, Princeton 1984.

rozdělovaly regiony, obce a dokonce i rodiny. Boulangerova kampaň neměla do té doby ve Francii obdoby; distribucí letáků, brožur, ale také například dárkových předmětů s Boulangerovým portrétem chtěla oslovit především venkovské voliče. Burns doložil, jak boulangeristé umně uchopili tradiční sociální svazky, praktiky i mentality a adaptovali je pro nová politická poselství. Boulangerovu kampaň a Dreyfusovu aféru od sebe dělilo jen desetiletí, právě těchto deset let však představovalo výraznou změnu v úrovni gramotnosti i vzdělání venkovanů. I z tohoto důvodu zůstala většina francouzského rolnictva netečná vůči vyhrcoené antisemitské propagandě.

Ve stejném roce, jako vyšla Weberova kniha *Peasants into Frenchmen*, odevzdal svou doktorskou tezi v Oxfordu Peter M. Jones. Pojednávála o revolučních výborech v letech 1793–1795 v departementu Aveyron. Na dizertaci navázal ve své knize z roku 1985 o politice a venkovské společnosti.³¹ V ní však rozšířil svůj záběr na delší časové období a kromě Aveyronu zahrnul do svého výzkumu další tři departementy z jižní části Francouzského středohoří – Ardèche, Haute-Loire a Lozère. Závěry, k nimž dospěl, souzněly s hlavní Weberovou tezí; rovněž Jones trval na tom, že o politizaci francouzského venkova lze uvažovat až od osmdesátých let 19. století. Jonesovo hodnocení do značné míry vyplynulo z charakteristiky regionů, které zvolil za předmět výzkumu. Jednalo se o izolované, neúrodné a ekonomicky i sociálně zaostalé oblasti. Jones nejprve zvažoval geografické, hospodářské podmínky i sociálněantropologické konstanty, které mu poskytly argumenty pro výklad politického vývoje. Ačkoliv nezpochybnil význam voleb pro politické oživení francouzského venkova, zdůraznil, že nutně neznamenaly politizaci širších lidových vrstev. Ukázal, jak silné patriarchální rodinné, klanové vazby a autority určovaly i politické chování jednotlivců. To se vyznačovalo devótností, a to jak vůči rodinným, tak i komunálním nebo církevním autoritám. Jones ostatně upozornil, že to byla právě katolická církev, jež byla v této oblasti v roce 1848 nejprůpravenější na všeobecné volební právo, když dokázala vytvořit v podstatě první velkou úspěšnou volební mašinerii v moderních dějinách. Jones pohlížel skepticky na otázku sympatií venkovanů pro mladý republikánský režim. Podle jeho soudu volili venkované republikány nikoliv z přesvědčení, ale z osobního prospěchu.

Ve svých dalších větších pracích se Jones znovu soustředil na období Francouzské revoluce. Spíše syntetizující ráz má kniha *Rolnictvo ve Francouzské*

31 Peter M. JONES, *Politics and Rural Society. The Southern Massif Central, c. 1750–1880*, Cambridge 1985.

revoluci z roku 1988.³² V ní se mimo jiné vyrovnával s Lefebvrovým pionýrským dílem *Paysans du Nord*.³³ Naproti tomu spíše analytická – sám ji označil za „komparativní mikrohistorii“ – je mladší práce, jejíž podstatu tvoří srovnání šesti francouzských vesnic (Neuville-sur-Moselle, Villepreux, Châtelaudren, Saint-Alban, Allan a Roquellare) v období šesti desetiletí revoluční a napoleonské doby; přičemž, a tím se odlišil od řady podobných prací, se nejednalo o obce ze stejného kraje, nýbrž z různých částí Francie.³⁴ Na tomto materiálu sledoval, do jaké míry se venkovští obyvatelé uvolňovali z pout tradiční společnosti, vytvořených za starého režimu, a adaptovali se na nové poměry, jež přinesla revoluce a napoleonský stát. Vyšel z předpokladu, že těchto šest mikrohistorických sond mu umožní vyvarovat se pokušení, jemuž někdy podléhají práce se širším záběrem, totiž že – ať už vědomě, nebo bezděčně – selektují materiál tak, aby doložil apriorně stanovené teze. Knihu lze číst také jako polemiku s jednou hlavních Tocquevillových tezí. Podle Jonese se státní správa ve Francii centralizovala teprve za direktoria a císařství, nikoliv tedy, jak tvrdil Tocqueville, už za starého režimu. Nové poznatky rovněž přiměly Jonese korigovat své předchozí závěry o politizaci francouzského venkova. Zatímco ve své první knize ji kladl až do osmdesátých let 19. století, detailní analýza materiálu ze šesti vesnic mu ukázala, že již za revoluce municipální správa reflektovala a reagovala na celostátní dění a že si rolníci uvědomovali svou sounáležitost s národem.

Americká historička Caroline Fordová se věnovala možná nejsvébytnějším z francouzských regionů a pojednala o politizaci Bretaně v letech 1890–1920. Svůj výzkum zaměřila na její nejzápadnější departement, Finistère.³⁵ Dospěla k poznání, že politizace departementu neprobíhala prostřednictvím přenosu městských, či konkrétně pařížských vzorců sociokulturního chování na bretaňský venkov, nýbrž vytvářením jejich paralel na tradičním regionálním základě. Unifikující administrativní zásahy z centra zde povětšinou vyvolávaly odpor. Fordová však upozornila, že bretaňské protesty proti těmto zásahům nelze interpretovat – jak to činila tehdejší vláda a dlouho i historiografie – jako obranu starých partikulárních řádů, nýbrž jako obhajobu hodnot republikánské demokracie. Podle Fordové proces vytváření národní jednoty neznamenal nutně zavržení starých regionálních,

32 Peter M. JONES, *The Peasantry in the French Revolution*, Cambridge 1988.

33 Georges LEFEBVRE, *Les paysans du Nord pendant la Révolution française*, Lille 1924.

34 Peter M. JONES, *Liberty and Locality in Revolutionary France. Six Villages Compared 1760–1820*, Cambridge 2003.

35 Caroline FORD, *Creating the Nation in Provincial France. Religion and Political Identity in Brittany*, Princeton 1993. Kniha byla přeložena do francouzštiny jako *De la province à la nation. Religion et identité politique en Bretagne*, v roce 2018 ji vydalo nakladatelství Renneské univerzity.

v případě Bretaně pak zejména náboženských svazků. Bretaňský katolicismus naopak sehrál v procesu vytváření národní jednoty pozitivní roli. Farní duchovenstvo, jež se angažovalo v sociálně katolickém hnutí, se zde ukázalo jako progresivní politická i sociální síla a jeho vstup do politiky znamenal počátek demokratizace politického života v regionu. Autorka rovněž vyvracela převládající předpoklady o rozhodujícím vlivu sociální a hospodářské modernizace na proměny kolektivní identity.³⁶

Uvedená díla naznačují, jak rozmanité a někdy i protichůdné mohou být závěry příspěvků na tomto badatelském poli. O to cennější jsou syntetizující pokusy o shrnutí či rekapitulace vývoje politizace venkova. Z bohatého celku literatury i z vlastních dlouhodobých výzkumů vycházel Maurice Agulhon při psaní kapitolo o vztahu venkova k politice do třetího svazku velkých *Dějín rolnické Francie* z roku 1976.³⁷ Koncizní výklad tématu nabízí příslušné pasáže v syntéze Annie Moulinové *Rolnictvo a společnost ve Francii od roku 1789*.³⁸ Pro svou jasnost představují vhodný text pro uvedení do problematiky; knihu ostatně autorka zamýšlela také jako studijní materiál pro výuku rurální historie na univerzitách. Je proto přístupnější než zmiňovaný text Agulhonův, který má místy až esejistické rysy.

Závěry a poznatky, jež obsahují uvedené syntézy, monografie a studie, jistě nelze bezesbytku aplikovat na jiná prostředí; natolik je francouzská problematika specifická. Bezpochyby však mohou inspirovat – volbou témat, argumentací, metodou i úrovní vědecké komunikace, jak dokládá například dialog mezi jednotlivými autory, mezi generacemi nebo mezi francouzskými a anglosaskými historiky.³⁹ Všechna uvedená díla vypovídají o neobyčejné vědecké erudici svých autorů. Ústrojně se v nich spojuje zřetel k různým sférám minulé skutečnosti,

36 Z dalších, tentokrát francouzských prací věnovaných Bretani z hlediska fenoménu politizace viz zejména Patrick PIERRE, *Les Bretons et la République. La construction de l'identité bretonne sous la Troisième république*, Rennes 2001. Sledoval, jak se republikáni postupně prosazovali v Bretani. Zatímco v počátcích třetí republiky uplatňovali vliv ve městech a přístavech, na konci 19. století už byli většinou politickou silou. Radikálové a socialisté získávali první politické úspěchy až od počátku století následujícího. Ukázal, jak se Bretaň za třetí republiky výrazně změnila a otevřela se širšímu, národnímu prostoru. Každá z bretaňských oblastí se přitom modernizovala a politizovala vlastní cestou. Viz rovněž Michel DENIS – Claude GESLIN, *La Bretagne des Blancs et des Bleus 1815–1880*, Rennes 2003.

37 Maurice AGULHON – Gabriel DÉSSERT – Robert SPECKLIN, *Histoire de la France rurale*, tome 3, *Apogée et crise de la civilisation paysanne 1789–1914*, Paris 1976.

38 Annie MOULIN, *Les Paysans dans la société française*, Paris 1988; anglický překlad *Peasantry and Society in France since 1789*, Cambridge 1991.

39 Příprava této studie přirozeně zahrnovala i četbu recenzí v odborných časopisech. Ty nejsou citovány, protože by příliš zahltily poznámkový aparát.

příkladně propojují postupy politických, hospodářských, sociálních i kulturních dějin. A v neposlední řadě dokazují nezbytnost důkladného základního výzkumu. Každá další regionální sonda, kterou přinášeli historičky a historici zabývající se politizací francouzského venkova, doplňovala a zpřesňovala poznání na tomto badatelském poli a pomáhala korigovat některé předsudky, jež se v obecném povědomí i vědeckém diskurzu tradovaly a tradují o venkovském prostředí. Získané poznatky nadto mohou nabýt nové, aktuální platnosti v době, v níž se tak často hovoří o rozdělené společnosti a zvláště o propastech prohlubujících se mezi městskými aglomeracemi a venkovem.

RECENZE

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Martin HOLÝ – Tomáš STERNECK – Jan ZELENKA a kol.

Děti a dětství od středověku na práh osvícenství

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Historický ústav AV ČR 2019, 693 s., ISBN 978-80-7422-675-5 (NLN), ISBN 978-80-7286-333-4 (HÚ).

Rozsáhlá kniha, která završila výzkum realizovaný v projektu podpořeném v GA ČR a která je výsledkem patnáctičlenného autorského kolektivu, vznikla ve spolupráci Historického ústavu AV ČR a Nakladatelství Lidové noviny. V domácí historiografii se jedná v podstatě o první obsáhlý a výpravný pohled na dějiny dětství, resp. postavení a život dětí v předmoderní době. Ač zájem o dílčí témata spojená s dětstvím byl v domácím bádání přítomen v podstatě od 19. století,¹ podstatnější diskuse, které vyvolal v západoevropské historiografii koncept „malého dospělého“ Philippa Arièse již v šedesátých letech minulého století, zde rezonovaly až v posledních zhruba dvou desetiletích.²

Na rozdíl od předchozích pohledů na děti a jejich život v minulosti bylo ambicí autorů nepreferovat tradiční, avšak dílčí témata spojená s „dětskými obyvateli minulosti“ jako byly dětské sňatky, infanticidia, nemanželské děti či otázky spojené se vzděláváním. Jejich snahou bylo podívat se na dětskou problematiku ve středověku a raném novověku komplexně. Chronologicky je koncept knihy vymezen tak, že již nezahrnuje období osvícenství, které přineslo zásadní změny a dopady na společnost, rodinu a tedy i postavení dítěte a jeho výchovu. Tyto změny byly vykročením k moderní době a dle autorů zasluhují samostatný výzkum a zhodnocení. Podobně byly koncipovány i předchozí nečetné konference a výzkumy zaměřené na dětskou problematiku.³ S uvedenou argumentací lze souhlasit, a to ovšem

1 Zmínit lze kulturní historii Zikmunda WINTERA, s nímž je spojen především zájem o dějiny školství a tedy i o děti v rolích žáků a studentů (zejm. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách 15. a 16. století. Kulturně-historický obraz*, Praha 1901). Kulturní historie 19. století odstartovala i zájem folklórní či etnografický (doložit lze bibliografii Českého lidu, viz: Ludvík KUNZ, *Soupis prací Zibrtova Českého lidu, ročník I–XXXII, 1892–1932*, Praha 1960), v první polovině 20. století pak i zájem sociologický a historicko-demografický. K tomu přehledně Milena LENDEROVÁ, *Jak se píše dějiny dětství – příklad francouzské a české historiografie*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*, Documenta Pragensia XXXI, Praha 2012, s. 21–34.

2 Philipp ARIÈSE, *Dítě a rodinný život za starého režimu (L'Enfant et la vie familiale le sous l'Ancien Régime)*, Paris 1960, vyšlo též v angličtině *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*, New York: Vintage 1962 a německy *Geschichte der Kindheit*, München 1975).

3 Za podstatné domácí pokusy sumarizovat pohled na historii dětství lze považovat publikaci Tomáš JIRÁNEK – Jiří KUBEŠ (ed.), *Dítě a dětství napříč staletími*, Pardubice 2003 a výsledek stejno-

v naději, že právě stěžejní osvěcenská doba bude detailněji s akcentem na proměny pohledů na dítě, jeho výchovu a postavení zpracována v budoucnu. Některé pasáže knihy z pera Alice Velkové i její předcházející publikace jsou toho nadějným příslibem.⁴

Koncept knihy stojí v podstatě na dvou nohách. První je opřena o teoretické spisy a normativní prameny, které konstruují jakousi ideální podobu dětství. Druhá je postavena na výpovědi pramenů, které dokládají reálný život, životní prostor a pozici dětí. Cílem tohoto konceptu bylo oddělení fikce od reality. Onu ideální konstrukci dětství představuje první kapitola, která komentuje normativní názory na postavení chlapců i dívek, přičemž nechybí interpretace pramenů právní povahy. Následné tři kapitoly se pak věnují reálnému životu a prostředí spojenému s dětmi (rodinné, výchovné/vzdělávací, konfliktní, resp. dítě ohrožující). Tyto kapitoly spojuje členění podle příslušnosti dětí k určitým sociálním vrstvám, která je pro jejich postavení a život determinující (panovnický dvůr, šlechta, města, venkov).

Autorský kolektiv byl složen z historiků a historiček převážně střední generace. O interpretaci různých typů pramenů se postarala Lenka Blechová a Dana Dvořáčková-Malá, která jako jedna z hlavních editorek pokryla i problematiku panovnických rodin, dvorů a další témata spojená s obdobím středověku. Šlechtické prostředí a oblast vzdělávání odkryli Martin Holý a Robert Šimůnek, problematiku související s dětmi ve městech Michaela Antonín-Malaníková a především Tomáš Sterneck. Právní aspekty výchovy a postavení dětí v různých prostředích pojednali Pavla Slavičková a Jan Zelenka, venkovské prostředí pak Alice Velková a Jaroslav Čechura, který se zaměřil též na delikty související s dětmi. Otázky spojené s církevní problematikou ve středověku komentovala Eva Doležalová, na kterou navázala pro pozdější období Kateřina Valentová-Bobková. Nedílnou součástí knihy jsou i pasáže odkazující na hmotnou kulturu spojenou s dětmi, které jsou z pera Mileny Bravermannové, Pavlínky Maškové a Veroniky Pilné.

Svět dětí je dokreslen vloženými texty s bohatou obrazovou výbavou, které se snaží přiblížit pro dětský svět typické sociokulturní jevy či doklady hmotné kultury a každodennosti (hračky, oděv, strava, postavení dítěte v církvi, včetně specifík dětských pohřbů). Škoda, že do autorského kolektivu nebyl přizván zkušený kunsthistorik, který by do interpretace obrazového materiálu a ikonografie dětství mohl vnést i další rozměr. Např. poznatky o ikonografii Kristova dětství, v němž se mnohdy odráží reálný život batolat např.

jmenné konference: Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (edd.), *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby*, Documenta Pragensia XXXI, Praha 2012.

- 4 Zájem o tuto přelomovou dobu byl prozatím přednostně zaměřen na venkovské prostředí či na sociálně problematická prostředí: Alice VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: T. Jiránek – J. Kubeš (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími*, s. 205–227; Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, *Historická demografie* 27, 2003, s. 133–172; Martina HALÍŘOVÁ, *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvěcenství do roku 1914: disciplinace jako součást ochrany dětství*, Pardubice 2012.

ve formě chodítek a dalších pomůcek používaných v běžném životě, opakovaně prezentoval např. Jan Royt.⁵

Zvolený koncept je veden snahou o přehlednost a představení množství dílčích témat a výzkumů čtenářům tak, aby text působil co nejvíce kompaktně a neztratil nit souvislého výkladu. Lze ho považovat za legitimní a promyšlený. Za podstatný a samostatně nijak nekomentovaný považuji fakt, že pojednání postavená na normativních pramenech pracují nezřídka s texty zahraniční proveniencí (např. naučení, zrcadla), recipovanými v Čechách. Prameny právní povahy i většina archivních výzkumů, na nichž jsou založeny jednotlivé kapitoly, souvisí s vývojem na území českého království, resp. habsburské monarchie. Publikace by tedy možná s ohledem na zakotvení v pramenech zasloužila podtitul „v českých zemích,“ ač většinu poznatků můžeme vnímat jako obecně platnou.

Úvodní pasáže knihy nepřekvapují. Autoři se textem Jana Zelenky vyrovnávají se dvěma fenomény, které žádný zájemce o dějiny dětství nemůže obejít. Předně se vyjadřují k polemikám se zmíněným konceptem „malého dospělého“ Philippa Ariése a v návaznosti na něj k interpretaci známého obrazu Pietera Bruegela staršího *Dětské hry*. Při vědomí všech argumentů pro oprávněnost Ariésovi teze konstatují dnes většinově přijímaný názor, že dětství nelze pojímat jako univerzálně platný koncept, ale že je nutné přihlížet k historickému období i k řadě sociálních či etnických faktorů. S touto premisou pak přistupují k výzkumu jednotlivých dílčích témat. Některé kapitoly sumarizují dřívější rozsáhlejší výzkumy (např. Martina Holého ke vzdělávání raně novověké šlechty či Dany Dvořákové-Malé k panovnickým dvorům), některé zpracovávají historické prameny směrem k zájmu o dítě zcela nově.

Pouť dítěte středověkem a raným novověkem byla popsána barvitě, zasazena do kontextů učených spisů (Plútarchův spis *O výchově dětí*) i prvních konkrétních představ o výchově dětí, které přineslo především dílo „Učitele národů“ Jana Amose Komenského. Komentován je vznik pohádek, které jak autoři ukazují, patří do dětského světa od nepaměti. Sledováno je právní postavení dětí, jeho proměny a snahy děti ochránit či naopak z různých důvodů je učinit trestně odpovědnými. Souvisí s tím i disciplinace dětí a tělesné tresty, které byly dlouhá staletí považovány za blahodárné a byly nedílnou součástí výchovy. Pojednána jsou i témata související s rodičovskou láskou a traumaty, která do životů rodin přinášely četné skony dětí v útlém věku. Ve všech zkoumaných sociálních prostředích je pojednáno o vztazích v rodině, ať již mezi rodiči a dětmi či mezi sourozenci, s poukazem na princip závazné hierarchie a podřízenosti, která umožňovala fungování mnohdy velmi početných rodinných společenství. Komentováno je i rozdílné postavení a úděl chlapců a děvčat s ohledem na jasně dané genderové role v rodině i společnosti, jejichž překročení znamenalo pro okolí škodlivou anomálii.

Výzkum cílil na maximální možné vytěžení tématu. Důkladný pramenný rozbor ukázal, že kategorii dětství i specifické postavení a roli dětí si společnost uvědomovala a že jednoznačně fungovalo mezigenerační předávání zkušeností a znalostí. To bylo i součástí disciplinace dětí

5 Gertrud SCHILLER, *Ikongraphie der christlichen Kunst: Inkarnation, Kindheit, Taufe, Versuchung, Verklärung, Wirken und Wunder Christi*, Band 1, Gütersloh 1966; Josef FORBESKÝ – Jan ROYT – Mojmír HORYNA, *Pražské Jezulátko*, Praha 1992.

napříč společenskými vrstvami, která směřovala především k přípravě na převzetí rolí a profesí po rodičích. V tomto smyslu je podle závěrů knihy „malý dospělý“ v dějinách přítomen. Autoři se v rámci formulace těchto závěrů vrací na samý počátek svých badatelských východisek, aby konstatovali, že stavět knihu primárně na polemice s dílem Philippa Arièse, by bylo bývalo kontraproduktivní a že jimi zvolený koncept přinesl nejen odpovědi, ale i otázky, které stojí za další výzkum, někdy možná spíše za „nové čtení starých pramenů“.

Knihla disponuje rozsáhlým kritickým aparátem, opřeným o široké spektrum různorodých vydaných pramenů i archiválií ze šlechtických i městských archivů. Připojen je i rozsáhlý seznam literatury a pro orientaci čtenářů též jmenný a místní rejstřík. Ocenit je nutné i nashromáždění velkého množství obrazového materiálu, který dokumentuje či dokresluje život dětí ve středověku a raném novověku. Rozsáhlý publikační počín lze jednoznačně přivítat. S ohledem na obsáhlý kritický aparát i promyšlený koncept bude jistě nacházet čtenáře mezi odbornou veřejností. Zájem ale může vyvolat i v širším laickém publiku, a to díky své čtivosti a mnohdy velmi zajímavým a barvitě vyličeným příběhům konkrétních dětí a jejich rodičů, které jsou v knize přítomny.

Michaela Hrubá

Stefan SAMERSKI (Hg.)

Wenzel. Protagonist der böhmischen Erinnerungskultur

Paderborn, Verlag Ferdinand Schöningh 2019, VIII + 329 s., ISBN 978-3-506-78533-6.

Zatímco sborník z pražské konference o sv. Václavu, konané při příležitosti 1100. jubilea světových narozenin v listopadu 2008,¹ vyšel už před deseti léty, na sborník z obdobné konference konané v Lipsku v březnu 2008 přišla řada až nyní. Lipskou konferenci pořádalo tamní *Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas* (GWZO) pod egidou Stefana Samerského, který se také ujal publikace recenzovaného sborníku. Stefan Samerski, autor vynikající knihy o kanonizacích v 18. a 19. století,² připravil v GWZO ještě jeden sborník, resp. kolektivní monografii o českých patronech v širokém záběru od Cyrila a Metoděje, přes Václava, Anežku, Husa až k Norbertovi a Josefovi, pěstounu Páně (ten se stal českým patronem teprve v roce 1654 na přání Ferdinanda III.).³ Stejně jako Václav v zde recenzovaném sborníku, jsou i v této monografii světci představeni jako *Erinnerungsfiguren*, přičemž kapitolu o Václavovi napsal sám Samerski.⁴

Po stručném představení sborníku z pera editora následuje teoretizující příspěvek Thomase Wünsche o kultuře paměti a jejím působení prostřednictvím náboženských postav

1 Petr KUBÍN (ed.), *Svatý Václav. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*, Praha 2010.

2 Stefan SAMERSKI, *„Wie im Himmel, so auf Erden“? Selig- und Heiligsprechung in der Katholischen Kirche 1740 bis 1870*, Stuttgart 2002.

3 *Die Landespatrone der böhmischen Länder. Geschichte – Verehrung – Gegenwart*, ed. Stefan Samerski, Paderborn 2009. Jednotlivé příspěvky mají ovšem velmi rozdílnou úroveň.

4 Ibidem, s. 243–262.

(*Religiöse Figuren in der Erinnerungskultur. Begriffe und Perspektiven*). Jde o upravenou studii publikovanou původně ve sborníku věnovanému roku 2013 paměťové kultuře.⁵ Wunsch vychází očekávatelně z francouzské historiografie a jejího pojmosloví. Knihy Pierra Nory *Les lieux de mémoire* mají v německé produkci svůj pandán jako *Deutsche Erinnerungsorte* od Etienna François a Hageny Schulze, o který se Wunsch také opírá.⁶ Čtenáře poněkud zarazí, že Wunsch řadí Čechy, včetně Václava, do východní Evropy, ač jsme s Němci po staletí sdíleli společný prostor jedné Svaté říše římské.

První část sborníku je nazvána *Zemský patron ve středověku*. První příspěvek pochází od zkušeného badatele o českém středověku, Franze Machilka z Bamberku. Machilek je jedním z posledních německých historiků, kteří čtou českou literaturu. To se samozřejmě projevuje na vysoké kvalitě jeho článku *Böhmens Landespatrone im Mittelalter* (s. 27–97). Jde o přehlednou studii o vývoji sboru českých zemských patronů od počátků v 10. století až po konec středověku, opatřenou hojnými bibliografickými odkazy. Navazuje tak fakticky na starší studii Václava Ryneše z roku 1973.⁷ Machilkova studie hned zkraje poukazuje na poněkud nedbalou úpravu sborníku – v první poznámce je totiž výčet zkratk, který by správně měl být až v závěru celé knihy společný pro všechny příspěvky.

Jinak ale jde o skvělou stať, ke které připojuji jen pár připomínek pro úplnost. Přestože je bibliografie dovedena do současnosti, tedy k datu odevzdání do tisku (2017/18), schází tu na příslušném místě odkaz na studii k prokopské hagiografii (z roku 2016), kde je představena teze, že Prokopův legendární životopis je pouhou literární fikcí, stejně tak i jeho údajná papežská kanonizace z roku 1204.⁸ Obdobně schází i studie o počátcích anežské hagiografie (z roku 2015), v níž je vznik původní legendy *Candor lucis eterne* posunut do doby záhy po Anežčině smrti († 1282), stejně tak i první (neuskutečněný) pokus o její kanonizaci, za jehož hybatele lze považovat minoritského provinciála Mikuláše Morava.⁹

Také nelze sv. Zdislavu jednoduše označit za dominikánskou terciářku, jak tvrdí Machilek (s. 52), protože k tomu nejsou žádné doklady. Zdeněk Kalista to sice připouští, ale může jít o mýlku stejně, jako tomu bylo v případě jejího údajného vstupu do prvního řádu dominikánek.¹⁰ To se mylně tradovalo od časů pražského arcibiskupa Berky z Dubé (1592–1606), stejně jako údajná přínáležitost Zdislavy k jeho rodu. Také nelze plně souhlasit s představou imaginárního kříže v pražské katedrále, kde prý hrob Václava,

5 *Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff*, ed. Joachim Bahlcke u.a., Berlin 2013, s. XV–XXXIII.

6 *Deutsche Erinnerungsorte* 1–3, ed. Etienne François – Hagen Schulze, München 2001.

7 Václav RYNEŠ, *Ochránci pražského kostela a české země*, in: Tisíc let pražského biskupství 973–1973, ed. Jaroslav Kadlec, Praha 1973 s. 79–124.

8 Petr KUBÍN, *Saint Procopius of Sázava between a Reality and a Fiction*, *Revue Mabillon* 88, 2016, s. 49–81.

9 TÝŽ, *The Earliest Hagiography of St Agnes of Bohemia († 1282)*, *Hagiographica* 22, 2015, s. 265–290.

10 Zdeněk KALISTA, *Blaboslavená Zdislava z Lemberka. Listy z dějin české gotiky*, Řím 1969 (napsáno v roce 1951), s. 216–217; Jaroslav MACEK, *Blaboslavená Zdislava, dominikánský klášter v Podještědí a úcta bl. Zdislavy*, in: Sborník ke svatořečení paní Zdislavy z Lemberka, Praha 1995, s. 89–98.

Vojtěcha a Zikmunda tvoří kříž, v jehož průsečíku se nalézalo mauzoleum Karla IV. (s. 78).¹¹ Tato teze vychází z umělecko-historické literatury (Jaromír Homolka),¹² ale při pohledu na půdorys katedrály je zřejmé, že takový kříž by měl jednak hodně šikmé břevno a nadto si smysluplné umístění hrobů jednotlivých světců samozřejmě žádalo jejich navzájem odlehle umístění.

Drobné nepřesnosti jsou v Machilkově textu také ve vztahu k počátku kultu sv. Vojtěcha (s. 59). Světcův kostel nestál na ostrově Reichenau v Oberzell, ale poblíž Mittelzell, kde jsou dodnes v soukromé zahradě k vidění zbytky kostelní zdi. Rovněž v Apeninách se nejedná o dva kostely sv. Vojtěcha založené Otou III., jeden v Cicerara a druhý v Affile, jak se mylně domnívá Machilek. Ve skutečnosti jde o jeden kostel, který stál (v 16. století byl zbořen) na místě zvaném Cicerara nad dodnes dochovanou antickou cisternou ve vsi Affile u Subiaca v Sabinských horách.¹³ Jde o památné benediktinské místo, protože podle Dialogů sv. Řehoře tu měl sv. Benedikt učinit svůj první zázrak.¹⁴ Rovněž identifikace soch na jižní stěně kostela sv. Jakuba ve stejnojmenné vsi u Kutné Hory jako českých patronů včetně Václava (s. 70) je pouhou nepodloženou spekulací, byť se běžně objevuje i v odborné literatuře.¹⁵

Následný příspěvek z pera Františka Šmahela o kultu sv. Václava v husitských Čechách (*Die Verehrung des hl. Wenzel im hussitischen Böhmen*) je německým překladem článku, který vyšel v českém svatováclavském sborníku z roku 2010. V české verzi je to uvedeno, v německé nikoli.¹⁶ Šmahel začíná v době Karla IV. a končí v době jagellonské. Více k této bezvadné studii netřeba říct, protože už byla mnohokrát recenzována spolu s celým sborníkem.

- 11 Ostatně hrob Karla IV. byl umístěn ve skutečnosti jinde. U oltáře Panny Marie, tedy na pomyslném křížení os, byl pouze panovníkův kenotaf. Viz Klára BENEŠOVSKÁ, *Ideál a skutečnost. Historické a badatelské peripetie kolem královského pohřebiště v Katedrále sv. Víta v Praze v době Lucemburků*, in: *Epigraphica & Sepulcralia I*, edd. Dalibor Prix – Jiří Roháček, Praha 2005, s. 19–48.
- 12 Autorem této myšlenky je Jaromír HOMOLKA, *Ikonografie katedrály sv. Víta v Praze*, *Umění* 26, 1978, s. 564–575, zde s. 565; TÝŽ, *Zu den ikonographischen Programmen Karls IV.*, in: *Die Parler und der schöne Stil 1350–1400: europäische Kunst unter den Luxemburgern 2*, ed. Anton Legner, Köln 1978, s. 607–618. Pak znovu Jiří KUTHAN – Jan ROYT, *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha*, Praha 2011, s. 64.
- 13 K tomu detailně Petr KUBÍN, *Die Bemühungen Otto III. um die Einsetzung eines Heiligenkultes für Bischof Adalbert von Prag für Bischof Adalbert von Prag († 997)*, in: Ivan Hlaváček – Alexander Patschowsky (edd.), *Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit (= Vorträge und Forschungen 74)*, Ostfildern 2011, s. 317–340.
- 14 Gregoire Le Grand, *Dialogues II (= Sources chrétiennes 260)*, ed. Adalbert de Vogüé, Paris 1979, 2, 1, s. 129–131.
- 15 Tak to má např. Jan ROYT, *Ikonografie sv. Prokopa*, in: *Colloquia mediaevalia Pragensia 3 (= Historica monastica 1)*, ed. Dušan Foltýn – Kateřina Charvátová – Petr Sommer, Praha 2005, s. 195–212.
- 16 František ŠMAHEL, *Úcta k svatému Václavu v husitských Čechách*, in: P. Kubín (ed.), *Svatý Václav*, s. 281–299.

Druhý oddíl (*Frühneuzeitliche Neupositionierungen*) otevírá příspěvek Jiřího Mikulce, podobným textem přispěl do zmíněného svatováclavského sborníku, ale tehdy byla to stať zaměřená úzce na barokní svatováclavská bratrstva.¹⁷ V recenzované publikaci má studii se širším záběrem: *Wenzel: ein mittelalterlicher Heiliger in der Gesellschaft der frühen Neuzeit*. Autor se v ní zabývá otázkou, jak postava svatého Václava rezonovala v české raně novověké společnosti a jakým způsobem se k ní mohly vztahovat jednotlivé společenské vrstvy. Světec mohl být pro vzdělance postavou, dávající ukotvení v české minulosti a tradici, naopak širokým vrstvám byl zastáncem a ochráncem před různými nebezpečími.

Tematicky podobný je článek pařížské badatelky, specializující se na české dějiny raného novověku, Marie-Elizabeth Ducreux: *Salve decus Bohemiae: Ruhm und Verehrung des hl. Wenzel im 17. Jahrhundert*. Všimá si zejména oficiální podpory svatováclavského kultu ze strany Českého království a připomíná žádost pražského arcibiskupa Sobka z roku 1669 na římské kongregaci obřadů o zařazení václavského officia do římského breviáře, jakož i nařízení papeže Benedikta XIII. ze 14. března 1729 o povinném slavení svátku sv. Václava v celé církvi (s. 143). Škoda, že neodkazuje na detailní studii k tomuto tématu spolu s edicí příslušných dokumentů z archivu kongregace pro svatořečení.¹⁸ Ducreux vysvětluje, že Václav a další čeští světci měli po Bílé hoře pomoci dokončit rekatolizaci českého národa, který byl nyní osvobozen od husitského kacířství. I Habsburci se tehdy jako čeští králové hlásili k dědictví sv. Václava s tím, že v jejich žilách koluje Václavova krev.

Třetí oddíl sborníku, *Wenzel in Nationalkonflikt*, otevírá studie Jaroslava Šebka *Der hl. Wenzel und die mentalen und gesellschaftlichen Veränderungen in den böhmischen Ländern der modernen Zeit*. Šebek začíná v 19. století a končí listopadem 1989. Navazuje na svoji studii pro svatováclavský sborník z roku 2010, kde ale pojednal pouze o období první republiky a protektorátu.¹⁹ Ukazuje, jaký význam měla svatováclavská tradice v moderních českých dějinách, za rostoucího národního sebevědomí Čechů na konci monarchie, v meziválečném období, i za komunismu. Drobná stať z pera Ondřeje Bastla *Die Prager Wenzelsfeiern 1929* se opírá především o knihu Petra Placáka o svatováclavském milénium.²⁰

Ve čtvrtém oddílu: *Polyzentrik der Erinnerungskultur nach dem Zweiten Weltkrieg* přichází konečně ke slovu hlavní zájem editora, tedy Václav jako memoriální postava. Spíše politologický než historiografický příspěvek Stefana Samerského *Ein namenloser Feiertag: der 28. September im staatlichen Gedenken Tschechiens* se zabývá paradoxy václavského

17 Jiří MIKULEC, *Kult svatého Václava a barokní náboženská bratrstva v Čechách*, in: P. Kubín (ed.), *Svatý Václav*, s. 363–376.

18 Petr KUBÍN, *Dodatečná kanonizace svatého Václava v baroku?*, in: Sborník Katolické teologické fakulty 6, edd. Mlada Mikulicová – Petr Kubín, Praha 2004, s. 184–221; Petr KUBÍN, *Eine zusätzliche Kanonisation des Hl. Wenzels im Barock?*, *Jahrbuch für fränkische Landesforschung* 2005, 65, s. 37–57.

19 Jaroslav ŠEBEK, *Svatováclavská tradice za první republiky a během nacistické okupace*, in: P. Kubín (ed.), *Svatý Václav*, s. 429–439.

20 Petr PLACÁK, *Svatováclavské milénium. Češi, Němci a Slováci v roce 1929*, Praha 2002.

kultu. Vychází z diskuse, která se rozpoutala kolem zavedení „václavského“ státního svátku v roce 2000: Byl sv. Václav zakladatelem českého státu, nebo kolaborantem s německou říší?

Studie z pera profesionální překladatelky Veroniky Sisky se drží podobných rozporů jako Samerski. Pod názvem *Das Staatsymbol im Karneval. Darstellung Wenzels in der Kunst der 1990er Jahre* rozebírá podle ní karnevalový přístup Čechů ke svému hlavnímu patronu, a to na základě dvou uměleckých performací. Jednou je socha Davida Černého *Kůň* z roku 1999, vystavená v pasáži paláce Lucerna na Václavském náměstí, druhou je komedie *Blaník. Jevištní podoba českého mýtu* divadla Jára Cimrmana z roku 1990. Výsledkem je zjištění, že Češi nemají rádi patos a monumentalitu, a že jim není nic svaté. Pozitivně viděno, neberou se moc vážně.

Tobias Weger se pak zabývá obrazem Václava v sudetoněmeckém tisku v době od druhé světové války do současnosti (*Zwischen „Anschluss“, Westorientierung und „Deutschfreundlichkeit“: Wenzel in der sudetendeutschen Publizistik seit 1945*). Autor začíná nacistickou ideologií, která představila Václava jako prvního českého služebníka říše. Po válce byl Václav v sudetoněmeckém tisku prezentován jako kníže, který otočil Čechy na Západ, tj. k západní kultuře, a nakonec v současnosti (ústý Berndta Posselta) jako společný předchůdce Čechů a sudetských Němců.

Poslední, pátý oddíl sborníku představuje Václava v umění (*Verdichtete Symbolik in Musik und Kunst*). Autorem první studie (*Musik um den hl. Wenzel: ein Thema voller Rätsel*) je ostravský musikolog Viktor Velek. Ten také přispěl do sborníku z r. 2010, tam však se soustředil jen svatováclavskou hudbu za první světové války. Zde zvolil téma mnohem širší, a sice od počátků václavské hudby v podobě svatováclavského chorálu, přes baroko, 19. století až do doby moderny. Právě v tomto širším horizontu bylo možné lépe postihnout kontinuitu (i diskontinuitu) svatováclavské hudební tradice v kontextu hudebních a společenských proměn. Autor ve své zásadní studii předkládá spoustu zajímavých postřehů ale i otazníků.

Text Marca Bogadeho *Der hl. Wenzel an der Goldenen Straße vom 14. bis 16. Jahrhundert. Ikonografie und Kunsthistoriografie* sleduje zobrazování Václava na Zlaté cestě v pozdním středověku, tedy době, kdy byl jeho kult na vrcholu.²¹ Zlatou cestu však autor nechápe pouze jako obchodní spojnici mezi Norimberkem a Prahou, ale vůbec oblast tzv. Nových Čech, budovaných Karlem IV. na západ od českých hranic. Některá zde uvedená díla jsou notoricky známá, jiná se v kontextu svatováclavské ikonografie objevují nově (či staronově). Ikonografické ztotožnění těchto artefaktů se svatým Václavem je ale sporné, jako například v případě sochy v Bodemuseum v Berlíně (s. 282).

Studie Karla Otavského o svatováclavské koruně (*Die Wenzelskrone – ihre Form und Funktionen*) je jen lehce upravený text ze svatováclavského sborníku z roku 2010, není tedy třeba ho zde blíže znovu probírat.²² Konečně poslední stručná stať Petra Chotěbora (*Die Kronkammer im Veitsdom auf der Prager Burg*) znalecky popisuje stavbu svatovítské

21 Je to vlastně pandán ke článkům Aleše Mudry (*Královské atributy ve středověké ikonografii svatého Václava*, s. 329–344) a Michaely Otové (*Zobrazení svatého Václava za vlády Jagelonců v českých zemích*, s. 345–362) ve svatováclavském sborníku z roku 2010.

22 Karel OTAVSKÝ, *Svatováclavská koruna a její funkce*, in: P. Kubín (ed.), *Svatý Václav*, s. 253–266.

katedrály a historický vývoj korunovační komory, která svým umístěním i ideovou náplní úzce souvisí se svatováclavským kultem.

Sborník je na závěr opatřen seznamem autorů a místním rejstříkem. Obrazová příloha doprovází jen články V. Sisky, M. Bogadeho a K. Otavského. Ač trvalo dlouhých jedenáct let, než sborník z konference vyšel, je dobře, že se tak stalo. Řada příspěvků je cenných zejména pro zahraniční badatele a vhodně doplňuje to, co už dříve vyšlo na české straně. Přes drobné nedostatky je vítaným pokračováním svatováclavských studií.

Petr Kubín

Marianne SÁGHY – Robert C. OUSTERHOUT (eds.)

Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople

Budapest – New York, Central European University Press 2019, 348 s., ISBN 978-9633862957.

Zborník štúdií je zameraný predovšetkým na osobnosť príslušníčky arpádovskej dynastie Pirošky (cca 1088-1134), ktorá je známa pod svojim gréckym menom Irena ako manželka neskoršieho byzantského cisára Jána II. Komnena. Práca si najmä všima konštantínopolský kláštor Pantokrator, ktorý založil tento cisársky pár. Zostavovateľmi práce je maďarská cirkevná historička Marianne SÁghy a najmä americký byzantológ Robert C. Ousterhout. Zborník vychádza v prvom rade z medzinárodnej konferencie *Piroska and the Pantokrator*, ktorá sa uskutočnila v roku 2015 na pôde CEU. Celkovo sa jedná o 13 štúdií, bohato doplnených o obrazové či mapové prílohy.

Ako však Marianne SÁghy konštatuje v úvode, Piroške i kláštora Pantokrator bola už v minulosti venovaná pozornosť. Väčšinou však išlo o staršie maďarské práce (predovšetkým Gyula Moravcsik) či štúdie zamerané parciálne na problematiku spojenú s dotknutým kláštorom. I preto sa autori štúdií podujali vniesť nové svetlo na danú problematiku. Dôraz je kladený na Piroškin uhorský pôvod a jej kultúrne dedičstvo. Možno len súhlasiť s M. SÁghy, že Uhorsko nebolo krajinou medzi Východom a Západom, ale práve krajinou, kde sa tieto svety stretávali a spojovali. I to práve vidieť na Piroškinom sobáši s byzantským dedičom, pretože sa jednalo o prvú cudzinku (pre byzantského človeka) z kresťanského Západu, ktorá sa vydala za príslušníka a najmä dediča byzantského trónu.

Čitateľom sa tak dostáva do rúk práca vo svetovom jazyku, ktorá mapuje Piroškinu domovskú krajinu (s prihliadnutím i na grécke kláštory v Uhorsku) až po epitafy od byzantských vzdelancov, ktoré vznikli po jej predčasnej smrti v čase zlatého komnenovského veku. Dôraz je tiež významne kladený na dobový kontext. Či už to bola spomenutá jednota medzi Východom a Západom, kult Bohorodičky kľúčový pre Uhorsko i Byzanciu, vplyv gréckych kláštorov v Uhorsku a s tým úzko spojená kultúrna výmena v umení a architektúre. Marianne SÁghy v úvode oboznamuje čitateľa s krátkym obsahom štúdií, pričom sa prevažne jedná o interdisciplinárne príspevky.

Prvá štúdia si kladie za cieľ ilustrovať možný byzantský vplyv na Pirošku ešte v Uhorsku. Marianne SÁghy na tomto priestore rozoberá grécke kláštory v Uhorsku.

Pozornosť je venovaná najmä kláštoru Veszprémvölgy. Ten bol podľa všetkého významnou kráľovskou fundáciou a práve tu mohla Piroška, dcéra kráľa Ladislava I., získať vzdelanie. Autorka si všíma i samotné meno neskoršej byzantskej cisárovnej. Pôvod tohto mena nie je jasný, no môže byť pochádzať z maďarského termínu *piros* (adj. červený), prípadne od rímskej svätice menom Priska. Piroška prežila svoje detstvo v Uhorsku na konci 11. storočia, kedy vedľa seba koexistovali benediktínske kláštory s klášťami gréckeho ritu. Piroška teda mohla získať znalosť gréčtiny už v Uhorsku. Samotný kláštor Veszprémvölgy zasvätený Bohorodičke, je nepochybne zaujímavý i vďaka svojej zakladacej listine, ktorú po grécky vydal prvý uhorský kráľ Štefan.

Tu možno čiastočne oponovať tvrdeniu M. Sággy, že Štefanova listina je najstaršou uhorskou zachovanou listinou. Listinou však nie, ale len listinným textom.¹ Tento grécky text sa zachoval v hodnovernej kópii z roku 1109, resp. časť gréckej listiny bola vtedy preložená do latinčiny. Okolnosti založenia kláštora nie sú z týchto listinných textov vôbec zrejmé. Historici väčšinou jeho vznik kladú na prelom 10. a 11. storočia. Latinská listina hovorí i tom, že gréčtina bola použitá „kvôli jazyku fundátora“, čo dodnes medzi historikmi vyvoláva otázky. Predmetným fundátorom bol veľmi pravdepodobne grécky metropolita Uhorska, ako sa domnieva autorka. M. Sággy podotýka, že grécki cirkevní predstavitelia sa do Uhorska mohli dostať i z južnej Itálie, napríklad aj v sprievode normanskej princeznej, ktorá sa vydala za kráľa Kolomana.

Uhorská cirkevná organizácia sa však začala vyvíjať až po eliminovaní pohanského odboja vedeného vojvodom Kopáňom v roku 997 (M. Sággy nesprávne kladie do roku 1009) neďaleko Veszprému.² Autorka sa však mohla zastaviť i pri mene tohto kľúčového uhorského hradu. Už v 11. storočí tu stála rotunda svätého Juraja a autorka hovorí, o tom že táto rotunda bola postavená na uchovávanie relikvií svätého Juraja, ktoré uhorský kráľ Štefan získal ako dar od byzantského cisára Basila II. pred rokom 1018 za vojenskú pomoc proti Bulharom. Prameň o týchto relikviách žiaľ autorka necituje, no jedná sa o text známy ako *Založenie kostola svätého Albana v Namure* z konca 11. storočia.³ Text však relikvie vo Veszpréme nezmieňuje a predmetná rotunda môže mať svoj pôvod i v 9. či 10. storočí.⁴

Autorka spomína i ďalšie kláštory, ktoré mohli byť východného rázu či ovplyvnené východnou spiritualitou. Medzi nimi i kláštor svätého Mórica v Bákonybéli, ktorý založil kráľ Štefan v roku 1018 v spojitosti s pôsobením sv. Güntera (Vintířa). Na tomto priestore (s.19) hovorí o Günterovej znalosti gréčtiny (cituje chorvátsku historičku Marinu Miladinov) či zakladaní komunít východného typu (bez zdroja). Spájanie Güntera

1 Za najstaršiu uhorskú listinu zachovanú v origináli sa pokladá zakladacia listina kláštora svätého Aniana v Tihany, ktorú vydal Ondrej I. v roku 1055. György GYÖRFFY ed., *Diplomata Hungariae Antiquissima I.*, Budapest 1992, č. 43/1, s. 145–152.

2 Ján STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*, Bratislava 2016, s. 318, 328–331.

3 *Fundatio ecclesiae sancti Albani Namucensis*, in Albinus Franciscus Gombos ed. *Catalogus fontium historiae Hungariae*, tomus II, Budapestini MCMXXXVII, s. 969–970.

4 Ján STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. II. vydanie, Bratislava 2016, s. 175–177.

s východným eremitizmom, je však rozhodne nesprávne a Sághy mohla radšej vychádzať z prác Petra Kubína, ktorý sa Günterom/Vintířom už podrobne zaoberal.⁵ Autorka sa domnieva, že z dielne kláštora Veszprémvölgy mohol pochádzať aj uhorský korunovačný plášť (pôvodne omšové rúcho) a aj mešec na mince s nápisom v cyrilike, menej známy artefakt arpádovského Uhorska, ktorý by si určite zaslúžil viac pozornosti.

Na ďalšom priestore autorka spomína ďalšie grécke kláštory v Uhorsku. Čitateľa znalého problematiky určite zarazí, že v tomto zozname (s. 25) nájde i Zoborský kláštor svätého Hypolita. Hoci tu autorka neuvádza žiadny zdroj, predpokladáme, že opäť vychádza z práce Mariny Miladinov, ktorá aplikovala orientálne prvky eremitizmu zoborského mnícha svätého Svorada (z jeho legendy) na celý Zoborský konvent.⁶ Prameňom k Zoborskému kláštoru v 11. storočí je naozaj veľmi málo, ale slovenskí historici v súčasnej dobe nepochybujú, že tento kláštor patrila od svojich počiatkoch k benediktínskej reholi s prípadným napojením na kláštor Sankt Pölten.⁷ Takisto Zobor k benediktínom priradila i maďarská cirkevná historička Beatrix Romhányi.⁸

Zaujímavá domnienka sa vynára aj v spojitosti s lokalitou Tihany, kde Ondrej I. v roku 1055 založil benediktínsky kláštor zasvätený orleánskému patrónovi Aniánovi. Pôvodne toponymum Tihany (v zakladacej listine ako *Tichon*) môže pochádzať od cyperského svätca Tychona. Veľmi významným kláštorom východného rítu bol i kláštor svätého Demetera v starobyľom Sirmiu (Sremska Mitrovica). V Uhorsku sa však vyskytol i raritný prípad, ktorý autorka nespomenula. Jedná sa kolegiátnu kapitolu Božej Múdrosti v Titeli (dnes Srbsko) z konca 11. storočia. Táto cirkevná inštitúcia teda pravdepodobne prevzala patrocinium staršej byzantskej sakrálnej stavby.⁹ Prílohou tejto štúdie tvorí grécky a latinský text zakladacej listiny kláštora Veszprémvölgy.

Nasledujúci príspevok, ktorého autorom je historik Béla Zsolt Szakács, si všima umenie a architektúru v Uhorsku okolo roku 1100 a teda v čase Piroškinho detstva, ktoré strávila pod kuratelou svojho bratranca kráľa Kolomana. Szakács si všima najmä zmeny v architektúre a sakrálnom umení na konci 11. storočia v kontexte uhorských politických dejín. Viaceré katedrály prešli architektonickými zmenami, to bol zrejme i prípad Nitry, Pátkostolia, Vacova či Jágru. V prípade viacerých uhorských katedrál situáciu sťažuje deštrukcia počas osmanskej expanzie či niekedy i neskoršie barokové prestavby. Zmeny či reformy v cirkvi v 11. storočí mali dopad i na umenie. Autor hovorí o možnom vplyve

5 Petr KUBÍN, *Svatý Vintíř. Poustevník, kolonizátor a diplomat*, Praha 2016.

6 Marina MILADINOV, *Margins of Solitude. Eremitism in Central Europe between East and West*, Zagreb 2008, s. 117–127.

7 Richard MARSINA, *Benediktínske opátstvo (kláštor) sv. Hypolita na Zobore. Čas vzniku, patronát, diplomatická činnosť*, in: Miloš Marek – Zuzana Lopatková (eds.), *Studia Historica Tyrnaviensia XIV–XV*, Trnava – Krakov 2012, s. 19–31; Bibiana POMFYOVÁ a kol. *Stredoveké kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*, 1. zväzok, Bratislava 2015, s. 134–137.

8 Beatrix F. ROMHÁNYI, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Budapest 2008, s. 110.

9 K tomu najmä Gábor THOROCZKAY, *A Szent Bölcsesség egyháza. A Titeli társaskáptalan története a kezdetektől a XIV. század közepéig*, in: Fons, vol. 21, 2014, s. 331–350.

gregoriánskych reforiem na fresky. Ako príklad využíva fresky kostola svätého Juraja v Kostolanoch pod Tríbečom, ktoré môžu odrážať isté aktuálne trendy z poslednej štvrtiny 11. storočia, hoci pritom reflektujú i staršie tradície.

Za najvýznamnejší predmet byzantského umenia však možno považovať spodnú časť uhorskej koruny (*corona graeca*). Čitateľ sa dozvie, že pôvodne mohlo ísť o ženský diadém, ktorý bol darom byzantského cisára Michala VIII. pre manželku uhorského kráľa Gejzu (1074–1077), ktorá taktiež pochádzala z Byzancie. Až v období kráľa Kolomana (1095–1116) došlo k vytvoreniu koruny tak ako ju poznáme dnes, pridaním tzv. latinskej koruny ku gréckej. Latinská koruna (resp. jej emailové platničky) bola pravdepodobne vytvorená v Uhorsku už za čias Štefana I. Autor záverom konštatuje, že Piroška napokon po svojom odchode do Konštantínopolu nemohla považovať byzantské umenie a architektúru za cudzie.

Štúdiá Artilu Barány sa venuje politickým okolnostiam sobášu Pirošky a Jána Komnena. Začiatok 12. storočia bol veľmi turbulentným obdobím, kedy o svoje záujmy v Stredomorí či na Balkáne zápasili Byzancia, Uhorsko, Benátky i Normani. Barány rozoberá, kedy sa mohol udať Piroškin sobáš s Jánom (zrejme v januári 1106), pretože táto udalosť nie je dokumentovaná v prameňoch. Bolo to v čase veľmi krátko po Kolomanovej invázii do Dalmácie, ktorá mohla mať istý dopad uhorsko-byzantskú alianciu. V historiografii existujú dve rozličné perspektívy vtedajšej uhorskej politiky: pronormanská a proti nej stojaca probyzantská. Autor príspevku sa domnieva, že situácia nebola taká jednoznačná. Barány konštatuje, že ani Kolomanov sobáš s dcérou Rogera I. a ani invázia do Dalmácie neboli namierené voči Byzancii. Normani totiž v tomto čase nepredstavovali jednotnú politickú silu. Následný sobáš Pirošky a Jána Komnena tak do istej miery potvrdil Kolomanovu vládu v Dalmácii. V tomto kontexte je nepochybne zaujímavá relácia kronikára Šimona z Kézy (z konca 13. storočia) o uhorskej vojenskej výprave do Apúlie v rámci uhorsko-benátsko-byzantskej aliance. Barány tu hovorí, že nejde o kronikársku fikciu, ale o reláciu, ktorá má pravdivé jadro. Mier s Normanmi bol uzavretý v roku 1108, kde silne rezonovalo aj uhorsko-byzantské dynastické prepojenie.

Michael Jeffreys v nasledovnej štúdii načrtáva vnútrodynastickú situáciu Komnenovcov a zároveň komparuje ženy tejto dynastie. Manželky Komnenovcov nestáli iba v tieni svojich silnejších manželov, Piroška nebola výnimkou. Jeffreys hodnotí založenie kláštora Pantokrator ako Piroškin najvýznamnejší čin. Pri tomto kláštore sa vynára viacero otázok. Je zrejmé, že došlo aj k stavebným úpravám pôvodnej stavby. Z pôvodného kostola sa nakoniec stal veľkolepý sakrálno-memoriálny komplex Komnenovcov. Autor príspevku sa zamýšľa i nad tým, že Piroška ako fundátorka mohla priniesť i uhorské prvky do kláštora Pantokrator v čase jeho výstavby. Piroška, od roku 1118 byzantská cisárovná, bola veľmi pravdepodobne dobre informovaná o uhorských záležitostiach. Jej bratranec, knieža Almoš totiž navštívil Konštantínopol v roku 1107 a taktiež v roku 1126, nasledovný rok tu i zomrel.

Roberta Franchi v ďalšej štúdii hodnotí komnenovské cisárovné. Autorka načrtáva i systém, ktorý zaviedol Alexios I. Komnenos, ktorý spočíval v povýšení resp. vyňatí cisárskej rodiny z byzantskej spoločnosti. Ženské príslušníčky tejto dynastie zaujímali vždy významné miesto. Dôkazom toho je i Anna Komnena, Alexiova dcéra, ktorá súperila o cisársku moc so svojim bratom Jánom. Piroškin príchod do Byzancie predstavuje istý zlom. Práve ona

bola prvou byzantskou princeznou z cudziny. Ako Franchi líči, jej manželstvo bolo plné lásky a oddanosti rodine a viery. Stala sa tak ideálom byzantskej cisárovnej.

Maximilian Lau v krátkosti hodnotí súdobé vnímanie Pirošky v kontexte politických dejín. Zaujímavé sú nepochybne okolnosti uhorsko-byzantských konfliktov v prvých desaťročiach 12. storočia. Pod byzantský vplyv sa dostalo i Dukljanske kráľovstvo Srbov, podobná situácia hrozila aj Uhorsku. Lau pozornosť venuje i druhému príchodu uhorského kniežaťa Almóša do Konštantínopolu (okolo roku 1126). Čitateľ tu narazí i na pasáže z Viedenskej obrázkovej kroniky, ktorá referuje o konflikte, ktorý viedol uhorský kráľ Štefan II. s byzantským cisárom Jánom, Piroškiním manželom.

Christopher Mielke približuje Pirošku vo vizuálnom stvárnení. Zachovalo sa niekoľko jej podobizní. Jedna z najznámejších je freska v chráme Božej Múdrosti (Hagia Sophia) v dnešnom Istanbule. Práve táto freska niektorými svojimi prvkami naznačuje cudzí pôvod byzantskej cisárovnej. Okrem fresiek sa zachovalo aj niekoľko olovených pečatí či rukopisov (napr. Tetraevangelion vo Vatikánskej knižnici). Autor na tomto priestore hovorí aj o Pala d'Oro, retábli v bazilike svätého Marka v Benátkach. Podľa neskoršieho svedectva, emaily z hornej časti pochádzajú práve z dotknutého kláštora Pantokrator. Autor tu predostiera svoju domnienku o tom, že jedna z figúr v spodnej časti Pala d'Oro je práve Piroška-Irena. Použitý titul je totiž zhodný so spomenutými pečatami i nápisom na freske v Hagii Sophii. Ako Mielke konštatuje, zobrazenie cisárovnej Pirošky-Ireny muselo mať istú politickú hodnotu pre Benátky. Pala d'Oro by si pre zobrazenie postáv (dóža Ordalefo Faliero, Panna Mária, Piroška) zaslúžil snáď ešte viac pozornosti i pre celkový kontext.

Elif Demirtiken približuje cisárovné a ich fundácie. S komnenovskou érou prichádza istá zmena v chápaní patronácie. Ako autorka hovorí, patronácie a donácie v prípade cirkevných inštitúcií v Byzancii boli dedičstvo antického sveta. Autorka tu však mohla zmieniť osobnosť cisára Konštantína či jeho matku Helenu, ktorí mohli slúžiť ako vzory byzantských cisárov a cisárovien. Fundácie však na druhú stranu manifestovali bohatstvo a sociálny status. Pôvodne jednoduché fundácie za Komenovcov prerástli do monumentálnych komplexov.

Tyler Wolfrod rozoberá charitatívne a liečebné inštitúcie kláštora Pantokrator. Spojitosť kláštorov so špitálmi je ranostredovekého pôvodu. Piroškin kláštor nebol výnimkou. Wolfrod tu vychádza i z typikonu kláštora, ktorý poskytuje hlavné informácie o charaktere tejto inštitúcie. Pantokrator bol veľmi zameraný na charitatívnu činnosť a poskytoval opateru starým i chorým, čo bolo svojim spôsobom unikátne. Piroškin obraz svätice mohol vychádzať práve z tejto jedinečnej fundácie.

Príspevok amerického byzantológa a historika Roberta C. Ousterhoutha možno považovať za kľúčovú štúdiu. Autor čitateľom približuje Piroškinu fundáciu – konštantínopolský kláštor Pantokrator z prvej ruky a to sa ako táto inštitúcia vyvíjala a aký je dnešný stav tejto pamiatky. Pôvodný projekt, pomerne jednoduchý, bol zmenený ešte za Piroškinho života, práve zrejme na jej prianie a k pôvodnému kostolu pribudli ešte ďalšie dva vrátane dynastickej hrobky, ktorú typikon kláštora označuje nezvyčajným antickým termínom *heroon*. Takisto i pôvodný plánovaný zámer spočívajúci iba v hrobke cisárskeho páru sa pozmenil a Pantokrator sa tak stal napokon dynastickou nekropolou Komnenovcov. Ousterhout sa sám dokonca podieľal na reštaurátorských a záchranných prácach tejto

stavby, ktorá dnes slúži ako mešita Zeyrek. Zároveň sa však dozvedáme, že turecká strana je pomerne necitlivá k byzantským pamiatkam, v čase Ousterhoutovho prieskumu totiž nebol povolený ani archeologický prieskum stavby. Pod podlahou sa totiž stále môžu nachádzať pozostatky Komnenovcov, pretože nad dlážkou sa nachádzali iba kenotafy. Pantokrator mal pre Komnenovcov mimoriadny význam. Táto inštitúcia sčasti vychádzala z koncepcie kostola svätých apoštolov. Práve tu bola pochovaná väčšina ranostredovekých byzantských cisárov počnúc Konštantínom ktorý sa stal vzorom ideálneho panovníka ale zároveň i svätcom od ktorého mohli byzantsí cisári odvodzovať svoj pôvod. Aj v prípade Pirošky a Jána to bolo isté *Imitatio Constantini* resp. *Imitatio Helenae* a taktiež Piroškino svätorečenie, čo malo sakralizovať dynastiu Komnenovcov.

Štúdia maďarskej historičky Etele Kiss (Maďarské národné múzeum) skúma Pirošku a jej vzťah k Bohorodičke. Autorka tu načrtáva i tú možnosť, že Piroškin život zostával trochu ukrytý, čo malo predstavovať *imitatio Mariae*. Samotná Bohorodička bola kľúčová pre stredoveké Uhorsko. Prvý uhorský kráľ Štefan jej zasvätil niekoľko katedrál, kláštorov ale i celú krajinu. Unikátna podobizeň Panny Márie je zachovaná i na uhorskom korunovačnom plášti z roku 1031. Práve tento artefakt mohol byť ovplyvnený byzantským umením a najmä tunajším kultom Bohorodičky. Autorka predstavuje i ďalšie príklady uhorského umenia s vyobrazením Bohorodičky, hoci často zachované fragmentárne. Štúdia analyzuje i niektoré Piroškine podobizne v rukopisoch. Nepochybné je zaujímavé jej stvárnenie ako milosrdenstva.

Ďalšie štúdie, autori Roman Shlyakhtin a Foteini Spingou, analyzujú epitafy pre Pirošku, ich rozdielny charakter a celkovo to, akým spôsobom sa utvárala pamäť a spomienka na príslušníkov dynastie Komnenovcov. Predmetné epitafy tvoria prílohy práce.

Predložený zborník prichádza s novými poznatkami a s novým pohľadom na osobnosť arpádovskej princeznej a neskoršej byzantskej cisárovnjej a kláštora Pantokrator, ktorý založila s pomocou svojho manžela. Ako Robert Ousterhout hodnotí v závere, veľa zostáva nezodpovedaného, Piroškino dielo pretrvalo. Hoci práca obsahuje niekoľko drobných omylov či preklepov, čitateľovi poskytuje naozaj vydarený náhľad do byzantského sveta.

Peter Bučko

František ŠMAHEL

Die Basler Kompaktaten mit den Hussiten (1436). Untersuchung und Edition

(= Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte, Bd. 65)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2019, XXII + 226 s.,

ISBN 978-3-447-11179-9; ISSN 0938-6432.

Napsat recenzi na Šmahelovo pojednání o deseti listinách, jež spolu s dalšími úředními písemnostmi uzavřely období husitské revoluce, by bylo velmi snadné a zároveň zbytečné. Stačilo by shrnout postřehy řady recenzentů, kteří se, nejednou velmi obsáhle a vesměs erudovaně, vyslovili k autorově české knize o basilejských kompaktátech, víceméně totožné

s hlavním textem otištěným v německé publikaci.¹ Německé vydání práce však přináší podstatný a mimořádný bonus, totiž moderní edici basilejských kompaktát. Naplňuje tak úkol, k jehož uskutečnění František Šmahel, s poukazem na již dávno nevyhovující zpřístupnění kompaktát v Archivu českém,² vehementně a opakovaně vyzýval. Už to je sám o sobě vynikající vědecký čin, za který mu budou badatelé o dějinách husitství, velkých reformních koncilů i evropské reformaci vděční.

Ještě dříve, než si podrobněji všimnu vlastní edice, považuji za nutné zasadit Šmahelovu knihu do širšího historiografického kontextu. Výzkum spojený s problematikou kompaktát se v českém dějepisectví netěšil přílišné oblibě. Na konci 19. století dokonce převážil názor, že kompaktáta byla nedůstojným kompromisem, který husitství kromě neúplného uznání laického kalicha, v podstatě nic nepřinesl a znamenal zjevný ústup od programu, s nímž vstupovalo na dějinnou scénu. Tento mylný pohled, ukotvený v etickém perfekcionismu i v dobově podmíněných sympatiích k radikálním směrům, ovládal (nejen) český vědecký diskurs téměř celé jedno století. Překonat se ho podařilo až v průběhu posledních tří decenií.³ To je také hlavní důvod, proč speciálních, ať již analytických či syntetických prací, věnovaných genezi kompaktát není příliš mnoho. Podrobně se vyjednáváním o kompaktáta zabývali na české straně Václav Vladivoj Tomek a především neprávem opomíjený Jaroslav Prokeš. Velká vlna zájmu o tuto problematiku se příznačně vzedmula krátce před rokem 1989, kdy téma do širších evropských souvislostí zasadil František Kavka, zatímco historický význam kompaktát rehabilitoval Josef Válka, ze zahraničních znalců pak zejména Winfried Eberhard.⁴

1 František ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha 2011. K tomu Tomáš BOROVSÝ (Časopis Matice moravské /ČMM/ 131, 2012, s. 196), Josef ŠRÁMEK (Vlastivědný věstník moravský 64, 2012, s. 366–369), Blanka ZILYNSKÁ (Studia mediaevalia Bohemica /SMB/ 4, 2012, s. 317–318), Jaroslav BOUBÍN (ČČH 111, 2013, s. 897–898), Adam PÁLKA (Husitský Tábor 18, 2013, s. 247–252), Pavel SPUNAR (Listy filologické 136, 2013, s. 538–539). Evidují i anotaci Ivana HLAVÁČKA (Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 68, 2012, s. 637).

2 *Archiv český III* (dále jen *AČ*), ed. František Palacký, Praha 1844, zvláště s. 398–412 (č. 4), 421–426 (č. 11), 434–437 (č. 14), 442–44 (č. 18).

3 Blíže Zdeněk V. DAVID, *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*, Praha 2012, s. 39–42.

4 Wacław Władiwoj TOMEK, *Dějepis města Prahy IV*, ²Praha 1899, s. 570–587, 600–629, 651–663, 667–715; Jaroslav PROKEŠ, *M. Prokop z Plzně. Příspěvek k vývoji konservativní strany husitské*, Praha 1927, s. 51–102; František KAVKA, *Obležení Plzně roku 1433/1434, pražská kompaktáta a Zikmund*, *Minulosti Západočeského kraje* 20, 1984, s. 125–131; TÝŽ, *Zikmundova politika let 1429–1434 a husitství*, *Husitský Tábor* 8, 1985, s. 89–105 (obě stati přetištěny in: František KAVKA, *Oblédnutí za padesátí lety ve službě českému dějepisectví*, Praha 2002, s. 226–257); TÝŽ, *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce*, Praha 1998, s. 180–207; Josef VÁLKA, *Cesta Moravy ke kompaktátům*, *Jižní Morava* 24, 1988, s. 91–114 (přetištěno in: Josef VÁLKA, *Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský*, Brno 2005, s. 117–147); TÝŽ, *Zikmund a husité. Jak zakončit (husitskou) revoluci*, ČMM 128, 2009, s. 3–33, zvláště s. 20–27; TÝŽ, *Kompaktáta a kapitulace. Charta stavovských svobod?*, ČMM 129,

František Šmahel se k dohodám mezi husity a basilejským koncilem poprvé detailněji vyslovil na jihlavské konferenci v červnu 1991 a poté poměrně obsáhle v rámci svého monumentálního díla o husitské revoluci.⁵ Obě tyto práce mají v podstatě syntetizující a koncepční charakter, čímž se odlišují od studií, jimiž si autor na přelomu prvního a druhého desetiletí 21. věku začal vytvářet předpoklady pro zamýšlenou novou edici. Učinil tak v pravý čas, neboť už měl k dispozici klíčové příspěvky, všestranně mapující organizaci a strukturu basilejského koncilu, který se v centru badatelské pozornosti ocitl v polovině osmdesátých let 20. a posléze na začátku 21. století. Uvedme zde především výsledky vědeckého úsilí Ericha Meuthena, Johanna Helmratha, Hanse-Jörga Gilomena či Heriberta Müllera,⁶ jejichž poznatky Šmahel adekvátně využil.

Shodou okolností jsem první autorovu studii, sepsanou v souvislosti s proponovanou edicí, lektoroval, druhou mi zanedlouho dedikoval k šedesátým narozeninám.⁷ Tehdy ani nepomýšlel na to, že by moderní edici kompaktát sám připravil. V úvodu ke knižní publikaci, do níž roku 2011 obě (badatelsky aktualizované) stati začlenil a jimž předřadil důkladné pojednání o administrativě basilejského koncilu, skepticky poznamenal, že tento „časově i jinak náročný úkol“ přesahuje jeho „pozemské možnosti“.⁸ Za svou povinnost v dané chvíli považoval přesně určit listiny, které skutečně patří do souboru basilejských kompaktát, neboť počet písemností zahrnovaných pod tento zastřešující pojem ve vědecké literatuře kolísal mezi osmi až patnácti. Po pracné probírce množství dokumentů, jež známe v originálních vyhotoveních, opisech i starých tiscích, a po jejich vnější i vnitřní kritice, komparaci a klasifikaci vymezil deset listin tvořících ucelenou množinu basilejských kompaktát. Jejich seznam i s podrobnými charakteristikami zařadil, motivován úsilím

2010, s. 19–43 (i některé další stati); Winfried EBERHARD, *Der Weg zur Koexistenz: Kaiser Sigmund und das Ende der hussitischen Revolution*, Bohemia 1992, Band 33, Heft 1, s. 1–43.

5 František ŠMAHEL, *Husitské artikuly a jihlavská kompaktáta*, in: Jihlava a Basilejská kompaktáta. Sborník příspěvků z mezinárodního sympozia k 550. výročí přijetí Basilejských kompaktát. Jihlava 26.–28. června 1991, edd. Dana Nováková – Karel Křesadlo, Jihlava 1992, s. 11–28; TÝŽ, *Husitská revoluce III. Kronika válečných let*, Praha 1993, s. 280–287, 296–313.

6 Například Erich MEUTHEN, *Das Basler Konzil als Forschungsproblem der europäischen Geschichte*, Opladen 1985 (= Rheinisch-Westphalische Akademie der Wissenschaften, Vorträge G 272); Johannes HELMRATH, *Das Basler Konzil 1431–1449. Forschungsstand und Probleme*. Köln – Wien 1987; Hans-Jörg GILOMEN, *Bürokratie und Korporation am Basler Konzil. Strukturelle und prosopographische Aspekte*, in: Heribert Müller – Johannes Helmrath (hrsg.), *Die Konzilien von Pisa (1409), Konstanz (1414–1418) und Basel (1431–1449). Institution und Personen*, Ostfildern 2007 (= Vorträge und Forschungen 67), s. 205–255; Heribert MÜLLER, *Die Franzosen, Frankreich und das Basler Konzil (1431–1449), Bd. I–II*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1990.

7 František ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta, jejich zpísemnění a ratifikace*, SMB 1, 2009, s. 187–229; TÝŽ, *Epilog jedné kauzy. Osudy listin basilejských kompaktát*, in: Robert Novotný – Petr Šámal a kol., *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*. K počtům Petra Čorneje, Praha – Litomyšl 2011, s. 121–139.

8 F. ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta* (2011), s. 5.

pomoci badatelům i budoucím editorům, jako první exkurs do českého znění knihy.⁹ Věren metodě systémové analýzy Šmahel chápal a chápe basilejská kompaktáta výlučně jako listiny, obsahující dohody mezi husity a basilejským koncilem a jejich následnou ratifikaci. Nepočítá sem takzvaná císařská kompaktáta, jejichž vydáním podminily husitské stavy přijetí Zikmunda Lucemburského na český trůn, ani další volně související písemnosti (zázpisy o volbě Jana Rokycany pražským arcibiskupem, breve papeže Evžena IV. ze dne 11. března 1436). Proto se také název české i německé verze knihy zřetelně a jednoznačně vztahuje k *basilejským* kompaktátům, nikoliv ke kompaktátům v širším slova smyslu. Tak tomu bylo před osmi lety a je tomu tak i dnes, kdy držíme v rukou Šmahelovu německou publikaci s moderním vydáním deseti latinských listin. Původní autorova skepse k vlastním možnostem zjevně nebyla opodstatněná.

Před recenzentem však právě v tomto okamžiku vyvstává nesnadná úloha alespoň rámcově zjistit, v čem se německé znění liší (pochopitelně kromě edice) od verze české. Kdo zná Šmahelovu sympatickou posedlost zpřesňovat a doplňovat vlastní práce, aby byly vědecky co nejaktuálnější, ví, o čem mluvím. Hlavní text se naštěstí až na několik drobností nezměnil a nezměnilo se ani jeho rozvržení do tří kapitol, věnovaných basilejskému koncilu a jeho administrativě, zlistinění i ratifikaci kompaktát a jejich druhému životu, dovedenému k roku 1567. Zato seznam pramenů a literatury vzrostl minimálně o deset titulů, vydaných v letech 2010–2017, i o několik starších položek z oblasti diplomatiky a sfragistiky. Mé dojmy z opětovné lektury se v porovnání s koncem roku 2011, kdy jsem četl české znění, nijak zvlášť neproměnily. Jen jsem si zřetelněji uvědomil autorovu snahu o vědeckou exaktnost, spočívající v příkladném využití diplomatiky, sfragistiky a kodikologie nikoliv pouze pro evidenci, popis a interpretaci kompaktát, nýbrž i pro hutnou (a v řadě ohledů novou) rekonstrukci více než šest let (podzim 1431 – prosinec 1437) trvajících rozhovorů mezi husitskými zástupci a basilejským koncilem. Tento přínos, umožňující nahlédnout obtížný proces geneze kompaktát a zároveň objasnit smysl dobových protokolárních náležitostí i oficialit, vrcholících 5. července 1436 v okázalém představení na jihlavském náměstí, mnohem lépe postihli předchozí recenzenti.

V daném kontextu mě více zaujaly jiné momenty. Předně skutečnost, jak úporný zápas byl sváděn o každé slůvko, neboť dohody musely být nejen dokonale vyvážené, aby uspokojily obě strany, ale současně též uplatnitelné v náboženské i politické praxi. Přesto umožňovaly nejednoznačné výklady, čímž vytvářely podhoubí pro další spory. S tím úzce souvisí další okolnost. V průběhu rozhovorů, jejichž cílem bylo obnovit jednotu českých a moravských husitů s obecnou církví, vystupovali delegáti koncilu i husitští představitelé s očividným politickým sebevědomím, vyrůstajícím ze společného jmenovatele. Konciliarismus i husitství byly plodem pozdně středověkých demokratizačních tendencí, takže k sobě logicky našly cestu. Basilejský synod, kterého se zúčastnil široký okruh duchovních osob (včetně farářů), se jako kolektivní instituce cítil nadřazen papeži, zatímco na husitské straně se konstituoval jako vrcholný politický orgán sněm, vyjadřující vůli českých (částečně též moravských) stavů a při absenci panovníka reprezentující České

9 Ibidem, s. 99–107.

království i navenek. Obě strany pochopitelně sledovaly své zájmy a cíle. I proto basilejská kompaktáta, ač vstoupila v platnost a výrazně přispěla k ukončení husitské revoluce i k následné stabilizaci českomoravského prostoru, zůstala nezavršena (zpřesňující husitské požadavky, týkající se kalicha, koncil v závěru roku 1437 oslyšel). Spory pak s větší či menší intenzitou pokračovaly i po zániku basilejského koncilu, kdy roli hlavního husitského protihráče převzalo papežství. Fakticky skončily až roku 1567, v jehož průběhu přestala být kompaktáta součástí české legislativy. Tento „druhý život“ kompaktát podává Šmahel v dynamickém nástinu s důrazem na osudy kompaktátních listin a na jejich roli v náboženském životě země.

Všechny tři zmíněné kapitoly tvoří v německé publikaci rozsáhlé expozé k vlastní edici, které předchází sedm speciálních exkursů (Anhänge). Stejný počet exkursů nalézáme i v české knize, nicméně rozdíly jsou patrné. Původního českého textu se přidržují pouze některé (zvláště č. IV–VII, pojednávající o staročeských překladech kompaktát, o tiscích kompaktát z počátku 16. století i o takzvaných císařských kompaktátech), zbývající tři jsou buď koncipovány nově (exkurs o originálech a pečetích kompaktátních listin), nebo upraveny (seznam rukopisných dochování, respektive soupis listinných originálů kompaktát v kodexu 4488 Rakouské národní knihovny ve Vídni). V zásadě platí, že tyto partie knihy poslouží především badateli, který se hodlá kompaktáty detailně zabývat a již se v problematice slušně orientuje.

Edice deseti latinsky psaných kompaktátních listin zabírá 49 tiskových stran. Před edicí textu každé listiny najde zájemce všechny potřebné údaje, tj. rukopisná uložení, tištěná vydání i základní vědeckou literaturu, pod čarou pak textově kritický komentář a nejnnutnější věcné vysvětlivky. V porovnání s českou publikací však Šmahel pořadí listin na některých místech přeskupil a z kompaktát vyřadil koncilní dekret *Ut lucidius videatur* o přijímání pod obojí způsobou, datovaný v Basileji 23. prosince 1437. Počet deseti listin však zůstal zachován, neboť v souboru se nově objevil mandát generálního sněmu (tj. českého husitského zemského sněmu zastupujícího i moravské utrakvisty) pro všechny obyvatele Českého království a Moravského markrabství o uzavření míru a jednoty s církví. Vydán byl 12. července 1436 v Jihlavě a tiskem ho před Šmahelem zpřístupnil pouze Johannes Cochlaeus.¹⁰ Znamená to, že osm listin bylo vydáno v Jihlavě v rozmezí od 2. do 13. července (ač hlavní text kompaktát byl v čistopise hotov již 11. prosince 1433), dvě koncilní buly (ratifikace kompaktát a s ní související prováděcí listina) nesou datum 15. ledna 1437. Považujeme toto vymezení souboru basilejských kompaktát za Šmahelovo poslední slovo, představující v porovnání s rokem 2009, kdy se spokojil s osmi listinami,¹¹ dosti výrazný posun.

Je to řešení systémové a z právního hlediska čisté (zahrnující text dohody, mandáty a vykonavatelské i ratifikační listiny), nikoliv ale bezproblémové. V uvedeném rozsahu se totiž basilejská kompaktáta v žádném dosud známém pramenném souboru nevyskytují. V pouhých třech rukopisech pak pohromadě nacházíme alespoň osm listin pečetených v Jihlavě během první poloviny července 1436, ne však koncilní buly z 15. ledna 1437,

10 Johannes Cochlaeus, *Historia Hussitarum libri duodecim*, Apud S. Victorem prope Moguntiam 1549, s. 249.

11 F. Šmahel, *Basilejská kompaktáta, jejich zpisemnění a ratifikace*, s. 227.

dochované na čtyřech jiných místech. Šmahelovo vymezení má tedy povahu logické rekonstrukce, která do vědecké debaty vnáší novum a zároveň vyjadřuje snahu poskytnout bádání o kompaktátech jasný a věcný základ.

Tento potřebný a zdůvodněný krok má ovšem háček, neboť teorie a praxe se neztřídká rozcházejí. Dlouhodobé rozpaky, provádějící úsilí o vymezení kompaktát, nevznikly samy od sebe, nýbrž reflektovaly pozdně středověkou realitu. Ani přími aktéři dobových sporů totiž zcela přesně nevěděli, které listiny do souboru patří a které nikoliv. Česká strana pod souhrnným názvem kompaktáta běžně chápala i listiny, jež s vyjednáváním dohody mezi husity a koncilem přímo či nepřímo souvisely (mimo jiné breve Evžena IV., kališníky, včetně Jiřího Poděbradského, mylně pokládané za papežské uznání kompaktát; zápisy o volbě Jana Rokycany arcibiskupem)¹² i brněnsko-jihlavské úmluvy, jimiž Zikmund Lucemburský v letech 1435–1436 legalizoval výsledky husitské revoluce, zajistil si uznání své vlády v Českém království a fakticky odsouhlasil ústavně právní proměnu českého státu v monarchii stavovského typu. Sem náleží především Zikmundův zápis na církevní svobody Království českého, datovaný v Brně 6. července 1435 a zpečetěný ve Stoličném Bělehradu 6. ledna 1436 (takzvaná císařská kompaktáta), dále císařova listina, schvalující 20. července 1436 svobody i práva Českého království a výslovně vydaná v souvislosti s přijetím basilejských kompaktát, i císařský majestát, potvrdivší 22. července 1436 českým královským městům, že nemusí přijímat zpět duchovní a světské obyvatele, kteří v průběhu revoluce tato města opustili.¹³ To byl stěžejní důvod, proč Šmahel věnuje zvýšenou pozornost soupisu kompaktátních listin předložených v srpnu 1478 českému zemskému sněmu a také tisku kompaktát z roku 1513. Poněvadž však tyto výsady šly zjevně nad rámec basilejských kompaktát, do své edice je nepojal. Autorovo rozhodnutí mohlo mít ale i jiný motiv. Kromě takzvaných císařských kompaktát, která známe v latinském i českém znění, jsou všechny zbývající dokumenty psány (jistě s ohledem na příjemce) česky, což by charakter edice, určené především mezinárodní vědecké veřejnosti, zásadně proměnilo.

Před budoucím bádáním tak stojí naléhavá výzva, aby v dohledné době doplnilo Šmahelovu edici moderním kritickým vydáním brněnsko-jihlavských dohod českých utrakvistických stavů se Zikmundem Lucemburským. Bez tohoto počínu se naše poznání základních dokumentů české reformace zastaví v polovině cesty. V budoucí edici by neměl chybět ani Zikmundův zápis, datovaný 6. července 1435 v Brně a zajišťující husitské Praze rozsáhlé náboženské a církevní svobody,¹⁴ významně překračující chystané dohody s koncilem. Jeho výjimečnost násobí fakt, že zůstal v platnosti i po uzavření slavného kutnohorského náboženského míru v březnu 1485. Právní legalizace výsledků husitské revoluce byla natolik závažným církevním, ústavním a historickým předělem, že musí být vnímána a zkoumána komplexně s vědomím všech důležitých vazeb.

Ačkoliv nerad vystupuji v úloze otravného hnidopicha, vědecké poznání se stále rozšiřuje a některé Šmahelovy údaje můžeme rozmnožit alespoň o drobná zjištění. Tak víme, že kronika Starého kolegiáta pražského cituje závěr prvního mandátu basilejských

12 *AC III*, s. 436–437 (č. 15), 441–442 (č. 17), 445–446 (č. 20)

13 *AC III*, s. 427–431 (č. 12), 446–449 (č. 21), 449–450 (č. 22).

14 *AC III*, s. 431–434 (č. 13).

legátů ze dne 13. července 1436, i že text *S'* Starých letopisů českých uchoval v porušeném znění Zikmundovy zápisy z Brna (6. července 1435) a Jihlavy (13., 20. a 22. července).¹⁵ Vzhledem k dramatickému nárůstu vědecké produkce, jejíž zvládnutí není v lidských silách, by bylo nesmyslné uvádět, co vše v seznamu užité literatury chybí. Ve vztahu k tématu však přece jen postrádám Bylinovu knížku o cestě husitského poselstva do Basileje, práce Antonína Kalouse a Anny Skýbové, týkající se jednání o kompaktáta ve dvacátých letech 16. věku, a Strikovu monografii o Janu Stojkovičovi.¹⁶

Nepatrné kosmetické úpravy nemohou nic změnit na záslužném přínosu publikace, v níž se František Šmahel, jehož známe jako vynikajícího syntetika, analytika i mistra slova, zaskvěl jako neméně zdatný editor a badatel, precizně ovládající pomocné vědy historické. Diplomatika, sfragistika i kodikologie však v jeho pojetí nejsou samostatnými disciplínami, nýbrž nástrojem, který vzorově využil k osvětlení složitého problému a k zveřejnění edice, bez níž se výzkum dějin pozdní středověké Evropy napříště neobejde.

Petr Čornej

Petr ČORNEJ

Husitství a husité

Praha, Nakladatelství Karolinum 2019, 480 s., ISBN 978-80-246-3993-2.

Knihu *Husitství a husité* předkládá odborné i širší veřejnosti přední český medievista Petr Čornej jako třetí a poslední „výbor ze svých studií“ (s. 9) a jako určitou bilanci na konci své profesní dráhy „plně institucionalizovaného“ akademika.¹ Psát recenzi na danou publikaci znamená minimálně trojí, a to vyrovnání se s osobní rovinou, v níž autor velmi citlivě a trefně odkrývá své postoje k vývoji historiografie v posledních desetiletích, dále rovinu teoretických a metodických přístupů k dějinám husitství a nakonec samotnou rekonstrukci minulého dění.

Struktura práce směřuje od vymezení základních pojmů v I. kapitole (s názvem „Pojmy a problémy“) přes chronologicky řazené kapitoly II. až IV. („V předvečer revolučního výbuchu“, „Husitská Praha“ a „Král dvojího lidu“) k pozdější reflexi husitství historiografií pozdního středověku a počínajícího novověku („Na soudu dějin“) a rovněž optikou moderní a postmoderní společnosti („V pohledu moderní doby“). Poznámkový aparát je v práci

15 *Staré letopisy české (Východočeská větev a některé související texty)*, edd. Alena M. Černá – Petr Čornej – Markéta Kłosová, Praha 2018, s. 115, 204–206, 207–210.

16 Stanisław BYLINA, *Podróż husytów do Bazylei*, Warszawa 2013; Anna SKÝBOVÁ, *Česká šlechta a jednání o povolení kompaktát r. 1525*, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu* (AUC – Philosophica et historica 1, 1976), Praha 1976, s. 81–122; Antonín KALOUS, *Jednání o unii katolíků a utrakvistů ve dvacátých letech 16. století*, in: R. Novotný, P. Šámal a kol., *Zrození mýtu*, s. 183–190; Zvezdan STRIKA, *Johannes von Ragusa /†1443/. Kirchen- und Konzilsbegriff in der Auseinandersetzung mit den Hussiten und Eugen IV.*, Augsburg 2000.

1 K tomu přímo: s. 9: „...s koncem kalendářního roku 2019 po více než pětadvaceti letech působení definitivně opustím akademický svět.“

uváděn přímo pod textem. Knihu doplňuje bibliografická poznámka, odkazující na původní verze otištěných studií, které vyšly v rozmezí let 2010–2018. Vzhledem k charakteru kompendia práce neobsahuje seznam použitých pramenů a literatury, je však vybavena rejstříkem.

Přestože kniha nenese ráz pevně sevržené monografie, nejde jen o nahodile vybrané prvky z mozaiky dějin 15. století a jejich reflexe. Sám autor uvádí jako jednotící myšlenku a impuls k sestavení celé práce šestisetleté výročí počátku husitské „bouře“ (Je přece stále legitimní vracet se při významných výročích k reflexi významných etap národních dějin?² Jsou tyto návraty vítaným prostředkem obnovování a pročišťování historické paměti...?) a také s tím související snahu o nový impuls současnému bádání vedený ideálně zároveň objevnými koncepčními přístupy i novými zjištěními dosaženými pomocí precizní práce s detailem (s. 11). Tato ambice tak rozhodně není marginální a dalece překračuje snahu naplnit „jubilejní kolorit“ dalším dílčím knižním přírůstkem.

„Husitská revoluce patří“, podle Petra Čorneje, „bez nadsázky k fenoménům, které zásadním způsobem ovlivnily české i středoevropské dějiny. Přesto si ji dnes z nejrůznějších důvodů málo připomínáme.“³ V tomto konstatování slyšíme povzdech a pobídku, nikoli však obviňování současné společnosti, protože autor jedním dechem dodává, že je to přirozenou reakcí na více než stoletý přemrštěný zájem o tuto dobu. Husitství Čornej vnímá jako českou variantu „řešení hluboké krize, v níž se na konci středověku ocitla západokřesťanská církev i struktury středověkého státu.“⁴ Specifikum českého vývoje přitom nespatřuje ve zjednodušujícím schématu krize – revoluce, nýbrž v unikátní konstelaci, při níž došlo k zásadním změnám politického systému (zrodu stavovské monarchie) v těsné časové vazbě na domácí reformaci, což teprve zapříčinilo revoluční charakter husitství.⁵

Maximou Čornejova přístupu je snaha „husitské téma odpolitizovat a odideologizovat, tedy zbavit je nánosů ahistorických a účelových moderních interpretací“ (s. 10), což by bylo možné přejít s tím, že se jedná o samozřejmý předpoklad moderní vědy. V současnosti ovšem, kdy domácí obec historiků konečně dochází svobodného a plného kontaktu se zahraniční vědou, však jde také o výhradu vůči někdy unáhlenému podléhání teoretickému bohatství tohoto nově zpřístupňovaného inspiračního pole bez patřičného ukotvení v dobových

2 K tomu např. tamtéž, s. 393: „Vím, že si postmoderní mainstream samotný pojem národ oškliví v pochopitelné reakci na rasismus, nacismus i v zájmu globalizujícího se světa.“

3 Tamtéž, s. 9; obdobně tamtéž, s. 454: „aktualizační potenciál husitství [...] se zřejmě vyčerpal či alespoň podstatně smrškl“; či tamtéž, s. 455 závěrečný povzdech nad tím, že tato „naše“ minulost „dnes, snad kromě církvi a skupinek zapálených nadšenců, už téměř nikoho nezajímá“.

4 Tamtéž, s. 9–10; dále tamtéž, s. 36 tuto „krizi“ významově posunuje do podoby zvratu, „v němž středověké struktury vyklízely, nezřídka za dramatických okolností, prostor strukturám kvalitativně odlišným“. Polemiku se zažitým paradigmatickým: „krize vyvolá revoluci“ přinesl mj. Jaroslav ČECHURA, *Krize pozdního středověku – mýtus 20. století?*, in: Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou. Věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu, Praha 2016, s. 34–45.

5 P. ČORNEJ, *Husitství a husité*, s. 10, 46, 235. Dále obdobně tamtéž, s. 201: „Ve zpětném pohledu se ovšem jeví české poměry nejen jako předstupeň velkých evropských reforem, nýbrž i jako „laborator“ stavovství“. Zmiňovanou koncepci podrobně představila syntéza: TÝŽ, *Velké dějiny země Koruny české V. 1402–1437*, Praha – Litomyšl 2000, s. 653–666.

realiích. Petru Čornejovi jde o skutečně tvůrčí obohacení metodickými přístupy, nikoli o plané teoretizování či myšlenkovou manýru.

Podle Čorneje, je proto nutné vykládat „husitství [...] zevnitř, pokud možno s hlubokým porozuměním tehdejší mentalitě“ (s. 10.), což se neobejde bez patřičné snahy o porozumění tehdejšímu jazyku. Jazykové sondy umožňují vstup do mentality pozdně středověkého člověka, zároveň je v práci jazyk chápán jako odraz probíhajících civilizačních změn (s. 16.). V autorově podání je bravurně zvládnutá historicko-sémantická metoda nesmírně přínosným zdrojem poznání. Cenné je rovněž četné propojení výkladu s hmotnými prameny. Kvalita práce dále spočívá v autorově hluboké znalosti pramenů a odborné literatury. Čornej totiž zdaleka nepracuje jen s novějšími texty, ale využívá práci z celého časového rozmezí husitskou dobou počínaje po současnost.

Petr Čornej se v knize několikrát jasně vymezuje vůči postmoderně, poststrukturalismu a relativizaci historického poznání a odmítá nadbytečnou dekonstrukci zavedených pojmů.⁶ Například ukazuje, že užívaný termín „revoluce“ poměrně přesně odpovídá dobovým pojmům „vzbúrenie“, „búre“ a „búřka“ či že zavedené periodizační vymezení husitské revoluce do let 1419–1436 velmi dobře odpovídá dobovému pohledu.⁷ Historik je podle Čorneje na rozdíl od romanopisce „limitován respektem k pravdivostní funkci svého počínání“, čímž obhajuje samotnou podstatu historikova počínání (s. 349).

Ve středověku nalézá hluboké kořeny české národnosti, která pro Čorneje není pouhým modernistickým konstruktem. Obecně řečeno: „Byl bych velmi opatrný s tvrzením, že nový trend je lepší a objektivnější než starší přístupy. Historik je totiž vždy ukotven v určitém prostředí, má svou identitu, svůj hodnotový kodex a své vnímání světa, které (alespoň zatím) není nutně nadnárodní, kosmopolitní, internacionalistické či globální“ (s. 281).

Pokud jde o vlastní význam a dopad husitské revoluce, podle Čorneje výklad „husitské revoluce jako především revoluce sociální [...] sotva obstojí“ (s. 40). Naopak nelze podcenit reflexi „zlatých let“ vlády krále Karla IV. a význam imanentní touhy „obnovit narušený řád“ (s. 45), spolu s českým mesianismem. Revoluce přinesla „prožitek výjimečného a v mnoha ohledech tragického dění“ (s. 47), jejím výsledkem se stala náboženská koexistence a nechuť „řešit vnitřní spory silou zbraní“ (s. 57). V praxi došlo k symbióze tradice a revolučních prvků (s. 56). Do paměti „většiny českého obyvatelstva“ se husitská revoluce bezesporu zapsala jako „velká doba“ (s. 57).

Mistrovské črty Čornej přináší zejména k poznání mikrosvěta pozdně středověké Prahy, která představovala „hlavu“ i „srdce“ království, Prachaticka či okruhu radikálních vůdců zapojených do lipanské bitvy. Prosopograficky orientované výzkumy dále reprezentuje studie zaměřená na stěžní list české a moravské šlechty proti Husovu upálení

6 K tomu zvl. tamtéž, s. 262: „Některé pojmy, ač nepřesné, se zkrátka staly termíny, s nimiž už raději nic nepodnikáme. Protože jsou konvenční, každý jim rozumí, naopak jejich problematizování vnáší do věci zmatek.“

7 Tamtéž, s. 15, 28. Dle tamtéž, s. 16: „Chápe-li [historik – pozn. ZB] znak jako nositele významu, s jehož pomocí proniká ke smyslu sdělení, není jeho úsilí o rozhovor s dějinami marné a beznadějně. Konkrétně je třeba „komparace tzv. klíčových slov v pozdně středověké češtině (eventuálně v latině a v němčině) s relevantními pojmy užívanými v současném českém jazyce“.

adresovaný Kostnickému koncilu roku 1415. Autorova zkušenost se projevuje ve vyváženém hodnocení významu společnosti a jednotlivce. Např. v případě stížného listu operuje s vlivem předních signatářů na jejich klientelu, nicméně tento výklad vzápětí koriguje výhradou vůči tvrzení, že „nižší šlechta respektovala výhradně subordinační přístup a eliminovala vlastní názor“ (s. 115).

Autor se netají svými sympatiemi k husitství, i když jej neaktualizuje jako závazný vzor pro dnešek a neustále se snaží o maximální „pocitivost“ svého výkladu. Například zdůvodnění laického kalicha Jakoubkem ze Stříbra proběhlo podle Čorneje „oprávněně [...] odkazem na praxi apoštolské a prvotní církve“, což je pochopitelně argument nedostačující katolické teologii církevního magisteria (s. 124). Lze se ptát, zda bylo přesvědčení o tom, že v zápase „se sebevědomým Římem může uspět pouze názorově celistvý utrakvismus“ (s. 241), skutečně tak silné, nebo zda se spíše jednalo o pragmatickou politiku duchovních a světských vůdců středního proudu utrakvismu. Na jiném místě autor uzavírá hodnocení Jiřího z Poděbrad obrazným přiznáním spasení ze strany utrakvistických spisovatelů 15. a 16. století (s. 260). Tyto soudy však nelze upírat historikovi, který usiluje o více než pouhý popis dění.

Přestože byly v kompendiu sestavené studie již dříve na různých místech publikovány, je dobře (i já si dovoluji vlastní hodnocení), že došlo také k jejich soubornému vydání. Dílčí prohloubení našeho poznání či obohacení inovativními koncepčními přístupy tím získává hlubší rozměr souvislého autorova sdělení. V úvodu popsanou ambici vnést nový impulz zájmu o husitství tak Petr Čornej vědecky naplnil. Nakolik bude rezonovat v české odborné a širší veřejnosti, již ovšem není v moci autora, ale spíše je zodpovědností nás ostatních. Pevně věřím, že „osvobození“ historika a skvělého člověka, profesora Petra Čorneje, z regulovaného prostředí instituční vědy mu přinese nový rozlet, inspiraci a sílu pro další tvůrčí počiny, jimiž ještě přispěje k poznání a sdílení svého poznání této fascinující epochy českých dějin.

Zdeněk Beran

Josef KADERÁBEK

Nerovný boj o víru. Páni z Martinic a rekatolizace města Slaný (1600–1665)

Praha, Nakladatelství Karolinum 2018, 286 s., ISBN 978-80-246-3667-2.

Rekatolizace českých zemí v první polovině 17. století je jedním z důležitých témat domácí historiografie raného novověku, přesto však není mnoho prací, které by uceleně pojednávaly o jejím průběhu v konkrétní lokalitě. Právě takový mikrohistorický pohled na problematiku konfesních střetů a proměn předložil Josef Kadeřábek na příkladu konfliktu města Slaného a smečenských Martiniců. Autor zde shrnuje výsledky rozsáhlého výzkumu, který završil ve své disertační práci.

V úvodu Kadeřábek přibližuje svá metodologická východiska. Konflikt sleduje jako střet dvou odlišných hodnotových systémů a to za pomoci analýzy vícevrstevné komunikace formálního i neformálního rázu, umění apod. Širší časový rámec let 1600–1665 mu

umožnil sledovat jak vývoj politicko-náboženské roviny konfliktů mezi slánskými měšťany a Jaroslavem Bořitou z Martinic v proměňujících se podmínkách, tak i vliv postupných generačních proměn na obou stranách. Spodní časová hranice koresponduje s cenným pramenem, dochovanou utrakvistickou slánskou matrikou z roku 1597, stejně jako s aktivním vstupem Jaroslava Bořity do domácího dění (r. 1602 se ujal správy rodových statků, na nichž hned začal zavádět protireformační opatření).

Předbělohorskou slánskou obec kniha představuje jako sebevědomé a většinově nekatolické královské město, které v regionu tvořilo protiváhu smečenskému Martinicovi. Kadeřábek zmiňuje případy, kdy se slánská obec postavila za martinické poddané, kteří zde hledali ochranu před rekatolizačním útlakem vrchnosti. Ještě detailněji však sleduje konflikty uvnitř města a to především ve dvou rovinách. Tou první je vztah mezi radnicí a slánskými děkany, jejichž působení konšelé podřizovali své výhradní kontrole a bránili duchovním v jakýchkoliv pokusech o společenské etablování či o další povznesení náboženského života. Druhou rovinou byly spory mezi příslušníky různých konfesí, které se projevovaly např. hádkami mezi nábožensky vyhraněnými obyvateli. Příležitostně docházelo i k razantnějším střetům, kdy např. zvoníci i přes nařízení městské rady odmítli zvonit při katolickém pohřbu, za což byli městskou samosprávou potrestáni. Narušili tím totiž průběh důležitého náboženského rituálu a spolu s nerespektováním usnesení radních porušili též principy řádně spravované obce. Autor však také upozorňuje, že vztahy uvnitř města v zásadě nevybočovaly z reality běžné v tehdejších Čechách.

Konflikt mezi Martinicem a Slaným měl dvě východiska. Prvním byly ekonomické zájmy dvou bezprostředně sousedících majetkových a hospodářských komplexů, druhým pak odlišná konfesní profilace. Slánská obec byla většinově utrakvistická s důrazem na husitskou tradici a městská správa ve svém jednání upřednostňovala principy tzv. řádně spravované obce. Smečenský pán naopak patřil mezi hlavní protagonisty radikálního katolického křídla na dvoře císaře Rudolfa II. i dalších habsburských panovníků. Jeho nesmiřitelný postoj formovala jezuitská výchova a utvrdila jej v něm audience u papeže v Římě roku 1600. Tím v zásadě došlo k uzavření Martinicova hodnotového rámce, který Kadeřábek charakterizuje jako víru v očištěc, v samospasitelnou církev a v přímluvnou moc Panny Marie a světců (s. 46). Slánští měšťané patřili mezi jediné zástupce městského stavu, kteří se pasivně zúčastnili vyhozeního jednání v místodržitelské kanceláři, která skončila defenestrací tří osob včetně Martinice.

Strukturu slánské společnosti a vývoj její identity Kadeřábek sleduje i prostřednictvím společenských vazeb mezi měšťanskými rody, které vytvářely poměrně pevnou a stabilní klientskou síť. Její kolektivní identitu nesl okruh významných osobností, tzv. městské elity. Tyto síť však vystupovaly i mimo pomyslné městské hradby a Kadeřábek s jejich pomocí dokládá rovněž užší význam spojení mezi slánskou obcí a nekatolickým rytířem Odolenem Pětipeským, držitelem sousedních Neprobylic. Z hlediska rekatolizace, kterou Martinic zahájil bezprostředně po obdržení města do zástavní držby, znamenaly tyto společenské vazby účinný prostředek k udržení původní kolektivní identity. To v prvních letech, kdy se Martinic pokusil město zasáhnout odebráním privilegií, změnou církevních obřadů a později i změnami na správních postech, zásadně snižovalo účinnost protireformačních snah.

Autor neopomíjí ani demografické změny ve městě, zejména morovou epidemií, při níž zemřelo asi 900 osob, a emigraci, kterou jen za červen a červenec 1626 vyčísľuje na 310 osob (s. 107). Její příčinu spatřuje v tvrdém přístupu Martinice, jednajícího prostřednictvím vrchnostenských úředníků, a upozorňuje, že smečenský pán byl jedním z mála šlechticů, kteří použili tvrdý protireformační patent místodržitele Karla z Lichtenštejna z roku 1624.

Neméně zajímavé je autorovo zastavení u kauzy lidového kazatele Jiřika Balcara z Tmáně. Kadeřábek zpřesňuje a objasňuje řadu detailů tohoto případu, který ve značně pozměněné podobě zakotvil i v evangelické exulantské paměti. S pomocí pramenů jsou zde dokumentovány výpovědi přímých svědků události, stejně jako angažmá Bořity z Martinic. Tomu případ postoupili Valkounové z Adlaru, na jejichž zlonickém panství k Balcarovým kázáním docházelo. Podrobným popisem autor koriguje pozdější líčení od českých náboženských emigrantů, pro které byl tragický osud popraveného kazatele vděčným tématem, jež se ovšem od skutečného příběhu v mnohém odlišovalo.

Jako zásadní období zlomu v rekatolizaci Slaného je v knize prezentováno období let 1634–1637. Tehdy po saském vpádu, spojeném s překvapivě rychlou obnovou předběllohorských struktur, došlo k definitivní ztrátě tradičních měšťanských elit a spolu s postupující generační obměnou k zásadní erozi původních společenských vazeb a hodnotového systému. Stoupající počet konverzí slánských měšťanů ke katolicismu také komplikoval kontakty s některými emigranty, kteří se pokoušeli prodat svůj majetek ve Slaném.

Poměrně zásadní je vysvětlení, proč Martinic nechával umisťovat do města vojsko, ačkoliv měl k dispozici císařský patent, jenž jeho statky osvobozoval od kvartýrů, měšťanská obec navíc byla alespoň navenek již téměř rekatolizována a vystupovala ke svému zástavnímu držiteli až na výjimky zcela loajálně. Důvod těchto kvartýrů Kadeřábek nachází ve snahách hraběte vymáhat na měšťanech dlužné finanční částky. To přispívalo k dalšímu vyčerpávání Slaného a mezi současníky navíc vzbuzovalo údiv, že Martinic takto ekonomicky poškozují vlastní majetek. Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka tento přístup neúspěšně kritizoval a autor cituje též z dopisu Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, jenž Martinice nazval „ubožákem a lakomcem“ (s. 160).

Faktické dokončení tohoto regionálního mocenského zápasu nastalo roku 1638, kdy Martinic přes odpor královské komory i samotného města získal Slaný do dědičné držby. Při švédském útoku roku 1639 už město stálo zcela na straně smečenského pána a nespolupracovalo s protestantskými vojsky. Kadeřábek však upozorňuje i na jiné prohlubující se problémy. Šlo jednak o značný úpadek obecní vzdělanosti, v jehož důsledku téměř zanikl latinský literátský kůr. Ještě podstatnější však možná byly Martinicovy spory s církevními představiteli, zde ilustrované na příkladu slánského děkanství. Smečenský pán vyžadoval od děkanů plnou loajalitu a plnění svých pokynů, na druhou stranu jim nedával prostor pro vlastní aktivitu. Veškeré finanční záležitosti kolem zajištění řádné farní správy i renovace městských kostelů navíc ponechal pouze na městské obci a sám na nich odmítal finančně participovat. To je zajímavé v kontrastu s jinými martinickými donacemi, zejména s postoupením okořského panství jezuitům v kšaftu Jaroslava Bořity.

Zlepšení poměrů nastalo až s nástupem Jaroslavových synů, Maxmiliána Valentina a Bernarda Ignáce, za nichž byla započata postupná obnova města a došlo k jisté obnově

důvěry mezi vrchností a poddanými. Náboženského tématu si autor všímá zejména u Bernarda Ignáce. Tento významný podporovatel církve byl donátorem různých církevních staveb a ve Slaném založil křížovou cestu s Božím hrobem či františkánský klášter při někdejší utrakvistickém hřbitovním kostele. Stranou Kadeřábek ponechává založení piaristické koleje, které rovněž spadá do posledního sledovaného období a bylo významným krokem k opětovnému rozvoji vzdělanosti. Z hlediska osobní zbožnosti poddaných došlo k proměně, když byl namísto formálních úkonů kladen důraz na vnitřní přijetí římskokatolické konfese.

Kadeřábek v knize předložil podrobný rozbor unikátního zápasu mezi smečenskou vrchností a slánskou městskou obcí, v němž v chronologické posloupnosti vylíčil náboženské i sociální proměny. Využil k tomu řadu dobových archivních dokumentů, zejména pramenů, souvisejících se Slaným. Většina martinických archiválií byla zničena při požáru v 19. století. Text je precizní a z literárního hlediska odborně hutný. Jen výjimečně čtenář narazí na určité nesrovnalosti. Autor např. uvádí stavbu Lorety Bedřichem z Donína v Bílém Újezdu u Smečna, kterou měl podnítit Jaroslav Bořita z Martinic, bratr Donínovy manželky Isoldy (s. 48). Patrně však má jít o loretánskou kapli při klášteře v Hájku založenou až později Floriánem Jeřichem Žďárským ze Žďáru, manželem Martinicovy dcery Alžběty Korony.¹ Na s. 185 (a v rejstříku) je pak jako manželka Jaroslava Bořity uvedena Kateřina Lidmila z Ještic, přičemž správně by mělo být Talackovna z Ještětic. Bez ohledu na tyto jednotlivosti je však dílo Josefa Kadeřábka cenným příspěvkem k tématu rekatolizace v Čechách v 17. století, který svým významem rozhodně překračuje názvem knihy vymezený geografický prostor.

Lukáš M. Vytlačil

Karel MALÝ

Tři studie o trestním právu v českých zemích v 17. a první polovině 18. století

Praha, Nakladatelství Karolinum 2016, 162 s., ISBN 978-80-246-3269-8.

Dějiny trestního práva v raném novověku patří mezi životní témata čelného představitele českých právních dějin Karla Malého. Kromě klasické syntézy *Trestní právo v Čechách v 15. a 16. století* (1979) vydal řadu studií, v nichž se těžiště jeho výzkumu postupně posouvalo z časně fáze raného novověku s převahou stavovského systému do pozdějšího období, charakterizovaného absolutistickým způsobem vlády. Tomuto časovému rozpětí odpovídá také soubor tří studií věnovaných Koldínovým Právům městským (1579) včetně jejich rozšíření v následujícím období, Obnovenému zřízení zemskému (1627–1628) a Hrdelnímu řádu Josefa I. (1707).

1 Tomu ostatně přisvědčuje i v knize odkazovaný dokument, kde se sice píše o cestě Bedřicha z Donína do italského Loreta, ale stavba loretánské kaple je spojena právě s Floriánem Jeřichem Žďárským; viz Jan ŠTOVÍČEK, *Loretánská idea a barokní historismus u Martiniců v době pobělohorské*, in: *Rozprava o baroku*. Sborník příspěvků z kolokvia Barokní umění na území severozápadně od Prahy. Vlastivědné muzeum ve Slaném – duben 1993, Kladno 1993, s. 14.

Ve všech případech jde o pojmové vymezení, obsahové vystižení a zhodnocení klíčových témat uvedených zákoníků – principů a systému trestněprávních ustanovení, zásad trestního řízení a typů trestných činů i jejich postihu. Jasnost formulací a velmi přehledné členění tematiky i po formální stránce podtrhuje skutečnost, že v knize zdaleka nejde jen o užší tematiku práva, nýbrž o dějiny státu a vládního režimu, společnosti a jejího uspořádání, sociálních vztahů a vazeb, disciplinace a také o historii idejí, zejména myšlení o přípustném rámci politického jednání a o potírání sociálně patologických jevů.

Karel Malý svými studiemi názorně potvrzuje výchozí tezi, že „trestní právo, jeho podoba a aplikace v právním životě společnosti, bez ohledu na to, zda jde o dobu dávno minulou či současnou, přináší velmi zásadní výpověď o proměnách společenských poměrů, že je to v podstatě koncentrovaná vůle vládnoucích elit či panovníka, která přesněji než jiné oblasti právního řádu a jiné části právní kultury ukazuje na směřování státní politiky, na postavení jednotlivých společenských skupin a jejich vzájemné vztahy“ (s. 7). Ve volné návaznosti na evropské diskuse o povaze absolutismu, v nichž argumentace českým Obnoveným zřízením zemským (OZZ) sehrávala závažnou roli, osvětluje, jak se ve formulaci trestního práva 17. a počátku 18. století projevil přechod od stavovského k absolutistickému státu, přičemž se postupně vytrácely původní české kořeny. Nastupovala česko-rakouská verze trestního zákonodárství, inspirovaná též říšskými zdroji (trestním zákoníkem Karla V. z roku 1532), koncentrovaná v rukou panovníka a směřující k unifikaci nejprve v rámci České koruny a poté v souboru zemí českých a rakouských.

Zatímco detailní analýza Práv městských analyzuje stavovské zdroje trestního práva, koncipovaného v duchu univerzitního humanismu a římskoprávní tradice, další dvě kapitoly jsou věnovány ústavnímu zakotvení absolutistického režimu. Trestněprávní předpisy, které jsou rozptýleny v různých částech Obnoveného zřízení zemského, rozebral Karel Malý ve vlastním uspořádání, jež vystihuje jejich podstatné souvislosti. Vychází z teorie propadlých (dosavadních) práv, která umožnila nově prosadit panovnickovu vůli jako jediný zdroj práva. Právněhistorický rozbor tak dokládá, že stejně jako v politické činnosti, také v likvidaci svobodného nalézání práva a možnosti odvolat se na právní obyčej, se projeвило dalekosáhlé omezení participace tehdejší společnosti na aktivním veřejném životě.

Zřetelně to autor prokazuje na deliktu urážky panovníka (*crimen laese majestatis*). I když některé prvky tohoto protistavovského opatření prosadil už Ferdinand I. do českého zemského zřízení z roku 1549, v Obnoveném zřízení zemském se dosah tohoto deliktu výrazně rozšířil. Nejvyšším trestem, ztrátou cti, hrdla a statku, byla postihována nejen jakákoli opoziční činnost, ale i zákonodárná iniciativa na sněmu. Stíhání pouhé „rady“ (návodu) k opozičnímu jednání, stejně jako ochrana dalších představitelů úředního aparátu vylučovala – přinejmenším teoreticky – sebemenší projevy na panovníkovi nezávislého jednání. Zkušenost z doby českého povstání 1618–1620 tu byla do důsledku využita, a to včetně ekonomického efektu konfiskací. Ačkoli tato kodifikace vznikala v proudy třicetileté války, kdy se stala bezpečnost života spíše zbožným přáním než realitou, byla do ní pod přísnou sankcí zabudována povinnost trestní iniciativy pozemkových vrchností nad poddanými při zajišťování bezpečnosti a pořádku.

Pozoruhodným rysem Obnoveného zřízení zemského bylo na jedné straně stvrzení výlučnosti katolické církve (pod ochranou a vlastnickým dozorem panovníka), ale na druhé straně opomenutí ochrany Boha, světců a víry (ačkoli tato ustanovení nechyběla v městském právu). Postih rouhání proti Bohu, Panně Marii, světcům, svátostem a svatým obrazům byl zahrnut až do Hrdelního řádu Josefa I., a to v podobě zostřeného trestu smrti.

Oproti starší literatuře zdůrazňuje Karel Malý značný význam právě josefinské trestní kodifikace, která zůstala v platnosti v letech 1707–1767. Pokládá ji za zlom ve vývoji trestního práva, zejména při odstraňování zemského právního partikularismu a při byrokratizaci trestního soudnictví i při jeho podřízení státní moci a kontrole. Zároveň však tento trestní řád ještě nepředjímá osvětské pojetí práva a vyznačoval se presumpcí viny a manipulovatelností obžalovaných, kteří neměli právo na obhájce. Dalším stupněm na cestě k modernímu právu se pak staly Hrdelní právní řád Marie Terezie z roku 1768 a reformy Josefa II. Tento směr je však v poslední studii pouze ve zkratce naznačen.

Vzhledem k preciznosti autorových formulací zaslouží zmínku méně obvyklé chronologické vymezení raného novověku jako doby, „kterou jsme si navykli nazývat absolutismem“ (s. 9); i když se časové rozpětí raného novověku v české i zahraniční literatuře u různých autorů liší, přece jen by bylo možné také v právně historické práci přihlídnout k širšímu pojetí 16.–18. století, do něhož je zahrnuta i vrcholná a pozdní fáze stavovství. Ostatně recenzovaná kniha navzdory svému názvu zahrnuje téměř celý raný novověk v obvyklém pojetí. Za úvahu by stálo rovněž vymezení „feudálního trestního práva“ (s. 110), za jehož poslední památník pokládá Karel Malý Hrdelní řád Marie Terezie z roku 1768, „feudální tradice“ (s. 149) či „feudální koncepcí“ trestního práva. Zatím zůstává pootevřenou otázkou, zda lze za projevy feudálnosti práva pokládat jeho návaznost na stavovské (předobčanské) členění společnosti, zachování vrchnostensko-poddanských vztahů, náboženskou podmíněnost právních norem nebo ještě jiné předpoklady. A také – jaká je vzájemná souvislost a hierarchická váha těchto aspektů.

Kniha Karla Malého, který se nedávno lvím podílem zasloužil o přípravu kritické edice Koldínových Práv městských, upozorňuje na potřebu moderního vydání také novějších právních památek, zejména josefinského hrdelního řádu, ale i obou obnovených zřízení zemských, neboť ani edice z 19. století už nemohou beze zbytku vyhovět současným badatelským potřebám. Pokud mladší právní historici k takové ediční činnosti přistoupí, bude jim pronikavá analýza Karla Malého znamenitou pomůckou.

Jaroslav Pánek

Maciej DORNA

Mabillon und andere. Die Anfänge der Diplomatie

(Z polštiny přeložil Martin Faber.)

(= Wolfenbütteler Forschungen, Bd. 159)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2019, 287 s., ISBN 978-3-447-11141-6.

Jean Mabillon patří k pionýrům moderní vědecké historiografie a jeho kniha *De re diplomatica libri sex* (1681) do jejího zlatého fondu. Nicméně odstup více než 333 let od

jejího vzniku, jakož i její latinský jazyk jsou doslova zárukou toho, že ji v posledních desetiletích celou nepřečetl zřejmě nikdo, větší či menší části z ní několik málo odvážlivců, mezi něž lze počítat vedle autora referovaného spisu snad už jen Marka Mersiowského. Proto tím spíše je záslužné, pokusit se nově zmapovat okolnosti vzniku tohoto díla v kontextu Mabillonových předchůdců, současníků i následovníků.

Tohoto úkolu se ujal poznaňský historik Maciej Dorna, který slavného autora zasadil do širších souvislostí geografických i časových, když v roce 2014 vydal knihu *Jean Mabillon* a ostatní.¹ Není první, ale zatím jediný, který tak činí zevrubně a moderním způsobem. Kniha, která vyšla v malém nákladu, byla záhy rozebrána. Sleduje látku rámcově do konce 18. století (třeba hned tu dodat, že Dorna česko-moravské poměry vůbec nezmiňuje, ač spory o naše nejstarší listiny zejména mezi Gelasiem Dobnerem a Josefem Dobrovským aspoň v prezentaci nedávno zesnulého Zdeňka Šimečka by si zmínku zasloužily). U nás na ni upozornil v souborné recenzi diplomatických polonik Tomáš Velička ve Sborníku archivních prací,² jeho recenze však zřejmě nevzbudila větší pozornost. Nyní vychází kniha německy pod egidou Herzog-August-Bibliothek ve Wolfenbüttelu a dá se tak předpokládat, že její ohlas bude zasluženě větší, i když se – jak autor sám říká – od polské verze liší jen v opravách přehlédnutí resp. drobnějších vylepšeníh.

Úvodem připomeňme, že diplomatická kritika působila lavinovým efektem a tak přispěla i k prohloubení, či vlastně vzniku i obecně pojímané historické kritiky pramenů a tak vědomé či nevědomé i kritiky pramenů jiné povahy, zejména ovšem vyprávěcích. Že její začátky byly spojeny zejména s možnými (ba vlastně především) praktickými materiálními dopady, bylo v době ještě stavovské společnosti pochopitelné. Za jakýsi pomyslný začátek lze tu považovat tzv. *Bellum diplomaticum Lindaviense*, které se táhlo od r. 1575 dlouhá desetiletí. Výraznou stopu působení v něm otiskl právník a polyhistor Hermann Conring těsně před Mabillonovým vystoupením v onom ikonickém roce 1681. Zásadní roli tu všude ovšem hraje skutečnost, že se tyto kauzy staly předmětem tištěných publikací, neboť tím vznikala možnost širší diskuse. Době před těmito daty věnuje Dorna pozornost ovšem také, i když pochopitelně stručněji. Zejména jde o některé papežské zásahy, Rudolfa IV. v „souboji“ s jeho tchánem – Karlem IV. či Lorenza Vallu v boji proti Konstantinovské donaci. Dorna ovšem ještě nemohl do své knihy věnovat nejnovější literaturu.³

I když tedy i ve středověku bylo lze najít řadu případů aktuální listinné kritiky, ta ale zůstala (přes řadu racionálních prvků, které se vlastně staly základem moderních postupů) omezena na konkrétní prostředí a tudíž nemohlo docházet k tífbení této kritiky. Proto také nepřicházejí jména takových autorů, kteří tyto jednotliviny vyzvedli ze zapomnění, jako byli např. Alexander Húščava s Jánem Literátem či Horst Fuhrmann (jsou citováni za řadu dalších). To není výtka, nýbrž jen konstatování, aby čtenář nehledal v knize to, co pro ni bylo jen úvodem či dokonce prehistorií a čemu se v podstatě nevěnovala.

1 Maciej DORNA, *Jean Mabillon i inni*, Poznań 2014.

2 Tomáš VELIČKA, *Nové polské práce z oblasti diplomatiky*, Sborník archivních prací (SAP) 66, 2016, č. 1, s. 223–262, zde s. 236–238.

3 Ivan HLAVÁČEK, *Z rakousko-německých pozdně středověkých pramenných novinek (s jedním odskokem do středověku raného závěrem)*, SAP 69, 2019, č. 1, s. 248nn.

Ale třeba s uznáním konstatovat, že Dorna vynesl pro své hlavní téma na světlo světa řadu důležitých rozprav moderní zejména italské literatury, které byly bádáním ponechávány nezaslouženě stranou a už jen tím zřetelně obohatil naše obecné znalosti situace těsně „předmabillonovské“. Některé další tituly uvádím spíše pro úplnost (např. Conringovský sborník u příležitosti 300. výročí Mabillonovy smrti a možná mohly být zmíněny důležité tituly Vladimíra Vašků k otázce konfirmací středověkých listin u nás během 18. století).

Kniha sama se rozpadá do tří velkých oddílů, které se dále člení. V prvním – přípravném – je věnována obecná pozornost pozdně středověkému a raně novověkému období a jejich vnímání resp. fabrikaci „středověkých“ listin, kdy hrají významnou roli nejen „potřeby“ hospodářské, ale i – zpravidla na vyšší až top úrovni – kontexty genealogické resp. politické v širokém slova smyslu, a to od Skotska do Itálie a od Francie do Polska. My bychom mohli poukázat na orsiniovskou legendu Rožmberků. Dorna tak upozorňuje i na obousměrně významnou roli (proto)humanistické historiografie a v souvislosti s tím na zvýšený zájem o středověké listinné archivy, který přetrvával do doby barokní a ovšem pak i dále, i když už z jiných důvodů.

Figurují tu před námi Petrarca, stejně jako Mikuláš Kuzánský či Lorenzo Valla a ovšem řada dalších jmen; sice méně zvučných, ale Dorna umí z jejich zásahů vyhmátnout jejich přínos. Odtud pak vede často přímá či všelijak zátočin plná cesta k moderní historiografii. Interpretací vztah k středověké listině se tak stává už záležitostí historické vědy. Tu se nám míhají před očima různá geografická i sociální prostředí, skoro překvapivě také městská. Zevrubná Dornova pozornost platí zejména více než století trvajícimu sporu trevírského arcibiskupa s místními benediktiny u sv. Maximina, či již výše zmíněnému dlouholetému sporu města Lindau s tamním ženským klášterem, na němž se podíleli nejvýznamnější němečtí vzdělanci několika generací. Tuto při Dorna sleduje takřka krok za krokem, často s přímými citacemi dotud vesměs latinských spisů.

Zatím co v Německu stály na předním, ne-li jediném, místě otázky praktického dosahu takových sporů (*bella forensia*), ve Francii šlo především o otázky prestižního charakteru historického původně často bez potřebného konkrétního materiálního zázemí (*bella litteraria*). I když se posléze oba přístupy: německý juristický a francouzský „protovědecký“, přiblížily, přesto dlouho na řečených teritoriích převládaly. Na scénu vstupují Papebrochovi a Mabillonovi současníci s drobnějšími, lokálními kausami. A tu přichází maurin Mabillon, přesněji řečeno bollandista Daniel Papebroch, jenž mu zavdal podnět k jeho fundamentálnímu dílu (*De re diplomatica libri sex* 1681).

Byl to totiž teprve on (známe ho již z jeho poutavého cestovního italského deníku za hagiografickými texty),⁴ který se dotkl v obecnější rovině podstatně širšího tématu, takřka základu benediktinské historické hrdosti. Šlo o bezmála paušální odsouzení

4 Udo KINDERMANN, *Kunstdenkmäler zwischen Antwerpen und Trient. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus dem Jahr 1660. Erstedition, Übersetzung, Kommentar*, Köln-Weimar-Wien 2002; TÝŽ, *Kunstdenkmäler in Veneto. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus dem Jahr 1660. Erstedition, Übersetzung, Kommentar*, Köln-Weimar-Wien 2016; Susanne DAUB, *Kunstdenkmäler in Latium und der Toskana. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus den Jahren 1661–1662.*

nejstarších listin dnes pařížského svatodivišského kláštera. Mabillon z pověření maurinské kongregace odpovídal klidným, ale přesvědčivým způsobem. Papebroch se nechal jeho vývody přesvědčit, ale Mabillonovi vystáli jiní odpůrci. Doma i v zahraničí. Ty Dorna pečlivě nejen registruje, ale i charakterizuje silné či naopak slabé stránky jejich argumentací, do nichž se leckdy dostával i velmi osobní až hašteřivý tón.

Ocitáme se tak v první polovině 18. věku. V jeho polovině se objevuje další zásadní dílo – opět maurinské proveniencie – od dvou jejích členů: Charles-François Toustain a René-Prosper Tassin vydávají šestisvazkový opus *Nouveau traité de diplomatique*. To bylo prakticky současně vydáváno i v Německu pod titulkem *Neues Lehrgebäude der Diplomatik* a tak dochází k definitivnímu propojení obou hlavních složek vývoje v jednotnou mezinárodní historickou vědu, na jejíchž základech se budovalo dál.

Snad nebude na škodu, když se na tomto místě upozorní na nově publikovanou stat o Danieli Eberhardu Baringovi a jeho knize *Clavis diplomatica* (dvě vydání 1737 a 1754), kterou vydal Philip Haas.⁵ Přístupy ale časem zplaněly a teprve 19. století resp. Theodor Sickel po jeho polovině dal oboru další zásadní impulzy. Ale to už je dávno za hranicí úkolu, který si Dorna uložil. Ve svém díle oživil nejen řadu zapadlých „pěšáků“ studia listin, ale také vyzdvihl jak jejich materiálové, tak méně významné metodické přínosy a ukázal, že Mabillon byl sice nejvýznamnější – což jsme ovšem věděli – ale že vedle něho, jako i před a po něm, byla velká řada dalších, kteří by neměli být zapomenuti. Ostatně stačí jen říci, že v Leclercgově tisícistránkové biografii tohoto pozoruhodného muže bylo jeho dílu *De re diplomatika libri sex* věnováno zhruba třicet stránek...⁶

Závěrem mohu snad ještě na okraj dodat, že by stálo za to (pokud lze), vysledovat nejstarší osudy dochovaných exemplářů nejen Mabillonova opusu, ale i těch „jiných“, včetně ohlasů v korespondencích. U exemplářů Mabillonova díla v našich knihovnách jsem se o to náznakově pokusil v přednášce z roku 1981 ve slovenském Martině.⁷

Ivan Hlaváček

Miroslav ŠEDIVÝ

O švestky a brambory. Prusko-rakouská válka o bavorské dědictví 1778–1779

(= Polozapomenuté války, sv. 42)

Praha, Epoque 2018, 206 s., ISBN 978-80-7557-101-4.

Vydavatelství Epoque se publikování děl z oblasti literatury faktu a popularizace historie věnuje od svého vzniku roku 2002. Jedním z nejviditelnějších výsledků ucelené vydavatelské

Erstedition, Übersetzung, Kommentar, Köln-Weimar-Wien 2016. Srovnaj recenzi I. Hlaváčka in: ČČH 115, 2017, s. 527–531.

5 Philip HAAS, *Entschlüsselung der Urkunde – Erschließung der Diplomatik. Die Clavis Diplomatica (1737/1754) des Daniel Eberhard Baring*, Archiv für Diplomatik 65, 2019, s. 135–163.

6 Henri LECLERCQ, *Jean Mabillon*, Paris 1953–1957.

7 Ivan HLAVÁČEK, Několik úvah o diplomatice, jejích dějinách, potřebách a perspektivách. (U příležitosti 300. výročí vydání Mabillonova epochálního díla), SAP 33/1. 1983, s. 3–31.

strategie je specializovaná ediční řada „Polozapomenuté války“. V ní bylo vydáno takřka padesát svazků (některé rovněž v reedici), mezi jejichž autory nechybí profesionální historikové. Válečným konfliktům osmnáctého století, dotýkajících se historických českých zemí, Epoque věnovala zatím tři svazky: L. Taraby o válkách o rakouské dědictví 1740–1745, M. Šedivého o válce o bavorské dědictví 1778–1779 a K. Richtera o prusko-rakouských konfliktech z let 1740–1866.¹

Zatímco u řady svazků zmíněné ediční řady lze o popisovaném konfliktu jako polozapomenutém hovořit jen s jistou dávkou fantazie, publikace M. Šedivého s definicí ediční řady souzní dokonale. Její autor si své stávající renomé zasloužil kvalitními publikačními výstupy v domácím prostředí i v zahraničí, v nichž prezentuje výsledky svého dlouhodobého odborného badatelského zájmu: dějiny mezinárodních politických vztahů v 19. století. V „Polozapomenutých válkách“ publikoval již roku 2011 monografii o řecké osvobozené válce 1821–1832.² V novém knižním příspěvku Šedivý opustil oblast svého tradičního zájmu, aby se zaměřil na poslední válečný střet pruského krále Fridricha II. s habsburskou monarchií Marie Terezie (hlavním iniciátorem konfliktu na habsburské straně však byl její syn a spoluvladař, císař Josef II.).

Vedle úvodu a závěru je Šedivého kniha rozdělena do osmi kapitol. V první a druhé kapitole autor čtenáře provádí značně komplikovanou problematikou dědictví, které se roku 1777 uvolnilo úmrtím bezdětného bavorského kurfiřta Maxmiliána III. Josefa. Primárně mělo jít o otázku dědictví mezi říšskými příbuznými z rozvětveného rodu Wittelsbachů (v první řadě falcký kurfiřt Karel Teodor, v druhé pak falcko-zweibrückenský vévoda Karel August), k nimž se na základě dědických práv z matčiny strany přidal Maxmiliánův švagr, saský kurfiřt Fridrich August III. Nejvážnějším uchazečem se ale ukázal ambiciózní Josef II., jehož cílem bylo připojit celé, nebo alespoň částečně bavorské dědictví k habsburské monarchii, a to výměnou za příliš vzdálené Rakouské Nizozemí.

Podstatou této politiky, v jejímž prosazování Josefovi vydatně pomáhal kancléř Kounic (dodejme, že proti vůli Marie Terezie), byl strategický zisk rozsáhlého říšského území, jež by zásadně navýšilo vliv na jihoněmeckou, potažmo celorišskou politiku (v ní pro Habsburky představovalo největšího rivala právě Prusko). Bavorské dědictví by současně vytvořilo nárazníkovou zónu proti potenciální francouzské expanzi, které Habsburkové museli dvakrát reálně čelit v předcházejících desetiletích. Realizace bavorsko-habsburské majetkové výměny, s níž Karel Teodor v hrubých rysech souhlasil uzavřením vídeňské konvence s Rakouskem 3. 1. 1778 (kurfiřt byl motivován vyhlídkou vzniku rozsáhlé domény v Porýní, jež by mohla být z císařské moci ozdobena královským titulem), samozřejmě stála v přímém rozporu s pruskými zájmy.

Fridrich II. využil příležitosti k efektní stylizaci do role obránce práv říšských knížat, ohrožených agresivní expanzivní politikou císaře Josefa II. Jelikož Habsburkové ani Fridrich II. nezískali širší podporu říšských knížat a zejména zahraničních mocností

1 Luboš TARABA, *Sukně proti kalhotám. Válka o rakouské dědictví 1740–1748*, Praha 2019, (= Polozapomenuté války, bez čísla); Karel RICHTER, *Třeba i železem a krví. Prusko-rakouské války 1740–1866*, Praha 2019, druhé revidované vydání (= Polozapomenuté války, 11).

2 Miroslav ŠEDIVÝ, *Krvavá odyseja. Řecký boj za nezávislost 1821–1832*, Praha 2011.

(Francie a Velká Británie řešily své vlastní velmocenské problémy v Severní Americe, Rusko se zaměřovalo na jihovýchodní část evropského kontinentu), spor se nečekaně zredukoval na rakousko-pruský problém, být prezentovaný na říšském fóru. Vzhledem ke krachu diplomatického řešení, požadujícího odvolání či alespoň revizi vídeňské konvence, vstoupily znepřátelené strany do otevřeného válečného konfliktu. Oba státy si toho byly již během jednání vědomy a cíleně se na tuto eventualitu připravovaly: Prusové v případě nepřekonatelné rakouské neústupnosti na vpád do habsburské monarchie a Rakušané recipročně na obranu míst předpokládaného pruského útoku – severozápadních a severovýchodních Čech a rakouskoslezského pohraničí. Šedivý upozorňuje na první z řady paradoxů, jejichž přítomnost je pro válku o bavorské dědictví typická: v rozporu s předmětem sporu, který se nacházel v jižní části Říše a jenž se s ohledem na dědická práva dotýkal tří výše zmíněných říšských knížat, se válečný střet rozpoutal mezi Rakouskem a Pruskem, a proto se také odehrál na rakouském území.

Ještě před vyličením konkrétního průběhu prusko-rakouského válečného střetu se autor v samostatné kapitole logicky zaměřil na analýzu válečné připravenosti obou znepřátelených stran. Velkou pozornost věnoval porovnání stavu dobových armádních složek, logistice, zahrnující mobilitu vojenských jednotek i schopnosti jejich efektivního zásobování, a mimořádně vysokým nárokům na lidský i finanční potenciál nezbytný pro tehdejší způsob vedení války. Neopomenul pohled na stav obou monarchií po vyčerpávajících střetech válek o rakouské dědictví a sedmileté válce.

Šedivý zde předkládá zásadní srovnání (ne)připravenosti obou znepřátelených stran. Zatímco rakouská armáda předchází válečné zkušenosti efektivně zužitkovala v zásadních reformách včetně reorganizace konskripčního systému, které ji kvalitativně i kvantitativně značně pozvedly, pruská armáda v čele se stárnoucím Fridrichem II. od konce sedmileté války stagnovala, resp. v mnohém degradovala: na tomto stavu se podepsalo dlouhodobé podfinancování stejně jako Fridrichovo utkvělé přesvědčení o vlastních vojevůdcovských kvalitách, resp. neochota dělit se o velení a lpění na pedanterii. Pruské armádě velel přestárlý a neiniciativní důstojnický sbor, samotným vojákům pak chyběla motivace a potřebná loajalita (po vyčerpání vlastních lidských zdrojů bylo Prusko nuceno verbovat na území říšských teritorií). Pruská armáda jako celek se potýkala s chronickým nedostatkem materiálového zabezpečení. Jedním ze zásadních problémů pruských jednotek válčících v českých zemích byla vysoká míra dezerce. Fakt, že skutečným agresorem byl pruský král, naopak dodával rakouským vojákům motivaci k obraně napadené vlasti.

V následujících třech kapitolách M. Šedivý popisuje průběh válečných akcí od vstupu Fridrichem vedených pruských jednotek do severovýchodních Čech v květnu 1778 až do počátku září, kdy pruský král pod tíhou (z jeho pohledu jen dočasného) neúspěchu dal pokyn k ústupu do Saska a pruského Slezska. Šedivý připomíná, že vstup do východních Čech byl v rozporu s Fridrichovým prvotním plánem, podle něhož měl jeho sbor proniknout přes Rakouské Slezsko a Moravu do nitra habsburské monarchie, přičemž tato ofenzíva měla být simultánně doprovázena průnikem prusko-saské armády ze Saska a Lužice do severozápadních Čech. To se ale její váhavý a příliš opatrný velitel, králův bratr Jindřich, zdráhal až do konce července učinit. Fridrich mu chtěl ulehčit výpadem do východního

Polabí a poté se vrátit k realizaci moravské ofenzívy, tu však vzápětí vyhodnotil jako příliš riskantní a již setrval v Čechách.

Postup Fridrichovy armády se zastavil na linii mezi Krkonoši a Hradcem Králové, válka pak nabyla pozičního charakteru s absencí rozhodujícího střetu či zásadního průlomu. Pruské jednotky trpěly v důsledku logistického kolapsu, jenž rychle vedl k hladovění a šíření nemocí. Jindřich se díky selhání ustupujícího maršála Laudona (ten byl dokonce ochoten obětovat Prahu) dostal v srpnu 1778 za řeku Jizeru, kde se však zastavil, neboť by sám nedokázal čelit případné Laudonově protiakci. Fridrich plánoval bratru pomoci útokem z Polabí, ten ale pro absenci zaostávajícího dělostřelectva odvolal. V důsledku hladu, dezercí a neustálých útoků mobilních rakouských jednotek začal Jindřich koncem srpna armádu stahovat, po prudké změně počasí totéž na začátku září učinil Fridrich.

Autor si klade otázku, proč Laudon proměškal šanci k útoku na ustupující Jindřichovu prusko-saskou armádu. Jeho odpověď koriguje jednu ze stávajících historických interpretací, jež hovoří o Laudonově ofenzivě, kterou zastavila svým příkazem Marie Terezie, neboť si nepřála vážným střetem ohrozit potenciální mírové ukončení války. Podle Šedivého se rakouský maršál až do královny intervence, již se musel podřídit i bojovně naladěný Josef II., omezil na pouhé pronásledování ustupujících (k razantnímu úderu zřejmě neměl dostatek sil).

Sedmá kapitola je věnována událostem poslední fáze krátké prusko-rakouské války, které se odehrávaly v zimním období 1778/1779. Pruské jednotky se nacházely v Sasku, pruském Slezsku a Kladsku. Na území habsburské monarchie ovládaly již jen úzký pruh území Rakouského Slezska v podhůří Jeseníků (Osoblažsko a města Krnov a Opava); autor zde poněkud nepřesně hovoří o moravském pomezí: pomineme-li moravské enklávy včetně Osoblažska, pak se válečné události vlastního moravského území v zásadě nedotkly, zatímco rakouské jednotky z pruského příhraničí ovládaly přilehlou jižní část Kladska. Obě strany si znepřijemňovaly život vzájemnými výpady, spojenými s drancováním (Prusové na Mostecku, Broumovsku či v jižní části Opavska, Rakušané v Kladsku a Nisku), avšak ani jedna z nich nedosáhla zásadního výsledku. V únoru byl uzavřen klid zbraní, v květnu mírová smlouva, která konflikt uzavřela.

Šedivý v poslední kapitole nahlíží na jeho obsah a důsledky opět jako na jeden ze signifikantních paradoxů onoho válečného střetu. Obě strany k jednání v rakouskoslezském Těšíně přistoupily vzhledem k hlubokému finančnímu a na pruské straně také materiálovému a lidskému vyčerpání (Prusko doufalo v příchod ruského pomocného sboru – to carevna Kateřina II. podmínila pruským financováním, což musel Fridrich II. odmítnout). Mírová jednání zprostředkovala svým diplomatickým nátlakem právě Kateřina II., která tak činila s vidinou zvýšení ruského politického vlivu ve střední Evropě a v Říši. Habsburská monarchie nepochybnitelně zvítězila po vojenské stránce a fakticky vyhrála válku, vítězem se však díky svému nekompromisnímu postoji stal nakonec Fridrich II. Ten revokací vídeňské konvence zabránil nárůstu území a tím i vlivu Habsburků v jižním Německu, zatímco garance dědických nároků jeho dynastie na Ansbach a Bayreuth zakládala oporu budoucím pruským mocenským zájmům v tomto strategickém prostoru. Habsburská monarchie musela vyklidit okupované Bavorsko, z něhož získala pouze tzv. Innviertel.

Mírotvorná role přinesla Rusku významný benefit v podobě pozice garanta říšského míru a možnost zahájení aktivní politiky vměšování do německých záležitostí po boku Rakouska a Pruska, vedoucích mocností ve střední Evropě.

Přestože Habsburkové z bavorského dědictví získali naprosté minimum, Šedivý připomíná, že Josef II. po smrti Marie Terezie oprávil myšlenku výměny větší části Rakouského Nizozemí za Bavorsko a Salcbursko. Opětovným cílem bylo zbavit se vzdálené a jen obtížně hájitelné provincie při Severním moři (ta dlouhodobě působila jako magnet pro francouzskou politiku) a naopak výrazně posílit vliv v jižním Německu a navýšit tak obranyschopnost habsburské politiky proti pruským zájmům v Říši. Josef II. se opíral o souhlas bavorského kurfiřta Karla Teodora, narazil však na odpor kurfiřtových příbuzných a dědiců, na jejichž stranu se postavily Francie a Prusko. Josef II. si tímto svým přístupem již podruhé vysloužil pověst agresivního militaristy (slovy M. Šedivého) a potvrdil, že mu jsou přednější habsburské dynastické zájmy nad zájmy říše jako celku i jejích jednotlivých členů (což byl ostatně tradiční rys habsburské politiky v poslední fázi existence Říše). Josefova politika navíc Fridrichovi II. umožnila sehrát roli ochránce ohrožené se cítících říšských knížat, která se roku 1785 sdružila do „proticísarského“ ochranného Spolku německých knížat. Josefova diplomatická porážka znamenala zásadní pokles císařské autority v Říši. Ze strany říšských knížat se aureoly obránce německé svobody dostalo paradoxně osobě, která během své vlády mnohokrát poukázala neúctu k říšskému míru a říšským zákonům.

V závěru publikace M. Šedivý shrnuje charakter bramborové války a znovu se pozastavuje u několika zajímavých paradoxů: autoritativní Fridrich sice válku po vojenské stránce prohrál, nikoliv však na základě drtivé porážky, a proto necítil motivaci k vyvození důsledků a zamyšlení o potřebě nápravy. To vedlo k setrvání zcestného mýtu o pruské neporazitelnosti, který vzal za své až během pro Prusko bolestivých střetů s napoleonskou Francií roku 1806. Podle Šedivého na této situaci nesl hlavní vinu stárnoucí a mentálně upadající Fridrich II., žijící ze své pověsti a neschopný již reflexe.

Dalším paradoxem války bylo Josefem II. prosazené prominutí selhání rakouského vojevůdce Laudona, a tedy vytlačení této zahanbující části jeho kariéry z povědomí současníků a následně i z historické paměti; nabízí se otázka, zda se Josef o Laudonovu „rehabilitaci“ nezasloužil proto, že sám musel čelit návalu paniky, které – naštěstí jen dočasně – propadl při představě drtivé ofenzívy prusko-saské armády, postupující do nitra Čech, jíž by Rakousko muselo čelit bez pomoci jakýchkoliv spojenců. Historické zapomnění bohužel dopadlo na maršála Lacyho, který svými předchozími reformami zajistil bojeschopnost rakouské armády a během války o bavorské dědictví se zasloužil o udržení pozic v Polabí. K poslednímu paradoxu se Šedivý vrací při finálním zhodnocení výsledků těšínského mírového jednání, jenž shrnul do více než trefných slov: „Rakousko vyhrálo válku, ale prohrálo mír.“

Šedivého kniha tématem, zpracováním a čtivým jazykem plně zapadá do konceptu ediční řady „Polozapomenuté války“, pro níž je typický především popularizační charakter, zacílený především na širokou laickou veřejnost se zájmem o dějiny vojenství. Po obsahové stránce posuzovaná publikace v mnohém přesahuje své předchůdce a staví se tak mezi nejzdařilejší svazky ediční řady. Autor prokázal schopnost vybrané, úzce časově vymezené

téma uchopit v patřičném kontextu a čtivým způsobem čtenáře provést „pralesem“ faktografie, nezbytné k pochopení kořenů konfliktu v kontextu spleťtých zájmů dobové dynastické politiky, k seznámení s množstvím významných aktérů (tj. osobností z řad panovnických rodů, dvorských politiků a diplomatů a přirozeně hlavních představitelů tehdejších armád), k chronologicky pojatému popsání válečných událostí, a nakonec k zhodnocení mírových jednání a jejich dopadů na zainteresované strany v dalších desetiletích jejich velmocenského soupeření. Je nutno vyzvednout autorovy argumentační a interpretační schopnosti, díky nimž čtenáře seznamuje s řadou paradoxů, které nejsou v obecnějším povědomí až tak dobře zažity.

Formální zpracování publikace je v rámci ediční řady rovněž nadstandardní: důkladnou znalost a interpretaci velkého množství relevantní odborné literatury, především zahraniční, autor dokládá v poznámkovém aparátu. V úvodu zmiňuje také studium pramenů ve Vídni a v Německu, v závěrečném seznamu použitých zdrojů ale odkazuje pouze na materiál Rakouského státního archivu. Z obsahového hlediska je proto škoda, že ve vlastním poznámkovém aparátu na konkrétnější uvedení použitých archiválií v zásadě rezignoval (učinil tak pouze jednou – pokud odhlédneme od odkazů na jeden rukopis z provenience Moravské zemské knihovny, dobové tisky a pramenné edice) – nezpochybnitelná kvalita publikace by tím byla ještě více potvrzena. Nadstandardnímu postavení publikace v ediční řadě přispívá také osobní rejstřík. M. Šedivý ve všech těchto ohledech navázal na zpracování svého předchozího příspěvku v ediční řadě. Šedivého monografie představuje doklad toho, že se v populárně laděné knize může úspěšně objevit výsledek vědeckého bádání, přínosný pro laickou i odbornou veřejnost.

Jiří Brňovják

Karel WASKA (vedoucí autorského kolektivu)

Dějiny města Plzně, sv. 2, 1788–1918

Plzeň, Statutární město Plzeň 2016, 913 s., ISBN 978-80-87911-04-4.

Když se v listopadu 2014 konala v režii Archivu města Brna konference *Jak psát dějiny velkých měst?*, mohl ředitel plzeňského městského archivu Adam Skála metodickou a metodologickou koncepci vydání nového monografického zpracování Plzně zatím doložit toliko prvním, pilotním svazkem zamýšlené trilogie.¹ Nyní, po více než pěti letech lze konstatovat, že se společným úsilím řady zúčastněných autorů zdařil velkorysý a nelehký úkol přetavit ve skutečnost. V roce 2014 vyšel první svazek dějin druhého nejlidnatějšího českého města s výkladem do roku 1788, o dvě léta později se ohlásil svazek druhý a koncem roku 2018 se trilogie uzavřela svazkem nejobjemnějším, jenž plně potvrdil, že *finis coronat opus*.

Osmiletý projekt tu však jako celek hodnotit nehodlám: soustředíme se ve shodě se záhlavím toliko na *Dějiny města Plzně 2*. Redakce tohoto více než devítisetstránkového opusu se ujal Karel Waska, emeritní archivář plzeňského státního oblastního archivu. Stejně

1 Z konference byl publikován sborník: Radana ČERVENÁ (ed.), *Jak psát dějiny velkých měst?*, Brno 2016.

jako u dílu prvního, měl nesnadný úkol zkoordinovat a vtisknout jednotný charakter textům celkem devatenácti autorů a autorek, působících ponejvíce v plzeňských paměťových institucích a disponujících úctyhodnou publikační činností k regionálním tématům i důvěrnou znalostí stávající pramenné základny. Časovým rozmezím 1788–1918 je sice kniha rozkročena do tří staletí, ale fakticky jde vlastně o dějiny „dlouhého“ 19. století. Oproti pěti stům let dílu prvního by to mohlo prvoplánově evokovat jistou nevyváženost, vzhledem k významu 19. století pro české dějiny jde však o vymezení naprosto logické. Konečně, nejde o myšlenku průkopnickou, neboť zcela identicky byla časově ohraničena před bezmála padesáti lety syntéza plzeňských dějin redigovaná Václavem Čepelákem.² Tím však podobnost obou zpracování prakticky končí – zatímco se pro trilogii ze šedesátých let vžila poučka, že její použitelnost následkem marxistické ideologizace klesá s každým svazkem (dosud se cituje ponejvíce Bělohávkův díl první), v případě recenzované práce si výsledek rozhodně nezadá s dílem prvním.

Jaký význam mělo pro Plzeň 19. století, lze pochopit již jednoduchou komparací obrazu města na konci 18. a počátkem 20. století. Tu nelze přehlédnout, že Plzeň je jistě ne náhodou tradičním místem setkávání historiků k dějinám 19. století v rámci symposií během Smetanovských dnů. Bylo by však chybou vnímat dějiny Plzně v 19. století jako homogenní sled dějů. Jak je velmi pregnantně zdůrazněno v „Úvodu“ (s. 16–29), město se rozvíjelo nerovnoměrně a směřovalo i k – pro mnohé možná překvapivým – vývojovým určením (lázeňská Plzeň).

Kniha je rozdělena do sedmi velkých tematických celků – politický a společenský vývoj (s. 31–322), hospodářský vývoj (s. 323–452), urbanistický a architektonický vývoj (453–534), výtvarné umění (s. 535–622), literární život (s. 623–676), hudební život (s. 677–714) a divadlo (s. 715–768). Vyjádřeno numericky, politickým a hospodářským dějinám je věnováno něco přes 400 stran, dějinám kulturním lehce přes 300 stran.

Základní kostru – nejobecněji řečeno politický vývoj – dějinného směřování Plzně zpracoval pro léta 1788–1914 Tomáš Bernhardt a pro léta 1914–1918 Karel Řeháček. T. Bernhardtem zpracované kapitoly mají až na výjimky vždy jednotnou strukturu – tvář města, obyvatelstvo, národnostní poměry, společnost, významné úřady se sídlem v Plzni, školství, hygiena, zdravotnictví a sociální péče. Nabízí se úvaha, zda nebylo účelnější výklad koncipovat do tematicky uzavřených kapitol pro celé období, čímž by se eliminovalo opakování některých skutečností (soudím, že školská nebo demografická problematika jsou přinejmenším rovnocenné divadlu či hudebnímu životu, které své vlastní tematické celky mají).

Periodizace je vytyčena logicky – prvním mezníkem je rok 1848, dalšími 1850 a období hospodářské krize let 1872/1875. Líčení předbreznové Plzně má blíže ke kulturním a sociálním dějinám. Jednak zajisté proto, že tato vývojová etapa města není kvalitně pokryta písemnými prameny vinou neuvážené likvidace městské registratury, jednak proto, že tehdejší vedení města v čele s purkmistrem Martinem Kopeckým programově transformovalo především vnější tvář města (s likvidací hradeb a vznikem plochy parkové zeleně na pomyslném vrcholu). Pasáže popisující tyto proměny jsou

2 Václav ČEPELÁK (red.), *Dějiny Plzně*, II. Od roku 1788 do roku 1918, Plzeň 1967.

doprovazeny velmi instruktivní obrazovou přílohou (např. postižení vývoje jižního okraje města je ilustrováno komparací několika plánů na s. 44).

Velmi podnětným je hledání příčin podmiňujících rychlý růst Plzně oproti Klatovům jako druhému největšímu městu západních Čech – autor vidí jako důležitý vklad rozlohu a lidnatost městského panství. Ve výkladu po roce 1850 potom za podstatný impuls prohlašuje zavádění železniční dopravy. Rozvoj města dokládá data o strmém nárůstu počtu obyvatel (škoda, že si v těchto pasážích více nevšímá proměn v demografické situaci ve městě a na předměstích), jenž se mu zrcadlí i v otázce národnostní. Jestliže až do roku 1861 tvořily správní elity ve městě Němci, přesouvalo se poté těžiště politické moci pozvolna do rukou českého obyvatelstva. Volební agitace, uplatňovaná od roku 1864, postupně nabývala na intenzitě, avšak až do osmdesátých let 19. století jen minimálně reagovala na celozemské politické rozdělení. Český živel začal v kulturním a politickém životě Plzně převažovat od sklonku šedesátých let a v poslední čtvrtině století již Plzeň svůj český charakter jen upevňovala. Za pomyslný zlom tohoto vývoje lze považovat rok 1897, kdy česká kandidátka do obecního výboru zvítězila i v prvním volebním sboru. Vzhledem k faktické absenci výzkumů obecních samospráv 19. století v českém bádání, které na Moravě dosáhly excelentních výsledků, lze jen ocenit Bernardtovo úsilí postihnout alespoň v základních obrysech tyto vývojové trendy, stejně jako jeho souhrnnou charakteristiku obecních reprezentantů.

Zakladatelská horečka továren těžkého průmyslu a dalších podnikatelských provozů z 50. a 60. let, mnohdy bez potřebného krytí kapitálem, si v Plzni vybrala svou daň po recesi z roku 1873. Bernhardt zajímavě sleduje dopad tohoto jevu na příkladu Plzně. Zkušenost z roku 1873 logicky vedla k menší odvaze investovat, resp. podnikat investice kryté úvěrem. Přesto v této době Plzeň dynamicky rostla, především Říšské předměstí kolem dnešních ulic Americké a Klatovské. Růst města se zprvu reguloval atomizovaně dílčími regulačními plány pro jednotlivá předměstí, teprve roku 1887 vznikl stavební řád pro Plzeň s jednotnou celoměstskou koncepcí. Rozvíjející se Plzeň postupně získala telegraf (1858), plynové osvětlení (1860), telefon (1883) nebo tramvajovou dopravu (1899).

Odlísně než Tomáš Bernhardt přistoupil k výkladu Karel Řeháček, jenž mohl využít samé podstaty mimořádnosti válečného období 1914–1918. Výklad o „pouhých“ čtyřech letech městských dějin mu dovolil uplatnit drobnohledný přístup. Za do určité míry obligatorní, ovšem velmi zdařilý lze považovat jeho výklad o průběhu mobilizace, případně o účasti Plzeňanů na jednotlivých frontách. Odlivem mužů demografický růst města nezpomalil a po celou dobu světové války rychle rostl – lákaly zejména státem chráněné továrny, které poskytovaly vyšší mzdy a jejichž zaměstnanci nerukovali. Odvrácenou tvář tohoto vývoje ale bylo prohloubení sociálních důsledků války ve městě. Právě nepokoje vyvolané nedostatkem potravin vykreslil Řeháček neobyčejně plasticky (s. 266–270).

Za navazující tři kapitoly Luďka Krčmáře, Jitky Janečkové a Miroslava Husa, jež si všímají celospolečensky působících doprovodných fenoménů (náboženství, spolkový život, Plzeň jako posádkové město) je vřazena kapitola o průmyslu, obchodu a službách z pera Karla Wasky a Jana Hučky. Tvoří sevřený a přehledný výklad o hospodářském vývoji města dělený podle jednotlivých výrobních odvětví. Redaktor knihy tu po mém soudu vykonal výbornou práci, takže se texty s ekonomickou problematikou v knize neduplikují, nýbrž

naopak instruktivně prostupují. Čtenář tak získá základní obrysy hospodářského vývoje zasazené do politických souvislostí v textu Berhardtově a Řeháčkově, konkrétnější rozměr jim dodá kapitola dvojice Waska-Hučka a podrobný vhled se otevírá na příkladech Plzni po právu zcela nejvlastnějších – Škodovce, jejíž osudy přiblížila Ladislava Nohovcová (jen tu postrádám v literatuře studii Eduarda Maura o nejstarší fázi waldsteinské strojírny)³ a pivovaru z pera Anny Peřinové.

Jistý pocit duplikování témat může naproti tomu vznikat při konfrontaci úvodních pasáží knihy s kapitolou Petra Domanického o urbanistickém a architektonickém vývoji, která otevírá závěrečný tematický blok věnovaný umění. Autor na druhou stranu zachází do větších detailů (někdy až za cenu ztráty přehlednosti) a svůj text dokládá velmi zajímavou obrazovou přílohou (výřezy z regulačních plánů, stavební plány nezrealizovaných záměrů apod.). Navazují obligatorní, informacemi doslova nabitě texty o malířství a sochařství (Ivana Jonáková), uměleckém řemesle (Jan Mergl), literatuře (Viktor Viktora, Dominik Mačas s Michalem Jarešem), hudbě (Lenka Bočanová) a divadle (Vlasta Smoláková). Je nutno zvláště vyzdvihnout kapitolu věnovanou médiu fotografie, kterou zpracoval autor v oboru dějin fotografie nejpovolanější, Vladimír Scheufler. Médium, které právě od konce 19. století zcela změnilo zachycování reality a okamžiku, tu je představeno jak svými úhelnými aktéry, tak jejich dílem. Všechny fotografie jsou ve vysoké kvalitě, pozbyté jakýchkoli rušivých defektů (je to ostatně velkou devizou celé knihy).

Druhý svazek *Dějiny města Plzně* uzavírá barevná obrazová příloha, impozantní seznam pramenů a literatury a rejstříky (zeměpisný, osobní a věcný). Grafického zpracování svazku se znovu, v plném souladu s prvním dílem, zhostil Jan Dienstbier. Určitá nesourodost je snad patrná u řešení vysvětlujících dílčích tematických hesel, která se v prvním svazku objevila hlavně v archeologických pasážích vždy na šedém pozadí.

V obsáhlé práci se šlo pochopitelně jen stěží vyvarovat některých faktografických chyb. Demografické údaje ze Sommerovy topografie, vydané roku 1837, jsou ve skutečnosti starší, náleží roku 1825 (s. 51–52), nejsem si také jist, na kolik je únosné tvrzení, že měšťanské domy začaly ubytovávat nájemníky až v první polovině 19. století (s. 52). Nerozumím výrazu „rozparcelováno bylo osm městských statků“ v kontextu raabizace (míněny patrně jsou poplužní dvory), spíše do žargonu publicistického bych zařadil ve své podstatě zavádějící obrat „jazykově utraktivistický“ (s. 100, 118) a místo přelomu letopočtu bylo patrně myšlen přelom století (s. 201). Jedná se však o naprosté maličkosti, které nemohou zastínit skutečnost, že *Dějiny města Plzně 2* představují závažný příspěvek nejen regionální, ale i národní historiografii a v mnoha ohledech se stanou inspirativním textem pro podobně koncipované monografie. Kniha současně vytváří celou řadu badatelských výzev. Nejen s ohledem na konstatovaná bílá místa ve vývoji předbřeznovém, ale i pro dnes badatelsky atraktivnější druhou polovinu 19. věku. Můžeme proto bez uzardění uzavřít, že druhý svazek třídílných *Dějiny města Plzně* představuje impozantní počín, jenž plně ztělesňuje vytyčený cíl: vydat nové, moderní a metodologicky vyvážené syntézy plzeňských dějin.

Jan Lhoták

3 Eduard MAUR, *Waldsteinská strojírna v Plzni*, Minulostí Západočeského kraje 1, 1962, s. 145–159.

Lukáš FASORA – Miroslav KUNŠTÁT – Tomáš W. PAVLÍČEK a kol.

Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích

(= České moderní dějiny, sv. 7)

Praha, Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2018, 580 s.,

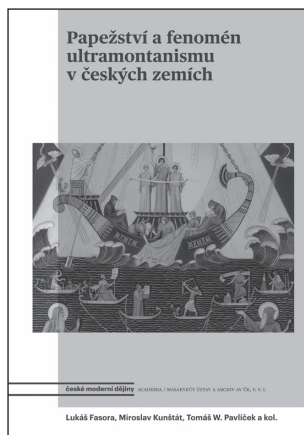
ISBN 978-80-200-2969-0 (Academia), ISBN 978-80-87782-95-8 (MÚA).

Téměř šestisetstránková kniha se věnuje společenskému tématu moderních dějin, jež v této podobě nebylo v české historiografii dosud systematicky zpracováno – papežství a fenoménu ultramontanismu. Předkládaná práce představuje protipól nedávno vydané knihy *Český antiklerikalismus*,¹ jež sleduje dynamický charakter antiklerikalismu jako významné součásti modernizačních evropských procesů, zaměřených proti církvi a jejím institucím, od poloviny 19. století do konce první třetiny 20. století s důrazem na jeho podobu v prostředí habsburské monarchie (1848–1918) i první Československé republiky (1918–1938). Ultramontanismus, směr kladoucí důraz na konzervaci sociálního řádu a nadřazenost papežské autority v procesu vytváření moderních evropských společností, se jeví jako reakce na důsledky zmíněného antiklerikalismu.

Právě vztah katolíků, protestantů i celé české společnosti k papeži a k Římu od poloviny 19. do poloviny 20. století tvoří jádro monografie o papežství a ultramontanismu, přičemž tento fenomén je vnímán v neutrální referenční rovině, bez někdejšího pejorativního zabarvení minulosti, jako projev nezanedbatelného vlivu papeže i jeho prestiže za horami (odtud termín *ultra montes*, ultramontanismus).

Autoři sledují pronikání autority papeže do prostředí domácích církevních institucí včetně struktur politického katolicismu, a to do liberálního, konzervativního a socialistického milieu. Tento vliv nastavuje zrcadlo katolické církvi, kdy historici sledují její vztah k moderně, demokracii, nacionalismu či sociální otázce v mnoha různých prostředích. Práce vznikla na základě studia českých, rakouských a vatikánských archivů, např. Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR, Archivu Národního muzea, Archivio Apostolico Vaticano, Literárního archivu Památníku národního písemnictví, Archivu Masarykova ústavu a Akademie věd ČR, Národního archivu, Österreichisches Staatsarchiv Wien a mnoha dalších.

Autoři knihu rozdělili do úvodu a pěti kapitol – I. „Pohled z Říma“ (pohled Říma na církevně-politický vývoj v českých zemích), II. „Papežství a české jazykové prostředí“ (obraz papeže a římské církve v českém prostředí), III. „Papežství a německé jazykové prostředí“ (obraz papeže a římské církve v německém prostředí), IV. „Antiřímské kódy v českém protestantismu a dalších církvích“ (obraz papeže a římské církve v českém

1 Stanislav BALÍK – Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Marek VLHA, *Český antiklerikalismus*, Praha 2015.

nekatolickém prostředí), V. „Komparativní pohledy do vybraných zemí střední Evropy“ (obraz papeže a římské církve ve středoevropském prostoru v Německu, Polsku, Slovinsku a Rakousku). Kniha je vybavena přehledem pramenů a literatury, jmenným rejstříkem, seznamem zkratk, seznamem vyobrazení a anglickým shrnutím.

Oceňuji především široký tematický záběr monografie. Jeho důkazem je rozsáhlý poznámkový aparát, značné množství archivních dokumentů i zahraniční literatury včetně té nejnovější. Na druhé straně bych uvítal komparativní pohled rovněž do nám blízkého slovenského prostředí, které však v nábožensko-politické rovině vykazovalo, přinejmenším v první polovině sledovaného období, kdy byl charakter Slovenska převážně agrární, s konzervativnější společností a tradičním vlivem katolické církve, značně odlišnou zkušenost konfrontace. Bylo by totiž zajímavé sledovat recepci papežství a římské kurie v prostředí, které dokázalo během 19. století v mnoha ohledech integrovat náboženské a národnostní zájmy Slováků a po vzniku Československa v roce 1918 oslabit sílu útoků na katolicismus v republice obecně.

Je překvapivé, že autoři monografie věnují jen malou pozornost první světové válce, jež představuje výrazný mezník v dějinách papežství moderní doby. Byla totiž významným předělem nejen v oblasti mezinárodních vztahů a světových dějin, ale rovněž počátkem (po) vědomí Svatého stolce o univerzální zodpovědnosti ve prospěch světového míru. Stala se současně odrazem dualismu jak hlubokého propadu papežské autority, tak zároveň nové role papežství, kterou měla hlava katolické církve sehrát ve 20. století. Tato proměněná role měla vliv i ve středoevropském prostoru, zejména v českých zemích, kde byla míra konfesijnosti oslabována novými politickými zkušenosti československého státu. Podobně jako se autoritativní a totalitní režimy formovaly ze zkušenosti první světové války, tak z tohoto válečného konfliktu čerpala i sílicí sekularizace českých zemí, což v monografii postrádám.

Nejvíce prostoru je v monografii věnováno reflexi papežství v českém jazykovém prostředí ve druhé kapitole se sedmi podkapitolami, v nichž se autoři ve vybraných stranických segmentech, vymezených jejich politickými ideologiemi, věnovali proměnám vztahu státu a církve v liberálním, konzervativním a socialistickém prostředí. Konstatují, že na konci 19. století zeslábla podpora národně-emancipačnímu hnutí ze strany nižšího kléru, který výrazně podporoval národní obrození ještě v první polovině 19. století. S nástupem nacionálně zaměřeného liberalismu na konci 19. století došlo k vytlačení katolicismu na periferii, kde se těšil přízni maloměstských či rolnických voličů; klérus postupně přestával být autoritou, uznávanou ve všech společenských vrstvách. Skutečný ultramontánní tábor v českých zemích byl nepočetný, reprezentovaný především relativně úzkým okruhem kolem literáta a překladatele Josefa Floriana.

Monografie *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích* umožňuje vnímat ultramontanismus v českém prostředí jako mnohovýrovný fenomén 19. a 20. století, který je třeba reflektovat v širším kontextu společensko-nábožensko-politického dění, nikoliv jako samostatný izolovaný jev. V případě ultramontanismu se totiž jednalo o pohyb, který *měnil* svoji podobu v první polovině 19. století, na přelomu 19. a 20. století i po roce 1918 v souvislosti s dynamickými změnami v rámci pontifikátů Lva XIII., Pia X. či Pia XI., politickými událostmi celoevropského dosahu i proměnami národních narativů v moderní

době (svatováclavská, svatovojtěšská či cyrilometodějská tradice). Pro neotřelé uchopení tématu, inspirativní otázky, široký rozsah pramenů i literatury a vhodně vybraný autorský kolektiv ji můžeme doporučit všem čtenářům.

Marek Šmíd

Michaela a Karl VOCELKOVI

František Josef I., císař rakouský a král uherský

Praha, Paseka 2017, 416 s., ISBN 978-80-7432-806-0.

V souvislosti s výročím úmrtí císaře Františka Josefa v roce 2016 a rozpadu habsburské monarchie o dva roky později se na knižním trhu objevilo větší množství publikací, nahlízejících z různých úhlů pohledu tuto etapu středoevropských dějin a roli klíčových osobností v ní. Nakladatelství Paseka zareagovalo vydáním překladu knihy, vyšlé v roce 2015.¹

Z autorské dvojice je odborné veřejnosti dobře znám zvláště Karl Vocolka, který je jednak již mnoho let stálíci mezi rakouskými historiky, jednak náleží mezi nejaktivnější, pokud jde o pěstování kontaktů mezi rakouskou a českou historickou komunitou. Badatelský profil Karla Vocolky se v recenzované knize projevuje velmi výrazně: autor je totiž primárně historikem raného novověku, do éry moderní přesahuje jeho zájem ve vlastně jediném segmentu, totiž v dějinách habsburské dynastie, vídeňského dvora, resp. s tím souvisejících dějinách města Vídně. V minulosti autorská dvojice vydala společně knihu o císařovně Sisi.²

Tak jako v případě biografie císařovny Alžběty – Sisi, tak i v případě Františka Josefa nelze říci, že by šlo v pravém slova smyslu o publikace vědecké, tedy zapojené do vědeckého diskurzu, reflektujícího metodologické tendence a přinášející novinky v pramenném výzkumu nebo interpretační inovace. Jde o knihy spíše populárně naučné, kolísající mezi žánrem vědecké práce a vyprávěním pro laického čtenáře. Autorská dvojice prokázala v případě obou děl solidní kompetenci napsat popularizační práce. Jde o texty čtivé, jasné svou strukturou, jak v německém originále, tak i v českém překladu se vyznačující přístupným, jasným jazykem. V odborných kruzích jde, více zajisté v případě Sisi, o témata vnímaná jako líbivá, barvotisková, stojící až trochu na hraně červené knihovny a někdy pro skutečného odborníka témata snad až nevkusná a diskreditovaná jejich recyklací v žurnalistice nebo turistickém průmyslu. Takto podbízivě však práce Vocolkových o Františku Josefovi nepůsobí, autoři udrželi text ve věcné rovině s řadou kritických pohledů vzpírajících se lidové nostalgii; přesto je na místě znovu zdůraznit: nejde v pravém slova smyslu o práci, která by měla šanci obohatit vědecký diskurz. Kniha může sloužit k poučení laického čtenáře, lze si představit její úspěšnou roli jako úvodního textu pro studenty historie 19. století, ale spojovat s ní vyšší ambice není radno.

1 Michaela und Karl VOCELKA, *Franz Joseph I. Kaiser von Österreich und König von Ungarn; 1830 – 1916. Eine Biographie*, München 2015. Překladatelkou díla byla Zlata Kufnerová. Srovnej též katalog výstavy: Karl VOCELKA – Martin MUTSCHLECHNER (ed.), *Franz Joseph 1830–1916*, Wien 2016.

2 Michaela und Karl VOCELKA, *Sisi. Leben und Legende einer Kaiserin*, München 2014.

Příčin je celá řada. Lze je rozdělit na dvě velké skupiny: do první bych zařadil limity spojené s autorskou volbou, do druhé limity spojené s badatelským profilem autorské dvojice a jejich „předporozuměním“ tématu. Pohlédneme na první okruh. Autoři se vědomě vydali cestou biografie, která je z hlediska metodologického značně konzervativní. Lze zajisté chápat, že u osobnosti takového významu a komplexnosti činnosti autoři přistupují k pramenům a vůbec celé látce reduktivně, neboť i při této redukci má kniha více než 400 stran. I s ohledem na adresáta – zjevně laického čtenáře – lze chápat ulpívání na některých poněkud banálních samozřejmostech, v komunitě historiků i poučených laiků dávno známých.

Legitimní autorskou volbou je podání látky v chronologickém sledu s důrazem na událostní dějiny, opět zřejmě s ohledem na laického čtenáře. Ale knize, pokud měla být aspoň v dílčích ohledech směřována také k obohacení odborného diskurzu, chybí metodologická inovativnost. Přinejmenším důslednější a komplexnější sledování profilu a proměny mentální mapy Františka Josefa je cílem, který autoři vědomě ponechali za horizontem svého tázání, čímž se ovšem zbavili šance silněji promluvit do debat o roli císaře hlavně v dobových procesech „dlouhého trvání“, tedy industrializaci, urbanizaci, sekularizaci, demokratizaci atd. S užitím celé řady střípků si sice čtenář k některým ze zmíněných kardinálních badatelských otázek určitý obraz o autorské interpretaci těchto jevů udělá, jde ale o obraz sestavovaný velmi pracně, místy nejasný a velmi neúplný. Jistě, jde o daň za zvolenou základní, tj. chronologickou osu narace, ale již němečtí recenzenti před několika lety upozorňovali, že čtenářské očekávání po dočtení posledních stránek knihy není naplněno: císař zemřel a tím kniha prostě končí.

Chybí důkladné zhodnocení role osobnosti, chybí nadhled, chybí pokus o analýzu „mýtu“ Františka Josefa, který se v posledních letech stal v případě biografických děl stabilní součástí textů. Zvláště citelná je tato skutečnost v případě národnostní otázky, která patřila k hlavním příčinám pádu habsburské říše. Autoři, věrní podtitulu, věnují poměrně dost pozornosti uherské problematice, ostatní aspekty národního problému stojí povětšinou za horizontem, zahaleny do obecných a povrchních sdělení: Češi se mohou v tomto ohledu cítit ve srovnání s dalšími slovanskými národy ještě poměrně dobře.

Druhý okruh problémů je zajímavý mj. s ohledem na autorskou a redakční práci s textem určeným původně pro rakouského či bavorského čtenáře a nyní předkládaného čtenáři českému. Práce je totiž v mnoha ohledech „uzamčena“ v horizontech obou autorů jako badatelů, orientovaných v rámci dějin 19. století na velmi úzký tematický segment. Vocelkovi jsou silní a interpretačně důvěryhodní v pasážích, které se týkají habsburské dynastie, dvora a částečně města Vídně, ale v kapitolách, u kterých bychom čekali kompetentní vhled do kardinálních otázek moderny 19. století, jejich sebejistota mizí. V místech četných nakročení tímto směrem, týkajících se např. hospodářského vývoje podunajské monarchie nebo rolnické otázky, je čtenář konfrontován s povrchními soudy a místy i úsměvnými frázemi typu „historikové se prou“ o to či ono.

Autoři sice na mnoha místech jasně vyjadřují svůj soud, že jak František Josef, tak i celá habsburská dynastie již náleželi k jinému, starému, zanikajícímu světu, ale jejich reakcí na tuto těžko zpochybnitelnou skutečnost není snaha o analýzu mnoha rozporů

s touto tezí spojených. Vždyť ten prý staromileký císař se nechával oslavovat jako císař modernizátor, jako otec vědy a pokroku, jako garant náboženské tolerance – s touto podobou oslavy císařské návštěvy se setkalo kdejaké provinční město! Vocelkovi namísto toho věnují mnoho prostoru pečlivé analýze dvorských a dynastických rituálů a slavností, přičemž kontrast tohoto podivuhodného zanikajícího světa se světem žité reality druhé půle 19. století staví hlavně na císařových pobytech v Bad Ischlu nebo loveckých výpravách, které císaře sice jistě přiváděly do kontaktu s „lidem“, ale současně byly pouze jednou ze složek císařovy veřejné prezentace. Právě v tomto bodě jsou Vocelkovi svým pojetím císařovy biografie blíže proslulým filmům Ernsta Marischky s Romi Schneider v hlavní roli, než vědeckému diskurzu.

Souvisejícím problémem je nicotné přizpůsobení knihy českému čtenáři. Recenzentovi nejsou známy detaily redakčního projektu nakladatelství Paseka, ale patří k dobrému tónu skutečně významných děl, vydávaných v překladu, že jsou učiněny přinejmenším symbolické kroky vstřícnosti vůči čtenáři, ukotvenému v odlišném jazykovém a kulturním kontextu. Zde mnoho vstřícnosti nevidíme. Okrajově ruší nedostatky překladu. Nejvíce snad překlad německého slova Bauer jako sedlák, nikoliv pro daný kontext mnohem výstižnější rolník; obecně je překlad v oblasti sociálně-historických pojmů slabší. Pobaví také slova o „medializovaných říšských knížatech“, rozdíl mezi medializací a mediatizací zůstává výzvou pro pozorné čtenáře. Ale o překlad až tolik nejde.

Práce je vystavěna na překvapivě omezeném okruhu literatury a pramenů, v podstatě jasně dominují rakouské nebo německé práce, s vyšší mírou shovívavosti lze říci, že jsou dostatečně zastoupeny práce maďarské a snad ještě italské, ale produkce česká je marginalizována na několik převážně starších prací a hrstku překladů, produkce polská, slovinšská nebo slovenská zůstává prakticky nereflextována. Text tak vyznívá velmi „rakousky“, ještě snad přesněji „vídeňsky“; kniha není opatřena ani obvyklou předmluvou k českému vydání, která by zmíněné nedostatky aspoň trochu vysvětlila či snad spíše zastřela.

Rozporný dojem z knihy by neměl překrýt několik pozitiv, která jsou skutečným obohacením historického poznání, a to i pro odbornou veřejnost. Za mistrovské dílo lze považovat autorské porozumění dvorské hierarchii, rituálům a obecně kulturním znakům tohoto zvláštního prostředí, právě tyto pasáže zajisté učiní na laického čtenáře dojem a mohou – jak už konstatovali němečtí recenzenti – nakonec posloužit jako východisko k hlubšímu zájmu o téma: koneckonců mnohý vynikající historik měl na počátku své studijní nebo badatelské kariéry „svoji Sisi“.

Knihla nabízí novou a dosud neznámou interpretaci vztahu císaře k jeho „přítelkyni“ Anně Nahowské, stojící poněkud ve stínu známějšího vztahu s Katherine Schratzovou, také pozadí některých událostí v císařské rodině nebylo dosud známo a v některých ohledech je možno Vocelkovým připsat i zásluhu na pečlivém rozkrytí vztahových sítí, mýřících z vídeňského dvora k uherské politické elitě. Knihu lze doporučit zájemcům o historii 19. století jako úvodní text proseminární povahy, jeho popularizační roli nelze zpochybnit, ovšem z hlediska odborné komunity byla očekávání vyšší.

Lukáš Fasora

Inge SCHEIDL – Ursula PROKOP – Wolfgang HERZNER
*Wilhelm Stiassny (1842–1910). Jüdischer Architekt und Stadtpolitiker
im gesellschaftlichen Spannungsfeld des Wiener Fin de Siècle*
Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag 2019, 343 s., ISBN 978-3-205-23172-1.

Rozsáhlá publikace o židovském architektu a vídeňském komunálním politikovi Wilhelmu Stiassnemu je výsledkem několikaleté práce týmu renomovaných odborníků na dějiny architektury Inge Scheidl, Ursuly Prokop a především Dagmar Herzner-Kaiser, která tento výzkum iniciovala již svojí disertační prací, pokračovala v něm jako pracovnice Architekturzentrums Wien, ale vydání komplexní knihy se bohužel nedožila. Badatelé si vytkli za cíl osvětlit širší rámec „výzkumu společnosti vídeňské Ringstrasse“ františko-josefinské éry, nahlížené dosud výlučně z pohledu dějin umění. Autoři v tomto smyslu odkazují především k dílu přední znalkyně této problematiky Renate Wagner-Rieger.¹ Výklad Stiassneho profesní kariéry i mimoprofesionální činnosti se tak vedle již vícekrát diskutovaného vídeňského historismu a urbanismu pojí s problematikou komunální politiky a židovské identity ve snaze poukázat na některé klíčové milníky vídeňského „fin de siècle“.

Pozůstalost Stiassneho se nedomohovala, vědci se proto zaměřili na analýzu jiných dobových pramenů, zejména na „zprávy z židovského denního tisku a časopisů“ (s. 17). Výzkum vycházel z bohaté rešerše materiálů a dokumentů vídeňských i zahraničních archivů (Česká republika, Izrael ad.). Jako základní pramen ovšem posloužily především dobové časopisy, periodika, Stiassneho publikované i nepublikované příspěvky, dobová literatura k probíraným tématům, doplněná o reference, lexika,² periodika a jiné zdroje (adresáře domů, internetové zdroje ad.). Velkou část knihy zabírá obrazová příloha vlastních i archivních fotografií a plánů staveb. Pro lepší ilustraci různorodých aktivit Wilhelma Stiassneho a pro systematictější přehled jeho životního díla byly do závěru knihy umístěny přílohy v podobě chronologického životopisu, rodokmenu, seznamu děl, seznamu klientů, členství ve spolcích, radách, komisích, komitétách a dalších institucích zkoumané osobnosti, které sestavil Wolfgang Herzner.

Bohaté spektrum zdrojů informací umožnilo provést komplexní analýzu osobnosti v rovině profesní, politické i soukromé. Nejedná se tak o klasický životopis se suchým výčtem biografických dat a aktivit, nýbrž o zasazení aktéra do dobového kontextu a obohacení výzkumu dalšími nebiografickými přístupy. Kombinace více typů pramenů (noviny, lexikony, nekrology) zachycuje celou šíři a rozsah tvůrčí osobnosti, a zároveň podává ucelený obraz o stavebním boomu, židovské reprezentaci a bytové situaci ve Vídni druhé poloviny 19. století.

- 1 Renate WAGNER-RIEGER, *The Ringstrasse: Image of an Era: the expansion of the inner city of Vienna under Emperor Franz Joseph*, University of Vienna 1969; Renate WAGNER-RIEGER – Walter KRAUSE, *Historicism and Palace. Studies on the art of the nineteenth century*, München 1975.
- 2 Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Wien 1856–1891; Srovnej též: *Architektenlexikon Wien 1770–1945*, dostupné online <http://www.architektenlexikon.at/> (23. 1. 2020).

V tomto ohledu může být kniha inspirativní nejen pro kunsthistoriky a zájemce o dějiny architektury, ale v obecné rovině přispět i do historiografické diskuze o metodách výzkumu tzv. „nových“ elit, který je v mnoha případech znesnadněn kvůli torzovitosti pramenů a ztíženým podmínkám pro užití standardních biografických metodologických postupů.³ Wilhelm Stiassny je v českém prostředí znám především jako stavitel Jubilejní synagogy v Praze a architekt zaniklých synagog na Královských Vinohradech, v Čáslavi a Jablonci nad Nisou. Známe ho letmo díky pražské výstavě z roku 2003 o německy hovořících architektech, kteří působili v prvních čtyřiceti letech 20. století v Praze.⁴ Více se o něm český čtenář nedozví ani z Vlčkovy *Encyklopedie architektů a stavitelů*, kde je navíc mylně uvedeno datum a místo architekta narození a informace o jeho studiu na pražské polytechnice (!).⁵

První část knihy se věnuje architektově životu, uvádí čtenáře do kontextu rodinného zázemí a vzdělání, pokračuje přes počátky jeho profesního osamostatnění až po plodnou činnost ve funkci vídeňského obecního rady. Stiassny mohl díky otcově prosperující textilní firmě studovat na vídeňské Akademii výtvarných umění u vřelých učitelů, jako byli Schmidt, Roesner, Sicardsburg a van der Nüll. Na svůj talent upozornil ziskem prestižní Peinovy ceny. Hana Tomagová ukazuje ve své dosud nepublikované disertační práci, že zvláště talentovaným studentům zajišťoval profesor Friedrich von Schmidt praxi ve svém prestižním vídeňském architektonickém ateliéru.⁶ To byl i případ Wilhelma Stiassneho, kterému se podařilo získat práci ve stavebních firmách u Schmidta a u Webera. To odstartovalo jeho kariéru stavitele na Ringstrasse.

Autoři ukazují, že klíčovým impulsem pro vzestup židovských „nových“ elit se stalo zrovnoprávnění Židů v roce 1867, neboť předtím židovské právo neexistovalo a „uchytit“ se mohli jen opravdu bohaté rodiny. Autoři poukazují na Stiassneho příkladu na dobovou praxi zvyšování sociálního statutu a budování sítě profesních svazků skrze sňatkovou politiku: architekt se oženil s Julií Taussig z vlivné a movité židovské rodiny ze Szekesfeher-var, aby si mohl otevřít vlastní stavební kancelář (s. 24n.).

Stiassny reprezentuje stejnou generaci, jako v českém prostoru Josef Hlávka, a lze proto nalézt shodné znaky ve vývoji jejich profesních kariér, ovlivňovaných obdobnými vnějšími faktory. Oba architekti vstupovali do aktivního profesního života v době hospodářské konjunktury a stavebního boomu na Ringstrasse v šedesátých letech 19. století.

Další Stiassneho vzestup a politickou kariéru odstartovalo díky kontaktům z Akademie členství v *Niederösterreichischen Gewerbeverein* a účast na Světové výstavě ve

3 Martin MYŠKA, *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*, in: Martin Myška (ed.), *Problémy a metody hospodářských dějin*, Ostrava 2010, s. 208–219.

4 Zdeněk LUKEŠ (a kol.), *Splátka dluhu. Praha a německy hovořící architekti 1900–1938*, Praha 2002, s. 14, 186.

5 Patrně se tudíž jedná o jinou osobu. Pavel VLČEK, *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 624.

6 Hana TOMAGOVÁ, *Studijní cesty architektů ateliéru Friedricha von Schmidta a Viktora Luntze po českých zemích a horních Uhrách v letech 1862–1896*, disertační práce Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci 2017.

Vídni v roce 1873, a to jak v roli architekta, tak ve funkci předního člena přípravné komise. Tyto aktivity a úspěchy jej katapultovaly mezi nejvyšší špičky rakouské elity, zajistily mu bezmála doživotní místo ve vídeňské radě a vliv na další urbanistický vývoj města. Autoři ukazují na pozadí „každodenních“ sporů mezi liberály, křesťanskými socialisty a sociálními demokraty, jak úspěšně si Stiassny vedl v roli stavebního rady při řešení problémů, souvisejících s razantním zvýšením počtu obyvatel a potřebou „velkých“ infrastrukturních projektů (komunální vodovod, městská dráha, centrální hřbitov, kanalizace, regulace Dunaje ad.).

Od konce osmdesátých let se Stiassny musel jako člen městské rady a poradního sboru vídeňského starosty stále více potýkat s vyostřováním politického klimatu směrem k antisemitismu a čelit mnoha provokacím, přizívaným protižidovsky laděnými aférami. Od devadesátých let se musel vyrovnat s volebním debaklem a postupným odchodem liberálů z komunální politiky na úkor silící křesťansko-sociální strany. Ta se zformovala okolo výrazné osobnosti Karla Luegera, který si později v roli vídeňského starosty přivlastnil i některé Stiassneho úspěchy.

Současně s tím šel Stiassneho ústup z pozice prominentního architekta v důsledku příchodu nové generace, odmítající historismus a prosazující secesi. Publikace však na příkladu architektonických realizací v Kruegerstrasse vyvrací klíšé o tom, že by židovští architekti kategoricky odmítali modernistické tendence a hledání nového stylu. Právě Stiassneho vlastní dům na lukrativní adrese v centru Vídne (naneštěstí zbořený po druhé světové válce), který vykazuje podobnost s vídeňskými domy Otto Wagnera či Maxe Fabianiho, se stal nejen symbolem uznání jeho architektonických zásluh, ale i vyvrcholením snah o židovskou emancipaci. Tento proces, završený zřízením Židovského muzea v roce 1895, znamenal pro Stiassneho naplnění jeho celoživotních snah.

Ani četná ocenění a pocty, jichž se Stiassny dočkal jakožto prominentní osobnost monarchie ke svým šedesátým narozeninám, nepřevážily nad negativními reakcemi vůči jeho osobě vlivem zosťujícího se antisemitismu po roce 1900. Tak jako většina židovské honorace, volil i Stiassny „asimilační“ politiku, spočívající ve vyrovnávání tlaků a snaze otupit hroty ostří neutrálními reakcemi na antisemitské výpady. Tento postoj se však ukázal díky stále rostoucí eskalaci politického napětí jako slepá kolej. Jak ukazují autoři, zůstal však Wilhelm Stiassny do konce života optimistou, věřil v možnou symbiózu idejí konzervativismu, německého liberalismu a sionismu.

Druhá, nejobsáhlejší část knihy, se podrobně zabývá Stiassneho architektonickými realizacemi, včetně analýzy typů zadavatelů stavebních zakázek. Kapitulu uvádí shrnutí základních okolností výstavby vídeňské Ringstrasse, následuje výčet architektonických staveb v podobě bytových bloků i jednotlivých domů. Představena je zde proměna typů a profilů činžovních nájemních domů (s. 96, 121, 123), kterými se Stiassny důkladně zabýval při promýšlení koncepce svých obytných budov. Jeho na svoji dobu velmi moderní koncepce spočívala v propojení obchodního a činžovního obytného domu, který byl navrhován pro obchodníky k provozování jejich profese a bydlení, popř. dalším ziskům z nájmu. To bylo opakující se schéma, který Stiassny upravoval podle finančních možností stavitele na jednodušší typ „Wohnhaus“ a na honosnější typ „Palais“. Tento koncept slouží autorům

jako vhodný příklad reflexe toho, jak se prestiž a sociální status architekta a jeho zaměstnavatele odrážel v městské architektuře obytných domů. O tomtéž svědčí i architektův vlastní nájemní dům ve čtvrti Rathausviertel, která se díky svému politicko-symbolickému významu stala jednou z nejlukrativnějších adres Vídně a místem výstavby luxusních činžovních domů.

Paralelně s těmito významnými zakázkami sledují autoři Stiassneho realizace pro střední třídu v rámci stále naléhavějšího hledání řešení bytové situace a komfortnějšího bydlení. Konstatují, že si Stiassny „jako jeden z prvních uvědomil význam stavebních společenstev a prosazoval jejich zakládání po vzoru Anglie a Francie“ (s. 128). Jako architekt se podílel na projektech významných židovských rodin (Rothschild, Königswarter) výstavbou nejen jejich rodinných paláců, ale i podílem na projektech jejich nadací (domovy pro přestárlé, slepecký ústav, hospic, sirotčinec ad.), které můžeme označit za první vídeňské instituce neziskového sektoru.

Stranou nezůstávají ani jeho četné církevní stavby – židovské sepulkrální památky (ceremoniální haly, hrobky), které byly doposud jeho životopisci opomíjeny, a na které se blíže zaměřila až Satoko Tanaka.⁷ Tyto realizace souvisejí se Stiassneho angažovaností pro četné židovské instituce (izraelské oddělení na centrálním vídeňském hřbitově, židovské muzeum ad.). V kontextu vzestupu sionistického hnutí je zde představen architektův plán města Achuzath Bajit (později Tel-Aviv) projektu Nové Palestiny z roku 1909, který nakonec nebyl realizován. Můžeme jej však směle počítat mezi první koncepty moderního urbanismu s důrazem na dobré životní podmínky obyvatel, vycházející z principů navrhování městských prostorů Camila Sitteho.

V poslední části knihy nalezneme shrnutí všeho předchozího. Některé myšlenky se už víceméně opakují, závěru by slušela menší rozvleklost a větší provázanost textu, zkrácení úvahových pasáží a zjednodušení složitějších souvětí. Autoři připouštějí, že „Stiassného jméno je dnes známo jen hrstce odborníků, ale nemá žádný význam v architektonickém a kulturním diskurzu nebo pro kolektivní paměť“ (s. 248–249). Architekt nepatřil ve svém oboru k průkopníkům. Také v případě českého odborného historického povědomí o jeho stavbách synagog zůstává ve stínu slavnějšího kolegy Maxe Fleischera. Aby si Stiassny udržel výlučnou klientelu z řad židovských i nežidovských vídeňských elit, musel jako dobrý obchodník neustále dělat kompromisy jak při politické, tak při architektonické činnosti. Z jeho ambivalentního postoje k sionismu vyplývá, že židovskou emancipaci chápal ve smyslu občanském a kulturním, a nikoliv humanitárním a politickém.

Předkládaná práce je brilantní syntézou života Wilhelma Stiassneho na pozadí společenských poměrů ve Vídni druhé poloviny 19. a přelomu 20. století (srovnej mj. boj o radnici, hádky mezi ministerstvem války, radnicí, ministerstvem financí a městskou správou ohledně vyvlastnění a budoucího využívání pozemků na místě zbouraných hradeb atd.). Publikace bude inspirativní jak pro historiky umění a zájemce o vývoj bytové kultury, tak pro badatele, zkoumající modernizační procesy ve střední Evropě a nové elity

7 Satoko TANAKA, *Wilhelm Stiassny (1842–1910)*, Dissertation, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Universität Wien 2009.

v 19. století. Ukazuje také na stále aktuálnější potřebu interdisciplinarity a spolupráce kunsthistoriků s ostatními historickými disciplínami (sociální a hospodářské dějiny).

Tomáš Korbel

Jana KRTIČKOVÁ

***Proměna pohřebního rituálu na přelomu 19. a 20. století
na příkladu západočeského města Chebu***

(= Monographia historica, sv. 18)

České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2019, 334 s.,
ISBN 978-80-7394-747-7.

Dizertační práce chebské archivářky, vydaná v prestižní ediční řadě, je dílem velmi závažným. Problematika funerální kultury a ještě více tematika kremačního hnutí je dosud opomíjena regionální historiografií i v celostátním měřítku. Krtičková proto právem patří v této oblasti mezi průkopníky a její práce bude náležet k základní literatuře tématu. Tematika smrti a umírání, bez ohledu na jistou společenskou tabuizaci, přitom není obecně v historiografii novou ani neobvyklou. Krtičková to dokumentuje na reflexi tohoto tématu především ve francouzské a německé historiografii. Na téma smrti se dá nahlížet nejen z pohledu studia dlouho trvajících společenských fenoménů, ale i z hlediska sociální antropologie, sociologie, filozofie či náboženství. Smrt patří též mezi základní zkoumaná témata proslulé francouzské školy Annales: práce Luciena Febvra, ale především Philippa Arièse či Michela Vovella jsou samy o sobě zásadní, podnětné a nesmírně přínosné. Je otázka, proč se této problematice česká historiografie tak dlouho vyhýbala, přestože příbuzná témata byla řešena poměrně často (zvyky a tradice, náhrobky, mortalita), nicméně kvalitních prací s tematikou smrti a kremačního hnutí je jak šafránu.

Tak byl pro Krtičkovou, samozřejmě kromě fenomenálního filmu „Spalovač mrtvol“ z roku 1968, základní motivací pro bádání v této oblasti kromě vzorů francouzské a německé historiografie především „plzeňský“ konferenční sborník *Fenomén smrti v české kultuře 19. století* z roku 2001 či práce Olgy Nešporové a Markéty Svobodové, které se věnovaly obecně kremačnímu hnutí či architektuře krematorií. Krtičková, tehdy ještě Kolouchová, se ponořila do náročného pramenného výzkumu umírání a smrti. Během studia pramenů narážela na stále nové otázky. Nakonec dílčí témata shrnula do tří velkých problémových skupin, které popisuje v úvodu recenzované práce na s. 7: Jaký vliv měly na proměnu pohřebního rituálu direktivní zásahy státu? Jak se prosazoval fakultativní pohřeb žehem v Čechách a nakolik bylo smýšlení obyvatel ovlivněno situací za hranicemi? Jaká byla v tomto směru konkrétně situace na Chebsku, které bylo díky bezprostřednímu sousedství s Německem ovlivněno tamní situací snad úplně nejvíce?

Zacílení řešené problematiky na Chebsko se pochopitelně projevilo především volbou pramenné základny recenzované práce. Krtičková se pustila do rozsáhlého výzkumu archiválií nacházejících se v péči nejen jejího „domovského“ Státního okresního archivu v Chebu, ale v souvislosti s existujícími krematorii v Karlových Varech, saském Plavně

a bavorském Selbu nemohla opominout ani prameny tamních archivů (Státní okresní archiv Karlovy Vary, Stadtarchiv Plauen, Stadtarchiv Selb) či materiál ve spisovných příslušných městských úřadů (tzv. stavební archivy). Kromě archiválií pocházejících z činnosti měst (zápisy z jednání městských rad či odborných komisí, stavební záležitosti) se mimořádným pramenem staly především kremační knihy, v nichž autorka hledala zejména chebské občany. Nečinila tak náhodně, snažila se o jejich kvantifikaci, hlavně však o zodpovězení otázek po jejich sociálním postavení. Na této bázi hodlala usuzovat na jejich motivaci ke kremaci jakožto fakultativnímu pohřebnímu rituálu. Samozřejmě též využívala soudobých periodik ke studiu proměny názorů na kremační hnutí.

V metodologii se obvykle tvrdí, že téma si samo hledá metodu svého zpracování. Výše uvedené mnohotematické studium si vyžádalo použití celé škály různých metod historické práce. Je sice škoda, že v úvodu práce pododdíl týkající se metodologie chybí, nicméně Krtičková naznačuje použité metody v popisu práce s prameny a v jejich interpretaci, což pro pozorného čtenáře, zvyklého text skutečně studovat, problém nebude. Struktura recenzované práce je logická. Po obsáhlém úvodu se Krtičková ve druhé kapitole věnuje vývoji města Cheb v 19. a na počátku 20. století, tedy ve sledovaném období. Tato kapitola je důležitá pro pochopení popisovaných souvislostí: autorka se věnuje politické situaci, demografickému vývoji a složení obyvatelstva, zevrubně se zabývá i urbanistickým, sociálním a hospodářským vývojem města.

Třetí kapitola se zaměřuje na chebské hřbitovy. V úvodu se Krtičková věnuje zakládání hřbitovů a normám, které určovaly jejich existenci a provoz. Na příkladu města Cheb popisuje situaci obou chebských hřbitovů (starého i nového) a věnuje se zřízení márnice v roce 1929. Právě okolnosti jejího vzniku a smyslu existence patří mezi nejzajímavější části této kapitoly. Čtenáře zaujme až drasticky naturalistický, podrobný popis hygienických podmínek (s. 104), které v chebské márnici (ale podobné problémy měly i márnice v jiných sledovaných lokalitách) panovaly: márnice totiž nebyly pouze místy k povinnému uložení nebožtíků před pohřbem, ale sloužily rovněž k lékařskému ohledání těl zemřelých či k pitvám. Na dalších stránkách se však čtenář naopak pobaví, např. tím, jak chebské obyvatelstvo reflektovalo monopolně stanovené ceny na povinné „přenocování“ nebožtíků v márnici (doslova *Übernachtungsgebühr am Friedhof*), což Krtičková dokumentuje názorem pisatele v periodiku *Egerland* z počátku března 1930, který si stěžuje, že „žádný hotelový pokoj s topením ve městě nestojí tolik jako poslední noc zemřelého v chebské márnici“ (s. 106).

V téže kapitole se autorka zabývá činností obou chebských soukromých pohřebních ústavů a jejich „konkurenčním“ bojem, který však ve skutečnosti byl pouze promyšleným kartelem obchodníků se smrtí, vedeným s cílem neustále zvyšovat poplatky. Poslední oddíl kapitoly je věnován chebským hrobníkům. Tato část bude jistě patřit mezi čtenářsky oblíbené. Krtičková podrobně popisuje povinnosti chebského hrobníka, ovšem na příkladu Franze Wenzela Engelharta dokumentuje i problémy, které s ním měla městská správa a především jeho „zákazníci“. Domnívám se však, že Engelhartův přístup k profesi úplně nevybočuje z toho, co má veřejnost s hrobníky obecně spojeno, a tak alkoholismus, neurvalé jednání, nezákonné obohacování a drobné podvůdky u hrobníka úplně překvapující nebudou.

Ve čtvrté kapitole Krtičková přechází ke kremacím a kremačnímu hnutí. Jeho popularita podle ní souvisí se sekularizací společnosti a s kritickým myšlením obyvatelstva. Autorka podrobně líčí boje o kremace v Evropě a kremační hnutí charakterizuje jako hnutí pokroku podložené moderními vědeckými poznatky, především z oblasti medicíny či hygieny. Protikremační hnutí naopak vycházelo z dosavadní hluboce zakořeněné náboženské ideologie a podle zastánců kremací odmítalo veškerý pokrok. Krtičková se věnuje především situaci v Německu a v habsburské monarchii, pro město Cheb klíčové. Zatímco kremace byly v Německu povoleny již v roce 1877 a první krematorium vzniklo o rok později v durynském městě Gotha, v Čechách se je i přes veškerou snahu spolků i politiků (např. vídeňského spolku Die Flamme, českých spolků Krematorium či Společnost pro spalování mrtvých) podařilo legalizovat až v roce 1919.

Krtičková si všímá zejména mnohem pozitivnějšího vnímání kremací u protestantských církví (němečtí protestanti kremace „přijali“ již na církevní konferenci v Eisenachu v roce 1898), opačný postoj vcelku logicky zastávala církev římskokatolická, která změny reflektovala výrazně později. V českých zemích byla podpora kremačního hnutí poměrně silná v německém i českém jazykovém prostředí, zastánci kremací však museli po smrti využívat krematorií v cizině, např. malířka a sběratelka Augusta Braunerová v roce 1890 v Paříži, cestovatel a národopisec Vojtěch Náprstek v roce 1894 v již zmiňovaném městě Gotha. Postoje rakouských úřadů k vlastním kremacím byly až do konce existence monarchie neměnné, přestože se zastáncům tohoto alternativního způsobu pohřbívání dařilo prosazovat různé drobné změny, např. v roce 1915, kdy bylo na hřbitovech umožněno pohřbívání uřen s popelem. Situace byla paradoxní i tím, že stát sice vlastní kremační rituál nepovolil, ale zároveň ani nezakázal kremačním spolkům jejich existenci a dokonce toleroval výstavbu krematorií či přípravy na ně. Tak se kupř. stalo, že v roce 1915 byla v Liberci dokončena stavba prvního českého krematoria, které ovšem nesmělo až do roku 1919, kdy byly Revolučním národním shromážděním kremace v Československu povoleny, poskytovat služby, ke kterým bylo určeno.

Poslední, mimořádně cenná, kapitola se věnuje situaci v Chebu. Zde mělo kremační hnutí v souvislosti s vlivy z protestantského Saska silnou podporu obyvatelstva, ale kvůli výše popsaným legislativním omezením a nedostatku financí na zřízení krematoria se nakonec plány na jeho vybudování nenaplnily. Úroveň chebského hřbitova byla přitom dlouhodobě tristní, takže volání po alternativním způsobu pohřbívání byla právě v Chebu velmi oprávněná a odůvodněná. I v této kapitole jsou velmi zajímavé pasáže, dokumentující chebskou realitu, a ani některé její části nejsou příliš vhodné pro vnímavější čtenáře. Tak např. pasáž o důsledcích prosakování spodní vody do hrobů, kdy se prostě a jednoduše rakve s nebožtíky nepohřbívaly do země, ale prakticky potápěly do vody (s. 195–196). Nicméně ani tato a jí podobné situace ke zřízení vlastního krematoria nepřispěly a město Cheb proto alespoň finančně podpořilo výstavbu krematoria v Karlových Varech-Rybářích a po jeho uvedení do provozu v roce 1933 se chebští zájemci o kremace orientovali převážně tam. Do té doby využívali možností, které poskytovalo sousedství se Saskem a Bavorskem.

Krematorium v saském Plavně vzniklo již v roce 1918 a prvním Chebanem, který v únoru 1921 využil jeho služeb, byl notář Albert Krobshofer. Od roku 1925 mohli Chebští využívat rovněž služeb krematoria v bavorském Selbu, který byl blíže: v prosinci 1926 se

jako první nechal v Selbu pohřbít žehem chebský lékař Gustav Rziha. Karlovarské krematorium bylo samozřejmě mezi Chebskými nejpoblábnější už proto, že odpadaly složité administrativní procedury s převozem těla zemřelého za hranice státu. Prvním Chebanem, který využil dobrodiní krematoria v Rybářích, byl 2. února 1934 inspektor Buštěhradské dráhy Hans Kasseckert.

Přestože měli Chebští v relativní blízkosti města k dispozici tři krematoria, nestaly se kremace masovou záležitostí. Krtičková zjistila, že v letech 1921–1937 tohoto způsobu pohřbu využilo 274 Chebanů, tedy pouhých 3,1 % všech v té době zemřelých obyvatel města. Podle výsledků jejího výzkumu převažovaly mezi zájemci o kremace osoby vyšší a střední třídy, převážně s vyšším vzděláním, které měly na pohřeb žehem i dostatečné finanční prostředky, poněvadž kremace byly relativně nákladné. Většinová chebská populace však nadále zůstávala z různých důvodů věrná klasickému pohřbívání do země a situace se výrazněji začala měnit až po druhé světové válce. Přesto bylo důležité, že obyvatelstvo získalo možnost, aby si svobodně zvolilo podmínky a okolnosti svého odchodu z pozemského světa.

Kniha Jany Krtičkové je důležitým příspěvkem nejen k dějinám pohřbívání a kremací, ale také k sociálním dějinám či k reflexi myšlenkového vývoje obyvatelstva habsburské monarchie a Československa na přelomu 19. a 20. století. Bude solidním základem specifického vědního podoboru, kterým historiografie funerální kultury zcela jistě je. Vzhledem k jejímu zacílení na Chebsko a přilehlé regiony je i mimořádně cenným počinem regionální historiografie.

Karel Řeháček

Jeffrey HERF

Unerklärte Kriege gegen Israel. Die DDR und die westdeutsche radikale Linke
Göttingen, Wallstein Verlag 2019, 518 s., ISBN 978-8353-3484-7.

Das vorliegende Buch widmet sich dem Thema der gegen Israel gerichteten Zusammenarbeit zwischen der westdeutschen radikalen Linken sowie der realsozialistischen DDR mit palästinensischen terroristischen Organisationen, die sich unter dem Dach der PLO (Palestine Liberation Organisation) zusammengefounden hatten. Diese resultierte de facto in den titelgebenden „unerklärten Kriegen“.

Während es zu den gemeinsamen Aktionen der im Untergrund wirkenden westdeutschen Gruppen und den Palästinensern im Namen des Antiimperialismus schon einige Studien gibt, die auch vom Autor, Jeffrey Herf, einem Professor für europäische Geschichte an der Universität Maryland, genannt werden, hebt dieser zu recht hervor, dass die Unterstützung durch die DDR bisher kaum untersucht wurde, und das, obwohl, wie die Studie zeigt, der DDR als Staat ganz andere Möglichkeiten und Hebel der Unterstützung der PLO zur Verfügung standen als den Untergrundorganisationen. Als Quellen dienen Herf dazu die Archive der relevanten Ministerien und anderer Institutionen der DDR.

Hervorzuheben ist auch, dass Herf besonderes Augenmerk darauf legt, die Sichtweise der von dem Terror ins Visier Genommenen darzustellen. So diskutiert er nicht nur

die öffentlichen Interventionen der westdeutschen jüdischen Gemeinde, mit denen diese auf die zunehmende Bedrohung durch die sich antizionistisch radikalisierte Linke reagierte, sondern auch die Dokumentationen von terroristischen Aktivitäten seitens palästinensischer Gruppen, die israelische Diplomaten der UNO präsentierten.

Den zeitliche Rahmen der Studie spannt Herf vom Sechstagekrieg 1967, als die radikale Linke auf einen antiisraelischen Kurs umschwenkte, über den Terror zu Beginn der 1970er Jahre und den Jom-Kippur Krieg, dem eine weitere Aufrüstungswelle der arabischen Staaten und der PLO folgte, die schließlich in einer weiteren Terrorwelle und 1982 im Libanonkrieg kulminierte. Auch das Nachspiel dieser Niederlage und den tiefen Einschnitt, den der Zusammenbruch des Ostblocks 1989 für die antiisraelischen Ambitionen der PLO bedeutete, werden diskutiert.

Herf beschreibt die Zusammenarbeit der Akteure (westdeutsche Linke, DDR, PLO und arabische Staaten) auf drei Ebenen: Der geheimdienstlichen, der militärischen und nicht zuletzt auf der diplomatischen Ebene im Rahmen der UNO. Auf der geheimdienstlichen Ebene führt Herf nicht nur die Zusammenarbeit der westdeutschen Linken, der DDR und der arabischen Seite aus, sondern arbeitet auch das heraus, was er die „eurozentristische Definition der Terrorbekämpfung“ (491) nennt. Um die Selbstdarstellung der DDR als Staat, der den Terror ablehnt, nicht zu gefährden, sollten Anschläge in Europa unterbunden werden. Wie offen dagegen auf der Geheimdienstebene über Anschläge gegen Israel gesprochen wurde, wird ebenfalls deutlich gemacht.

Dabei betont Herf auch die ideologischen Volten, die die DDR, laut Eigendefinition ein antifaschistischer Staat, wie auch die westdeutsche Linke, die sich in einer antifaschistischen Tradition stehend verstand, vollführen mussten. Man behelf sich, indem man das eigene Tun als Antirassismus darstellte, und den Staat Israel in einer absoluten Verkehrung der Realität als Wiedergänger des Nationalsozialismus halluzinierte.

Auf der militärischen Ebene beschreibt Herf die Waffenlieferungen und die logistische Unterstützung, die die DDR der PLO und den arabischen Staaten, besonders dem baathistischen Syrien, zukommen ließ, wobei er darauf hinweist, dass die DDR hier nur einem Teil der Lieferungen aus dem Ostblock stellte. Hier sieht er auch noch den Bedarf einer weiteren Forschung in Archiven anderer ehemals realsozialistischer Staaten. In der DDR ging die Hilfestellung auf militärischer Ebene bis zu der von höchster Stelle unterstützten Idee, auch Piloten zu entsenden. Herf unterstreicht, dass die Frage, „ob ostdeutsche Soldaten jemals an Gefechten mit israelischen Streitkräften teilnahmen“ (151) ungeklärt sei. Aus den Archiven kann Herf aber belegen, dass unter anderem mindestens „750.000 Kalaschnikow-Sturmgewehre, 120 MiG-Jagdflugzeuge, 180.000 Tretminen“ (485) an die arabischen Staaten und die PLO geliefert wurden, teilweise gratis. Auch wurden mindestens 3000 Militärkader in Ostdeutschland trainiert. Die politische Folge dieser Unterstützung sei ein Erstarken der Kräfte gewesen, die jeglichen Ausgleich ablehnten.

Die dritte Ebene, die Herf untersucht, ist schließlich die diplomatische. Hier zeigt Herf, dass das Interesse der DDR an einer Zusammenarbeit mit den arabischen Staaten nicht nur durch den dem Antiimperialismus entspringenden Antizionismus ideologisch motiviert war, sondern besonders zu Beginn durch auch realpolitische Gründe hatte: Die Unterstützung der arabischen Staaten motivierte diese erfolgreich zur diplomatischen

Anerkennung der DDR. Zentral für Rolle der DDR auf diplomatischer Ebene war aber der Kampf für die PLO und eine Isolierung Israels vor der UNO. Herf zeichnet die Anstrengungen dieser diplomatischen Manöver nach, die im November 1975 in der bekannten UN-Resolution gipfelten, die den Zionismus als Rassismus verleumdete. Herf räumt aber auch den Versuchen der israelischen Diplomaten breiten Raum ein, Sicherheitsrat und Vollversammlung das jeweilige Vorgehen Israels mit der Dokumentation von terroristischen Angriffen seitens der PLO und der arabischen Staaten zu erläutern. Er zeigt aber auch, dass diese fundierten und detaillierten Dokumentationen seitens der UNO ignoriert wurden.

Im Vorwort zu deutschen Ausgabe weist Herf darauf hin, dass die „antiisraelischen Argumente, die in der jüngsten Vergangenheit vorgebracht wurden, [...] jene Grundsätze wieder auf[wärmen], die in den 1960er und 1980 Jahren erstmals in der Politik Fuß fassten.“ (13) In diesem Sinne ist das Buch auch ein Beitrag zu aktuellen Debatten.

Auch zur Diskussion über die Frage, inwieweit der klassische Antisemitismus und Antizionismus zusammenhängen, leistet Herf einen Beitrag. Am Beispiel von Mustafa Tlass, der nicht nur ein zentraler Funktionär der syrischen Baathpartei und hochrangiger Verbindungsmann zur DDR war, sondern auch Autor des antisemitischen Machwerks „Matzo of Zion“, kann Herf zeigen, wie eine arabische Version der Ritualmordlegende aus dem 19. Jahrhundert, die sogenannte „Damaskusaffäre“, mit dem aktuellen Kampf gegen den Staat Israel verschmolzen wurde und so der Antisemitismus des 19. Jahrhunderts antizionistisch modernisiert wurde. Aus tschechischer Perspektive ist vielleicht erwähnenswert, dass sich Tlass dabei auf August Rohling stützt, gegen den schon Masaryk polemisiert hatte.¹

Scheint Herf in der Einleitung noch Gefahr zu laufen, gegenüber der DDR die Rolle der BRD zu unkritisch darzustellen, so zeigen spätere Kapitel wie das über das Verhalten der BRD während des Jom Kippur Krieges, dass die oft betonte Unterstützung Israels durch die BRD in der Realität rasch an Grenzen stieß. Den Unterschied macht Herf aber deutlich: Während die DDR die Gegner Israels aufrüstete, versuchte die BRD aus Rücksicht auf die guten Beziehungen zu den arabischen Staaten den Nachschub, den die USA an Israel lieferte, nicht über das eigene Staatsgebiet abzuwickeln.

Insgesamt ist Herf eine materialreiche Studie gelungen, die mit der Unterstützung der Gegner Israels durch die DDR ein bisher zu wenig diskutiertes Thema aufgreift. Zu bemängeln wäre höchstens, dass es neben dem von Herf genannten Detlev Claussen durchaus noch andere Stimmen der radikalen Linken gab, die deren antizionistischen Kurs kritisierten oder ihm zumindest distanziert gegenüberstanden. Jean Améry², Moishe Postone³ und Michael Landmann⁴ wären hier zu nennen. Aber auch deren Interventionen blieben Randerscheinungen.

Florian Ruttner

1 Tomáš GARRIGUE MASARYK, *Prof. Masaryk o rituální pověře*, in: Týž, *Politika vědou a uměním. Texty z let 1911–1914*, Praha 2011, s. 373.

2 Jean AMÉRY, *Der ehrbare Antisemitismus*, *Die Zeit*, 25. 7. 1969, <https://www.zeit.de/1969/30/der-ehrbare-antisemitismus> (27. 1. 2020).

3 Moishe POSTONE, *Stammheim und Tel Zaatar. Versuch über Moral und Politik*, in: Týž, *Deutschland, die Linke und der Holocaust. Politische Interventionen*, Freiburg i. Br. 2005, s. 17nn.

4 Michael LANDMANN, *Das Israelpseudos der Pseudolinken*, Freiburg i. Br. 2013.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Marcel ARBEIT – Ian CHRISTIE (edd.)

Where Is History Today?

New Ways of Representing the Past

Olomouc, Palacký University Olomouc

2015, 208 s., ISBN 978-80-244-4760-5.

Kniha kolektivu literárních vědců, historiků a filmových vědců se pokouší klást otázku, jaká jsou dnešní zobrazování dějin ve filmech, v rozhlasu, televizi ale i v dalších médiích a ve veřejných debatách. Sborník překvapující svou kvalitní grafickou úpravou je počinem autorů působících jak v Olomouci, tak na zahraničních pracovištích. Ze čtrnácti autorů má Olomouc jako své pracoviště osm, šest působí v cizině (tři autoři pocházejí z Birkbeck College v Londýně, jeden z Groningenu, další z Paris III Sorbonne Nouvelle).

Z různorodých zaměření autorského kolektivu plyne základní slabina sborníku, tedy že se jedná o příspěvky do značné míry navzájem nesouvisející, jejichž kvalita je nadto velmi různá. Tématická různost je patrná na časovém rozsahu, který sborník pokrývá: od 16. století (příspěvek o zobrazování františkánské minulosti v době reformace) až po současnost. Některá témata mi přišla poněkud marginální, např. příspěvek řešící otázku, jak se rokokové ornamenty dostaly přes tapety do současného umění, nebo jak bývají v komiksech zobrazovány jeptišky. Studie o historii vymývání mozků má poměrně neobvyklou podobu dialogu dvou

jejích autorů, ovšem s poznámkami pod čarou. Příspěvky se dotýkají geograficky velmi vzdálených míst, od dnešní Olomouce, přes rasistickou vraždu mladého černocha v USA v padesátých letech 20. století a její zobrazování v beletrii, až po cestovatelsky-antropologické dojmy z dnešního Bilbao a Berlína. Kladl jsem si otázku, zda musí být opravdu publikováno všechno to, co zasloužilý autor narychlo sepíše. Ze studií by historika českých dějin mohla zaujmout např. kapitola od Radmily Švaříčkové Slabákové o individuálních vzpomínkách na dobu nacistické okupace, kapitola Pavla Bednaříka o ideologii v Bondovských filmech, nebo poučený esej Jiřího Lacha o roli historie v dnešním veřejném prostoru.

Stanislav Holubec

Robert LUFT – Milan HLAVAČKA

– Magdaléna POKORNÁ –

Ulrike LUNOW a kol.

České země a Bavorsko. Konfrontace a paralely

(= Práce Historického ústavu AV ČR, v.v.i. = Opera Instituti Historici Prage)
Praha, Historický ústav AV ČR 2017,
403 s., ISBN 978-80-7286-320-4.

Kolektivní monografie vznikla v rámci spolupráce německého výzkumného pracoviště Collegium Carolinum a Historického ústavu AV ČR. Zahrnuje příspěvky z mezinárodní konference „České země a Bavorsko. Pozice a srovnání / Tschechien und Bayern. Gegenüberstellungen und Vergleiche“, která

se konala v Praze v roce 2015.¹ Dříve již ovšem vyšla roku 2016 její německá verze.² Společný bavorsko-český výzkum se před vydáním recenzované publikace realizoval především díky činnosti vědeckého institutu Collegium Carolinum, který připravil v roce 2005 vědecké setkání pod názvem „Bayern und Böhmen: Kontakt, Konflikt, Kultur“ a o dva roky později z něj vydal i sborník. Z českých historiků do něj přispěli např. Jiří Kořalka, Lenka Bobková, Václav Bůžek, Jan Royt, Vilém Prečan či Jaroslav Pánek.³ Z pohledu transnacionálních dějin se zčásti bavorsko-české problematice věnovala kniha o transregionalitě v kultuře Bavorska, českých zemí a Slezska doby protireformace, kterou v roce 2016 připravil Marco Bogade.⁴ Sem přispěl například Jan Royt skvělou studií o mariánském kultu a Palladiu země české. Výzkumu kultury vzpomínání v Bavorsku a České republice se věnoval

i Thomas Wunsch, spoluorganizátor několika česko-bavorských kolokvií.⁵

Recenzovaná kniha *České země a Bavorsko. Konfrontace a paralely* se pokusila zpracovat paralelní dějiny sousedů, kteří do roku 1945 neměli problémy se vzájemnými hospodářskými, sociálními či kulturními styky, neboť se v Sudelech jednalo vesměs o příslušníky německého národa. Po odsunu německého obyvatelstva z pohraničních oblastí a vzniku komunistického režimu v Československu byla většina kontaktů rázně ukončena. K jejich obnově, tentokrát na česko-německé bázi, mohlo dojít až po roce 1989. Editoři poukázali na situaci, že přes společné a nekonfliktní historické zkušenosti, trvající mnoho staletí, převládá „v české historické paměti s ohledem na Bavorsko figura nepřítele“.

Autoři publikace nepředložili syntézu bavorsko-českých dějin, nýbrž soubor dílčích studií k dějinám panovnické moci, financí, náboženství, obchodu, žoldnéřství, chudinství, politických stran, sklářského školství, akademií výtvarných umění, sportu, výroby automobilů, židovské a romské komunity. Metodologicky se hlásí ke komparativním dějinám, respektive k transregionální *histoire croisée*, která analyzuje společné rysy a rozdíly na obou stranách hranice. Jako příklad společných rysů může sloužit studie Jiřího Mikulce o prolínání katolických kultů, kdy se po roce 1620 čeští poutníci vydávali k bavorským svatyním a Bavoři naopak s nadšením převzali kult Jana Nepomuckého. Autor tu navázal na své studie

1 Marco BOGADE, *Tschechien und Bayern. Gegenüberstellungen und Vergleiche / České země a Bavorsko. Pozice a srovnání*, Bohemia 55, 2015, s. 386–389.

2 Milan HLAVAČKA – Robert LUFT – Ulrike LUNOW (eds.), *Tschechien und Bayern: Gegenüberstellungen und Vergleiche vom Mittelalter bis zur Gegenwart: Konferenzband des Collegium Carolinum, des Historický ústav AV ČR und des Hauses der Bayerischen Geschichte zur Bayerisch-Tschechischen Landesausstellung 2016/2017 in Prag und Nürnberg*, München 2016.

3 Robert LUFT – Ludwig EIBER (eds.), *Bayern und Böhmen: Kontakt, Konflikt, Kultur. Vorträge der Tagung des Hauses der Bayerischen Geschichte und des Collegium Carolinum in Zwiessel vom 2. bis 4. Mai 2005*, München 2007.

4 Marco BOGADE (ed.), *Transregionalität in Kult und Kultur: Bayern, Böhmen und Schlesien zur Zeit der Gegenreformation*, Köln 2016.

5 „Deutsch-tschechische und bayerisch-böhmische Erinnerungsorte“, 29.–30. 11. 2013, Universität Passau; „Deutsch-tschechische und bayerisch-böhmische Erinnerungsorte (2014)“, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem, 28.–29. 11. 2014.

problematiky náboženského života, barokní zbožnosti a rekatolizace.

Publikace je členěna na úvodní zdravice a prolog, který supluje úvod s vytýčením otázek, shrnutím dosavadního výzkumu, zhodnocením využitých pramenů, literatury, použitých metod a s popisem struktury svazku. Příspěvky jsou členěny do částí Středověk, Raný novověk, Moderní dějiny a Současné dějiny. Největší pozornost je věnována moderním dějinám. „Závěr“ přináší klasifikaci tří typů provázanosti a komentuje výsledky dílčích příspěvků. Anglické resumé je zestručněným překladem poslední kapitoly. „Výběrová bibliografie k dějinám česko-bavorských vztahů“ není souhrnnou bibliografií pramenů a literatury všech příspěvků. Za soupisem vyobrazení a přispěvatelů je zařazen jmenný rejstřík.

Kolektivní monografie zahrnuje příspěvky 25 autorů, z nichž 15 působí na německých vysokých školách a vědeckých institucích. Z deseti českých přispěvatelů pracuje osm v ústavech Akademie věd České republiky. Milan Hlavačka v příspěvku o chudinské péči v Čechách a Bavorsku do první světové války využil svých dlouholetých zkušeností s analýzou politických, sociálních a hospodářských dějin habsburské monarchie, zejména dějin dopravy a české samosprávy. Christopher Kopper přispěl do knihy komparací podnikatelské strategie v Československu a Bavorsku do roku 1945 na příkladech koncernu Ringhoffer-Tatra a Bayerische Motorenwerke. Z jeho výzkumu německých hospodářských dějin v nacistické éře a v poválečném období byla obzvláště oceněna biografie Hjalmara Schachta.

K hlavním editorům patří dlouholetý pracovník Collegia Carolina – Robert Luft, který se spolu s Milanem Hlavačkou chopil

prologu a závěrečné typologie provázaných dvojic na úrovni české země a Bavorska. Luft má dlouholeté zkušenosti se spoluprací s českými odborníky, mimo jiné organizuje od roku 1997 mnichovská setkání bohemistů. Specializuje se na politické dějiny habsburské monarchie a Československa, mezietnické vztahy v evropských hraničních regionech a dějiny vzdělávání v českých zemích a Československu.⁶

Moderním náboženským dějinám se v knize vedle Jiřího Mikulce věnoval v příspěvku „Vliv katolické církve v Čechách a v Bavorsku v meziválečném období (1918–1933/38)“ též Jaroslav Šebek, jenž patří k českým historikům, kteří se nejitenzivněji věnují výzkumu česko-bavorských (česko-německých) vztahů.⁷

Velmi podnětný příspěvek zabývající se diskriminací a kriminalizací Sinti a Romů v Bavorsku a v českých zemích od konce 19. století do roku 1939 zařadil do svazku Volker Zimmermann. Dlouhodobě se zabývá česko-německými vztahy v 19. a 20. století a působí i jako předseda německé sekce Česko-německé komise pro školní učebnice. Ve své studii upozornil na skutečnost, že

6 Luftovou nejvýznamnější prací je: Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*, München 2012; srovnej recenzi in: ČČH 111, 2013, s. 883–888.

7 Svědčí o tom jeho knihy: *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*, Brno 2006, a kniha *Sudeten-deutscher Katholizismus auf dem Kreuzweg. Politische Aktivitäten der sudetendeutschen Katholiken in der Ersten Tschechoslowakischen Republik in den 30er Jahren*, Berlin – Münster 2010.

československý zákon o „Cikánech“ z roku 1927 vycházel z bavorského zákona přijatého v roce 1926. Němečtí historici Philipp Lenhard a Martina Niedhammer se věnovali srovnání geneze, funkce a dopadů židovské matriky a familiantského zákona v 18. a 19. století. Upozornili na nápadnou shodu v tom, že tyto diskriminační zákony přetrvávaly až do druhé poloviny 19. století.

Kniha *České země a Bavorsko. Konfrontace a paralely* předkládá velmi kvalitní a inspirativní dílčí studie ke klíčovým fenoménům česko-bavorských dějin. Zahrnuje příspěvky, které zpracovaly klíčové prameny a nejnovější literaturu, a využily vesměs komparativní metodologický přístup. Může proto sloužit jako odrazový můstek pro přípravu syntézy česko-bavorských dějin nebo pro syntézu dílčích témat a období.

František Stellner

Olga FEJTOVÁ – Kateřina JÍŠOVÁ –
Martina POWER – Hana SVATOŠOVÁ
(edd.)

***Jeho Praha. Výbor statí Jiřího Peška
k dějinám Prahy***

(= Documenta Pragensia Supplementa V)
Praha, Archiv hlavního města Prahy –
Scriptorium 2014, 816 s.,
ISBN 978-80-86852-55-3 (AHMP),
ISBN 978-80-87271-92-6 (Scriptorium).

Šedesátiny českého historika Jiřího Peška zavdaly podnět ke vniku publikace, která přináší reprezentativní výběr z té části jubilantova díla, jež se bezprostředně vztahuje k pražským dějinám a přitom nebyla zpřístupněna v samostatných monografiích. Péčí Archivu hlavního města Prahy spatřila světlo světa rozsáhlá práce shrnující dlouhou řadu statí, dosud roztroušených na

stránkách odborných časopisů, sborníků či kolektivních knih. Že ani zdaleka nejde o veškeré Peškovy pragensiální výstupy, dokládá připojený soupis jeho příspěvků k historii hlavního města za léta 1979–2013, který připravila Hana Svatošová a jenž – včetně recenzí, zpráv, polemik, popularizačních pojednání a několika překladů – čítá úctyhodných 391 položek.

Ve stručné úvodní črtě z pera Václava Ledvinky je nastíněno oslavencovo profesní curriculum vitae. Nezastupitelné místo v něm zaujímá patnáct let, která Jiří Pešek strávil v pražském městském archivu, odkud následně „přesedlal“ na akademickou dráhu. Právě dlouholeté archivářské působení bylo zásadním předpokladem toho, že se jubilant vyprofiloval v jednoho z předních znalců urbánních dějin. Na ty sice badatelsky nahlíží přednostně prismatem pražských archivních fondů, přitom se ale materiálovými východisky vlastních výzkumů nenechává spoutat. Že jeho práce překračují limity regionální, respektive lokální historiografie, zjevně souvisí s oslavencovým neutuchajícím zájmem o zahraniční odbornou produkci. Ten Jiří Pešek rozvíjí v rámci svých intenzivních mezinárodních kontaktů, orientovaných zejména na německé prostředí. Ostatně právě proto nalezneme ve výboru z jeho statí také texty publikované v němčině.

Do prvního bloku studií byla zařazena jednak pojednání přehledového charakteru, usilující o vystižení celkového obrazu Prahy (respektive pražských měst) v určitých epochách – od vrcholného středověku až po její přerod v moderní metropoli. Své místo však v této části knihy našly také statí věnované úže vymezeným, nicméně z hlediska fungování městských organismů zcela zásadním tématům jako populačnímu vývoji,

národnostnímu složení nebo správním/samosprávným strukturám. Autor tu neváhá sahat po komparaci s jinými významnými městskými centry, jako Vídní, Mnichovem či Hamburkem. Ve stati analyzující vyobrazení Prahy, jehož vznik byl spjat s cestou vévody Ottheinricha Falcko-Neuburského z podunajského Neuburgu do Krakova v roce 1536, se Jiří Pešek podnětně zamýšlí nad pojetím, smyslem a historickou hodnotou dobového výtvarného zachycení města. Další skupina studií sestává z příspěvků k dějinám pražské univerzity od jagellonské doby až do poloviny 20. století. V tomto chronologicky široce vymezeném rámci našly uplatnění přednostně prosopografické a biografické přístupy. Vedle teritoriálního původu studentů, národnostní (sebe)identifikace a náboženské orientace posluchačů i vyučujících, počtu mistrů a bakalářů, ale také dalších hledisek širě založeného výzkumu personální báze vysokého učení mají mezi otištěnými studii zastoupení rovněž biografické črty. Ty jsou věnovány dvěma osobnostem předbělohorské utrakvistické univerzity, rektorovi Martinu Bacháčkovi z Nauměřic a profesoru Janu Kaňhovi z Velešlavína.

Vedle dějin vzdělanosti patří k trvalým objektům badatelského zájmu Jiřího Peška měšťanská kultura, přednostně – ale nikoliv výlučně – raně novověká. Tento interest zúročil v celé řadě prací (včetně samostatné monografie z roku 1993), jejichž část je představena ve třetím oddílu antologie. Ke slovu se zde dostávají především knihy, respektive knižní soubory zdokumentované prostřednictvím testamentů a inventářů pozůstalostí z předbělohorské doby. Na základě těchto a dalších pramenů se autor zabývá rozsahem a skladbou biblioték pražských měšťanů či duchovních. Vedle čtenářů

(objednavatelů) knih však obrací pozornost rovněž k tiskařům a vydavatelům, konkrétně k inventárně zdokumentované produkci tiskáren melantrišské a veleslavinské. V dalších studiích se věnuje projevům hudební kultury a výtvarného umění v měšťanských domácnostech, ale také vybavení pražských domů privátními arzenály a hodinovými strojky. Vykročením do „dlouhého“ 19. století jsou pak stati pojednávající o umělecké pozůstalosti malíře Václava Brožíka, osudech kolekce obrazů z majetku tragicky zesnulé herečky Jindřišky Slavínské z Rittersbergu a o peněžních sbírkách na obnovu Národního divadla po jeho požáru v roce 1881.

Poslední blok přináší trojici příspěvků z té oblasti Peškových výzkumů, která se obrací k sociálním dějinám na pozadí urbanizace 19.–20. století. V centru autorova zájmu jsou zde nižší a (či) marginální vrstvy městské populace. Po příspěvcích, v nichž je optikou policejních a soudních spisů sledována pražská – respektive do Prahy za obživou přicházející – chudina, následuje pojednání zaměřené bezprostředně na fenomén publiční prostituce. S oporou v písemnostech okresního soudu na Královských Vinohradech se autor zamýšlí nad „kádrovou“ bází (sociálním zázemím, věkovou strukturou, vzdělanostním profilem i oficiálním profesním zakotvením) nevěstek, nad výnosností jejich neoficiální živnosti a nad efektivitou kontrolních a represivních mechanismů, jejichž uplatňování cílilo na regulaci společensky odmítaného, leč nevymýtitelného jevu. Výbor z pragensiálních statí Jiřího Peška přináší průřez tvorbou badatele, který ve své rozsáhlé publikační činnosti mnohokrát prokázal nejenom schopnost minuciózní práce s původními prameny a promyšlené kontextualizace o ně opřených zjištění, ale také smysl pro zpřístupňování poznatků

historiografie nejširšímu okruhu čtenářů. Peškovo dílo je neopominutelnou součástí soustředěných výzkumů historie Prahy, které by dříve či později měly být završeny ucelenou zevrubnou moderní syntézou. Shromáždění jubilantových porůznu otištěných textů a jejich přehledné uspořádání ve vydavatelsky precizně ošetřeném organickém souboru lze považovat za jeden z přípravných kroků ke vzniku kýžených „velkých“ dějin hlavního města.

Tomáš Sterneck

Jan ROSKOVEC – Ota HALAMA (eds.)

Sto let evangelické teologické fakulty v Praze

Praha, Evangelická teologická fakulta
Univerzity Karlovy 2019, 263 s.,
ISBN 978-80-270-6975-0.

Dnešní Evangelická teologická fakulta UK má přímého předchůdce v Husově československé evangelické fakultě bohoslovecké v Praze, která byla zřízena – jako mnoho dalších institucí chybějících novému státu – krátce po vzniku první Československé republiky, 8. dubna 1919. Pod tímto názvem působila do násilného uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939 a potom znovu od roku 1945. Když byla v roce 1950 původní škola rozdělena na dvě fakulty, nazývala se Komenského evangelická bohoslovecká fakulta, která se pak (zároveň s Katolickou a Husitskou teologickou fakultou) 10. května 1990 dočkala začlenění do Univerzity Karlovy. Po celou tuto dobu měla evangelická fakulta vedle teologických a filosofických oborů také významnou katedru církevních dějin, jejíž badatelské výsledky se natrvalo zapsaly do vývoje české historiografie.

Už v meziválečném období pařili mezi profesory Ferdinand Hrejsa, interpret událostí

kolem České konfese a autor monumentálního pokusu o dějiny křesťanství v Československu a husitolog František Michálek Bartoš; v poválečných desetiletích zde působili dějepisci Jednoty bratrské Rudolf Říčan a v mezinárodním měřítku vysoce uznávaný historik valdenství, české a evropské reformace Amedeo Molnár, po nich následovali Noemi Reichrtová, Martin Wernisch a Ota Halama, badatelsky se pohybující převážně v období mezi husitstvím, reformací a moderní dobou. Výzkumu církevních dějin se však věnovali také další badatelé převážně teologického zaměření, počínaje prvním děkanem fakulty Gustavem Adolfem Skalským přes Jana Milíče Lochamana a Josefa Smolíka až po Jindřicha Halamu a Tabitu Landovou. Už výčet vybraných jmen dokládá, že i tak malá fakulta sehrála ve vývoji historických věd (včetně poznání náboženských a kulturních dějin starověku, dějin filosofie a kome-nologie) v uplynulém století velmi významnou úlohu.

Souhrnný pohled na úlohu historického poznání na evangelické fakultě naznačuje kapitola Martina Wernische, věnovaná katedře církevních dějin. Pozornost si zaslouží stručná úvaha o vztahu mezi pojmy dějiny křesťanství, historická teologie, popřípadě dějiny dogmatu, a tradičním označením církevních dějin. Totéž platí o souvislostech historiografie, historické a systematické teologie; k tomu Wernisch uvádí: „Zatímco leckterou perifernější (a proto ještě ne nedůležitou či dokonce nezajímavou) oblast dějin křesťanství může zdatně zpracovat i světský historik, právě „dogmaticko“-dějinné jádro disciplíny vyžaduje plnou teologickou kvalifikaci a zúčastněný ponor“ (s. 92–93). Wernisch právem zdůrazňuje potřebu celostního, nikoli zlomkovitého pojetí církevních dějin,

zejména v sepětí vývoje českého, evropského a světového, což – přes odlišná tematická východiska – samozřejmě platí nejen pro českou reformaci.

Vědecko-pedagogickým, ale také ostatním pracovníkům evangelické fakulty jsou věnovány texty v rozsahu několika odstavců či stran, které poskytují základní údaje o jejich životě, činnosti a publikacích. Navzájem se značně liší, a to nejen proto, že pohledy na osobnosti již zemřelé zpracovali jejich následovníci, kdežto přehledy údajů o osobách dnes působících jsou jejich autobiografickými výtvary. Také u badatelů minulých generací jde mnohdy o stručná hesla encyklopedického rázu, v jiných případech však o promyšlené a literárně vyzrálé medailony, vystihující osobnostní rysy, způsob myšlení a střetání vědců s omezující dobou realitou. To se v zásadě podařilo M. Wernischovi právě u několika postav, jež určovaly povahu a proměny církevní historiografie na evangelické fakultě.

Publikace je doplněna seznamem děkanů fakulty, řádných a čestných doktorů a badatelských projektů. Samostatnou dokumentární hodnotu mají desítky portrétů a skupinových fotografií. Jako celek poskytuje tato publikace dobrou souhrnnou informaci nejen o jedné vysoké škole a oborech na ní pěstovaných, čímž obohacuje historii Univerzity Karlovy i evangelických církví v českých zemích. Nabízí rovněž množství podkladů pro dějiny humanitních oborů a pro jejich budoucí bio-bibliografické zpracování, které by mohl usnadnit (bohužel neexistující) osobní rejstřík. Zvláštní zmínku si zaslouží, že ani v době prosazení GDPR se desítky zachycených osobností nezdřáhaly poskytnout ke zveřejnění své portréty i plné údaje o místě a datu svého narození. Příští autoři encyklopedických prací to bezpochyby ocení. Jaroslav Pánek

Středověk

Martin Clauss – Gesine Mierke –
Antonia Krüger (Hrsg.)

Lautsphären des Mittelalters. Akustische Perspektiven zwischen Lärm und Stille

(= Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 89)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2020, 340 s. s řadou černobílých vyobr.
v textu, ISBN 978-3-412-51341-2.

Problematicke, která dnes sužuje doslova celý svět, se věnovala ve zcela nedávné době dvě sympozia. Jedno v Saské Kamenici (Chemnitz 2019) a na Reichenau (Kostnický kruh pro středověké dějiny 2019). Zatím co na protokol jednání na Bodamském jezeře si budeme muset ještě nějaký čas počkat, saskokameničtí organizátoři zvládli sborník připravit v neuvěřitelném čase doslova obratem. Ve hře jsou dva druhy zvuků, které lidskou společnost doprovázejí po celou její existenci. Zvuky záměrné a zvuky mimovolné a na lidech nezávislé, při čemž lze obě dělit i dále podle různých hledisek. Pro další evidenci je třeba vyčlenit ty z nich, které vznikají v souvislosti s lidskou společností. Ty pak lze dělit nejspíš podle toho, v jakém prostoru se uskutečňují a jaké mají uplatnění. A dále pak na takové, které si nárokují bezprostřední lidskou pozornost a ostatní, které jsou mimovolné. Úvodem třeba konstatovat, že svým způsobem to byl v problematice funkce zvukových kulís před časem Alfred Haverkamp se svým výkladem významu zvonu ve středověké společnosti (lze ji samozřejmě plně aplikovat i na tu raně novověkou, aby pak od 19. století stále oslabovala, i když s jejími residuy se potkáváme i dnes), který v historické komunitě funkci

zvuku zdůraznil. Činil tak lapidárním sloganem: Ohne Glocke keine Gemeinde, který ovšem doprovodil řadou dalších inovativních prací.

Ale zanechme planého mudrování a podívejme se na přínos uvedeného sborníku. Předmětný sborník má ale podstatně širší záběr, i když mohlo jít toliko o sondážní, ale velmi užitečný počín. Rozpadá se do tří oddílů, které pochopitelně nejsou jednak zcela vyhraněné a za druhé nemusí být vždy prezentovány nejvýznamnějšími doklady, stále ale jsou inspirativní povahy, i když někdy ve výrazně kontrastním postavení. Úvodem je třeba říci, že vedle běžného poznámkového aparátu má každá stať i poměrně rozsáhlou obecnější bibliografii k tématu, která je velmi užitečná. Projdeme ale aspoň zběžně jednotlivá oddělení a jejich rozpravy. První oddělení je nazváno „Funktion von Lautsphären“. Je uvozeno statí Christiana Jasera, která sleduje zvukové klima soupeření při koňských dostizích přelomu 15./16. století v juxtapozici italského a hornoněmeckého prostředí (Klangräume des Agonalen bei italienischen und oberdeutschen Pferderennen des 15. und frühen 16. Jahrhunderts, s. 29–51 s řadou impresivních vyobrazení).

Julia Samp si vybrala expresivní titulěk o bučících kravách a breptajících kněžích. Jde ale v podstatě o to, jak humanisté vnímali zvuky jako vyrušování práce a jak se to odráželo v sociální praxi. Východiskem se stala olbřímí edice korespondence Vilibalda Pirckheimera (Muhende Kühe und plappernde Priester. Die Wahrnehmung akustischer Störungen im Umfeld humanistischer Gelehrsamkeit, s. 53–73).

Antonia Krüger analyzuje strukturální posun „zvukovosti“ v reformačním Cvikově/Zwickau (Auditive Strukturen der Refor-

mationszeit. Potentiale einer historischen Akustikanalyse, s. 75–94). – Miriam Weiss sleduje, jak vnímal přírodní zvuky jako zeměměřesení ap. ve svých kronikách v polovině 13. století Mattheus Paris (Akustische Phänomene in den Chronica maiora des Matthaeus Parisiensis. Eine Spurensuche, s. 95–111 s vyobrazeními). – První partii uzavírají Achim Thomas Hack, Von brüllenden Löwen und murmelnden Bächen. Tierläute und andere Geräusche in antiken und frühmittelalterlichen Listen (s. 113–136) a Boris Gübele, Ludwig der Fromme und der Nachhalleffekt. Akustisch-visuelle Rekonstruktion öffentlicher Redesituationen am Beispiel der Aula regia in Ingelheim (s. 137–153).

Druhý oddíl přináší příklady vnímání zvukových či hlasitostních jevů v literárních dílech: Almut Schneider u autora dvorského románu v 80. letech 13. století (Klang – Raum – Bewegung. Wahrnehmungsweisen lautlicher Sphären in Konrads von Würzburg Partonopier und Meliur, s. 157–176). – Gesine Mierke v o necelých 20 let mladším turnajovém románu (Den Herrscher hören. Zu akustischen Phänomenen im Reinfried von Braunschweig, s. 177–197) a posléze Christoph Schanze, Minneklang (s. 199–231).

Konečně třetí část je věnována sevřenějšímu tématu, totiž zvukomalebnosti středověkého města. I když opět mohlo jít jen o sondy z nekonečné palety lokálně, tématicky či časově specifikovaných a různě nám vzdálených témat v nabízené všehochuti tentokrát takřka vesměs spojené s církevním životem, mohou být tak či onak inspirativní, i když česká nabídka posledních let v lečems nezůstává pozadu: Gerhard Dorn van Rossum, Konflikte in städtischen Lautsphären seit dem Mittelalter (s. 235–270 s vyobr.).

– Gerald Schwedler Untrügliche Zeichen von Veränderung: Glocken, Gemeinschaftsformierung und spätmittelalterliche Stadtaufstände am Beispiel von Chemnitz und Braunsberg (s. 271–290). – Arnd Reitemeier, Städtische Pfarrkirchen als „Soundzentren“ des Mittelalters (s. 291–300) a Sabine Reichert, Religiöse Umgänge in der mittelalterlichen Stadt und ihre Klangwelt (s. 301–319).

Souboř posléze uzavírá „miscela“ Stefana Bürgera Vom Anschlagen und Ansagen. Baustellenlärm im späten Mittelalter? (s. 321–332). Na sám závěr upozorňují na užitečný věcný rejstřík, zejména pak na velmi košaté heslo Glocke s několika desítkami funkčně rozlišovaných zvonů. Aspoň poněkud podrobnější prolistování tohoto inspirativního sborníku může dát čtenáři různé impulzy i pro jeho vlastní, byť zdánlivě odlišnou práci.

Ivan Hlaváček

Klaus Lohrmann

Die Babenberger und ihre Nachbarn

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2020, 367 s., ISBN 978-3-205-20636-1.

Babenberkové byli přes čtvrt tisíciletí osudovými sousedy českých Přemyslovců. A jejich země pochopitelně „státem“, říšskou markou a od tzv. „Privilegia minus“ (z roku 1156) markrabstvím resp. vévodstvím, vázaným s českými zeměmi množstvím dnes často těžko dohledatelných či vůbec nedohledatelných vazeb, ovšem i mnohých dohledatelných a někdy i enigmatických. Negativních i pozitivních. Tisícileté výročí jejich nástupu do čela tohoto postupně se vytvářejícího správního útvaru (rok 976) bylo před časem podnětem Karlu Lechnerovi,

aby jim v rámci uvedené epochy věnoval pozornost.¹ Původně to byla brožura o 56 stranách, posléze kniha takřka devateronásobná, jejíž páté vydání vyšlo ještě v roce 1995. Lechner nebyl pochopitelně sám; z širě koncipované současné literatury třeba uvést aspoň ještě Georga Scheibelreitera a jeho *Die Babenberger*² a nyní knihu Lohrmannovu.

Navzdory vlastně identickým titulům těchto knih jsou jejich akcenty rozličné, s tím ovšem, že se vychází z politické historie babenberských držav, aby pak docházelo k rozrůznění. S velkým zjednodušením to lze charakterizovat nejspíš tak, že Lechner se zabývá obecnými dějinami Dolních Rakous v babenberské době a zůstává svým způsobem „klasikem“ tématu, Scheibelreiter naopak akcentuje vývoj tohoto útvaru a postavení jeho vládců v rámci říše. Lohrmann sice samozřejmě též musí brát v úvahu tyto vztahy, ale akcentuje vazby extra curtem zejména na východ a jih, tedy na Uhry, Štýrsko a ovšem také Čechy, tedy rovněž Moravu, která byla nejdřív specifickou samostatnou jednotkou (předtím než byla za Břetislava připojena k Čechám). Ale i potom je jí v českém rámci věnováno dostatek prostoru.

Nejdřív Lohrmann podává úvodní kapitulu, kterou nazval „Soused – cizí – nepřítel – přítel“ („Der Nachbar-der Fremde-der Feind-der Freund“). V ní sice začíná krátce definicí pojmu „Wir“, ale záhy dost překvapivě tuto cestu opouští, aby se k v titulu kapitoly na-

1 Karl LECHNER, *Die Babenberger: Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*, Wien 1976.

2 Georg SCHEIBELREITER, *Die Babenberger. Reichsfürsten und Landesherren*, Wien 2010. Srovnej: zpráva ČCH 111, 2013, s. 434n.

značenému tématu vlastně už nevrátil, ač jde o problematiku současnou literaturou dosti sledovanou a i z Lohrmannova pohledu klíčovou. Místo toho v ní ale uvažuje hlavně o vztahu mezi rakouskými, uherskými a českými elitami. Leccos se ovšem najde rozptýleně v kapitolách dalších, kterých jsou zhruba tři desítky, a zejména i na samém závěru (dostává se na pořad i amicitia). Zmíněné kapitoly mají jednak velmi kolísavý rozsah (od dvou do ca dvanácti stran) a tudíž i různě omezené možnosti podat soustavnější výklad. Více ovšem čtenáře dezorientuje jejich velice různorodý obsah, kdy autor postupuje značně nesystematicky.

Tak první (tedy v pořadí druhá) kapitola pojednává o východiscích babenberského panování, ale současně podává facit babenberské vlády po polovině 13. století s glossováním Privilegia minus (povýšení východní – babenberské – marky na vévodství). Ale přečteme si tam dost překvapivě i o udílení královských titulů v západní Evropě, včetně českého, Friedrichem II. Návazně přicházejí tři kapitoly o říšských otónských markách (včetně té babenberské). A pak následuje přímo kaleidoskop: tři kapitoly o Uhrách a Uhrech s výkladem o uherských dějinách před bitvou na Lechu (roku 955). Následující dvoustránková kapitola (spíš malý exkurs) o organizačních problémech z dob římského krále Jindřicha II. a uherského svatého Štěpána v jejich teritoriích, čímž je míněna nejdříve bavorská emigrace do Uher, aby ale hlavní pozornost byla upřena na Mödling u Vídně v době po vládě obou v titulu jmenovaných panovníků.

Stříhem se pak dostáváme k turbulencím v českém prostředí v prvních desetiletích 11. století v podstatě na základě prací Barbary Krzemieńské (ne vždy dostatečně jasně a přesně formulovaným), aby se následně

střídal kapitoly o jednotlivých sousedních zemích a jejich panovnících, resp. sociálních strukturách i vnitropolitických událostech. Zdaleka ne vždy se tak děje v žádané kontinuitě a souvislostech s vazbami a vztahy k Rakousku či Babenberkům. Ale je třeba být opatrný i v jednotlivostech. Tak namátkou uvádím: na s. 226 čteme, že jakýsi probošt u sv. Jiří na Pražském hradě jménem Petr, který byl českým knížetem pověřen poselstvím k papeži, byl synem konvertovavšího žida Podivy. V Kosmovi na kterého se Lohrmann odvolává (II–29), ale o jeho židovství není ani slovo... Zejména by bylo bývalo záhodno pevněji se držet knižního podtitulku a sledovat jednotlivé autorem v titulu vytýčené fenomény, aby se viděla jejich proměnlivost a kolísavost a současně se shrnula právě jejich jednotlivá subjektivní, ale i objektivní východiska. Práci uzavírá bibliografie, kde nelze očekávat příliš titulů české resp. maďarské literatury, i když s některými pracemi autor pracuje, ale chybí mi i některé tituly jazykově německé (Hans Hirsch, Heinrich Koller ale našly by se další). Citelně pak postrádám jmenný rejstřík; zejména také proto, že se to v knize hemží Otakary, Jindřichy či Bedřichy na obou stranách hranice.

Ivan Hlaváček

Jan N. ADÁMEK – Jan N. ROYT
Svatolazarská úcta ve středověkých Čechách

(S ikonografickým úvodem Zdirada J. K. Čecha.)

Černošice, Virgo Art 2017, 155 s.,
ISBN 978-80-906678-1-5.

Tématu svatolazarské úcty nebylo v českém prostředí dosud věnováno příliš

zájmu z hlediska historického ani religionistického. Důvodem je skutečnost, že se úcta k tomuto světcovi u nás příliš nerozšířila. Anotovaná kniha je tedy patrně prvním dílem, jež uceleně pojednává o nemnohých stopách kultu svatého Lazara z Betánie v Českém království. Již v úvodu je zmíněna důležitá charakteristika, že úcta k tomuto světcovi u nás byla téměř výhradně spojena s ostatními členy jeho rodiny, s Lazarovými sestrami sv. Martou a sv. Marií Magdalskou (Magdalenou), příp. též i dalšími představiteli tzv. provensálské legendy. Neopodstatněné je oproti tomu spojování této úcty s Řádem svatého Lazara Jeruzalémského. Občas se sice objevuje hypotetické spojení s bývalým pražským špitálem sv. Lazara, ovšem jeho vazbu na lazariány nepodporují žádné prameny ani indicie.

Rozsahem největší část knihy tvoří oddíl „Zobrazování svatého Lazara“ od kreslíře Zdirada Čecha. Ačkoliv je v titulu uváděn jako ikonografický úvod, jde o nejobsáhlejší část publikace, která rozsahem přesahuje další odborně zaměřené texty dohromady. Čech zde podává souhrnný výklad o evangelijních textech i pozdějších legendách, stejně jako o různých modelech v zobrazování v daných spisech uváděných osob a událostí, a to jak v tradici západní latinské církve, tak i v církvích východních, kde den sv. Lazara dokonce patří mezi dvanáct nejvýznamnějších svátků. Výklad zůstává většinou ve formě informativního výčtu, doplněného o základní náboženské významy. Čtenář zde tedy nenajde žádný odborný výklad významové práce s ikonografií a o jejích proměnách, ani zasažení do religionistického rámce.

Bohatá není ani reflexe odborné uměnovědné či religionistické literatury. Cenným příspěvkem by mohly být alespoň početné obrazové přílohy, které Čechův text dopro-

vázejí, problém však je, že je představují výhradně překresy. To je pochopitelné v případech, kdy se originál nedochoval či je obtížně čitelný, v dotyčné části publikace však nenajdeme jedinou fotografii. Ruční překresy samy o sobě jsou jen více či méně věrnou interpretací originálu a to tím spíše, že autorem většiny z nich je přímo Čech, známý specifickým stylem heraldické kresby, pro kterou jsou typické výrazné deformace figur. Ošidnost takového přístupu můžeme doložit na příkladu „Katalogu středověkých památek“ Jana Royta, kde je na s. 113 dokumentární kresba z 19. století a několik fotografií. Srovnání s fotografií detailu Krista křísícího Lazara (s. 117) totiž odhaluje několik nepřesností v překresu: neodpovídá např. délka paže, proporce držení předmětu, přesah prstů levé nohy či zpodobnění svatozáře. Zřejmě nejpodstatnější odchylkou je zpodobnění dlaně pravé ruky. Grueberův překres zpodobňuje žehnající gesto s třemi vztyčenými prsty, na základě čehož je možné usuzovat, že právě tento obraz byl zdrojem Roytova popisu. U originálu je totiž i přes poškození zřejmé, že Kristus má kromě ukazováku všechny prsty složené a gesto tedy může velmi dobře zpodobňovat rovněž imperativ Ježíšova příkazu: „Lazare, pojď ven!“ (J 11,43).

Odborný přínos rozhodně nelze upřít dalším oddílům. Jan Adámek sleduje svatolazarskou úctu prostřednictvím relikvií. Nejstarší zmínku o výskytu ostatku sv. Lazara v Čechách nachází k roku 1095, další zprávy pocházejí až z doby panování Karla IV., jenž pro pražskou katedrálu získal i cenné množství Lazarových relikvií. Na 2. ledna 1353, kdy Karel datoval průvodní listinu k ostatkům, stanovil arcibiskup Arnošt z Pardubic svátek jejich přenesení.

Právě z tohoto karlovenského souboru pocházela většina u nás známých svatolazarských relikvií. Část z nich se později ztratila, stejně jako původní relikviářové schránky zhotovené na zadání císaře. Na stranách 92–95 Adámek přináší popis trojice dochovaných relikviářů obsahujících Lazarovy kosti.

Týž autor v další kapitole pojednává o příslušných patrociniích. Zde uvádí, že toto zasvěcení měl spolehlivě pouze jediný český chrám, již výše zmíněný špitální kostel sv. Lazara. Dále se však věnuje rovněž čtyřem lazarským oltářům v Čechách, které se nacházely v Praze (u sv. Mikuláše na Starém Městě a v Týnském chrámu), v Českých Budějovicích a v Hobšovicích na Slánsku. Přináší k nim informace o často exkluzivně pojatých donacích jejich fondátorů, stejně jako o historii těchto oltářních patrocinií. Asi nejzajímavější byla týnská oltářní donace pražského měšťana Ješka z Kutné Hory, jehož dcera Kateřina byla provdána do významných patricijských rodin Rotlevů a Parlérů (s. 102–103). Mylně však může být stanovení zániku tohoto oltáře do doby působení Jana Rokycany či jeho nástupců (s. 104), protože Rokycana se stal farářem u Týna až od roku 1427, takže ke zničení oltáře mohlo dojít již v předchozích letech, např. v souvislosti s působením husitského radikála Jana Želivského, kazatele v nedalekém chrámu Panny Marie Sněžné.

Cenný text představuje i již zmíněný „Katalog středověkých památek“, který sestavil Jan Royt. Ve stručně formulovaném, avšak systematicky uspořádaném a informačně úplném výkladu autor pojednává o dochovaných památkách, resp. o kamenném reliéfu pocházejícím ze zaniklého kostela sv. Lazara, pěti freskách a jednom

deskovém obrazu. Roytův i Adámkův text jsou doplněny fotografickými přílohami.

Za soupisem literatury a poznámkovým aparátem, který je tištěn nepřilíživě výrazným písmem na šedém podkladě a není tedy moc přehledný, následuje „Doslov“ věnovaný osobnosti Miroslava Černého, člena řádu sv. Lazara a autora rukopisného pojednání o svatolazarských památkách, jehož objevení bylo prvotním impulsem k realizaci této knihy. Zajímavý text nechává nahlédnout do doby komunistických procesů s členy řádu, s ohledem na tematicky uzavřený rámec knihy zde však není příliš organický.

Poněkud netypické výtvarné i typografické zpracování knihy je dáno tím, že jejím vydavatelem je reklamní agentura. V úvodních kapitolách Z. Čecha jsou číslice poznámkových odkazů uváděny systematicky chybně před interpunkčními znaménky, což je u ostatních autorů v pořádku.

V závěru recenze je nezbytné vrátit se na začátek knihy. Tu totiž uvádí několik zdavic dvojice římskokatolických duchovních a Jana Dobrzenského, spojených s orléánskou obediencí lazarského řádu. Na konci Dobrzenského listu čteme, že kniha je míněna i jako vzkaz: „... pro všechny, kteří zneužívají dobré jméno svatého Lazara a zelený kříž řádu svatého Lazara, je tato kniha varováním. Na tomto poli nemohou zvítězit“ (s. 8). Čtenář tu dostává problematickou informaci, že se jedná o legitimní rytířský řád sv. Lazara. Není zde prostor pro podrobné vysvětlení složitých dějin lazariánů od druhé poloviny 20. století, avšak podstatné je, že v letech 2004–2008 proběhl sjednocovací proces maltské a pařížské obedience. Tím vznikl znovusjednocený řád pod tradiční ochranou melchitských řecko-katolických patriarchů,

duchovních protektorů řádu od poloviny 19. století.¹ Ze sjednocovacího procesu se při generální kapitule v Torontu v březnu 2004 oddělilo 47 delegátů (z celkového počtu 589),² kteří posléze utvořili tuto minoritní orleánskou obedienci, reprezentovanou od r. 2010 právě Dobrzenským. I přes opakované snahy byla legitimita sjednoceného Řádu sv. Lazara Jeruzalémského opakovaně potvrzena soudními verdikty na úrovni mezinárodní³ i domácí.⁴

Lukáš M. Vytlačil

Ivan HLAVÁČEK – Jan ROYT – Petr SVOBODNÝ – Blanka ZILYNSKÁ (eds.)
Nejstarší listiny Univerzity Karlovy
Praha, Nakladatelství Karolinum 2018, 64 s.
a 2 obr. přílohy a vyobr. v textu,
ISBN 978-80-246-4175-1.

Roku 2018 se Karlově univerzitě naskytla možnost zakoupit dvě listiny, úzce související s počátky univerzitních dějin: bulu papeže Klimenta VI. z 26. ledna 1347 a její ověřený

opis v notářském instrumentu veřejného notáře Petra Michalova z 30. června téhož roku. Text listiny, již papež vyjadřuje přání založit v Praze univerzitu, je badatelům dlouho znám. Až do roku 1945 byl originál listiny uložen v univerzitním archivu. Snímky této „univerzitní“ listiny byly také častěji reprodukovány, její text byl opakovaně editován v původním latinském znění i v českých překladech. Nová akvizice – druhé vyhotovení byly a jeho ověřený opis v notářském instrumentu – však vytvořila příležitost pro detailnější zkoumání nejstarších univerzitních listin.

Čtyři autoři vytvořili čtyři tématem i rozsahem rozdílné kapitoly. P. Svobodný stručně informuje o stavu a uložení dotčených dokumentů a navazuje údaji o dalších zakládacích listinách v Archivu Univerzity Karlovy, rešpektive jejich transsumptech a konfirmacích. J. Royt přispěl rozsáhlou studií o univerzitních insigniích, doplněnou bohatou obrazovou dokumentací; výklad je doveden do nejnovější doby. B. Zilynská sleduje dějiny univerzity v předhusitském období; ačkoli zakládací listiny vznikly v letech 1347–1348, nová univerzita se nejprve rozvíjela poměrně pomalu. Klíčové pro její fungování bylo základní materiální zajištění i organizační struktura; na utváření obojího se výrazně podílel pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic.

První – a také nejrozsáhlejší – kapitola přináší detailní rozbor obou nově získaných listin. Jejím autorem je Ivan Hlaváček. Vzhledem k tomu, že publikace je určena širší veřejnosti, začlenil Hlaváček do textu i přehledný výklad o kontextu, v němž pražská univerzita vznikala, včetně starších náběhů k jejímu založení již v době Václava II. na sklonku 13. století. Stejně tak přehledně shrnul základní údaje o papežské kanceláři, v níž byla předmětná listina vyhotovena.

- 1 Tuto kontinuitu potvrdil v roce 2012 tehdejší patriarcha Gregorios III. Laham vydáním tzv. *Kevelaerské deklarace*; dostupné on-line <https://www.slideshare.net/andrebonigalli/kevelaer-declaration-27-may-2012> (26. 8. 2019).
- 2 Viz např. Rozsudek civilního soudu v Bernu-Laupenu, č. j. Z 04 2094, ze dne 2. června 2004, který v plném rozsahu zamítá žalobu orleánské obedience na zneplatnění zmíněné Generální kapituly v Torontu.
- 3 Viz Rozsudek civilního soudu v Bernu-Laupenu, č. j. Z 04 2094, ze dne 2. června 2004.
- 4 V ČR naposledy Rozsudek Vrchního soudu v Praze, č. j. 3Cmo 128/2018 – 56, ze dne 13. února 2019, kterým byly odmítnuty požadavky orleánské obedience na změnu názvu sjednoceného Vojenského a špitálního řádu sv. Lazara Jeruzalémského.

Srovnáním textu dochovaného v papežských registrech, vyhotovení dříve známé listiny z univerzitního archivu, které patrně zaniklo roku 1945, a nyní zakoupené listiny a jejího opisu v notářském instrumentu se ukazuje, že notář Petr Michalův patrně použil jako předlohu opisu právě tento nalezený text.

Otázkou je, kde byly nejstarší univerzitní listiny uchovávány v době, kdy se univerzita teprve pozvolna utvářela a sotva bylo možné uvažovat o univerzitním archivu. Zdá se nejpravděpodobnějším, že mohly být uloženy u pražského arcibiskupa. „Nově“ nalezený exemplář papežské buly tam mohl zůstat, neboť byl určen arcibiskupovi. Detailní sledování, a to i výrazně mladších, poznámek na listinách umožňuje alespoň částečně identifikovat uložení písemností a jejich přesuny, k nimž došlo často staletí po jejich vzniku. V případě nejstarších univerzitních listin je však situace komplikovaná: K dnes ztraceným listinám z univerzitního archivu existují sice snímky, jde však pouze o snímky averzu listin. Reverz, kde nepochybně byly nejrozdílnější poznámky, fotografován zřejmě nebyl. Sledovat poznámky na „nově“ nalezených listinách ovšem lze; vedou mimo univerzitní archiv, spíše do prostředí pražské kapituly (pro první informaci srov. některé snímky listin uložených dosud tamtéž na www.monasterium.net, např. 171 VIII/8 ad.). Autor také poznámky – i výrazně mladší než vlastní písemnost – uvádí. To není ve starších, ale i některých novějších edicích zvykem – poznámky a dorzální registry, pokud jsou mladší než editovaná písemnost, bývají často vynechávány.

Důležitým doplněním této kapitoly jsou dvě přílohy, přinášející jednak barevný snímek každé písemnosti, jednak její edici a překlad do češtiny. Transkripce latinských textů jsou přesné, překlady výstižné a čtivé (na obojím

se podílel J. Kalivoda). Kvalita snímků umožňuje čtení. Publikace je vybavena bohatým fotografickým doprovodem. Chybí snad jen celkové snímky reversů obou „nových“ dokumentů, které by poskytly jasný přehled o poznámkách a jejich umístění na písemnostech. Snímky otištěné v textu studie zachycují tyto – pro zjištění uložení a přesunů dokumentů v novější době podstatné – poznámky jen dílčím způsobem.

Zájemce o dějiny univerzity má nyní k dispozici odborně fundovaný a zároveň čtenářsky přístupný text o jejich nejstarších listinách, pečeti a insigniích.

Hana Pátková

Raný novověk

Eliška BAŤOVÁ

Písň bratra Jana Augusty.

Druhá tvář bratrské hymnografie

(= Clavis Monumentorum Musicorum Regni Bohemiae. Series S – Subsidia, svazek 7) Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2018, 279 s. + 32 černobílých vyobr., ISBN 978-80-87773-56-7.

Zájmu historiků, zaměřených na dějiny nekatolických konfesních kultur v českých zemích, se v posledních letech těší pozornosti osoby, které se v době moderního bádání ocitly poněkud v pozadí, na úkor svých někdejších současníků. Příkladem může být bratrský biskup Jan Augusta, jenž v tomto směru „dopltil“ na určitou atraktivitu Jana Blahoslava, kterému se – vedle řady jiných badatelů – v 60. letech 20. století monograficky věnoval Josef Janáček. Blahoslav byl prezentován jako nej přednější stoupenec humanismu v jednotě bratrské a jako osoba,

která měla klíčový význam pro šíření vzdělanosti v tomto konfesním společenství. Z hlediska dnešního stavu poznání je zřejmé, že jeho význam byl poněkud přeceňován.

Knihy Elišky Baťové je pokusem vrhnout nové světlo na aktivity Jana Augusty ve vzájemně souvisejících oblastech hymnografie a liturgie a na jejich dosah v rámci bratrského prostředí. Dosavadní, do značné míry však vykonstruovaný, výklad dějin bratrské hymnografie se přitom opíral právě o obraz Blahoslavových zásluh na tomto poli. Vztahy obou osob byly nadto poněkud účelově vnímány prizmatem protikladu, přičemž Blahoslav měl mít v konečném hodnocení přínosu pro bratrskou hymnografii navrch. Autorka aktuální publikace oprávněně upozornila na to, že velká část písňové tvorby Jana Augusty, která z hlediska řešení problematiky představuje klíčový materiál, zůstala doposud nepovšimnuta a koncepce, s níž Augusta ve čtyřicátých letech 16. století vstoupil v jednotě do diskuse o liturgické reformě, byla „takřka zapomenuta“ (s. 10). Poctivá analytická práce, která je nejviditelnější předností publikace (adekvátností vůči stanovenému úkolu, inovujícím přístupem i svou úrovní), se opírá o korpus rukopisných textů, uložený v Rakouské národní knihovně ve Vídni. Jde o písemnosti, částečně autografy, které byly Augustovi zabaveny v době jeho internace na Křivoklátu a i přes jejich katalogizační evidenci Karlem Františkem Schwarzenbergem doposud téměř nebyly badatelsky využity. Baťová věnuje pozornost nejen jejich obsahové stránce, ale místo v její argumentaci zaujaly i výsledky studia filigránů a analýz písářských rukou těchto pramenů.

Knihu tvoří dvě části. V první (s. 9–120) se autorka zdařile pokusila o nástin starší bratrské hymnografie v době před Janem

Augustou, ve čtyřech oddílech charakterizuje specifické rysy jejich jednotlivých fází. Baťová považuje za důležité upozornit na skutečnost, že původcem jádra zpěvního repertoáru jednoty byl Lukáš Pražský, který podobně jako Augusta vyšel z utrakvistického prostředí. Je sympatické, jak se přitom autorka vyrovnává s přetrvávajícími monoly tradice, mezi které patří například údajná lidovost bratrského repertoáru i konkrétních nápěvů. Poukazuje na to, že tyto konstrukce mají původ v mentalitě formujícího se národního tělesa doby 19. století, kdy se „českojazyčná duchovní píseň stává sebeidentifikačním a sebelegitimačním národním symbolem a je interpretována jako předstupeň moderní české básnické a hudební tvorby“ (s. 21). Autorka nezapře sympatie ke kritickým vývodům knihovědce Petra Voity, který v řadě svých studií přesvědčivě ukázal, jak naše poznání v literární oblasti dlouho ovlivňoval „zúžený národní pohled živící legendu národního humanismu“ (s. 13).

Pokud jde o přínos samotného Augusty, autorce jde o jeho zasazení do širšího kontextu. Inovativně popisuje angažmá bratří v době prvního stavovského povstání v roce 1547, při němž Augusta sehrál – jako biskup svého společenství – klíčovou úlohu. Velkou pozornost věnuje jeho internaci na Křivoklátu a popisuje, jak Augusta i přes obtížnou situaci dokázal prosazovat své kompetence a představy ve vedení jednoty i rozvíjet velkorysou literární činnost. Část jeho děl se díky konspirativní spolupráci řady osob dostala do rukou dalších bratrských biskupů, některá byla dokonce poté – pochopitelně anonymně – šířena tiskem.

Druhou část publikace tvoří pečlivě připravená edice (s. 121–222), která je více než pouhým doplňkem předcházejícího

analytického pojednání. Je zde otištěn obsáhlý rejstřík písní vybraných k bohoslužebnému využití v souvislosti se zamýšlenou liturgickou reformou, doplněný příkladem rekonstrukce části jeho hudební složky, a přehled písní, které Augusta složil ve vězení, se záznamem jejich nápěvů. Závěr edice tvoří soupisy písňových textů dvou autorů: Lukáše Pražského, jak se objevují v bratrských pramenech až do doby vydání tzv. Rohova zpěvníku v roce 1541 a Jana Augusty do roku 1564, kdy byl vytištěn tzv. ivančický kancionál. V tabulkovém srovnávacím přehledu je poté shrnuta soustava rubrik užitých v liturgických spisech Jana Augusty. Eliška Baťová předložila odborné veřejnosti pojednání, které v hymnologickém bádání orientovaném na nekatolické konfesní útvary zaujme bezpochyby stejně významné místo jako přelomová studie Otakara Hostinského (*Jan Blahoslav a Jan Josquin*) z roku 1896.

Jiří Just

Piotr DYMMEL – Henryk GMITEREK (eds.)

„Nowiny Lubelskie“ z marca 1569 roku. Źródło do dziejów sejmu unii lubelskiej
Lublin, Archiwum Państwowe w Lublinie
2019, 102 s., ISBN 978-83-945713-4-4.

K 450. výročí Lublinské unie a k 100. výročí vzniku Státního archivu v Lublinu a zároveň státní archivní síť v Polsku vyšla reprezentativní velkoformátová pramenná publikace. Jejimi vydavateli jsou ředitel zmíněného archivu Piotr Dymmel a emeritní profesor Univerzity Marie-Curie Skłodowské Henryk Gmiterek, u nás dobře známý jako autor prací k dějinám Jednoty bratrské a polsko-českých kulturních vztahů v 16. století.

Předmětem edice je bezprostředně vzniklý záznam o dění v Lublinu v březnu 1569, kdy byla na sjezdu představitelů Polského království a Litevského velkoknížectví, svolaném posledním jagellonským králem Zikmundem II. Augustem, projednávána budoucí unie a kdy tam došlo k vážnému rozkolu. Záznam vzniklý uprostřed události je na jedné straně chaotický, na straně druhé neobyčejně autenticky odráží ovzduší vzrušeného jednání, čímž se liší od jiných – s diplomatickým odstupem pojatých – relací o této významné události v dějinách středovýchodní Evropy. Autorem písemnosti byl Maciej Sawicki, písař velkoknížecí kanceláře, blízký magnátskému rodu Radziwiłłů a tedy i litevskému stanovisku k jednání. Výborně informovaný úředník zachytil tři klíčové dny (4.–6. března 1569), kdy se zdálo, že jednání o unii ztroskotá; nespokojení zástupci Litvy se svým ostentativním odjezdem pokusili unii torpédovat, ale bezděčně tím vyvolali velmi ostrou reakci polské strany. Tlak na krále měl vést ke změně hranic mezi oběma státy unie a k nedobrovolnému začlenění Litvy do Polska.

Gmiterkova syntetická úvodní studie rekapituluje vývoj sněmovních rozprav a stanovisek obou stran. Zatímco historická tradice zdůrazňuje především úspěšné uzavření unie, tato analýza odkrývá podstatné rozdíly Poláků a Litvinů v chápání unie. Zatímco Poláci se opírali o starší dílčí dohody a usilovali o spojení do „jednoho těla“ s jediným vládcem a společným sněmem, Litvinům šlo o nové uspořádání na základě federace, která by měla společného panovníka a obranu, ale v níž by si Litva zachovala vlastní práva a dalekosáhlá privilegia. Gmiterek znalecky analyzuje rozpory i na polské straně, kde senát zaujímal kompromisnější stanovisko,

zatímco radikálové v poslanecké sněmovně se domáhali inkorporace Litvy, která se měla nadále nazývat „Nové Polsko“. Obtížná situace, v níž Litvíní požadovali zachování personální unie a do budoucnosti pouhé spojení proti vnějším nepřátelům, se stala zátěží pro další vyjednávání. Hrozbu vynucené inkorporace Litvy se však podařilo odvrátit a byl dosažen kompromis, který zajistil Litvě vnitřní autonomii a na další dvě staletí stabilizoval postavení polsko-litevského státu.

„Nowiny Lubelskые“, vydané zde jako faksimile rukopisu a zároveň v komentovaném přetisku, zachycují krizovou fázi lublinského jednání velmi expresivním způsobem. Soustřeďují se především na vztahy mezi obyvateli polských a litevských zemí soustátí, ale naznačují i zájmové doteky se zahraničím, zejména s habsburskou monarchií a zvláště s Čechami (vlastnické vztahy rodu Ostrogů k Roudnici, kterou o několik let později na jejich úkor získal Vilém z Rožmberka).

Pozoruhodný pramen o rozkolu v rozhodujícím jednání o unii významem přesahuje polsko-litevskou tematiku. Doplnuje obraz události, která ve specifických geopolitických poměrech odráží obecnější problematiku raně novověkého stavovství a státoprávního uspořádání „složených“ států. Jde tu o státoprávní a strukturální problém evropského formátu, který byl známý i českému prostředí. Zatímco polské stavy měly v kritickém jednání blízko ke „korunnímu“ způsobu myšlení, jak je pro český stát formuloval Josef Válka, Litvíní reprezentovali spíše „zemský“ způsob politického myšlení. Pro dějiny politického myšlení i politické kultury 16. a 17. století má tedy nově zpřístupněný pramen k unii 1569 širší dosah, a byť je zcela jiného literárního žánru, za-

slouží si porovnání se situací, jakou pro řešení srovnatelné situace nabízela Česká konfederace 1619.

Jaroslav Pánek

Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ –
Jarmila KAŠPÁRKOVÁ a kol.

*Historiam scribere. Řádová historiografie
raného novověku,*

II. Biografický slovník

Praha – Olomouc, Historický ústav AV
ČR – Univerzita Palackého 2018, 881 s.,
ISBN 978-80-7286-332-7 (HÚ),
ISBN 978-80-244-5537-2 (UP).

Biografistika, včetně biografistické encyklopedistiky, má v rámci české historické vědy již dlouhou tradici – jak u prací vymezených regionálně, tak chronologicky či obořově. K posledním dvěma kategoriím patří i nově vydaná mohutná práce, která se pod názvem *Historiam scribere* věnuje řeholníkům 17. a 18. století, konkrétně těm, kteří o své či řádové činnosti zanechali písemná svědectví. Editorkami svazku a vedoucími více než dvacetičlenného kolektivu předních odborníků byly Kateřina Bobková-Valentová a Jarmila Kašpárková.

Práce sestává ze dvou částí. V první, stručnější, jsou charakterizovány v barokních Čechách působící řeholní řády, jejichž členové nějakou formou zanechali písemná svědectví o činnosti řádu či jeho dějinách. Druhá – mnohem obsírnější – část je pak vlastní biografický slovník více než 1000 píšicích řeholníků. Nejsa badatel v oboru raného novověku, nechci posuzovat faktografickou přesnost hesel (to, co znám, je v knize uvedeno správně); proto dále budu na knihu pohlížet spíše z hlediska biografisty-encyklopedisty.

Heslář je (tak, jak bylo stanoveno v úvodních kapitolách slovníku), prakticky úplný: své biogramy mají jak literárně velmi aktivní autoři typu Balbína, tak i tací, kteří jen krátkou dobu zapisovali historické události v řádovém domě či koleji z „úřední povinnosti“. Snad by bylo možné uvažovat o doplnění o ty z českých řeholníků, kteří vyšli do světa a působili např. jako misiónáři v zámoří (mj. Samuel Fritz či Tadeáš Enis), jejichž zápisky mají také do jisté míry historickou či v případě zpráv o umučených spolubratřích takřka až hagiografickou hodnotu; ostatně např. Jiří David, působící část života na misi v Rusku, se do slovníku dostal. Nicméně lze namítnout, že jejich osobnosti už jsou zachyceny například v dílech Josefa Vraštila, Zdeňka Kalisty či zejména dvojice Fechtnerová – Kašpar (in *Folia historica bohemica* 1990), a že jejich díla jsou českým dějinám poměrně vzdálená.

V záhlaví biogramů jsou uvedena základní životní data včetně řádové kariéry; autorky „šetřily otazníky“ a proto jsou uváděna jen data známá, nikoli spekulativní či nejasná (pokud je nějaká pochybnost, je datum uvedeno kurzívou). Místa jsou v rámci ČR určována dle okresů – pro orientaci dostačující, byť pro mladší generaci, která už toto (být stále úředně existující) členění nepamatuje, to občas vypadá nepřírozezně (typu Litomyšl/Svitavy); použito je nicméně aktuální vymezení okresů včetně posledních změn (přesunutí Moravského Berouna k Olomouci apod.). Lokality v zahraničí jsou identifikovány vesměs jen podle států, což většinou stačí, i když např. v Německu to je místy upřesnění jen dost hrubé (ale s moderními pomůckami typu Google dostačující). Plně je respektována dnešní poloha a názvy lokalit, byť by to např. ve Slezsku,

kde jsou užitá jména polská, mohlo trochu zavádět, ale pro dnešního badatele je to orientačně vhodnější. Na identifikaci si dali autoři dost záležet, naprostá většina lokalit je umístěna přesně. Chybičky jsou více-méně jen dílem tiskařského šotka (na s. 108 je pro Slovensko užitá zkratka SR místo správného a jinde užívaného SK, na s. 345 se Kostnice nedopatřením přestěhovala do Švýcarska).

Vlastní text hesla je dělen na biografickou a literární část, v níž jsou hodnocena hlavní díla příslušných osobností. Závěr biogramu pak obsahuje jednak odkaz na databázi řeholníků na internetu (reholnici.hiu.cas.cz), jednak samozřejmě na literaturu, k příslušné osobnosti se vztahující. I v tomto případě jde vesměs o vyčerpávající soupis; oproti jiným historickým pracím byl zvolen méně obvyklý („přírodovědecký“, tj. např. Novák 2000) systém citací, který ovšem zde se ukazuje být vhodnějším už vzhledem k pocho-pitelným opakovaným citacím starších encyklopedických děl (a krom jiného tedy není potřeba vytvářet obsáhlejší seznam zkratek).

Kniha vyšla v češtině, což do jisté míry omezuje případné publikum, na druhou stranu srozumitelný slovníkový systém a velmi pěkná a přehledná grafická úprava (její autor, Petr Čížek, si zaslouží jmenovitou pochvalu) umožňují aspoň základní využití i pro ty češtiny neznalé. Celkově lze tento slovník považovat za „opus magnum“ nejen pro rozsah a příslušnou váhu, ale především pro obrovské množství shromážděných údajů, které najde uplatnění i u širšího čtenářstva než jen specialistů.

Jiří Martínek

Beate MEYER

A Fatal Balancing Act: The Dilemma of the Reich Association of Jews in Germany, 1939–1945

(Z nemeckého originálu preložil William Templer.)

New York, Berghahn Books 2016, 441 s., ISBN 978-1-78533-214-2.

Akú voľbu, ak vôbec, mali predstavitelia a ostatní funkcionári zastrešujúcej organizácie s názvom Ríšske zastúpenie nemeckých Židov (*Reichsvertretung der deutschen Juden*)? Aj tak by sa dala uviesť kniha významnej nemeckej historičky Beaty Meyer o dilemách židovskej samosprávy v nacistickom Nemecku, ktorá vyšla nielen v nemeckom origináli ale opakovane tiež v anglickojazyčnom preklade.

Knih je rozdelená do piatich kapitol: v prvej sa autorka venuje nielen pre organizáciu chaotickým rokom 1939 až 1941, v druhej kapitole sa zameriava na ústrednú pobočku organizácie v Berlíne a na tamojšiu najpočetnejšiu židovskú obec, v tretej kapitola následne situáciu porovnáva s ďalšími, predovšetkým stredne veľkými mestami. Vo štvrtej kapitole sa autorka venuje obdobiu po formálnom zrušení organizácie v roku 1943 a v poslednej kapitole rozoberá povojnové osudy tých funkcionárov, ktorí druhú svetovú vojnu a holokaust prežili. Práca je založená na rozsiahlom výskume nielen v Nemecku, Spojených štátoch, Veľkej Británii a Izraeli, ale opiera sa ako o inštitucionálne zdroje, tak aj o korešpondenciu a dochované memoáre bývalých funkcionárov.

Organizácia Ríšske zastúpenie nemeckých Židov vznikla v roku 1933 a až do svojho

rozpustenia v roku 1943 plnila niekoľko úloh, ktoré sa menili v závislosti na radikalizujúcej sa protižidovskej politike Tretej ríše. Ríšske zastúpenie bolo založené s cieľom podporovať masové vysťahovanie nemeckých Židov z ich vlastnej krajiny. Ako uvádza Meyer, Židia z Nemecka utekali v troch hlavných vlnách. Medzi rokmi 1933 až 1935, čiže v čase upevňovania nacistickej moci, emigrovalo z Nemecka približne 112 500 Židov. Ďalších 101 400 ich odišlo po vyhlásení Norimberských zákonov v roku 1935 a v nadväznosti na novembrový pogrom z roku 1938 Nemecko opustilo ďalších 68 000 Židov. Podľa čísiel z mája 1939 tak žilo v tzv. starej ríši 213 940 Židov. Hoci sa teda viac ako polovica Židov z Nemecka vysťahovala pred vypuknutím druhej svetovej vojny, boli to predovšetkým mladí ľudia, tí, ktorí mali ešte dostatok síl začať nový život v novej krajine.

So začatím deportácií v septembri 1941 sa však pre Židov ďalšie možnosti utiecť (a tak sa aspoň teoreticky zachrániť) uzavreli. Od roku 1941 do roku 1943 sa preto organizácia starala o tých, ktorí v Nemecku zostali, organizovala humanitárnu pomoc, ale tiež poslúchala úlohy v súvislosti s pripravovanými deportáciami, ktoré sa súčasne snažila zastaviť alebo aspoň odhaliť. Po rozpustení organizácie a vzniku Zvyškového ríšskeho zastúpenia (*Rest-Reichsvereinigung*) sa jej niektorí noví funkcionári, tzv. prostredníci (*Vertrauensmänner*), starali o potreby poslednej skupiny Židov v Nemecku, tých, ktorí žili v zmiešaných manželstvách. Hoci sa aj oni podieľali na deportáciách, či teraz alebo kedykoľvek predtým, židovskí funkcionári boli nielen pod každodenným drobnohľadom ale pracovali tiež v atmosfére veľmi reálneho strachu.

A práve táto skutočnosť komplikuje zodpovedanie v úvode položenej otázky a dáva knihe, vďaka citlivému spracovaniu témy zo strany jej autorky, hlboký rozmer. Ako totiž Beate Meyer v úvode sama uvádza, kniha si síce kladie ťažké otázky ohľadne zodpovednosti na holokauste, nechce však ponúkať jednoduché odpovede. Je totiž vôbec možné skúmať dilemy organizácie, ktorá bola podriadená Hlavnému ríšskemu bezpečnostnému úradu pod vedením Heinricha Himmlera? Kniha nehľadá viníkov, a to Meyer jasne zdôrazňuje, tí sú jasne daní. Kniha sa pýta na motiváciu funkcionárov, na ich vlastné predstavy o tom, čo pomôže nemeckým Židom a ako oni sami môžu prispieť k ich záchrane. Ak Meyer hľadá kde začína a končí zodpovednosť židovských samospráv počas vojny, ich zapletenie sa do holokaustu a nerozoznanie nástrah, ktorým čelili, hľadá oveľa viac ako „len“ odpoveď na otázku o vine či nevinne. A práve preto by táto kniha mala byť povinným čítaním.

Hana Kubátová

Andrzej KRAWCZYK

Kněz prezidentem. Slovensko Jozefa Tisa

(Přeložila Michala Benešová.)

Praha, Academia 2019, 361 s.,

ISBN 978-80-200-2963-8.

V souvislosti se značným množstvím knižních titulů, které byly v poslední době o osobnosti Jozefa Tisa publikovány, můžeme s trochou nadsázky hovořit o jisté tiso-mánii, která se rozpoutala. Na puity knihkupectví se poměrně nedávno dostaly odborné texty, popularizační eseje či historické romány, jež se věnují období Slovenské republiky v letech 1939–1945, ať se již

jedná o Wardova *Jozefa Tisa*,¹ Lavříkovy *Nedělní šachy s Tisem*,² Hrabovcové *Jozefa Tisa*,³ Kamencovu *Tragédii politika, kníaza, člověka*⁴ a tuto Krawczykovu knihu, abychom jmenovali alespoň ty nejvýznamnější. Autorem recenzované monografie *Kněz prezidentem* je polský historik, vysokoškolský profesor a diplomat Andrzej Krawczyk (1954), absolvent Varšavské univerzity, který mimo jiné působil v minulosti rovněž jako polský velvyslanec v České (2001–2005) a Slovenské (2008–2012) republice. Ačkoliv sám k dějinám střední Evropy publikoval celou řadu textů, např. *Praska wiosna 1968* (Warszawa 1998), *Kněz prezidentem* je jeho první monografií přeloženou do češtiny. Práce je rozdělena do devíti kapitol, přičemž její jádro představuje analýza Tisova života v kontextu událostí let 1939–1945 (kapitoly IV–IX). Zde se Andrzej Krawczyk zastavuje u významných mezníků vnitro- i zahraničněpolitického života Slovenska – války s Polskem (V. kapitola), účasti Slovenska na válečném tažení na východě a slovenského povstání (VII. kapitola) a postavení židů (VIII. kapitola). Velmi zajímavá je rovněž poslední, bilancující kapitola *Kněz Tiso a historie*, která by spíše mohla být kapitolou první, expoziční, jež by téma celé monografie s pasážemi o Jozefu Tisovi v povědomí Slováků a jeho významu ve slovenské historiografii otevírala.

1 James Mace WARD, *Jozef Tiso. Kněz, politik, kolaborant*, Bratislava 2016.

2 Silvester LAVŘÍK, *Nedělní šachy s Tisem*, Praha 2019.

3 Emília HRABOVEC (ed.), *Jozef Tiso. Kníaz a prezident*, Bratislava 2017.

4 Ivan KAMENEC, *Tragédia politika, kníaza a človeka. Dr. Jozef Tiso, 1887–1947*, Bratislava 2013.

Recenzovaná kniha je životním příběhem Jozefa Tisa v kontextu slovenských dějin v první polovině 20. století. Třebaže je primárně psaná pro polského čtenáře, užitek si z ní může rovněž odnést český, resp. slovenský čtenář. Sleduje totiž osud Jozefa Tisa, kdy se poměrně obsírně zaobírá rovněž jeho mládím a zráním.

Značnou pozornost Andrzeje Krawczyka budí pochopitelně i kněžský rozměr Tisovy osobnosti a jeho vazby na Svatý stolec. Autor tak sleduje kontakty s Vatikánem především po Tisově vstupu do vysoké politiky. Přijetí prezidentského úřadu akceptovali církevní představitelé Svatého stolce jako jeho svobodné rozhodnutí, s nímž se neztožňovali, přičemž se papež Pius XII. a jeho státní sekretář Luigi Maglione obávali především kompromitace politického katolicismu ve státě. Dalšímu sblížení Slovenského státu a Vatikánu zabránila především slovensko-německá jednání v Salcburku v červenci 1940, kdy nacisté začali intenzivněji zasahovat do vnitřních poměrů Slovenska a měnit je ke svému obrazu.

Rozsáhlé pasáže věnuje autor rovněž osudu slovenských židů, kteří byli na základě tzv. Židovského kodexu ze září 1941 zbaveni majetku i základních občanských práv a svobod. Od března 1942 byli deportováni do nacistických koncentračních táborů v Polsku. Sám polemizuje, zdali slovenští představitelé měli či neměli jasné představy o jejich dalším osudu, nicméně otevřeně hovoří o Tisově křesťansky formovaném antisemitismu. Krawczyk na mnoha stránkách své monografie zdůrazňuje Tisovu umírněnost a konzervativismus, myšleno zejména ve strukturách Hlinkovy slovenské ľudové strany, i jeho silný smysl pro pragmatičnost, který mu umožnil balancovat na hranici možného a budovat *nové* Sloven-

sko, jehož specifickou ideologii určovala ideologie křesťanského socialismu, slovenského nacionalismu, fašistického korporativismu a německého národního socialismu. Pozornost věnuje autor rovněž životnímu dramatu Jozefa Tisa po druhé světové válce, kdy byl zatčen orgány amerického vojenského zpravodajství v Bavorsku a vydán do Československa, kde byl obviněn z válečných zločinů a spolupráce s nacistickým režimem, odsouzen retribučním Národním soudem za trestné činy domácí zrady, zrady na povstání a kolaborantství. Ačkoliv za jeho omilostnění intervenovali mnozí církevní představitelé, proces byl ukončen v dubnu 1947 vynesením rozsudku smrti. Dne 18. dubna 1947 byl Jozef Tiso na nádvoří bratislavské věznice oběšen a jeho mrtvé tělo pohřbeno na Martinském hřbitově v Bratislavě.

Třebaže je Krawczykova kniha na některých místech nepřesná, jsou to spíše faktografické nesrovnalosti v detailech, nikoliv chyby, které by měnily akcent Tisovy osobnosti či směřování jeho životního příběhu. Všimá si současně aspektů, které česká historiografie marginalizuje, např. války Slovenska s Polskem včetně úpravy slovensko-polské hranice. Z výtek uvádím snad jen některé drobnosti, které zbytečně snižují solidní odbornou úroveň monografie – s. 54 Národní svaz českých katolíků, nikoliv Svaz českých katolíků; s. 56 – Milan Hodža byl předsedou vlády v letech 1935–1938, nikoliv 1935–1939; s. 72 Vojtech Tuka byl skutečným maďarským špiónem, nikoliv domnělým; s. 80 Pribinovy slavnosti v roce 1933 byly oslavami 1100. výročí vysvěcení prvního křesťanského kostela ve střední Evropě, nikoliv oslavami výročí křtu knížete Pribiny; s. 82 národní demokraté byli konzervativně-nacionální, tedy pravicovou, ni-

koliv středovou politickou stranou první republiky; s. 101 jednání v Mnichově byla otevřena až po poledni, neprobíhala tedy celý den 29. září; s. 150 Hácha zemřel po druhé válce ve vězení na zápal plic, nebyl tedy zabit bez procesu ve vězení; s. 268 prešovský eparcha se jmenoval Pavel Peter Gojdič, nikoliv Petro Gojdič a v neposlední řadě s. 269 Giuseppe Burzio nebyl apoštolským nunciem, ale sekretářem apoštolské nunciatury v Praze.

Osobní zkušenost autora bezpochyby tématu prospívá, neboť z vyprávěného příběhu činí dramatický děj. Rozhodně jej neposouvá do subjektivní roviny, ale naopak stojí jako vyzrálý autor nad událostmi, které popisuje. Kniha je psána s nadhledem na událostech vnitropolitického života nezúčastněného Poláka, zdravě kritická směrem do českého i slovenského prostředí a mimořádně čtivá, kdy neváhá dokonce upozornit na některé metodologické stereotypy ve vnímání slovenských dějin 20. století.

I když svojí faktografičností nemůže monografie polského historika Andrzeje Krawczyka konkurovat slovenské historiografii, autor si dokáže pokládat zajímavé otázky s přesahem do současnosti, na něž je domácí tábor více či méně citlivý – Jak se katolický duchovní stane vrcholným politikem? Lze spojit křesťanské hodnoty s fascinací fašismem a vypjatým nacionalismem? Kam až může zajít zaštiťování se vlastenectvím? Kde leží hranice mezi náboženstvím a ideologií? Ve sporných místech je autor střízlivý a zpravidla se nepřiklání k žádné ze stran, ale zastává spíše středovou umírněnou pozici. Nesoudí, nehodnotí, nemoralizuje, ale dává čtenáři ke zvážení argumenty *pro a proti*.

Zajímavé jsou rovněž pasáže o Tisově procesu po druhé světové válce, kdy Andrzej Krawczyk sleduje životní osudy dalších

představitelů Slovenského státu. Jsem přesvědčen, že Krawczykova monografie představuje cenný příspěvek k dějinám Slovenska v první polovině 20. století.

Marek Šmíd

Eva MOZESOVÁ KOROVÁ –
Lisa ROYJANYOVÁ BUCCIERIO

Děti, které přežily Mengeleho.

Zpověď dvojčat Evy a Miriam

Praha, Grada 2015, 224 s.,

ISBN 978-80-247-5443-7.

Životní pouté dvojčat Evy a Miriam (nar. 1934) začíná v rodině malého statkáře v rumunské Transylvánii, kde obě dívky vyrůstaly s rodiči a dvěma staršími sestrami. Kniha je uvedena idylickými vzpomínkami na dětství, které bylo v rodině prodchnuto láskou i soupeřivostí se staršími sourozenci. V obci Porc, kde rodina žila, se ve dvacátých a třicátých letech 20. století antisemitské tendence neprojevovaly a obě dívky tak vnímaly svět kolem sebe jako přátelský, i přestože byla židovská rodina v křesťanském prostředí výjimkou. Situace se dramaticky mění s přičleněním části Sedmihradska k Maďarsku a nástupem nacismu. Pro Evu, která vypráví příběh svůj a sestry, se tímto okamžikem poklidné soužití s okolím změnilo ve výbuch nenávisných útoků nejen od cizích dospělých a dětí, ale dokonce i od bývalých známých a přátel. Snaha uniknout z okupované země skončila nezdarem a situaci se sousedy jen vyostřila.

Úplně novou etapu života dvojčat otevřela deportace do Osvětimi v roce 1944. Jejich výběr pro experimenty dr. Josefa Mengele a určení rodičů a starších sester do plynové komory bylo začátkem několikaměsíčního boje o život uprostřed vyhlazovacího tábora:

„Vkročily jsme dovnitř a ztuhly jsme. Ve špíně na podlaze ležela tři nahá dětská tělíčka. Nikdy předtím jsem mrtvého člověka neviděla. Tady ležely hned tři. Děti.“ Ačkoliv se dochovala svědectví dvojčat, která byla držena pod Mengeleho kontrolou, tak podrobné líčení forem, ale i průběhu a následků experimentů jsou v pravdě unikátní. Vyprávění Evy Mozesové-Korové si i po sedmi desítkách let zachovává autenticitu dětského prožitku, který byl jen tu a tam doplněn realitami, známými až z vyšetřování dlouho po válce. Ostatně i doba osvobození a snaha o přežití uprostřed fronty byla naplněna nečekaným nebezpečím likvidace nepohodlných svědků v samém závěru nacistického běsnění.

Těžký příchod zpět domů, kde ovšem nikdo z nejbližších nečekal a z rozvětvené rodiny se vrátili jen jednotlivci, podtrhl nepřátelskost prostředí – během dvou let mezi deportací a návratem byl statek vyrabován sousedy a většina jeho obyvatel zavražděna nacisty. Evina cesta do Palestiny a později do USA byla pokusem o začátek nového života, avšak nadále ve stínu nočních můr z koncentračního tábora v Březince. Eva se stala známou po odvysílání jejího svědectví v televizní minisérii Holocaust v roce 1978. V roce 1984 Eva Mozesová-Korová založila organizaci CANDLES (Children of Auschwitz Nazi Deadly Lab Experiments Survivors), která od roku 2003 provozuje muzeum holocaustu a vzdělávací centrum v Terre Haute v Indii.

Poměrně útlá kniha má překvapivý závěr. Autorka v něm vyzývá k odpuštění a usmíření se zločinci, kteří způsobili její bolest a utrpení jiným. Byla příkladem v roce 1995, kdy při 50. výročí osvobození Osvětimi sepsala s pozvaným bývalým nacistic-

kým lékařem MUDr. Hansem Münchem záznam o jeho svědectví, které na místě podepsal a předal pro muzejní a výukové účely. Ještě výraznější mediální ohlas vzbudilo její soucitné jednání s obžalovaným „účetním“ z Osvětimi Oskarem Gröningem, který stanul před soudem v německém Lüneburgu a byl souzen za spoluúčast na vraždě 300 000 osob. Eva Mozesová-Korová zemřela 4. července 2019 v Krakově při své každoroční cestě se studenty do muzea v Osvětimi.

Vojtěch Kyncl

Jan NĚMEČEK – Petr PROKŠ –
Emil VORÁČEK (eds.)

Vítězství a osvobození 1945

Praha, Historický ústav AV ČR 2019,
302 s., ISBN 978-80-7286-334-1.

Jen málokteré téma je tak častým námětem populární i odborné literatury jako druhá světová válka. Ne všechna díla, zkoumající tuto rozsáhlou a mnohovrstevnatou problematiku, jdou označit za zdařilá. Vždy záleží na autorech, jejich erudici, přínosech a zvoleném zaměření jejich pojednání. Proto vítám snahu autorů tohoto kolektivního díla přinést nová zajímavá zjištění a pohledy. Již zde podotýkám, že jejich záměr považuji za zdařilý.

Jak název napovídá, publikace je zaměřena na samotný závěr druhé světové války a je rozdělena do několika bloků. Kromě nezbytného uvedení do problematiky (a to i v mezinárodních souvislostech) autorů Německa a Kuklíka, je součástí cenná reflexe pohledu jak ze strany vítězů, tak poražených. Dále následuje hodnocení situace v předvečer pražského povstání, poválečná obnova a uspořádání a jedním příspěvkem

i historiografické pojednání obecných dějin druhé světové války a toho, co bylo k této problematice v Československu napsáno do roku 1990.

Jak to už u kolektivních děl bývá, i zde se můžeme setkat s rozdílným přístupem. Chtěl bych vyzdvihnout zajímavá pojednání ruského, amerického a německého kolegy v úvodní části knihy, kteří se zkusili zamyslet nad dosavadními koncepty a vyvracet i některé zažitě stereotypy. Historik Alexej M. Filitov pojednal o různých aspektech možných spojení mezi střeoevropskými a západními zeměmi, která nemohla být kvůli dominantní roli Sovětského svazu v poválečném uspořádání Evropy realizována. Demokratické politické síly, které se o to alespoň pokusily, byly následně represivním aparátem, ovládaným komunisty, označeny za škodlivé iniciátory rozsáhlých vlastizrádných spiknutí a pronásledovány. To vše bylo již předzvěstí, či již úvodní fází studené války.

Americký historik Paul C. Vincent v úvodu příspěvku odkazuje na Tonyho Judta a zamýšlí se nad novými koncepty v přístupu k dějinám a kolektivní paměti. Zpochybňuje tvrzení, že druhá světová válka byla pouhým pokračováním první světové války, na to v ní vidí příliš mnoho odlišností a jiné dějinné kulisy. Naopak oprávněně tvrdí, že druhá světová válka zrodila válku studenou. Evropa byla po válce plná zničených hlavních měst. Praha a Kodaň byly jediné metropole, které unikly zničení, i když byly velkou část války okupovány.

Pohled německého historika Thomase Oellermanna přináší další důležitá svědectví, která jsou u nás nepříliš známá. Popisuje totiž složité německé vyrovnávání se s minulostí, které je dlouhodobě zasunuto v české historiografii pod průběh odsunu sudet-

ských Němců, polemiku nad oprávněností takového kroku, odsudkem excesů, které se přitom staly, ale dále není toto téma příliš rozvíjeno. Zvláště cenným je Oellermannovo připomenutí zásadního vyjádření spolkového prezidenta Richarda von Weizsäckera na výročí 8. května 1985, který mluvil o nutnosti vnímat datum posledního dne války v Evropě jako den osvobození pro všechny Němce, byť byl vnímán v každé části země trochu jinak i podle toho, kým byla osvobozena a čím si tamější obyvatelé prošli.

Významnou část celé publikace zabírá odboj a hodnocení situace v předvečer pražského povstání v českých zemích, poválečná obnova a politické uspořádání v rámci Kosičského vládního programu. Tyto pasáže byly svěřeny autorům, pro které se jedná o jejich konkrétní specializaci či téma, kterému se věnují dlouhodoběji. Stanislav Kokoška tematizuje události bezprostředně předcházející pražskému povstání a jeho průběh. Jak shrnuje, je důležité si připomínat, že povstání bylo výsledkem dlouhodobého úsilí domácího odboje na území protektorátu Čechy a Morava, území, které bylo nacisty okupováno v celé Evropě nejdéle.

Slovenské otázky se v souvislosti s osvobozením Československa věnuje Zlatica Zudová-Lešková s důležitým konstatováním hned v úvodu, že se jedná o stále živou a zejména v politice volně vykládanou problematiku, stejně jako se to děje s celým tématem průběhu a výsledků druhé světové války, tedy události tolik ovlivňující moderní dějiny. Slovenská otázka a osvobození Československa se pochopitelně v mnohém doplňovaly – Slovensko bylo na konci války hospodářsky, sociálně i demograficky rozvrácené. Autorka konstatuje, že nové řešení slovenské národní otázky, nastolené ve Slovenském národním povstání a potvrzené

osvobozením Československa, otevřelo pro Slováky zásadní zápas o demokracii a jejich budoucnost.

Vojtěch Kyncl se věnuje zločinům konce války, jejich vyšetřování a trestání poválečnou justicí. Celá nelidská realita konce války, kdy život člověka neznamenal vůbec nic, je popsána na příkladu pochodů smrti židovského obyvatelstva s připomenutím cynického rozkazu Heinricha Himmlera z konce války, že do rukou nepřítelů nesmí padnout žádný živý vězeň. Nechybí ani shrnutí statistik obětí zejména z dubna a května 1945. Pozornost je věnována i zločinům na civilním obyvatelstvu při odvetných akcích proti domácímu odboji (Leskovice) ze strany SS.

Tematicky navázala Daniela Němečková, která se věnovala okolnostem retribuce v roce 1945. V právním slova smyslu šlo o stíhání zločinů spáchaných nacisty a jejich pomahači. Z původního nadšení a několika veřejných poprav se rychle ustoupilo a vláda rozhodla o neveřejných popravách, přihlížet mohli jen lidé s propustkou. Nejsledovanější proces byl s K. H. Frankem. V případě některých soudních procesů dělala někdy problémy široká skutková podstata, podle které byla vedena obžaloba. Do 4. května 1947 bylo popraveno celkem 713 osob.

Klíčovému průběhu moskevských jednání a vytváření Košického vládního programu se věnuje Michal Pehr. Je odborníkem především na osudy členů lidové strany, čemuž se věnuje dlouhodobě a na jeho erudici je to znát. Přítomny jsou však dochované výpovědi členů prakticky všech zúčastněných stran, zachycené zejména v archivních pramenech. Rozhodnutím dalekosáhlých důsledků se ukázalo omezení počtu skutečně důležitých politických subjektů majících podíl na moci na čtyři české a dvě slovenské strany, seskupené do Národní fronty. Pře-

devším zrušení agrární strany mělo později nepochybně vliv na výsledky voleb v květnu 1946. Ve studii jsou zajímavým způsobem popsána složitá jednání o personální složení nové „košické“ vlády, ve které ovšem absentovali zástupci domácího odboje. Hodnocení vlády je nejednoznačné, rozběhla opětovně chod státu a státní správy, hospodářství však stagnovalo. Postupně se navíc vytvořil blok demokratických stran na straně jedné a komunistů na straně druhé. Tento souboj nakonec skončil převzetím moci komunisty v únoru 1948.

Jaroslav Šebek se věnoval zárodkům budoucí nesvobody v politickém systému po roce 1945. Společenské změny v důsledku velkých válečných obětí a změněné geopolitické situace se daly očekávat: Šebek konstatuje, že komunisté si v této situaci počínali rafinovaně a vytvářeli zdání o snaze realizovat cíle národní a ne proletářské socialistické revoluce. Není opomíjena ani situace na Slovensku: souboj Demokratické strany a Komunistické strany Slovenska. Komunisté na Slovensku a v českých zemích však měli na rozdíl od svých demokratických rivalů jasný plán už od začátku a to jim dávalo výhodu několika tahů dopředu, což se naplno projevilo na podzim 1947 a ještě mnohem více v únorových událostech roku 1948. Tématu hospodářských následků okupace a počátečním problémům poválečné obnovy v Československu se věnoval Emil Voráček. Prakticky ihned po skončení bojů bylo jasné, že není možné vrátit se k předválečnému modelu hospodářství. Exil byl nejvýznamněji ovlivněn Keynesovými teoriemi, tedy větším státním intervencionismem v ekonomice. Voráček identifikuje především tři ideové proudy: liberální, ztělesněný pohledem Karla Engliše, diferencovaný, reprezentovaný sociálním demokratem Josefem Mackem,

předpokládajícím větší zásahy do vlastnických poměrů, a konečně proud marxistický, který byl zastoupen několika ekonomy, kteří však neměli na co navazovat, protože marxistické ekonomické myšlení se teprve rodilo. V praxi se jednalo především o přichylnost k sovětskému modelu.

Mezinárodní postavení menších států střední, východní a severní Evropy bezprostředně po skončení války zpracoval Jindřich Dejmek. Autor pravdivě konstatuje, že menší státy se téměř bez výjimky staly kořistí mocnějších sousedů. Právě na tuto skutečnost po válce reagovaly jejich politické reprezentace. Dejmek obecněji zhodnotil situaci u řady států – Polska, Rumunska, Bulharska, Maďarska, Jugoslávie, Řecka, Norska a Finska. Stav v těchto zemích je leckde komparován i s tehdejší situací v Československu, což je rozhodně přínosné a čtenáři takový přístup rozšiřuje přehled a obzory.

Týž Jindřich Dejmek zpracoval i závěrečné historiografické pojednání, přehled děl zabývajících se problematikou dějin druhé světové války do roku 1990. I tato studie má pro čtenáře přesah v podobě důležitého povědomí o tom, jakým způsobem se popisovaly právě tyto dějiny u řady autorů bez dostatečné kritické reflexe a poplatně době svého vzniku. Autor v závěru musel konstatovat, že skutečné vykročení k nezávislému, svobodnému bádání (nejen na poli historie druhé světové války, ale moderních dějin obecně) umožnilo až zhroucení režimu koncem roku 1989.

Závěrečné slovo bylo svěřeno Robertu Kvačkovi, jehož výjimečná erudice jej k podobným úkolům již svým způsobem i předurčuje. Ke shrnutí běhů druhé světové války zvolil připomenutí, že musíme počítat nejen mrtvé, ale i nenarozené a talenty, které

skončily, aniž by dostaly šanci se naplno rozvinout. Tato myšlenka je myslím velmi trefná.

Tomáš Řepa

Jan SLAVÍČEK

Ze světa podnikání do světa plánované distribuce. Proměny spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 na příkladu severních Čech

Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2017, 393 s.,
ISBN 978-80-7308-705-0.

Obsáhlá práce Jana Slavíčka je cenným příspěvkem doplňujícím poznávání procesu postupné bolševizace Československa v letech 1945–1956. Její hlavní téma – analýza proměny českého spotřebního družstevnictví – je pojímáno jednak z pohledu makroekonomického, tj. z hlediska vývoje hlavních trendů na celorepublikové úrovni, jednak z úhlu mikroekonomiky na příkladu rozboru fungování konkrétních spotřebních družstev v tehdejší kraji Ústí nad Labem. Autor v úvodu konstatuje, že vycházel především z výzkumu archivních pramenů, zejména materiálů centrálních i regionálních institucí, nacházejících se v archivních fondech ÚV KSČ, centrálních ministerstev, Ústřední rady družstev. Podstatu rozsáhlých proměn organizace a fungování spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 autor zkoumal na základě regionálního výzkumu, zaměřeného na čtyři hlavní témata, na jehož základě formuloval komplexní obecně platné závěry.

V úvodní kapitole autor charakterizoval jednotlivé etapy spotřebního družstevnictví od jeho vzniku až do roku 1945. Konstatoval, že společným rysem v tomto období

byla především sociálně podpůrná funkce spotřebních družstev, ostatní role byly proměnné. Dochází k názoru, že omezování jednotlivých funkcí družstevnictví v době protektorátu připravilo půdu pro jejich pozdější omezování po roce 1945.

Ve druhé kapitole zjišťoval Slaviček charakteristické rysy organizační a strukturální proměny spotřebního družstevnictví, které měly zásadní vliv na jeho funkčnost a hospodářské výsledky. Vývoj družstevnictví v letech 1945–1952 alespoň částečně sledoval autonomní československou cestu v budování socialismu, po roce 1952 však došlo k nucenému uplatňování cesty sovětské. Zároveň si autor všímá faktu, že se organizace družstev v prvních letech po válce lišila podle toho, zda se jednalo o území bývalého protektorátu či území odtržené na základě mnichovské dohody.

Zásadní faktory vývoje družstevnictví po druhé světové válce z hlediska jeho organizační struktury autor prezentuje nejprve v obecné rovině, aby poté organizaci spotřebních družstev představil na konkrétních příkladech družstev z ústeckého kraje. Stejně tak reorganizaci družstevnictví podle sovětského vzoru po roce 1952 a jeho další vývoj do roku 1956 sleduje nejprve na centrální úrovni a poté v jednotlivých okresech ústeckého kraje. Představuje jak společné rysy reorganizace družstev, tak existující rozdíly. Konstatuje, že organizační změny v družstevnictví podle sovětského vzoru neznamenal ani obnovu jejich nezávislosti, ani jejich podnikatelské funkce. Proměny organizační struktury spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 byly jedním z výrazů sovětizace československé ekonomiky.

Třetí kapitola je věnována rozboru místa a úlohy spotřebních družstev v ekonomice

Československa v letech 1945–1946 a zkoumání proměn, kterými spotřební družstva prošla. Výsledkem byla transformace spotřebních družstev v organizaci, mající monopol v zásobování obyvatelstva. Z tohoto zorného úhlu pak autor sledoval, jaký význam měla proměna stanov spotřebních družstev (jakož i zákon o lidových družstvech a družstevních organizacích z roku 1954), které odrážejí jejich proměnu z původních subjektů tržní ekonomiky na jeden z článků státem řízené distribuce. Slaviček konstatuje, že vývoj spotřebního družstevnictví byl součástí širšího procesu rozsáhlé přeměny československé ekonomiky od roku 1949. Podle něj měla spotřební družstva z hlediska nabyté moci sice druhořadý význam, sehrála však klíčovou roli při likvidaci soukromé maloobchodní sítě a jejího přechodu do rukou státního obchodu, respektive spotřebních družstev.

Analýzou vývoje hospodářské činnosti konzumního družstevnictví ve sledovaném období se zabývá kapitola čtvrtá. Autor sledoval jednak vývoj prodejní sítě (včetně počtu zaměstnanců a výše mezd) a dosažených hospodářských výsledků, jednak ozřejmil zásadní problémy, které limitovaly hospodářskou činnost spotřebních družstev. Za ně považuje dysfunkčnost řízení a nedostatečnou kontrolu, nezvládnutou personální politiku, nízkou kvalifikaci zaměstnanců, jakož i problémy s autoparkem a trvalý nedostatek zboží.

V poslední kapitole se Slaviček zaměřil na osvětlení kardinální otázky – vztah mezi spotřebními družstvy a Komunistickou stranou Československa. Autor objasňuje, jakou roli hrálo spotřební družstevnictví v politice KSČ. Konstatuje, že závislost družstev na komunistické straně se stále prohlubovala. Projevovala se jak naprostým

ovládnutím vrcholných orgánů spotřebních družstev, tak kádrovou politikou, kterou KSČ uplatňovala přímo v jednotlivých družstvech. Výsledkem byl stav naprosté podřízenosti spotřebních družstev.

Připojené tabulky o sociálním, politickém a odborném složení jednotlivých orgánů spotřebních družstev potvrzují autorův závěr, že nominace členů statutárních orgánů spotřebních družstev byla řízena z čistě ideologického hlediska, rozhodujícími kategoriemi byly politická angažovanost a sociální původ, a naopak úroveň vzdělání byla velmi nízká. Svou úlohu v dosažení úplné podřízenosti spotřebního družstevnictví sehrál podle autora i družstevní tisk. Autor neopomněl sledovat proměny jeho politicko-propagandistického obsahu v daných letech směrem k masivní ideologizaci. Závěrem Slaviček dospívá k názoru, že i když spotřební družstva formálně plnila svou úlohu a po státním obchodu byla druhou největší redistribuční organizací, svoje původní role nenaplňovala, nově však získala úlohu politickou. Ze spotřebních družstev tak zůstaly jen články státem řízené redistribuce.

Práce Jana Slavička je založena na základním výzkumu značného množství archivních dokumentů, jak to ostatně dokládá připojený seznam pramenů a literatury. Autor se dokázal v tom množství materiálu nejen neztratit, ale udržet svou v úvodu stanovenou koncepci – ve čtyřech hlavních tematických okruzích osvětlit hlavní rysy proměny obsahu a forem spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 a zařadit jeho vývoj do rámce celkových proměn národního hospodářství v těchto letech.

Eva Irmanová

Jaroslav ŠEBEK – Agostino CASAROLI
Papež Pavel VI., člověk dialogu
Praha, Karmelitánské nakladatelství 2019,
84 s., ISBN 978-80-7566-104-3.

Vztahu papeže Pavla VI. (1897/1963–1978) k českým zemím věnoval Jaroslav Šebek samostatnou kapitolu ve své syntetizující práci *Papežové moderního věku* (2014, ²2015), v níž zdůraznil kontroverzní nazírání na vatikánskou východní politiku, tj. na ochotu k jednání s komunistickými režimy v zemích sovětského bloku. O dialogickém přístupu kurie k ideovým odpůrcům pojednal rovněž spolutvůrce východní politiky, zkušený kuriální diplomat a v letech 1979–1990 vatikánský státní sekretář Agostino Casaroli ve dvou biograficky koncipovaných úvahách z let 1984 a 1997, které vyšly pod společným názvem *Paolo VI – Uomo del dialogo*. Oba texty, jež se odrazily v názvu přítomné české knížky, vycházejí zde v překladu Prokopa Brože a tvoří její druhou polovinu.

První část publikace (s obrazným titulem *Svatost se rodila z mnoha zápasů*) obsahuje jednak životopisný nástin, jednak zhodnocení vztahu Pavla VI. k Československu, obojí z pera Jaroslava Šebka. Autor sleduje dráhu Giovannioho Battisty Montiniho z katolického středostavovského prostředí Lombardie přes studium na římské Gregorině k třicetileté kariéře ve Státním sekretariátu, ohnisku vatikánské politiky. Po zvolení papežem (1963) se hlavním úkolem Pavla VI. stalo konsenzuální zakončení II. vatikánského koncilu a lavírování mezi konzervativním a liberálním křídlem katolické církve, stejně jako nezbytnost větší otevřenosti vůči modernizačním proměnám společnosti. Šebek připouští, že druhou stránkou diplomatické obratnosti bylo

mnohdy negativní hodnocení papeže jakožto názorově nevyhraněného, ačkoli v některých otázkách (mj. povinný kněžský celibát a kontrola porodnosti) zaujal nekompromisní konzervativní stanovisko.

Výklad se dotýká mnoha stránek papežovy činnosti, zejména diplomacie v zájmu sblížení s pravoslávím a otupení konfliktů mezi Východem a Západem, reagence na narůstající sociální problémy, na politický terorismus a zvláště na rychle postupující sekularizaci euroamerické civilizace. Sem patří rovněž pro církve málo úspěšná snaha o jednání s československým normalizačním režimem. Každé z těchto témat je natolik závažné, že by si zasloužilo přinejmenším samostatnou kapitolu, a Šebkův přehledný

výklad naznačuje, že by takový výklad pohledem české historiografie byl možný.

Studie Jaroslava Šebka je založena na znalosti vatikánských i českých archivních pramenů (řada fondů vládních institucí v Národním archivu a Archiv bezpečnostních složek v Praze) a na nejnovější literatuře. Dokládá, že tento dlouhodobý kombinovaný výzkum, zohledňující prameny z obou stran specifického dialogu, vykazuje schopnost obohatit poznání nejen církevních dějin, ale i mezinárodních vztahů ve druhé polovině 20. století. Otvírá také naléhavou potřebu pojmout životopisy inspirativních osobností na papežském stolci originálním způsobem z českého či středoevropského hlediska.

Jaroslav Pánek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Zdeněk Kučera

(30. března 1930 – 15. června 2019)

V polovině června 2019 zemřel v Roztokách u Prahy přední český myslitel, filozof a teolog, prof. ThDr. Zdeněk Kučera, dr. h. c. Byl osobností, která svým dílem daleko přesáhla Církev československou husitskou, jejímž knězem a předním teologem byl.

Zdeněk Kučera se narodil 30. března 1930 v Bratislavě českým rodičům. Sdílel osud své generace. Po 15. březnu 1939 byli Kučerovi jako Češi za Slovenského státu vyhoštěni. Rodiče byli upřímní českoslovenští vlastenci. Zdeněk Kučera vzpomínal na to, jak jeho otec ve švýcarském exilu za první světové války navštívil památnou přednášku T. G. Masaryka

v ženevském Sále reformace, kdy u příležitosti Husova svátku Masaryk vyhlásil boj Habsburkům (1915). Matka, učitelka, se postupně stala významnou funkcionářkou národněsocialistické strany a v poválečném období blízko spolupracovníci dr. Milady Horákové.

Stejně jako jeho spolužák Zdeněk Mlynář, jehož ovšem osud vedl jinými cestami, studoval Zdeněk Kučera na klasickém gymnáziu v Praze. Vzdělání, které zde nabyl, mu pomáhalo po celý život, neboť obor, který se později rozhodl studovat, nezbytně vyžadoval solidní znalost latiny a řečtiny. Matka mu zemřela právě v roce jeho maturity (1949). Zůstala ušetřena útrap, které by na ni jistě čekaly vzhledem k úzkému spojení s M. Horákovou. Čerstvý maturant se zapsal na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, kde poslouchal přednášky J. B. Kozáka. Bylo ovšem zjevné, že z důvodů náboženských se filozofem v dobovém duchu nestane. Filozofická fakulta se totiž ubírala směrem, který tento student nemohl akceptovat.

Současně se zapsal – tehdy to ještě bylo bez větších překážek možné – ke studiu na Husově československé evangelické fakultě v Praze, která již od roku 1935 sloužila jako vzdělávací instituce pro budoucí kněze Církve československé, jejímž příslušníkem Kučera byl. Zde poslouchal přednášky filozofa Františka Linharta, historika husitství F. M. Bartoše, biblického teologa J. B. Součka a samozřejmě systematického teologa Josefa Lukla Hromádky. Všichni jej svým způsobem ovlivnili, neboť patřili k významným představitelům české nemarxistické intelektuální scény. V roce 1950 vznikla samostatná Husova československá bohoslovecká fakulta pro Církev československou (husitskou) – rozdělením staré Husovy fakulty na právě zmíněnou Husovu československou bohosloveckou fakultu v Praze a na Komenského evangelickou bohosloveckou fakultu, která sloužila vzdělávání evangelických duchovních. Sluší se poznamenat, že bohoslovecké fakulty nebyly tehdy ve svazku českých univerzit, vyjma fakulty katolické, která byla komunistickou reformou vysokého školství z Univerzity Karlovy v roce 1950 také vyloučena.

Na „nové“ Husově fakultě Kučera studoval biblistiku u Františka Kováře, sociologii u Františka M. Hníka a systematickou teologii u Zdeňka Trtíka. Úroveň této samostatné vysoké školy, z níž se vládnoucí strana snažila udělat pouhé učiliště pro kněze, byla ovšem vysoká a plně uspokojovala zvědavého studenta. Akademická dráha v té době bohužel nepřípadala v úvahu. Ještě ve stáří na ta nelehká léta profesor Kučera vzpomínal. Nakonec tu bylo přece jen východisko – stal se knězem Církve československé a od roku 1950 působil v její duchovní správě po dobu dlouhých jedenácti let. Nemohl-li dále působit na akademické půdě, působil mezi lidmi tam, kde to možné bylo.

Ani s publikováním to nebylo dobré. Nicméně přece jen něco: v roce 1954 mohl vydat český překlad díla Josefa Dobrovského z latiny *Pražský zlomek evangelia sv. Marka* (ve výboru Z náboženského odkazu Josefa Dobrovského, který připravil Miloslav Kaňák, Praha 1954). Pak pomalu následovaly recenze a záhy články v Náboženské revui (časopis vychází od roku 1929 dodnes, od roku 1968 pod změněným názvem Theologická revue). V roce 1966 se Kučera stal postupně teologickým poradcem patriarchy ČČS a pracovníkem Úřadu patriarchy. Jako pro mnohé z jeho generace, přišla po něho šance v roce 1968. Hned na počátku pražského jara obhájil u prof. Trtíka doktorskou disertaci *Problém pravdy u Emila*

Brunnera a Paula Tillicha s přihlédnutím k teologické tradici Církve československé a odjel do švýcarské Basileje. Nastal jeho učenický rok, ke kterému by ovšem za normálních okolností došlo o více než deset let dříve. V tomto roce se setkával s legendami evropského myšlení – s Karlem Barthem a Oscarem Cullmanem. Jmenovací dekret asistenta pro křesťanskou filozofii na Husově fakultě měl od roku 1968 v kapse a zdálo by se, že slibné akademické kariéře a postupně se rozvíjející publikační činnosti nestojí nic v cestě.

Opak byl pravdou: po návratu ze Švýcarska roku 1969 přišlo v roce 1970 zrušení jeho učitelského místa na fakultě a po krátkém působení v Církvi československé vyhazov. Právě před tímto vyhazovem jsem jej osobně poznal. A stejně jako někteří jeho i moji učitelé, znamenal pro mě světlo pro dlouhou dobu temnoty. Práce pak vykonával různé, od dělnických profesí, přes účetního a skladníka. Prakticky neměl možnost publikovat a v letech 1971–1978 vydal jen několik populárních článků v týdeníku Český zápas, zcela náhodou studie v Theologické revui. Tehdejší držitelé moci nechtěli zjevně ukazovat, že tu není náboženská svoboda. V roce 1979 byl z fakulty vyhnán český teolog a filozof profesor Zdeněk Trtík pod hanebnou záminkou. Místo ovšem bylo třeba obsadit, neboť co by tomu řekla cizina! Kučerovi bylo zcela nečekaně nabídnuto, že se může habilitovat, což ihned učinil. Na základě práce *Trojiční teologie* se stal docentem a posléze profesorem (1981) systematické teologie. Emigrace jedné z dcer ovšem byla příčinou, že jeho působení bylo značně omezováno.

Plně mohl profesor Kučera rozvinout své pedagogické i vědecké působení až po roce 1989. Byl ihned v lednu 1990 zvolen děkanem fakulty a zasloužil se o to, aby byla pod názvem Husitská teologická fakulta inkorporována do Univerzity Karlovy – ovšem již s novým programem. To, že se na teologických fakultách v současnosti se přednášejí i další – neteologické – obory, je Kučerova zásluha. Hledal místo teologie na univerzitě a našel je v interdisciplinárním rozhovoru. Proto jsou na těchto fakultách dnes pěstovány obory jako filozofie, religionistika, judaistika, pedagogika a sociální a charitativní práce. V tom se Kučera snažil naplňovat i dědictví katolického modernismu. Byl několikrát děkanem fakulty, přednášel vedle ostatních několika fakult Univerzity Karlovy také v Hradci Králové. Přednášky měl na více než dvaceti zahraničních univerzitách.

Okruh Kučerových vědeckých zájmů byl velmi široký, takže není snadné je přesně postihnout. Zajímal ho noetika a metodologie věd. Také otázka pravdy, jako otázka filozofická a teologická. Zde je také úzce spojen s Československou církví husitskou, která po úporném poctivém hledání skončila v polovině 20. století u biblického personalismu. Kučera byl vynikajícím znalcem Emila Brunnera a Paula Tillicha. Tillich prezentuje syntézu personalismu s esenciální teologickou filozofií a Kučera se pokusil o osobitou interpretaci jeho díla v knize *Pravda a iluze moderní teologie* (Praha 1986). K naprosto osobitému způsobu myšlení patří tzv. teologie prostého života. Kdysi jsem tento způsob Kučerova myšlení charakterizoval takto: tato teologie vidí revelační struktury dané vztahy otec–syn, matka–dítě, mistr a učeník současně jako základní sociální strukturu, z níž se odvíjí původ a růst fenoménu „humanum“. Respektování této struktury tvoří podmínku civilizované a kulturní společnosti. Toto myšlení se stalo východiskem i novodobého studijního programu „husitská teologie“ ve všech jeho stupních, kde je

studium teologie, filozofie, religionistiky a židovství organicky propojeno se vzděláním psychosociálním a pedagogickým.

Kučera se po celý život zabýval také dějinami univerzitního vzdělávání. Pokusil se o novou interpretaci některých fenoménů z díla M. Jana Husa (eklesiologie) a J. A. Komenského. Jeho dílo není partikulární, směřuje k realistickému ekumenismu. A protože byl teologem, směřoval – stejně jako Komenský – k novému světovému univerzalizmu. Těm však není založen na akademickém biblismu, nýbrž na akceptování stvořenosti světa a toho, jak bůh k tomuto světu mluví. Kučera byl jedním z iniciátorů – spolu s autorem těchto řádků a dalšími „podivíny“ – dvou konferencí, které podstatnou měrou ovlivnily novodobé bádání o Husovi a Komenském. Byly to konference *Komenský a geneze moderní Evropy* (Bayreuth 1992) a *Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi* (Bayreuth 1993). Kdyby už pro nic jiného, tak právě proto si zaslouží, aby jej bylo vzpomenuo na stránkách Českého časopisu historického. Obě konference umožnily poprvé svobodné setkání badatelů z rozděleného světa, provedly inventuru bádání a ukázaly rovněž, kam by se budoucí práce měla ubírat. Husovská konference vedla i k ekumenicky důležitým deklaracím, které odstranily mnohá nedorozumění.

Pozdě ale přece, se Zdeňku Kučerovi dostalo několika významných poct, z nichž zmíníme výběrově rakouský spolkový kříž Za zásluhy o vědu a umění I. stupně (2013), čestný doktorát filozofie Zakarpatské univerzity Augustina Vološina v Užhorodu a papežskou medaili Pro Ecclesia et Pontifice (1999).

Kučerův význam nespočívá jen v četných publikacích. Je hlavně v jeho pedagogickém působení. Přes nepřízeň osudu mohl prakticky až do smrti přednášet a diskutovat se svými studenty. Neustále jim připomínal, že skutečné studium je nejen předmětné zvládnutí látky, ale také diskuse s těmi, kdo jim mají co říci, kdo v poznání pravdy a krásy jsou generačně před nimi. A právě proto jej studenti měli rádi a vážili si ho.

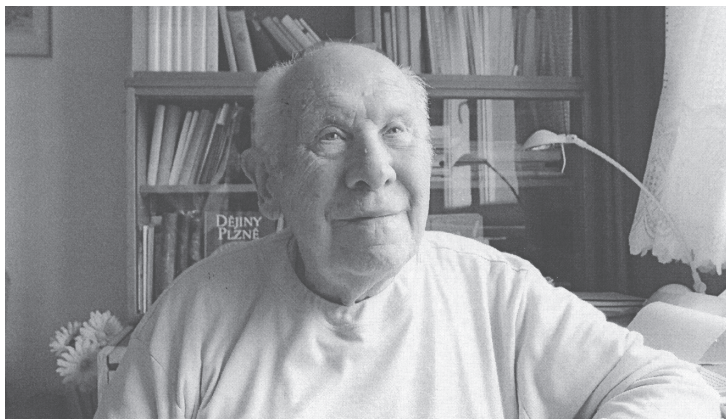
Bibliografie Kučerova díla je vydána ve sbornících k jeho životním jubileím: Daniel Toth – Jan B. Lášek (eds.), *Zdeňek Kučera – Teologie v dialogu. Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum*. Sborník k pětasedmdesátinám profesora Zdeňka Kučery, Univerzita Hradec Králové 2005, s. 249–280; Jan B. Lášek – Kamila Veverková – Jiří Vogel, *Gratia autem Dei sum id quod sum et gratia eius in me vacua non fuit*. Pocta profesoru Zdeňku Kučerovi k osmdesátým pátým narozeninám, Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2015, s. 259–286. Pro ty, kdo profesora Kučeru dobře osobně znali, nebylo žádným překvapením, že psal až do konce svého života. Bibliografie z let 2015–2019 však zatím není odborně zpracována.

Jan B. Lášek

Foto: Jaroslav Pánek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Josef Hejnic

(20. října 1924 Praha – 21. června 2019 Příbram)

Současná úroveň bádání o renesančním humanismu v českých zemích je stěží představitelná bez dvojice badatelů, kteří spojili svou vědeckou dráhu s někdejší Kabinetem pro studia řecká, římská a latinská ČSAV a vedle mnoha dalších prací vydali šestisvazkovou *Rukověť humanistického básnictví*, jež zůstává trvalým dokladem jejich erudice i výjimečné heuristické systematičnosti, a to v podmínkách „předpočítačové“ doby a omezených kontaktů se zahraniční vědou. Oběma badatelům byl dopřán dlouhý, plodný život, který se uzavřel ve druhém desetiletí 21. století. Jako první odešel Jan Martínek (1924–2014), klasický filolog par excellence, jehož dílo se završilo velkým shrnujícím souborem studií o latinském humanismu.¹ Nyní ho následoval i jeho druh Josef Hejnic, který vytvářel most mezi klasickou filologií a historiografií, intenzivně spolupracoval s historiky a podílel se na řadě projektů z českých a evropských dějin 14.–17. století.

1 Jan MARTÍNEK, *Martiniana. Studie o latinském humanismu v českých zemích*, Praha 2014.

Josef Hejnic patřil ke generaci postižené uzavřením vysokých škol za německé okupace, proto mohl vystudovat až ve zrychleném běhu let 1945–1948 (roku 1948 získal doktorát filozofie). Na pražské filozofické fakultě absolvoval vedle klasické filologie také seminář starověkých dějin u Josefa Dobiáše a následně i starších českých dějin u Václava Chaloupeckého. Od roku 1953 byl zaměstnán v Československé akademii věd, kde zanedlouho získal vědeckou hodnost kandidáta historických věd (1958). V Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská se zpočátku věnoval i dějinám starověku. Napsal mj. studii o etnické příslušnosti nejstaršího obyvatelstva Řecka, ale zvláště se soustředil na problematiku antického dějepiscetví; nejvýznamnějším výsledkem jeho tehdejšího výzkumu byl rozbor Xenofontova díla *Hellenika*.² Již ve druhé polovině padesátých let se však Hejnicův zájem soustředil na mnohem pozdější problematiku humanismu, neboť byl spolu s Janem Martínkem pověřen zpracováním díla, které mělo starší počátky ve ztroskotavších záměrech Antonína Truhláře (1849–1908) a Karla Hrdiny (1882–1949).³ Toto propojení vzdálených epoch pojal jako výraz organické návaznosti na starověká východiska. Antiku chápal jako jedno ze základních měřítek hodnot a cílů, ale i jako inspiraci k hledání nových cest vědeckého poznání v literatuře, filologii a v interpretaci dějin nejen na počátku novověku, ale i v moderní době. Ctil humanistickou zásadu „ad fontes“ a v tomto duchu se pustil do výzkumu latinské větve české literatury od doby Karla IV. až po Komenského a Balbína.

Práce na Rukověti se musela opřít o dlouhodobou a neobyčejně rozsáhlou heuristiku. Hejnic začínal průzkumem epigrafických pramenů a v letech 1959–1961 vydal sérii studií o nápisech na zvonech ze 14.–16. století a na renesančních náhrobcích v lapidáriu Národního muzea. Od šedesátých let se soustředil na prameny kulturních dějin, rozptýlené v institucionálních a soukromých knihovnách z 15. a 16. století. Systematický průzkum domácích a později i zahraničních knihoven přivedl Josefa Hejnice k dějinám humanistického školství, neboť problém vzdělávání mu otvíral cestu k poznání společenské funkce humanismu. Se zřetelem k paralelně probíhajícímu výzkumu dějin pražské univerzity a škol s ní spjatých ho zaujaly především ty vzdělávací instituce, které působily mimo přímý dosah vysokého učení pražského, zejména v jižních a západních Čechách. Tak vznikly významné monografie o latinských školách v rožmberském Českém Krumlově a v katolické Plzni.⁴ Nešlo v nich primárně o lokální či regionální tematiku, která byla pouze materiálovým východiskem, nýbrž o obecné problémy školské organizace, obsahu a metod vzdělávání na počátku novověku, a zároveň o revizi a podstatné doplnění starších prací Zikmunda Wintra.

2 Josef HEJNIC, *Historický rozbor Xenofontových Hellenik*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická, 1952, č. 1, Praha 1952.

3 Antonín TRUHLÁŘ, *Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému, v Čechách a na Moravě ve století XVI.*, I, Praha 1908; Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA, *Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému, v Čechách a na Moravě ve století XVI.*, I, Praha 1918.

4 Josef HEJNIC, *Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské*, Praha 1972 (= Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, 82/2); TÝŽ, *Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách (13.–18. století)*, Praha 1979 (= Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, 89/2).

Při soustavné práci v českých, německých, polských, slovenských a dalších archivech a knihovnách odkryl Josef Hejnic množství neznámých humanistických textů, rukopisů i tisků, které rozšířily znalosti o humanismu v českých zemích. Nálezy průběžně komentoval v článcích a zařazoval je do širších středoevropských souvislostí. Jsou to příspěvky k poznání osudů i obsahu knih a knižních fondů, k životopisům desítek významným autorů, k odkrytí vazeb mezi učenecými a literárními skupinami, ale také k recepci antiky v českých zemích a k různým stránkám mezinárodních kulturních vztahů.

Z podstatně rozšířené pramenné základny a z promyšlené metodiky, kombinující historické a filologické aspekty, vyrostlo Hejnicovo a Martínkovo opus magnum *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, základní bio-bibliografické kompendium českých kulturních dějin 15.–17. století.⁵ Rukověť zvládá tu část literární produkce, která měla ambice překročit národní rámec a stát se nástrojem širší evropské komunikace. I když její podstatná část zůstala na úrovni formálně průměrného či podprůměrného veršování, také ona podávala svědectví o intelektuálním prostředí měst či zámků a stala se nositelem obrovského množství unikátních informací o raně novověké společnosti.

Oproti Truhlářovu poněkud nevyhraněnému zaměření Rukověti stanovili Hejnic a Martínek jasný chronologický a tematický rámec díla. Dobu renesančního humanismu vymezili lety 1471–1620 (s nevelkým přesahem do doby pobělohorské) a soustředili se na básnictví, přičemž podchytili rovněž prozaickou tvorbu básníků, nikoli však autory, kteří psali pouze prózu. S jedinou výjimkou (tvořila ji carmina gratulatoria – blahopřejné sborníky dvou či více básníků určené několika osobám spjatým s univerzitním prostředím) zahrnuli pouze osobní hesla humanistů a jejich mecenášů původem z Čech a Moravy a dále cizinců, kteří v obou zemích působili nebo k nim měli významné vztahy. Hesla pojali zkratkovitě, ale s plným zřetelem k formátu jednotlivých humanistických autorů: u okrajových a málo produktivních básníků mají hesla pouze několik řádků, u těch nejvýznamnějších naopak několik desítek stran. V biografické části Hejnic a Martínek podali všechna podstatná data o životě, veřejné činnosti a kontaktech dané osoby, v bibliografické partii pak celkovou charakteristiku díla příslušného humanisty, soupis jeho rukopisných a tištěných textů, a bibliografii prací o dané osobnosti od barokních kompendií až po nejnovější domácí a zahraniční literaturu. Důkladné zpracování asi 4000 osobností literárního a obecně kulturního života, ale i kulturní politiky a politické reprezentace (šlechtičtí mecenáši) vytváří v úhrnu základní životopisný slovník nejen k humanistickému básnictví, ale obecně k dějinám kultury a společnosti jagellonské a předbělohorské doby. Pečlivě strukturovaná faktografie, shromážděná na zhruba 2850 tiskových stranách, je výsledkem výjimečné autorské kázně a oddané služby hlubšímu poznání, z něhož budou čerpat příští badatelské generace.

V průběhu let 1966–1982 se podařilo vydat pět svazků Rukověti s předpokladem, že budou následovat další dva s dodatky, souhrnnými rejstříky a zkrácenými životopisy významnějších literátů v latině, což by usnadnilo orientaci domácím i zahraničním

5 Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě – Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, I–VI, Praha 1966, 1966, 1969, 1973, 1982, 2011.

uživatelům díla. Ve velkorysých záměrech se objevila rovněž úvaha o doplnění korpusu ještě paralelní Rukověti humanistické prózy. Jak už to u velkých projektů bývá, u nás obzvlášť, uskutečnila se dosud pouze část původního záměru. První pětice svazků na dlouhou dobu osiřela, neboť v době bouřlivé rekonstrukce Akademie věd, spojené s finančními restrikcemi, nebyl Josefu Hejnicovi ani Janu Martínkovi v roce 1991 prodloužen pracovní poměr a oba emeritní vědci nemohli v díle pokračovat, takže se v emerituře soustředili na jiná témata. Naštěstí se v roce 2011 podařilo vydat v nakladatelství Academia šestý svazek, který přinesl dodatky, shromážděné v sedmdesátých a osmdesátých letech. Avšak sedmého, shrnujícího svazku se již tvůrčové Rukověti nedočkali.

Hejnicova vstřícná osobnost se vždy vyznačovala vůlí ke spolupráci s historiky. Ochotně jim poskytoval svou skvělou filologickou výbavu ke společnému zvládnutí náročných latinských pramenů. Jako zkušený překladatel Erasma Rotterdamského, Bohuslava Balbína a dalších klasiků se ujal přesné autorské identifikace a přebásnění latinských skladeb v Březanových biografiích posledních Rožmberků,⁶ společně s Miloslavem Polívkou zpracoval edici spisu *Historie města Plzně* Hilaria Litoměřického jakožto důležitého pramene k dějinám husitské revoluce⁷ a v součinnosti s Janem Kumperou vznikla edice a rozbor mimořádně cenných písemností spjatých s pokusy pobělohorských českých exulantů o osvobození českých zemí od Habsburků v letech po vestfálském míru.⁸ Mimořádně rozsáhlé znalosti knižních fondů a bibliografie vložil Josef Hejnic do mnoha studií a nálezových zpráv, minuciózně rozebírajících jednotlivé prameny k době humanismu, do kritických edicí, ale také do knižních publikací věnovaných na jedné straně souborům starých tisků,⁹ na straně druhé pak také monumentálnímu bibliografickému dílu švýcarského humanisty Konrada Gesnera.¹⁰

Jméno Josefa Hejnice, muže „přicházejícího vždy s nevídanou noblesou humanistického učence“¹¹ či v jiném pohledu „humanisty spjatého s přírodou“,¹² bude v českých humanitních

6 Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků*, I–II, Praha 1985, s. 168, 170, 226, 288, 307, 336–337, 452, 692–694, 696, 702, 703, 705, 712; Josef HEJNIC, *Humanistické verše v Březanových životopisech Viléma a Petra Voka z Rožmberka*, Zprávy Jednoty klasických filologů 23, 1981, s. 25–36.

7 Josef HEJNIC – Miloslav POLÍVKA, *Plzeň v husitské revoluci. Hilaria Litoměřického „Historie města Plzně“, její edice a historický rozbor*, Praha 1987.

8 Josef HEJNIC – Jan KUMPERA, *Poslední pokus českého exilu kolem Komenského o zvrát v zemích České koruny. Edice dosud neznámých tajných plánů plukovníka Václava Sadovského ze Sloupna*, Brno – Uherský Brod 1988.

9 Josef HEJNIC, *Soupis prvotisků Západočeského muzea v Plzni*, Plzeň 2000; Josef HEJNIC – Anežka BAĐUROVÁ – Hana BERÁNKOVÁ – Ila ŠEDO, *Soupis tisků 16. století Západočeského muzea v Plzni*, Plzeň 2013.

10 Václav BOK – Josef HEJNIC, *Gesners europäische Bibliographie und ihre Beziehung zum Späthumanismus in Böhmen und Mähren*, Praha 1988 (= Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, 98/3)

11 Anežka BAĐUROVÁ, *Spolupráce PhDr. Josefa Hejnice s Knihovnou Akademie věd ČR*, in: *Humanismus v rozmanitosti pohledů*, Praha 2014, s. 441–444, citace ze s. 443.

12 Hans ROTHE, *Bohemistik und Humanismus. Erinnerung an Josef Hejnic*, tamtéž, s. 434–438, citace ze s. 438.

vědách trvale spjato s *Rukověťí humanistického básnictví*. Ale k jeho dílu se budou vracet vážní zájemci o pozdní středověk, renesanční humanismus a pobělohorskou dobu, neboť na všech těchto epochách zanechal výraznou stopu. Ti mu také vyjádřili uznání jak v dílčích příspěvcích a bibliografiích,¹³ tak i ve sborníku k devadesátinám.¹⁴ Hejnicův smysl pro jazyk pramenů a pro přesné vystižení každého detailu i o jeho zasazení do společenských a mezinárodních souvislostí vedly tohoto autora především k evidenčním, analytickým a encyklopedicky pojatým pracím. Zároveň však se staly svědectvím o plodném propojení klasické filologie s historiografií, jež dosáhlo ve druhé polovině 20. století právě Hejnicovou zásluhou jednoho ze svých vrcholů.

Jaroslav Pánek

Foto: archiv Knihovny AV ČR, v.v.i.

-
- 13 Václav BOK, *K šedesátinám Josefa Hejnice*, Jihočeský sborník historický 53, 1984, s. 216–219; [Jaroslav PÁNEK], *K životnímu jubileu Josefa Hejnice*, Folia Historica Bohemica 6, 1984, s. 348–349; *Bibliografie prací Josefa Hejnice*, tamtéž, s. 349–366; Anežka BAĐUROVÁ – Ila ŠEDO, *Ocenění badatelské práce PhDr. Josefa Hejnice, CSc., Knihy a dějiny 11–15, 2004–2008*, s. 79–82.
- 14 *Humanismus v rozmanitosti pohledů. Farrago festiva Iosepho Hejnic nonagenario oblata*, edd. Anežka BAĐUROVÁ – Kamil BOLDAN – Andrea JELÍNKOVÁ – Marta VACULÍNOVÁ, Praha 2014 (Kamil BOLDAN, *Bibliografie prací Josefa Hejnice 1984–2013*, tamtéž, s. 445–453, navazující na bibliografii za léta 1949–1984 ve FHB 6, 1984, s. 349–366).

Knihy a časopisy došlé redakci

RegioM. Sborník regionálního muzea v Mikulově. Mikulov, Regionální muzeum v Mikulově. Roč. 27, 2018 [vyd. 2019]. 186 s.

Theatrum historiae. Pardubice, Univerzita Pardubice. 2019, č. 24. 242 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta onomastica. Roč. 60, 2019, č. 2:

Leonarda DACEWICZ, Roman-Catholic parish registers as a source of information about Polish society living under the Russian rule in the period of partitions in the second half of the 19th century, s. 186–198. – Jaroslav DAVID – Jana DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Tematizace toponym v memoárových textech (na příkladu měst Hradec Králové a Písek), s. 199–211. – Žaneta DVOŘÁKOVÁ, Zákonné předpisy omezující volbu rodných jmen českých a moravských Židů, s. 212–220. – Robert KOLÁR, Antroponyma v Magorových labutích písních, s. 233–239. – Larysa SADOVA, Specyfika sil's'koho imennyka pivdnja volyns'koji oblasti druhoji polovyny XIX stolittja: vplyv cerkovnoho kalendarja na nazyvannja dytyny jak vyznačal'nyj motyv nominaciji, s. 253–262. – Christina DEJKOVA, Doc. Liljana Dimitrova–Todorova, DrSc., s. 300–301. – Jiří ZEMAN, Jubileum Svatopluka Pastýřika, s. 302–304. – Michaela BOHÁČOVÁ, Janě Pleskalové k životnímu jubileu, s. 305–307.

Archeologické rozhledy. Roč. 71, 2019, č. 3:

Martin MONÍK – Vít ZÁHORÁK – Jiří DROZD – Veronika NĚMCOVÁ, Magdalenian with microlithic triangles revisited: the case of the Hranice na Moravě III – Velká Kobylanka site (Přerov district, Czech Republic), s. 347–372. – Jaroslav BARTÍK – Petr ŠKRDLA – Lubomír ŠEBELA – Antonín PŘICHYSTAL – Ladislav NEJMAN, Mining and processing of the Stránská skála-type chert during the Late Neolithic and Early Eneolithic periods, s. 373–417. – Venceslas KRUTA, Deux représentations en images de l'année celtique : la cruche de Brno-Maloměřice et le vase des taureaux de Numance, s. 418–434. – Karin KÜHTREIBER, The pottery from the early medieval settlement at Pellendorf/Gaweinstal (Lower Austria) and its relationship to the Great Moravian sites on the River March, s. 435–474. – Jan ZAVŘEL – Jarmila ČIHÁKOVÁ, Stříbrná Praha. Výsledky analýz raně středověkých archeometalurgických nálezů z Malé Strany, s. 475–528. – Lenka KOVAČIKOVÁ – Olga TROJÁNKOVÁ – Petr MEDUNA – Petr STAREC – Martin BURIAN – Jarmila ČIHÁKOVÁ – Jan FROLÍK, Trendy v konzumaci masa a dalších živočišných produktů ve středověké Praze, s. 529–552.

Archivní časopis. Roč. 69, 2019, č. 3:

Pavel HOLUB, Úřední knihy u okresních hejtmanství na přelomu 19. a 20. století. Příspěvek k problematice novověké diplomatiky, s. 229–294. – Mikuláš ČTVRTNÍK,

„Spolehlivé, správné, pravé – demokracie potřebuje archivy!“ 88. německý archivní sjezd v Rostocku 2018, s. 295–314. – Jiří PLACHÝ, Kořistní fond Československého pěšího pluku 36 ve Vojenském archivu v Budapešti, s. 314–315. – Laděna PLUCAROVÁ – Daniel KOVÁŘ, Vlastimil Kolda šedesátníkem a medailistou, s. 316–321. – Jan SCHWALLER, Jindřich Schwippel (*10. února 1935 – †28. března 2019), s. 321–324.

Archivní časopis. Roč. 69, 2019, č. 4:

Mikuláš ČTVRTNÍK, Ochranné lhůty pro přístupnost k veřejným archiváliím a dokumentům. Komparativně-historická analýza, s. 341–370. – Marie BENEŠOVÁ – Miloslav TŮMA, Radní protokoly aneb tajemství v knižní vazbě, s. 371–388. – Jiří HLAVÁČEK, Metodické postupy archivace orálně-historických pramenů v digitálním věku, s. 389–401. – Filip PAULUS – Šárka STEINOVÁ, Prohlášení separačních plánů z let 1727–1728 za archivní kulturní památku, s. 402–403. – Ilona DOSTÁLOVÁ, Zahraniční cesty odboru Archivní správy a spisové služby, NA MZA, ZA a státních oblastních archivů za rok 2018, s. 403–420.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 67, 2018, č. 1–3:

Ondřej KOLÁŘ, První mezi rovnými: Sebe prezentace pěšího pluku č. 1 „Kaiser und König Franz Joseph I.“ 1914–1918, s. 3–12. – Marie GAWRECKÁ, Slezsko a vznik Československé republiky v roce 1918, s. 13–26. – Pavel ŽÍDEK, Změny v Obchodní a živnostenské komoře v Opavě v době vzniku Československé republiky, s. 27–43. – Eva VOJKOVSKÁ, Bývalé arcivévodské statky Těšínské komory za vnucené správy československého státu v letech 1918–1923 ve světle některých pramenů Zemského archivu v Opavě, s. 45–59. – Květoslav GROWKA, Diskrepance mezi lety 1918 a 1938 na Jesenicku z pohledu faleristiky, s. 61–72. – Pavel ŠOPÁK, Československé zemědělské muzeum 1918–1938 a jeho pobočka v Opavě, s. 73–94. – Michael RATAJ, Dopady „osmašedesátého“ na profilaci okresního týdeníku Nové Opavsko, s. 95–125. – Marta ŠOPÁKOVÁ, Škody způsobené okupačními vojsky podniku Státní lesy (Severomoravské státní lesy) v Krnově v roce 1968 a v letech následujících, s. 127–146. – Svatava URBANOVÁ, Paměť českého Slezska v trojúhelníku folkloristiky – umělecké literatury – historiografie, s. 147–165. – Libor MARTINEK, Korespondence Wilhelma Przeczka s Jindřichem Zogatou z let 1981–1992. Část I. Léta 1981–1987, s. 167–192. – Jiří KRÁTKÝ, Ernst Kuttler a syn – poslední varhanáři rodu Kuttlerů, s. 193–203. – Jana NEVŘELOVÁ, Andělín Novák a jeho přínos hlučinskému muzejnictví, s. 204–211. – Ondřej HANIČÁK, Emeritnímu řediteli Slezského muzea a historikovi Vilému Plačkovi k životnímu jubileu, s. 212–215. – Pavel ŠOPÁK, Rudolf Kristián (1911–1938) a kultura Opavy a Moravské Ostravy, s. 216–224. – Marta ŠOPÁKOVÁ, Vzpomínka na Janu Indrovou, s. 225–227. – Markéta HANIČÁKOVÁ, K padesátému výročí muzikologického pracoviště Slezského zemského muzea (1967–2017) a k osmdesátinám jeho zakladatele. Ad honorem Caroli Boženek, s. 228–236. – Pavel ŠOPÁK, Adolf Emil Vašek – intelektuální biografie (k 60. výročí úmrtí), s. 237–250. – Pavel ŠOPÁK, Jubileum PhDr. Karla Müllera, s. 251–252. – Ondřej KOLÁŘ, Erwin Weiser – k půlstoletí od úmrtí, s. 253–254. – Zbyněk MORAVEC,

Náhodný nález kopí z doby bronzové v Kyjovicích, okr. Opava, s. 267–269. – Oldřich SCHEJBAL, Workshop Problematika sanační konzervace-restaurování, Olomouc, 8. března 2018, s. 271–272. – Pavel ŠOPÁK, Helena Zápalková, Malíř sběratel. Kresba a grafika ze sbírky Miloslava Holého, Poklady ze sbírek Muzea Olomouc, Olomouc, 8. března – 10. června 2018, s. 272–273. – Ondřej KOLÁŘ, Na okraj dvou jubilejních výstav v Muzeu města Brna, Brno, 3. května – 31. prosince 2018 a 22. srpna – 18. listopadu 2018, s. 273–274. – Martina POLOMÍKOVÁ, Konference Textil v muzeu, Brno, 12.–13. června 2018, s. 274–276. – Pavel ŠOPÁK, Elegie moderny v Památníku Petra Bezruče (úvodní slovo k zahájení výstavy 21. srpna 2018), s. 276–278. – Pavel ŠOPÁK, Vzpomínka na minulost: Alois Bauch (1867–1938) ve Vidnavě, Vidnava, 25.–31. srpna 2018, s. 278–280. – Jiří KRÁTKÝ, Obnova varhan kostela sv. Valentina v Příboře, Příbor, 30. září 2018, s. 280–285.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 68, 2019, č. 1:

Martin SLEPIČKA, K nejstarším zobrazením sv. Řehoře Velikého v českém umění do konce 14. století, s. 1–10. – Kateřina VAĐUROVÁ, Středověké skleněné kroužky z Opavy, s. 11–23. – Oldřich NOVOTNÝ, Z historie sochařské výzdoby Smetanových sadů v Olomouci do konce druhé světové války, s. 24–35. – Miroslava SUCHÁNKOVÁ, Betlémy ze sbírek Slezského zemského muzea, s. 36–53. – Pavel ŠOPÁK, Hrdinové a oběti. Hodnoty a příběhy. Muzejní reflexe první světové války na Moravě a ve Slezsku – prolegomena k výzkumu, s. 54–68. – Miroslav DAÑHEL – Milan PASTRŇÁK, Římská mince z Václavovic, s. 69–72. – Libor MARTINEK, Korespondence Wilhelma Przeczka s Jindřichem Zogatou z let 1981–1992. Část II. Leden 1988 – červenec 1989, s. 72–83. – Pavel ŠOPÁK, Vzácné životní jubileum Niny Pavelčíkové, s. 84–85. – Pavel ŠOPÁK, Bibliografie Niny Pavelčíkové, s. 85–98. – Ondřej KOLÁŘ, Co nám říká sto let republiky o historickém vědomí?, s. 102–104. – Ilona PAVELKOVÁ, Funkcionalismus. Havířov, 15. listopadu 2018 – 31. března 2019, s. 104–107.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 127, 2019, č. 3:

David SKALICKÝ, Větrné mlýny na Děčínsku v 19. století. Úvod do problematiky výzkumu, s. 129–144. – Jiří DOHNAL, Virtuální rekonstrukce hlavních historických etap komponované krajiny Lednicko–valtického areálu, s. 145–165. – Michaela KORBIČKOVÁ – Martin HLOŽEK, Kolekce nálezů z blízkého okolí hradu Pyšolce, s. 166–185. – Petr CHOTĚBOR, Zámek Svijany – historie a rekonstrukce, s. 186–189.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 127, 2019, č. 4:

Miroslav KOVÁŘ, K otázce původu jedné architektonické formy v naší raně gotické architektuře, s. 193–205. – Milan JANČO, Tři neznámé portréty Franze Rumplera v mobiliárních fondech Státního zámku Hořovice, s. 206–217. – Karel KUČA, Od Rudé Vůle k Boží Vůli. Změny ukrajinského místního názvosloví v letech 1987–2018. Ke 100. výročí tragické události Velké říjnové socialistické revoluce (1917) a ke 100. výročí připojení Podkarpatské Rusi k Československu (1919), s. 218–254. – Vojtěch KAŠPAR, Patrik Líbal padesátiletý, s. 255.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 16, 2019, č. 1:

Josef ŘÍDKÝ, The Narrativism Quarrel Revisited: Can Inquiry Revive Narrative?, s. 7–33. – Lucie STORCHOVÁ, Kreativní melanchthonismus? K limitům výzkumu kulturní výměny na příkladu univerzitního humanismu ve druhé polovině 16. století, s. 34–48. – Markéta KRÍŽOVÁ, Strava svinská, pokrm a dar boží. Úvaha o kulturních transferech na okraji atlantického prostoru, s. 49–67. – Adéla KLINEROVÁ, Proces kulturní výměny na příkladu historizující architektury: Recepce francouzské novověké architektury jako součást historismu 19. století v českých zemích a v evropském kontextu, s. 68–85. – Martin NODL, Tragický konec české poznámky, s. 89–108.

Dějiny a současnost. Roč. 41, 2019, č. 8:

Martin JINDRA, Podivný průvod. Dobrodružná záchrana Husova pomníku, s. 26–28. – Radim KOPÁČ, Chodci zeleně. Válečné aktivity Jana Řezáče, s. 29–31. – Marek ŠMÍD, Diplomatické sblížování. Vatikán a USA za druhé světové války, s. 32–35. – Jana MALÍNSKÁ – Josef TOMEŠ, Nejen politikou živ je poslanec. Z počátků československé parlamentní restaurace, s. 37–41. – Petr JINDRA, „Tento krásný obraz...“ Výstava o umění v době Václava IV., s. 42–43.

Dějiny a současnost. Roč. 41, 2019, č. 9:

Ladislav BAREŠ, František Lexa a jeho následovníci. Sto let výuky egyptologie v češtině, s. 10–13. – Miroslav BÁRTA, Abúsír, el-Héz, Sabaloka, Usli... České výzkumy v Egyptě a Súdánu, s. 14–17. – Pavel ONDERKA, Nejen mumiový prášek. Sbírání egyptských starožitností v českých zemích, s. 18–22. – Václav RAMEŠ, Ekonomové na cestě ze socialismu do kapitalismu. Kořeny postkomunistické privatizace ve střední Evropě, s. 25–28. – Antoni DUDEK, „Indikátor optimismu klesal“. Agonie komunistického systému v Polsku, s. 29–33. – Tomáš BÁRTA PRAŽÁK, Středověké rukopisy ukryté v knižních vazbách, s. 35. – Jména, sňatky, dynastie. S Fjodorem Borisovičem Uspenským o středověké Rusi, Skandinávii a stepních Polovcích, s. 36–38. – Fjodor Borisovič USPENSKIJ, Zlatý plášť Varjaga Jakuna. Po stopách příběhu ze ság a ruských letopisů, s. 39–42.

Dějiny a současnost. Roč. 41, 2019, č. 10:

Anna KOLÁŘOVÁ – Jakub VRBA, Středoevropská křížovátka? Expozice v Moravském zemském muzeu, s. 5. – Dalibor DOBIÁŠ, Znepokojivé vzpomínání na Rukopisy. Od Václava Hanky ke Zbyhoňovi!, s. 10–13. – Ladislav FUTTERA, „Hledal v rukopisu tajné caubršpruchy, aby lépe mohl citirovat duchy“. RKZ mezi Čechy a českými Němci, s. 14–17. – Michal FRÁNEK, Dějiny neexistujícího nástroje. Rukopisy královédvorský a zelenohorský v říši hudby, s. 18–20. – „O rukopisech půjde mluvit zábavně, až budou poraženi fašisti“. Rozhovor o (nejen) českých mystifikacích s Martinem C. Putnou, s. 21–24. – Michal ŘOUTIL, Frontální útok na Boha. Sovětská protináboženská propaganda, Svaz militantních ateistů a J. M. Jaroslavskij, s. 27–30. – Michal ZOUREK, Nejvýkonnější agent StB v Latinské Americe. Případ Viviana Tríase, s. 32–35. – Petr PŘEBINDA, Zmenšování Velké Sýrie. Vytváření Sýrie po první světové válce, s. 36–39. – Jan KRAMÁŘ,

Poštmistryně, telegrafistky i doručovatelky. Ženská emancipace v poštovních službách, s. 40–41.

Dějiny věd a techniky. Roč. 52, 2019, č. 2:

Zdeno KOLESÁR, Příběh designu Babetty, s. 53–65. – Josef SMOLKA, Baltasar Conrad (1599–1660) a jeho výzva evropským učencům, s. 66–78. – Jiří JANÁČ, Sociální a kulturní dějiny techniky: Ke konceptualizaci techniky v anglosaské historické vědě I. (do 1970), s. 79–94. – J. JINDRA, Milan Rastislav Štefánik – astronom, s. 102–103.

Folia Historica Bohemica. Roč. 34, 2019, č. 1:

Helena SEDLÁČKOVÁ, Zrození státního úředníka na příkladu krajského hejtmana v Čechách, s. 5–21. – Jan LHOTÁK, Slasti a strasti kontribučního úředníka. Vymezení a socio–ekonomická pozice daňových výběřích v 18. a prvé polovině 19. století, s. 23–77. – Jakub MÍRKA, Josef František Baron Puteani vrchním správcem panství Františka Josefa hraběte z Vrtby. Vrchnostenští úředníci a správa vrtbovských panství na přelomu 18. a 19. století, s. 79–124. – Lenka NOVÁKOVÁ, „Bei diesem amt viele unerträgliche verantwortungen zugemutet werden“. Příspěvek k byrokratizaci v poddanských městech na hukvaldském panství, s. 125–136. – Helena CHALUPOVÁ, Čechami obchází strašidlo byrokrata. Posmrtné obrazy úředníků, s. 137–166.

Folia Historica Bohemica. Roč. 34, 2019, č. 2:

Aneta KANCÍROVÁ, Die politischen Predigten des lutherischen Geistlichen Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645), s. 189–224. – Kateřina SMYČKOVÁ, Proč se Podiven nestal zemským patronem, s. 225–236. – Jiří BRŇOVJÁK, Bratrská konfesijní příslušnost Skrbenských z Hříště v kontextu rekatolizace Horního Slezska po porážce Stavovského povstání, s. 237–278. – Jiří MIKULEC, Spolubratr císař. Habsburští panovníci v matrikách barokních náboženských bratrstev v českých zemích, s. 279–319. – Jindřich KOLDA, Správa broumovské konventní knihovny v 17. a 18. století, s. 321–345. – Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, Tzv. supplementa historiae – opomíjený pramen k dějinám jezuitského řádu?, s. 349–367.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Roč. 19, 2018, č. 2:

Jana MEZEROVÁ, Čeští Němci mezi regionální a „sudetoněmeckou“ identitou. Historie v libereckých, frýdlantských a jabloneckých vlastivědách, s. 2–63. – Miroslav KOLKA – Ivan PEŘINA, Technologické zařízení, průzkum a obnova objektu bývalé papírny č. p. 5 v Hamru na Jezeře, s. 64–93. – Jana HUBKOVÁ, Pražský mír v letákové publicistice, s. 94–107. – Jan ŠÁLEK, Prof. Ing. Dr. Josef Kožoušek – osobní vzpomínka na prvního libereckého rektora, s. 109–116. – Václav KRÍČEK, Výběrový soupis literatury k dějinám Libereckého kraje za rok 2017, s. 122–129.

Havlíčkobrodsko. Sborník příspěvků o historii regionu. Sv. 32, 2018:

Josef ŠRÁMEK, Založení kláštera cisterciáků v Pohledu v kontextu řádového ideálu a fundačních aktivit šlechty v českých zemích 12. a 13. století, s. 9–39. – Jaroslav

HAVLÍČEK, Nálezy středověkých kovových artefaktů u Stříbrných Hor u Havlíčkova Brodu, s. 41–47. – Aleš KNÁPEK, Zpráva o nedobytí Německého Brodu roku 1618, s. 49–59. – Pavel ROUS, Zaniklá sklárna v Rozsochatci, s. 61–77. – Martin BENDA, Sklárna Rozsochatec – co prozradily matriky, s. 79–93. – Michal ROZHOŇ, Palackého filosofie českých dějin v díle Františka Slámy, s. 95–109. – Filip PLAŠIL, O lékaři Janu Karasovi (1844–1903), s. 111–125. – Alena JINDROVÁ, Komunisté v Německém Brodě ve 30. letech 20. století, s. 127–143. – Jaroslav HOLÝ ml., Kde začíná ráj? Aneb o územním rozrůstání Golčova Jeníkova ve 20. století, s. 145–167. – Jaroslav HOLÝ st., Periodický tisk v Golčově Jeníkově, s. 169–177. – Igor VOTOUPAL – Miloš TAJOVSKÝ – Pavel ROUS, Nález ztraceného křížového kamene z Havlíčkova Brodu, s. 179–185. – -mk- – Michal ROZHOŇ, Karel Janáček devadesátníkem, s. 187–195. – Jiří JEDLIČKA, Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod. Výroční zpráva za rok 2017, s. 197–223. – Miroslav KRUŽÍK, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Havlíčkův Brod. Zpráva o činnosti za rok 2017, s. 225–235.

Historia scholastica. Roč. 5, 2019, č. 1:

Carola GROPE, 1918 als Epochenschwelle? Analysen zu Reformpädagogik und bürgerlicher Familienerziehung, s. 7–27. – Marc DEPAEPE – Honoré VINCK – Frank SIMON, „Vom Schwarzen aus“...? Vater Hulstaerts indigenistischer Ansatz im Kongo und sein Zusammenhang mit der Reformpädagogik in Belgien, s. 28–49. – Ehrenhard SKIERA, Wärmendes Stammesfeuer in emotional kalter Zeit. Theoretische Konzepte, Sehnsuchtsorte, gesellschaftliche Impulse in Lebensreform und Pädagogik, s. 50–64. – Esther BERNER – Julia KURIG, Paul Oestreich (1878–1959) – ein untypisch typischer Reformpädagoge der Weimarer Republik, s. 65–84. – Wilfried GÖTTLICHER, Landschulreform und „der Aufstieg unseres Volkes“. Reformpädagogik, Krisendiagnosen und Zukunftsentwürfe abseits vom 'Roten Wien' anhand der Preisschrift des Landschulreformers August Bäunard, s. 85–99. – Vučina ZORIĆ, The Reform of the Concept of Education and Society in Montenegro between the Two World Wars, s. 100–117. – Suzana MIOVSKA–SPASEVA, Primary Education in Macedonia in the Period between the Two World Wars, s. 118–138. – Snježana ŠUŠNJARA, Private Female Schools between the Two World Wars in Bosnia and Herzegovina, s. 139–153. – Norbert GRUBE – Andrea De VINCENTI – Andreas HOFFMANN-OCOM, Erziehung und Bildung als Bindeglieder des Sozialen? Zäsuren und Verflechtungen in Debatten über Reorganisationen im Bildungswesen, Militär und in sozialen Bewegungen der Deutschschweiz um 1918, s. 154–173. – Jürgen OELKERS, Erziehung zur Gemeinschaft in Deutschland (1900 bis 1945), s. 174–202.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 10, 2019, č. 1:

Jarosław KUCZER, „Czwarty stan?“ Aspekty społeczno-ustrojowe, prawne, administracyjne i kulturowe warunkujące rozwój stanu panów (Herrenstand) na Śląsku w okresie nowożytnym, s. 1–13. – Jacek SZPAK, Bohemian Crown subjects in Polish province of the Order of St. Paul in 18th century, s. 14–32. – Jan KOUMAR, Vídeňská a moravská sídla Emanuela Josefa

4. knížete Collalto e San Salvatore, s. 33–47. – Pavel ŠOPÁK, Václav Šílený a situace českého Slezska a Ostravska kolem roku 1900, s. 48–60. – Ondřej KOLÁŘ, Nacističtí dozorcí před Mimořádným lidovým soudem v Opavě 1945–1948, s. 61–76. – Tadeusz SROGOSZ, „Hajdamáci“ a „kolijivčyna“ v ukrajinské historiografii. Složitý polsko-ukrajinský diskurz, s. 77–88. – Stanislav KNOB, Na prahu nové doby. Mezioborová konference o počátcích Československé republiky. 26.–29. října 2018, Praha, s. 102. – Petr KADLEC, Agrární zemědělská osvěta a vzdělávání v 18.–21. století ve Střední Evropě: Instituce a osobnosti, jejich působení v kontextu politického, ekonomického, sociálního a kulturního vývoje středoevropského venkova. 8.–9. listopadu 1918, Národní zemědělské muzeum, s. p. o., Univerzita Karlova v Praze, Česká zemědělská univerzita v Praze, Česká akademie zemědělských věd, Praha, s. 102–103. – Kamil RODAN, 25. ročník konference Židé a Morava. 7. 11. 2018, Muzeum Kroměřížska, Kroměříž, s. 103. – Michal KUBICA, Tři staletí v srdci Evropy (Česká a evropská společnost v 16.–18. století). 7.–8. listopadu 2018, Hradec Králové, s. 103–104.

Historica Olomucensia. Sv. 56, 2019:

David PAPAŽÍK, Obraz vztahu šlechty a měst v narativních pramenech z českých zemí z období od 14. století do dvacátých let 16. století, s. 13–32. – Jarmila HLAVÁČKOVÁ, „In societatem affectu“. Celebranti a kazatelé na jezuitských slavnostech v Telči v první polovině 18. století, s. 33–58. – Kryštof KOUŘIL, Sobotecká knihovna Františka Vetešníka. Část I. Příběh a osudy děkanské knihovny z východních Čech, s. 59–86. – Michael MORYS-TWAROWSKI, Pastor Andrzej Krzywoń (Andreas Krzywon), Moravian-Silesian Superintendent, and His Attitude towards National Issues, s. 87–107. – Daniel MARTÍNEK, Revoluce v Itálii 1831 a rakouská vojenská intervence, s. 109–132. – Kateřina BENEŠOVÁ, Mahdistický Súdán (1881 – 1898): Historické a společenské kořeny mahdismu, s. 133–157. – Jana KOČÍ, Novinově vydavatelská instituce Jednota a její význam pro poznání minulosti a současnosti Čechů v Chorvatsku, s. 159–169. – Ivan PUŠ, Válečná léta Richarda Fischera, s. 171–183. – David HUBENÝ – Naděžda KRUGLOVÁ, Pohled československých vnitřních bezpečnostních složek na ruskou emigraci v meziválečném období, s. 185–198. – Martin ŠUBRT, Kanada a chanacká krize, s. 199–214. – Ondřej KOLÁŘ, K činnosti Okresního soudu Jeseník 1945–1948, s. 215–233. – Peter TKÁČ, Povojnová obnova infrastruktury na Hornom Zemplíne v letech 1945–1948, s. 235–262. – Aleš ZAPLETAL, Lidé z obsazeného města. Sonda do vzpomínek pamětníků přítomnosti sovětské posádky v Olomouci, s. 263–280. – Antonín KALOUS, Zpráva o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci za akademický rok 2017/2018, s. 283–285. – Věra SLAVÍKOVÁ, Činnost sekce archivnictví v akademickém roce 2017/2018, s. 287–290. – Pavlína KALÁBKOVÁ, Zpráva o činnosti sekce archeologie Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za rok 2018, s. 291–295. – Miloš TRAPL, Ve službách múzy Cleo. K sedmdesátým narozeninám prof. PhDr. PaedDr. Pavla Marka, Ph.D., s. 297–312.

Historická demografie. Roč. 43, 2019, č. 2:

Kai P. WILLFÜHR – Ingrid K. van DIJK, Another helping – A Plea for Studying Kin Effects from an Interdisciplinary Perspective, s. 157–181. – Janine LANZA, Out Front but

Invisible: Women's Work in Parisian Guilds, s. 183–196. – Hilde SANDVIK, The Economic Necessity of Family Co-Operation. The Norwegian Case, s. 197–210. – Matt A. NELSON, Agricultural Family and Neighbor Labor in Nineteenth-Century Minnesota, s. 211–231. – Beatrice MORING, Productivity without Labour Market Participation, Non-Census Data, Women, Work and the Rural Economy in 19th and Early 20th Century Finland, s. 233–256.

Historická geografie. Roč. 45, 2019, č. 2:

Martin GOJDA – Ondřej GOJDA, Metody leteckého průzkumu pohřbených krajin: mapování archeologického dědictví v prostředí GIS, s. 183–206. – Dušan CENDELÍN, Klasifikace historických cest podle poloh zaniklých popravišť v krajině, s. 207–222. – Pavel BOLINA – Tomáš KLIMEK, Problematika sítě starých cest na Zbraslavsku a zapomenutý most nad Lipenci, s. 223–238. – Jana VOJTÍŠKOVÁ, Královské věnné město Jaroměř a jeho panství v době předbělohorské (historiografické aspekty problematiky), s. 239–261. – Eva SEMOTANOVÁ, Vnímání krajiny východočeských královských věnných měst v Ottových Čechách, s. 263–292. – Tomáš KORBEL, Prameny historické geografie jako zdroj pro výzkum lokálních míst paměti v příkladu hory Heidelberg / Žalý v Krkonoších, s. 293–322. – Václav MATOUŠEK, Hlásná Třeňba je krásná... Příspěvek k poznání počátků meziválečných vilo-chatových rekreačních kolonií v Hlásné a Zadní Třebani a v Letech, s. 323–356.

Jihočeský sborník historický. Roč. 87, 2018:

Anna KUBÍKOVÁ, Jindřich III. z Rožmberka – strýc české královny Barbory Celské, s. 7–16. – Veronika VEČEROVÁ, Právní vývoj města Prachatic v pozdním středověku aneb královské či poddanské město?, s. 17–44. – Roman LAVIČKA, Sanktuář kostela Věch svatých v Kamenném Újezdě. Datace, tvůrce, donátor a ikonografie pozdně středověkého Gesamtkunstwerku, s. 45–77. – Tomáš STERNECK, Ze života jircháře Jiřího Plodíka (K osobnosti mluvčího českobudějovické širší obce při vnitroměstském střetu z 22. června 1618), s. 78–90. – Jaroslav ČECHURA, Třeboňská pevnost v letech 1610–1650 a vpád pasovských na panství roku 1611, s. 91–111. – Hedvika KUCHAROVÁ, Milevská farnost v 17. století, s. 112–198. – Daniel KOVÁŘ, Zrušení kláštera dominikánů v Českých Budějovicích za Josefa II., s. 199–226. – Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, Nástin vývoje počtu obyvatel a členů evangelického sboru h. v. v Moravci v době toleranční 1783–1874, s. 227–242. – Jan ŠTEMBERK – Jiří DVOŘÁK, Cizinecká propagace – cesta k hospodářskému pozdvižení jižních Čech, s. 243–257. – Václav HORČIČKA, První pozemková reforma na velkostatku Kamenice nad Lipou (1919–1938). Zahraničněpolitické a vnitropolitické aspekty, s. 258–273. – Jan SOLPERA, 1 + 1 + 1 = 1 aneb jak probíhalo znárodnování tiskáren koncem 40. a začátkem 50. let 20. století v Jindřichově Hradci, s. 274–305. – Zlata GERSDORFOVÁ, Pečeti pánů z Krumlova, s. 306–327. – Jan ŠIMÁNEK, „Zaniknutí koledníků bude dobrodiním pro mládež.“ Masopustní koleda na Doudlebsku ve světle kronikářských zápisů z první poloviny 20. století, s. 328–352. – Miroslav IRRA, Historické prapory a čestné názvy útvarů

v čs. a českém vojenském letectvu, s. 353–399. – Laděna PLUCAROVÁ, Podoby a příběhy. Portréty renesanční šlechty, s. 429–431. – Dalibor STÁTNÍK, Dvě zajímavé slovenské muzejní konference, s. 441–445.

Královéhradecko. Sv. 10, 2019:

Michal BENDA, Od katedry ke kronice. Životní příběh Bohumila Bílka, s. 13–24. – Radek BLÁHA, Nález zlomku raně středověké dlaždice z Hradce Králové. Příspěvek k otázce nejstarších sakrálních staveb ve městě, s. 25–34. – Petr GRULICH, Titul královské věnné město a jeho užívání na konci 19. století a na počátku 20. století, s. 35–60. – Ladislav HOLOUBEK, Královéhradecký biskupský seminář v 18. a 19. století, s. 61–90. – Ivo KADLEČEK, Hazkarat nešamot za architekta Kurta Spielmanna a jeho realizace na severu východních Čech, s. 91–144. – Karolína KEJVALOVÁ, Královéhradecká Trhová kniha žlutá 1588–1602: registový katalog, s. 145–187. – Josef KINDL, Novobydžovské soudní pře z let 1548–1564 postoupené k apelačnímu soudu, s. 189–207. – Pavla KORITENSKÁ, Městská vyšší škola pro ženská povolání hospodářská v Hradci Králové, s. 209–223. – Klára LUKÁŠOVÁ, František Ulrich v zrcadle rodinné korespondence, s. 225–235. – Josef NOVÁK, Vražda českého strážníka Jaroslava Müllera v Náchodě, s. 237–259. – Jiří PAVLÍK, Národnostní vyhraňování v rámci královéhradeckých spolků od 40. let do poloviny 60. let 19. století, s. 261–274. – Josef PTÁČEK, Karel Poláček a hantýrka haluzáků z Orlických hor, s. 275–279. – Josef ŠRÁMEK, Královéhradecké zvony ve víru velké války (inventura problematiky), s. 281–313. – Eva VĚTROVSKÁ, Každodenní život na Nechanicku v době předválečné, s. 315–331. – Eva VODOCHODSKÁ, JUDr. Eduard Langer – jeho rodina a politické aktivity, s. 333–353. – Jana VOJTÍŠKOVÁ, Věž Kropáčka. Případová studie k zaniklým objektům bývalého královského věnného města Hradce Králové, s. 355–363. – Ruth Jochanan WEININGER – Ladislav ZIKMUND-LENDER, Pohřební „dvorana“ s kolumbáři na židovském hřbitově na Pouchově, s. 365–381. – Ladislav ZIKMUND-LENDER, Vídeňská gramatika se setkává s internacionální funkcionalitou: architekt Kurt Spielmann na Královéhradecku, s. 383–402. – Jaroslav ŠŮLA, Jaroslav Prokop (16. XI. 1939 – 1. XII. 2018), s. 405–406.

Lidé města/Urban People. Roč. 21, 2019, č. 2:

Ludmila WŁADYNIĄK, Facing the Past, Talking the Future. The Role of Collective Memory in the Ethnic, Cultural, and Historical Borderland, s. 181–201. – Ondřej VÁŠA, Homo aviaticus: a Bohemian, a Worker, an Apostle, a Failure, s. 233–268.

Lidé města/Urban People. Roč. 21, 2019, č. 3:

Zdeněk ULLRICH – Stanislav KOMÁREK, Dávný český pokus o sociologii zvířat: Zdeněk Ullrich: Společnosti ve světě zvířat (1928), s. 411–425. – Zdeněk PINC, Čtvrt století jsme jí říkali Miluško, a ona mlčky trpěla. K jubileu Miloslavy Turkové, s. 427–429.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 22, 2019, č. 1:

Kristýna SOLOMON, Ottokar als Alexander Redivivus? Zum Bild Ottokar II. im Alexanderroman Ulrichs von Eschenbach, s. 7–19. – Jakub RAZIM, Panovnická rada

Jindřicha Korutanského, s. 21–72. – Vojtěch VEČEŘE, Oslava Karla IV. v pohřebních kázáních Jindřicha z Vildštejna jako příklad morálně exhortativního dosahu funerální homiletiky, s. 73–95. – Jindřich MAREK, Václav z Dráchova jako oficiál pražského arcibiskupství, s. 97–121.

Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století. Roč. 27, 2019, č. 2:

Petr POPELKA, Rolník nové doby. Hospodářské spolky a jejich role v hospodářské a společenské modernizaci moravského venkova ve druhé polovině 19. století, s. 1–29. – Jan KOUMAR, Emanuel Collalto e San Salvatore. Tři pohledy na život „posledního muže starého režimu v Rakousku“, s. 31–53. – Jan JIRÁŇ, Český skauting a český národ v letech 1912–1922. „Milovati vlast a sloužiti jí věrně v každé době“, s. 55–77. – Lubomír NOVOTNÝ, Bez Czernina bychom Republiku neměli. (Hrabě Ottokar von Czernin v letech 1916–1918), s. 79–100. – Wilhelm BRAUNEDER, Deutschösterreich 1918: Die Gründung der Republik und Ihre Ausrufung, s. 101–114. – Lenka HRDINOVÁ, Pozemková reforma jako „spravedlivé“ vypořádání se s aristokracií v Československu pohledem soudobých pramenů, s. 115–130. – Jindřich DEJMEK, Problematika Afriky na mírové konferenci v Paříži v roce 1919 a vznik mandátního systému Společnosti národů. (Přehled základních problémů), s. 131–159. – Noemi SÁRIČKOVÁ, Problematika otcovství v česky psaných učebnicích meziválečného Československa, s. 161–183. – Martin PELC, Počátky sázkových kanceláří v Československu v letech 1934–1936, s. 185–202. – Jaroslav KADLEC, Antisemitská publicistika Romana Dmowského ve 30. letech 20. století, s. 203–233. – Viktor JANÁK, Politická agitace strany Františka Mikuláše Mlčocha v Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945, s. 235–262. – Josef TOMEŠ, Půlstoletí v české politice. Život, činnost a odkaz Jóži Davida, s. 263–290. – Marie DOKOUPILOVÁ – Tomáš JELÍNEK, Zkáza starého židovského hřbitova v Prostějově, s. 291–312. – Václav VELČOVSKÝ, Paměti Josefa Klimenta jako historický pramen, s. 313–326. – Emil VORÁČEK, The Frustrated Peace? The Versailles Treaty and its Political, Economic Impact on Europe, s. 327–333.

Olomoucký archivní sborník. Sv. 17, 2019:

Bohdan KAŇÁK – Miroslav KOUDELA, Informace o práci Státního okresního archivu Olomouc v roce 2018, s. 9–16. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Olomoucká pobočka Zemského archivu v Opavě v roce 2018, s. 17–22. – Bohdan KAŇÁK, Zpřístupnění archivních fondů Městský archiv Šternberk a Okresní archiv Šternberk, s. 23–35. – Petr GAJDOŠÍK, Dokončena inventarizace fondu Městský národní výbor Uničov, s. 36–44. – Jarmila KRÍŽANOVÁ, K zpřístupnění archivního fondu Služby města Šternberka, s. 45–48. – Miroslav KOUDELA, K zpřístupnění osobního fondu Josefa Bezděčky, s. 49–58. – Ivana KUBÍČKOVÁ, Zpřístupnění archivního fondu německého Mužského pěveckého a hudebního spolku Litovel, s. 59–66. – Zdenka BLÁHOVÁ, K Fuggerům v Olomouci, s. 68–76. – Hana SEICHTEROVÁ, Podkomoří Markrabství moravského v 16. století, IV. část, s. 77–82. – Jitka NĚMEČKOVÁ, Špitál v Rýmařově a nadace Marie Alžběty z Ditrichštejna z roku 1691, s. 83–93. – Milan STAREC – Jan ŠTĚPÁN, Životní osudy

Leopolda Kašpara – Továrna na sladovnické, pivovarské a mlynářské stroje ve Velké Senici na Hané, s. 94–102. – Jiří VIDLIČKA, Osudy lupiče a vraha Bedřicha Ježka – moravského Nikoly Šuhaje? – ve světle justičních fondů olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě, s. 103–113. – Vojtěch KREJČÍ, Právní vývoj podniků ASO ve světle archivních dokumentů, s. 114–127. – Jan ŠTĚPÁN, Olomoucká šibenice na plánu z roku 1644 a drobnosti k hrdelnímu právu, s. 130–135. – Jan ANDRES ml. – Jan ANDRES st., Rod tiskařů Austů a architekt Hubert Aust, s. 136–143. – Vojtěch KREJČÍ, Historický vývoj smilovské pily a její znárodnění, s. 144–146. – František VŠETIČKA, Historik – strukturalista (František Kutnar), s. 147–149. – Zdeněk KAŠPAR, Prameny k dějinám Olomouce v 16. století v kopiářích olomouckých biskupů. XVI. část, s. 159–165. – Martin DROZDA, Představitelé poddanské samosprávy na kapitulních privátních statcích ve 20.–40. letech 19. století (1. část), s. 166–181. – Miroslav KOUDELA, Pamětní spisy z farního kostela sv. Mikuláše v Horce nad Moravou, s. 182–195. – Miroslav KOUDELA, Pamětní spisy z věže olomoucké radnice, s. 196–203.

Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Sv. 33, 2019:

Martin JUŘICA, Ostrava v předvečer listopadových událostí roku 1989, s. 11–55. – Šárka GLOMBÍČKOVÁ – Jaroslava NOVOTNÁ, Lahodná chuť čokolády a podmanivá vůně parfémů a mýdel v ostravském balení. (Příběh dvou továren a jejich židovských majitelů), s. 56–105. – Jiří KOVÁŘ – Petra LINHARTOVÁ – Jan SUCHÁČEK, K pojetí a vymezení Ostravska, s. 106–132. – Radomír SEĎA, Významné návštěvy ve Vítkovických železárnách, s. 133–166. – Agáta KRAVČÍKOVÁ, Sociálnědemokratické oslavy 1. máje a jejich vnímání dobovými elitami na Ostravsku (1890–1914), s. 167–191. – Jozef ŠERKA, Úřad spojené správy. Pokus o částečné administrativní spojení Ostravska a Těšínska v letech 1918–1919, s. 192–206. – Lukáš LISNÍK, Transformace školství v Moravské Ostravě po roce 1918 ve vybraných aspektech. Na příkladu mateřského, obecného a občanského školství, s. 207–228. – Zbyněk MORAVEC, Požár Ostravy roku 1556 a jeho možné doklady v archeologických pramenech, s. 229–247. – Leontina KRŠKOVÁ, Městský syndik éry regulovaného magistrátu. Příklad moravskoostravského syndika Kašpara Haukeho, s. 248–265. – Jiří SOCHOREK, Josef Šavel – život a dílo, s. 269–287. – Hana ŠŮSTKOVÁ, Překlad Paměti dcery Adolfa Suesse, vítkovického průmyslníka, s. 291–310.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Sv. 27, 2019, č. 1:

Alena NOSKOVÁ – Zdeňka KOKOŠKOVÁ, Úvodní slovo [jubileum Evy Drašarové], s. 9–12. – Ivan TICHÝ, Jubileum pani PhDr. Evy Drašarovej, CSc., s. 14–15. – David VALUŠEK, Pozdrav Evě Drašarové, s. 16. – Jindřich SCHWIPPEL – Milena JOSEFOVIČOVÁ, Archivní praxe, s. 17–23. – Marie STUPKOVÁ, Archivní začátky Evy Drašarové, s. 24–25. – Marie BLÁHOVÁ, „Čas boje, čas pokoje“. Kalendář a válečná tažení v raně přemyslovských Čechách, s. 29–45. – Ivan HLAVÁČEK, Farní kostel v Zásnukách v roce 1328, s. 46–54. – Leopold AUER, Archiv- und Bibliotheksgut als Kriegsbeute am Beispiel des dreissigjährigen Krieges, s. 55–60. – Pavel KOBLASA, Landštejnské panství v tábořském kraji jako reálné svěření v držení hrabat z Herbersteinu, s. 61–69. – Pavel TRNKA, Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálii

jeho převorům v řádové historiografii, s. 70–90. – Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, Dvůr habsburských arcivévodkyní a jeho reforma v roce 1563, s. 91–103. – Alena PAZDEROVÁ, Snahy o konverzi Petra Voka z Rožmberka aneb co v Březanově kronice nebylo, s. 104–125. – Bohdan KAŇÁK, Olomoucký písař magistr Pavel Košinář Velinský ze Všelis a jeho fraktura z konce 16. století, s. 126–142. – Vladimír WAAGE, Od textu k mapám v Hesseliově urbáři, s. 143–165. – Petra BŘEZÁČOVÁ, Ploskovice a Zákupy. Zahrady Anny Marie Františky s vůní ananasu, s. 166–183. – Eva GREGOROVÍČOVÁ, Prameny k toskánským dynastickým řádům v rodinném archivu toskánských Habsburků, s. 184–200. – Stanislava JÍLKOVÁ, Udělování svátosti nižšího a vyššího svěcení pražskými světiteli biskupy Janem Matoušem Schweibererem a Erasmem Divišem Kriegerem v letech 1779–1792, s. 201–233. – Jitka KŘEČKOVÁ – Hedvika KUCHAROVÁ, Život sester alžbětinek Na Slupi v zrcadle statut, s. 234–253. – Richard MAHEL, „Lze se nadíti, že Moravě dostane se historického díla, důstojného jejích mecenášů a reprezentantů“. Několik poznámek k zpřístupňování písemných archiválií historikem Bedou Dudíkem, s. 254–272. – Ivana EBELOVÁ, „Škodlivost některých barev k barvení hraček dětských a cukrářského zboží, vůbec se oznamuje“, s. 273–282. – Tomáš KALINA – Jan KAHUDA, Kariolová pošta v českých zemích v 19. století, s. 283–311. – Pavla LUTOVSKÁ, Psi, pejškaři a zavedení daně psové v druhé polovině 19. století v Praze, s. 312–324. – Hana PÁTKOVÁ, Národní banderium ve Zdicích. Vznikla Selská jízda na Podbrdsku?, s. 325–338. – Pavel FABINI, Volební aféra okresního hejtmána Nikodéma Eckerta. Příspěvek k politickým aktivitám c. k. státních úředníků v 70. letech 19. století, s. 339–359. – Roman HORKÝ, Kulturní spolek jako minilaboratoř politického stranictví. Beseda v Hradci Králové v letech 1872–1914, s. 360–373. – Mikuláš ZVÁNOVEC, K finanční síle školských spolků v českých zemích. Ústřední Matice Školská a Deutscher Schulverein před první světovou válkou ve srovnávací perspektivě (1880–1914), s. 374–390. – Pavel HOLUB, Hrabě Kiemansegg a jeho „účelové tisky“, s. 391–399. – Vlasta VALEŠ, Dobročinný spolek českých paní a dívek „Ludmila“ ve Vídni, s. 400–416. – Jiří KUDELA, Kde je naše Luisa? Příběh útěku, hledání a nalézání saské korunní princezny a rakouské arcivévodkyně Luisy Toskánské, s. 417–441. – Luboš VELEK, Pokažené narozeniny – Petřinova aféra 1912. K soužití Čechů a Němců v českých zemích v předvečer 1. světové války, s. 442–481. – Martin KLEČACKÝ, Správní kousek ministra Hohenburgera. Rakouská justice a česko-německé vyrovnání před první světovou válkou, s. 482–495. – Martin KUČERA, Spisovatelé – svědomí národa? Malé zamyšlení nad Manifestem českých spisovatelů, s. 496–505. – Jana KONVIČNÁ, Vitamíny na frontu a do nemocnic. Příspěvek k dějinám každodennosti Pražanů v době první světové války, s. 506–514. – Alexandra BLODIGOVÁ, Spolek budovaný s láskou. Počátky Českého srdce – československé sociální péče v Rakousku, s. 515–532. – Jan KRLÍN, Boj o státní hranice Slovinska od roku 1918 do roku 1920 se zaměřením na slovinsko-rakouské hranice v oblasti Korutan, s. 533–544. – Klára WOITSCHOVÁ, „Archiv Musea Království českého archivem není...“ Pokus o zrušení archivu NM v letech 1919–1920, s. 545–553. – Pavel DUFEK, Angažování bývalých šlechticů v akciových společnostech v meziválečném Československu. Nástin možného výzkumu a jeho výsledků, s. 554–564. – Jiří KŘEŠŤAN, „Jednou uvidí světlo boží,

až bude vhodná doba“ Tajemství zapečetěné obálky s posledními slovy T. G. Masaryka, s. 565–575. – Jiří ŠOUŠA, Člověk ve víru proměn společnosti a režimů. Socializace, identita, krize identity, resocializace. Otto Rydlo – funkcionář komunistické strany, žurnalista, podnikatel a politický vězeň (1896–1974), s. 576–600. – Zlatuše KUKÁNOVÁ, Odchod německých bohoslovců z římského Nepomucena v říjnu 1938, s. 601–622. – Jan RYCHLÍK, Volby do autonomního Sněmu Slovenské krajiny, s. 623–638. – Zdeňka KOKOŠKOVÁ – Stanislav KOKOŠKA, Porady německého státního ministra K. H. Franka s oberlandráty-inspektory 1943–1944. Edice dokumentů, s. 639–673. – David HUBENÝ, Sjezd Odborové skupiny československé ve Velké Británii v roce 1944, s. 674–686. – Jiří SMITKA, Josef Volf, nevšední život a osudy konopištského archiváře, s. 687–701. – Jaroslav BOUČEK, Neznámý pohled na doznání Artura Londona a proces Slánského, s. 702–722. – Jaroslav PAŽOUT, Vnitřní podoba Komunistické strany Československa v období tzv. normalizace. Pokus o základní charakteristiku, s. 723–735. – Wolfgang MADERTHANER, Ein Beitrag zur Archivtheorie, s. 736–743. – Mikuláš ČTVRTNÍK, Přístupnost veřejných dokumentů a ochranné archivní lhůty ve Spojeném království. Inspirace pro české archivnictví, s. 744–757. – Milan VOJÁČEK – Miroslav KUNT, Stav a perspektivy digitálního archivnictví v ČR, s. 758–771. – Helena SEDLÁČKOVÁ, K podobě znaků s moravskou a se svatováclavskou orlicí, s. 772–795. – Zdeňka KOKOŠKOVÁ – Jan KAHUDA, Dvacet let v čele Národního archivu. Rozhovor s PhDr. Evou Drašarovou, CSc., s. 796–807. – Kateřina PAULUSOVÁ, Bibliografie PhDr. Evy Drašarové, CSc., s. 811–815.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. Sv. 27, 2019, č. 2:

Miroslav ŠEPTÁK, Přehled archivních fondů a historiografické produkce k československo-rakouským vztahům, s. 11–33. – Lubor KUNC, Poštovníctví na území německo-rakouských provincií v Československu 1918–1919, s. 37–92. – Marek ŠMÍD, Stavovský stát v Rakousku ve 30. letech 20. století. Jeho recepce mezi katolickými intelektuály a politickými katolíky v Československu, s. 93–105. – Michal PLAVEC, Letecká doprava mezi Prahou a Vídní v meziválečném období a za protektorátu, s. 106–130. – Vlasta VALEŠ, České školy ve Vídni pod hákovým křížem, s. 131–141. – Ivan JAKUBEC, „Ostmark“ a protektorát jako destinace říšského cestovního ruchu, s. 142–171. – David SCHRIFFL, Verbunden oder getrennt? Das Wechselhafte österreichisch-slowakische Verhältnis im 20. Jahrhundert, s. 172–183. – Andrea BRAIT, Österreichisch-tschechische Kulturdiplomatie zwischen 1918 und 2018 aus der Perspektive des österreichischen Aussenministeriums, s. 184–234. – Eva DRAŠAROVÁ, Národní archiv v roce 2018, s. 237–287. – Richard MAHEL, Zpráva o mezinárodní konferenci „Morava v době převratů a změn 1848–1918“, konané ve dnech 6. a 7. června 2018 v Kroměříži a vydaném sborníku konferenčních příspěvků, s. 288–290. – Václav BARTUŠEK, Oslavy Jaroslava Schallera na Konopišti a v Benešově v roce 2018, s. 291–295. – Jan KRLÍŇ, Nové slovinské archivní publikace, s. 337–340.

Podbrdsko. Sborník Státního okresního archivu v Příbrami. Sv. 26, 2019:

Klára POSEKANÁ – Rastislav KORENÝ – Veronika MACHAČOVÁ, Kolekce devocionálií z archeologického výzkumu náměstí T. G. Masaryka v Příbrami v roce 2012,

s. 5–23. – Věra SMOLOVÁ, Pricqueyův zvon ve Strýčkověch, s. 24–38. – Jiří PEŠTA, Horažďovický hrdelní proces s Josefem Kmuchou z Pozdyně (1759–1761), s. 39–85. – Kristýna DOLEŽALOVÁ, Osudy rodiny Gibiánovy, s. 86–103. – Jan JIRÁŇ, Hofmeisterův skautský experiment, s. 104–114. – Hana PÁTKOVÁ, „Konali jsme krásnou cestu na Hluboš“. Sjezd selských banderí v Hluboši, s. 115–124. – Josef VELFL, 17. listopad 1939 na VŠB v Příbrami, s. 125–134. – František BÁRTÍK, Richard Seibt – špion v síti StB, s. 135–150. – Petr KAŠING, Vysoká škola báňská – významná kapitola v dějinách Příbrami a důležitá součást Ostravy, s. 151–177. – Arnošt VOŠAHLÍK, Po stopách příbramské rodiny Krotkých a výroby sodové vody a limonád, s. 178–208. – Svatomíra FOJTOVÁ – Naděžda ČÍŽKOVÁ, Vliv Prvního knihovního zákona na knihovny Příbramska, s. 209–216. – Jan DVOŘÁK, Z historie železnice psané ve Staré Huti, s. 217–232. – Rastislav KORENÝ – Irena NEUMANNOVÁ, Nálet na Prahu 14. února 1945 v ukázce dobové korespondence. Příspěvek k 75. výročí, s. 233–238. – Josef FRYŠ, Vzpomínka na Pavla Juráčka k 30. výročí jeho úmrtí, s. 239–253. – Hana ROČŇÁKOVÁ, Jan Čáka, s. 254–257. – Josef VELFL, Za Janem Čákou, s. 258–267. – Lenka BLAŽKOVÁ, Vzpomínka na březohorského rodáka Bohumíra Koubka (1931–2018), s. 268–282. – Václav TRANTINA, Jiří Pechar, s. 283–284.

Právněhistorické studie. Sv. 49/1, 2019:

Joanna KULAWIAK–CYRANKOWSKA, Raptus Semproniae? An Analysis of the Martial's Epigram XII, 52, s. 11–24. – Marek STARÝ, Ducatus, nebo Terra? (Na okraj 700. výročí vzniku Opavského vévodství), s. 25–61. – Václav VALEŠ, Mnichovská dohoda z roku 1619, s. 63–76. – Radim SELTENREICH, „The writs of assistance case“ na pozadí bouřlivé dekády 1761–1770 v anglických koloniích severní Ameriky, s. 77–89. – René PETRÁŠ, Právní a praktické problémy fungování židovských náboženských obcí 1890–1949, s. 91–118. – Sanita OSIPOVA, Sowjetisches Ehe- und Familienrecht von den Ersten Dekreten 1917 bis zum letzten Gesetzbuch 1968: vom Standpunkt der Letztischen Sozialistischen Sowjetrepublik, s. 119–139. – Dominik MACEK, „Sotva by koho mohl zajímati tuctový život úřednického synka, který bez velkých nesnází v slušném blahobytu vystudoval a stal se univerzitním profesorem.“ O Pamětech prof. JUDr. Jana Krčmáře, s. 141–148. – Veronika STEINOVÁ, Pracovní poměr mezi lety 1945–1948 v českých zemích, jeho charakteristika a související pracovněprávní problematika, s. 149–188. – Jindřich ŠPERGL, Místní lidové soudy jako fenomén doby v teorii a praxi, s. 189–210. – Ladislav SOUKUP, JUDr. Miloslav Doležal, CSc., zemřel, s. 211–212. – Karel SCHELLE, Za doc. JUDr. Renatou Veselou, Ph.D., s. 213–215. – Tereza BLAŽKOVÁ, Workshop Problémy právního postavení menšin v historii a konference Problémy vymezení pojmu tzv. „starých a nových menšin“, s. 247–249.

Sborník muzea Karlovarského kraje. Roč. 27, 2019:

Pavel ZAVADIL, Pater Pavel Klein SJ (1652–1717): talentovaný Cheban, který obohatil Filipíny, s. 7–27. – Filip PAULUS – Šárka STEINOVÁ, Translokační plány židovských obydlí v Karlovarském kraji z roku 1727, s. 29–48. – Michaela BÄUMLOVÁ, Gindelyho

národopisná kolekce ve Sbírce Muzea Cheb, s. 49–91. – Karel ŘEHÁČEK, Němečtí antifašisté na Karlovarsku v letech 1938–1948, s. 93–122. – Michaela BÄUMLOVÁ, „...slíbila, že zanechá svého pasivního postoje k lidově demokratickému zřízení“. Dr. Míra Mladějovská (1899–1969), s. 215–217. – František RADKOVSKÝ – Zbyněk ČERNÝ – Barbora ČERMÁKOVÁ, „Jsem vděčný, že jsem to mohl prožít“. Vzpomínky biskupa Františka Radkovského, s. 218–240.

Sborník Státního okresního archivu Přerov. Sv. 27, 2019:

Jiří J. K. NEBESKÝ, Zaniklé vsi drahotoušského panství, s. 7–18. – Jan ŠTĚPÁN, Hranická propast a registra loučná a kopaninná helfštýnského panství, s. 19–21. – Miroslav MARADA, K počátkům židovské obce v Hranicích, s. 22–30. – Jan ŠTĚPÁN, Úředníci a personál na helfštýnském panství v 16. století, s. 31–55. – Jan ŠTĚPÁN – Jan ŠTĚPÁN ml., Plány výstavby výpravní budovy v Lipníku nad Bečvou z roku 1846, s. 56–63. – Karel ŽUREK – Dagmar KOMÁRKOVÁ-VYKOUKALOVÁ, Několik poznámek k novým archivním dokumentům v rodině Loykových z Tovačova, s. 64–84. – Eva SLOVÁKOVÁ, Hostinské živnosti na Kelečsku II., s. 85–110. – Filip GREGOR, Veřejná činnost sociálního demokrata Františka Lančika v kontextu jeho životních osudů. Část první 1886–1938, s. 111–126. – Petr JIRÁK, Přestřelka mezi odbojárem Karlem Bolfem a příslušníky gestapa. Tragická epizoda z historie obce Věrovany v širších souvislostech, s. 127–140. – Petr JIRÁK, Tragické okamžiky – Lipník nad Bečvou 1949, s. 141–153. – Jiří LAPÁČEK, Je ti to zapotřebí? František Ostrčilík a třetí odboj na Přerovsku, s. 154–248.

Slovanský přehled. Časopis pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy = Slovanské studie. Roč. 105/44, 2019, č. 3:

Josef ŠAUR, Ruské liberální myšlení 50. a 60. let 19. století: historiografie konceptualizace (do rozpadu SSSR), s. 365–396. – Zoja Sergejevna NENAŠEVA, Čechi v Rusii v gody Velikoj vojny: mezi pravoslaviem i katolicizmom, s. 397–418. – Hanuš NYKL, Zkoumání ruské exilové filosofie v meziválečném Československu: kritické vymezení diskursu, s. 419–433. – Ladislav ZEMÁNEK, Právní socialismus Sergeje Gessena, s. 435–455. – Karolína KONVALINKOVÁ, Působnost ruského exilového nakladatelství Plamja v Československu, s. 457–474. – Wei WANG, Soviet Marxist Perceptions of Religion: Ideological, Legal, and Pragmatic Perspectives, s. 475–508. – Michal RACYN, Tendence a proměny ve výzkumu eurasijských koncepcí po rozpadu SSSR, s. 509–526. – Tomáš ŠMÍD – Alexandra ŠMÍDOVÁ, Donetsk People's Republic as de facto state, s. 527–549.

Středočeský vlastivědný sborník. Sv. 36, 2018:

Ivana KUBEČKOVÁ, Podmalby na skle ve sbírkách institucí památkové péče ve středních Čechách, s. 8–31. – Karel DRVOLA, Přínos důlního inženýra Emanuela Klečky (1816–1885) dějinám města Kladna a jeho průmyslu (1. díl), s. 32–53. – Patrik LÍBAL, Letní byt – místo odpočinku nebo intelektuálního vzepětí?, s. 54–69. – Josef VELFL, Ing. mont. Jan Holický a další oběti heydrichiády z Příbramska, s. 70–82. – Archeologické výzkumy na území Středočeského regionu v roce 2017, s. 83–128. – Michaela CARANOVÁ,

Československý kolek... milovník nejen rumu a tabáku. (Středočeské muzeum, Malá výstavní síň 8. 6.–18. 11. 2018), s. 130–133. – Iva NACHEROVÁ, Viděno rukama. Sochařské dílo Marie Leontovychové, s. 134–147. – Marcela ŠÁŠINKOVÁ, Vysoce ctěná slečno / Můj milý. Desatero mužů na paletě života Zdenky Braunerové. Ohlédnutí za další výstavou o Zdence Braunerové, s. 150–153. – Výběrová regionální bibliografie za rok 2017, s. 160–167.

Theatrum historiae. The House of Habsburg and the Papacy. 2018, č. 23:

Guido BRAUN, The Habsburg Monarchy from a Roman Perspective: Potential Insights of the „Nuncial Reports from Germany“ for International Historical Research, s. 9–25. – Blythe Alice RAVIOLA, The Ideal Cardinal and the Role of the Papacy in Dell'uffizio del cardinale (1599) by Giovanni Botero, s. 27–37. – Péter TUSOR, Habsburg Hungary and the Papal Court (1605–1689), s. 39–54. – Tomáš ČERNUŠÁK, The relationship network of nuncios and forms of reward for its members at the imperial court of Rudolf II (1576–1612), s. 55–74. – Paolo PERIATI, Behind the negotiations: Nuncio Antonio Caetani's experience at the court of Madrid (1611–1618), s. 75–95. – Pavel MAREK, Cardinal Purple for Maximilian of Pernstein. A Contribution to Aristocratic Women's Political Communication, s. 97–111. – Rubén GONZÁLEZ CUERVA, Vienna, the Spanish Ambassador and the Nuncio: The 3rd Marquis of Aytona and the Fading Catholic Alliance (1624–1629), s. 113–132. – Rafaella PILO, The Imperial ambassador, the nuncio and the favourite: The Count of Pötting, Vitaliano Visconti Borromeo and Juan Everardo Nithard at the time of the Spanish crisis (1668–1669), s. 133–146.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 66, 2018, č. 6:

Tomáš MURÁR, „Je-li umělecká forma vtělením duchovního vztahu ke světu...“ Max Dvořák a umění Pietra Bruegela staršího, s. 458–465. – Petr ULIČNÝ, Od císaře k oráči a zase zpět. Panovnícké cykly ve Starém královském paláci na Pražském hradě, s. 466–488. – Veronika ROLLOVÁ, „Nemůžeme tam dát nějakého kopáče!“ Program výzdoby pražského metra v sedmdesátých letech 20. století, s. 489–503. – Vendula HNÍDKOVÁ, Lidice. (Re)konstrukce symbolu, s. 504–518. – Milena BARTLOVÁ, Gombrich mnoha tváří, s. 519–525.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 67, 2019, č. 1–2:

Petr ŠÁMAL, Necudní naháči z řeckého Olympu. Nahé tělo v architektonickém dekoru Prahy 19. a 20. století, s. 2–25. – Jakub HAUSER, „Co kde mezi ruskou emigrací zůstalo krásného, to vše sem pietně sneseno.“ Výtvarná sbírka Ruského kulturně-historického muzea na Zbraslavi (1935–1945), s. 26–46. – Ondřej HOJDA, A Bewildering Affinity. Japanese Traditional Building and European Modernist Architects after World War II, s. 47–63. – Rastislav RUSNÁK, Madonna and Child from Košice. Reflections of the Italian Renaissance in the Find of a Relief Mould, s. 64–72. – Jana ZAPLETALOVÁ – Alessandro NESI, A Painting by Ulisse Ciocchi from the Archbishops' Collection in Kroměříž, s. 73–80. – Barbora ŘEPKOVÁ, Sen o stadionu. Dlouhá cesta ke stavbě plaveckého stadionu v Praze-Podolí, s. 81–90. – Patrik FARKAŠ, The Last Will of Jakob Bogdani (1658–1724), an Upper-Hungarian Painter at the British Court, s. 91–95. –

Tomáš HYLMAR, „Jsme jediní moderní ve svých generacích.“ Úvahy nad činností Skupiny 42 v dopise Jindřicha Chaloupeckého z roku 1945, s. 96–101.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 71, 2019, č. 4:

Michael VIKTORÍK, Rok 1749 – klíčový rok ve výstavbě olomoucké bastionové pevnosti. K 270. výročí stavby Císařsko-královské hraniční pevnosti Olomouc, s. 297–308. – Zdeněk FIŠER, Z počátků cukrovarnictví na Kroměřížsku (na příkladu obce Záhlínice), s. 309–325. – Lukáš HLUBEK, Kolekce archeologických nálezů z okolí kostela Nejsvětější Trojice ve Šternberku, okr. Olomouc, s. 326–337. – Jitka JONOVÁ, Problematika jmenování pomocných biskupů v olomoucké arcidiecézi na příkladu kanovníka Jana Stavěla z pohledu Svatého stolce, s. 338–347. – Václav LUNGA, Šlechtická rodina Tovarů v habsburském soustátí a především v jihomoravských Miloticích v 16. století, s. 348–371. – Bohumír SMUTNÝ, Zpráva o činnosti Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně za rok 2018 (40 let trvání společnosti, 128. rok Musejního spolku v Brně), s. 372–373. – Jiří JUROK, O házení klacků pod nohy, cenzurování a nekompetentnosti Zdeňka Vybírala, s. 374–377. – Jaromír KUBÍČEK, MORAVIKA – vlastivědná literatura za rok 2018 – heimatkundliche Literatur im Jahre 2018 – patriotic literature in the year of 2018, s. 385–413.

Vyškovský sborník. Sborník Moravského zemského archivu v Brně, Státního okresního archivu Vyškov. Sv. 14, 2018:

Karel MLATEČEK, K podivuhodným osudům Jakuba Končeka z Prus v období markraběcích válek (část třetí), s. 7–32. – Matouš JIRÁK, Lichtenštejnské hraniční kameny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Část III. – Panství Pozoříce, s. 33–83. – Vladimír FOLTÁNEK, Les, lesníci a myslivny v Luči v průběhu let – vnější vlivy a souvislosti, s. 85–120. – Hana KRUTÍLKOVÁ, „Paličská aféra“ v Ivanovicích na Hané z let 1911 až 1912. Příspěvek k případu Aloisie Bartoškové a aktivitám žen v rámci kulturního boje na Vyškovsku před I. světovou válkou, s. 121–158. – Lenka ZÁLESKÁ, Možnosti studia demografického vývoje slavkovského panství v 17. století, s. 161–165. – Martin RÁJA, Dražovice v roce 1918, s. 171–174. – Karel MLATEČEK, Podomí a 28. říjen 1918, s. 175–182. – David DOSPIVA, I. světová válka v Černé Hoře a oslavy vzniku republiky, s. 183–193. – Marie MLATEČKOVÁ, Oslava vzniku Československa (1918) v Uherčicích (okres Břeclav), s. 195–200. – Magdalena ČOUPKOVÁ, Hostětín a 28. říjen 1918, s. 201–205. – Ludmila HOBZOVÁ, Kněžpole a 28. říjen 1918, s. 207–211. – Jitka ZEŽULOVÁ, Jak řídící ze Soběsuk předběhl dobu... aneb vyhlášení Československa na Kroměřížsku, s. 213–217. – Martin RÁJA, Působení československých legií v Rusku ve fotografiích Ferdinanda Pražského–Slavkovského, s. 221–255. – Karel MLATEČEK, Česká kolonie v Komořanech, s. 257–283.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 56, 2019, č. 2:

Jan MÜLLER, Poznámky o průmyslu v Českém Krumlově v letech 1890–1918, s. 83–100. – Tomáš HUNČOVSKÝ, Tažení proti prostituci v Českých Budějovicích v předvečer druhé světové války, s. 101–105. – Daniel KOVÁŘ, Gotická klenební žebra z presbytáře kostela sv. Václava ve Velešíně, 106–109. – Jiří CUKR, Kříž Fellnerů z Feldeggů

na Příběžnicích, s. 110–115. – Hana KOUBKOVÁ, Symfoniony a polyfony ve sbírce Jihočeského muzea v Českých Budějovicích, s. 116–123. – Jiří CHVOJKA, Marradasův náhrobek v Českých Budějovicích, s. 124–125. – Jiří FRÖHLICH, Nápisové střešní tašky z Krče u Protivína, s. 126–127. – Bohumil JIROUŠEK, Antonín Rezek jako profesor rakouských dějin (k 110. výročí úmrtí Antonína Rezka), s. 128–135. – Vladimír ŠAVRDA, Šlechtický rod Haugviců z Biskupic a jeho stopy v Jihočeském kraji, s. 136–137. – Jan MICHÁLEK – Ondřej CHVOJKA, Zemřel Jaroslav Boušek – dlouholetý spolupracovník jihočeských archeologů, s. 138–141.

Východočeské listy historické. Sv. 40, 2018:

Anna KOŠÁTKOVÁ, Jans Enikel, Otakar Štýrský a Jan z Viktringu. Glosátoři dějin českého království, s. 7–38. – David PAPAJÍK, Osobnosti a charakteru Haška z Valdštejna, s. 39–59. – Lucie BAREŠOVÁ, Bartoňové z Dobenína a jejich spolupráce s předními umělci 1. poloviny 20. století, s. 61–75. – Andrzej MAŁKIEWICZ, Rok 1938 w publikacjach polskich historyków, s. 77–92. – Aleš ROUBAL, Obnova masarykovské tradice a oslavy 50. výročí Československa na Královéhradecku, s. 93–105. – Mirosława PINDÓR, Wolna przestrzeń dla teatru. Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Bez Granic” strefą polsko-czeskiego kontaktu, s. 109–122. – Ondřej FELCMAN, První Kongres polského čechoznavstva v roce 2016 v Polsku a příprava prvního Kongresu českých polonistických studií v České republice, s. 147–149.

Východočeský sborník historický. Sv. 35, 2019:

Přemysl ŠPRÁCHAL, Manská tvrz Podstráň a vladický rod Hrabířů z Nové Vsi, s. 5–26. – Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK, Válečný prožitek jako téma české historiografie vojenství. Modelový příklad vzpomínek na Velkou válku z pera příslušníka pěšího pluku č. 18, s. 27–55. – Zbyněk ROČEK, Pardubický advokát JUDr. Pavel Thein (1898–1976) – oběť dvou politických režimů, s. 57–89. – Karel RÝDL, Vladimír Porš (1925–2006), vlastivědný pracovník, regionální historik a popularizátor Komenského odkazu, s. 91–131. – František ŠEBEK, Za Jaroslavem Teplým, s. 135–149. – David RICHTER, Bibliografie příspěvků k dějinám východních Čech v periodických publikacích vydávaných východočeskými institucemi v roce 2018, s. 153–160.

Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci. Společenské vědy. 2018, č. 316:

Simona BINKOVÁ, Manuel Teles da Silva a jeho vazby k Portugalsku a k portugalským zámořským územím skrze jeho knihovnu a archiv, s. 5–18. – Robert MEČKOVSKÝ, Silva–Taroucové a umělecký trh v meziválečném Československu, s. 19–32. – Petr MAŠEK, Zámecká knihovna Čechy pod Kosířem, s. 33–42. – Markéta ŠREKOVÁ DOLÁKOVÁ – Tomáš VALEŠ, K osudům obrazu Petra Brandla ze zámecké kaple v Čechách pod Kosířem, s. 43–56. – Pavel ŠTĚPÁNEK, Portugalský rod Silva–Tarouca a jeho vliv na českou kulturu – mecenáši Josefa Mánesa, s. 57–63. – Petr TOMÁŠEK, Brněnský Cyrilometodějský oltář Josefa Vojtěcha Hellicha a jeho objednavatel Bedřich hrabě Silva–Tarouca, s. 64–76. – Robert ŠREK – Lenka VAŇKOVÁ, K osudům mobiliáře ze zámku v Čechách pod

Kosířem ve 20. století, s. 77–98. – Pavel ZATLOUKAL, Zerneckého schodiště a jeho případné souvislosti, s. 99–109. – Ondřej BELŠÍK – Jiří BLÁHA, Krovky a střechy zámku v Čechách pod Kosířem a jejich výpovědní hodnota, s. 110–120. – Adéla KLINEROVÁ, Josef Mánes a Ignác Vojtěch Ullmann, malíř a architekt, s. 121–128. – Radomír SURMA – Robert ŠREK, Restaurátorské nálezy ze zámku v Čechách pod Kosířem, s. 129–140. – Pavel ŠOPÁK, České Slezsko a rod Silva-Tarouca, s. 141–149. – Robert ŠREK, František Josef II. Silva-Tarouca (1858–1936). Životopisný náčrt, s. 150–161. – Přehled publikační činnosti pracovníků Historického ústavu VMO v roce 2017, s. 168–169.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101, Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

prof. Mgr. Lukáš FASORA, Ph.D.

Historický ústav
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1
CZ-602 00 Brno
fasora@phil.muni.cz

doc. Ota HALAMA, Th.D.

Katedra církevních dějin
Evangelická teologická fakulta Univerzity
Karlovy v Praze
Černá 9
CZ-115 55 Praha 1
ohalama@etf.cuni.cz

**prof. em. Dr. Dr. h.c. Dieter
LANGEWIESCHE**

Universität Tübingen
Philosophische Fakultät
Seminar für Neuere Geschichte
Wilhelmstraße 36
D-72074 Tübingen
dieter.langewiesche@uni-tuebingen.de

Mgr. Adam PÁLKA

Centrum medievistických studií
Jilská 1
CZ-110 00 Praha 1
adam.palka@centrum.cz

Mgr. Anna PEČINKOVÁ

Historický ústav
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1
CZ-602 00 Brno
335900@mail.muni.cz

prof. PhDr. Jiří PEŠEK, CSc.

Fakulta humanitních studií Univerzity
Karlovy v Praze
U Kříže 8
CZ-150 00 Praha 5
jiripesek203@seznam.cz

Mgr. Milan ŘEPA, Ph.D.

Historický ústav AV ČR, v. v. i. pobočka
Brno
Veveří 97
CZ-602 00 Brno
repa@brno.avcr.cz

POKYNY PRO AUTORY

V zájmu plynulého průběhu redakčních prací Vás redakce prosí o dodržování určitých zásad při psaní rukopisů. Nezavádíme žádné výrazné změny, spíše chceme připomenout to základní:

Způsob odevzdání rukopisů

Články a recenze nám prosím zasílejte e-mailem na adresu: cch@hiu.cas.cz ve formátech textového editoru Word. Pokud používáte jiný program než Word, pak Vás prosíme o sdělení této skutečnosti.

Obrazové přílohy rukopisu je třeba dodat také samostatně v datové, případně písemné podobě pro ofotografování do sazby. K obrazovým přílohám je nutné připojit vždy popisky uvádějící autorství a zdroj. Autorská a reprodukční práva k obrazovým přílohám zajišťuje autor. Součástí dodaného článku musí být krátký abstrakt v rozsahu cca 800 znaků včetně mezer, klíčová slova a též resumé v rozsahu cca 2500 znaků.

Rozsah příspěvků

Redakce doporučuje, aby rozsah článků včetně poznámkového aparátu nepřesáhl 40 stran (dle našeho úzu: písmo Courier New – velikost 12, řádkování přesně 23 b.; v poznámkách pod čarou: Courier New – velikost 11, řádkování jednoduché). Větší rozsah je předem třeba dojednat s redakcí.

U recenzí bývá obvyklý rozsah 5–8(10) stran včetně poznámkového aparátu, zprávy o literatuře pak přijímáme v rozsahu 1–4 strany. Vezměte prosím na vědomí, že neotiskujeme zprávy z konferencí, na české polytematické sborníky ani na periodicky vycházející publikace.

Citace v poznámkách

Vzor:

1. Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, fond E. Engel (dále LA PNP, f. Engel), kart. 26, složka Exekutivní výbor pravice.
2. Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921, s. 19.
3. Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha ³1997, s. 250.
4. David CRANZ, *Historie der böhmischen Emigration. Eine historisch-kritische Edition* (= Jabloniana, Bd. 4), Hrsg. von Matthias NOLLER, Wiesbaden 2013.
5. Karl Wolfgang DEUTSCH, *Nation und Welt*, in: Heinrich August Winkler (ed.), *Nationalismus, Königstein/Ts. 1978, s. 51; TÝŽ, Nationenbildung – Nationalstaat – Integration*, Düsseldorf 1972, s. 28.

6. Tamtéž, s. 172n., s. 178nn.
7. Daniela TINKOVÁ, *Osvícenství, revoluce a otázka absolutního trestu*, Dějiny a současnost 22, 2000, č. 1, s. 14–19.
8. Josef ŽEMLIČKA, *Kníže a král v souřadnicích přemyslovského věku*, Český časopis historický 114, 2016, s. 7–31.
9. Heslo *Chotek*, in: Ottův slovník naučný, XII, Praha 1897, s. 370.
10. Peter JUKES, *Tony Judt: The Last Interview*, Prospect, 21. 7. 2010, <http://www.prospect-magazine.co.uk/magazine/tony-judt-interview/> (20. 12. 2013).

Při opakování odkazu stačí uvést:

11. J. PEKAŘ, *Bílá hora*, s. 50.

Při citacích archivního materiálu platí obecná zásada, že je třeba nejprve uvést název a místo instituce (archivu), název fondu a bližší určení pramene.

Zkratky a označení

Zkratkou pro označení strany nebo stran je s., ročníky časopisů a sborníky se uvádějí arabskými, díly vícesvazkových zpracování a edic římskými číslicemi. Pokud jsou dokumenty v edicích číslovány, je třeba uvádět vedle stran i číslo.

Vzor: CDB II, s. 328, č. 324.

Při první citaci uvádějte úplný název časopisu, archivu, fondu a v závorce pak oficiální zkratku pro případ opakované citace. V hlavním textu užívejte co nejméně zkratek. Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný.

Děkujeme za to, že tyto zásady dodržujete. Uděláme vše pro to, aby se Vaše příspěvky po kladném recenzním řízení objevily na stránkách ČČH co nejdříve.

Podle prostorových možností bezplatně otiskneme program Vašich chystaných symposií, konferencí, přednáškových cyklů. Tyto informace – v rozsahu do jedné stránky – nám vzhledem k výrobním lhůtám časopisu dodávejte s dostatečným časovým předstihem.

Redakce

Vedoucí redaktoři | Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | Managing Editor: Jan Slaviček

Technický redaktor | Administrative Editor: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Michaela Hrubá, Tomáš Knoz, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Zemlička

s redakčním kruhem | with Editorial Board:

Marie Buňatová, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:

Hugh L. Agnew (Washington), Joachim Bahlcke (Stuttgart), Detlef Brandes (Düsseldorf), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Piotr M. Majewski (Warszawa), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Taku Shinohara (Tokio), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences

Adresa | Address:

Prosecká 809/76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha - Suchbátka

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v březnu 2020 | This issue was published in March 2020.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111